

รายงานวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๒ เรื่อง
การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน
Overseeing and analyzing the Nan Chronicle literature

ภายใต้แผนงานวิจัย
พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน
Nan Chronicle : History of Development and Development towards
Learning of Nan Community

โดย

นายอนันต์ จิตอารี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766062

รายงานวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๒ เรื่อง
การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน
Overseeing and analyzing the Nan Chronicle literature

ภายใต้แผนงานวิจัย
พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน
Nan Chronicle : History of Development and Development towards
Learning of Nan Community

โดย

นายอนันต์ จิตอารี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766062

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Sub - Research Report 2

Overseeing and analyzing the Nan Chronicle literature

Under Research Program

Nan Chronicle : History of Development and Development towards
Learning of Nan Community

By

Anan Jitaree

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nan Buddhist College

B.E.2023

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 800766062

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย : การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน
 ผู้วิจัย : นายอนันต์ จิตอารี
 ส่วนงาน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน
 เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
 ปีงบประมาณ : ๒๕๖๖
 ทุนอุดหนุนการวิจัย : กองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย เพื่อแปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการปริวรรตคัมภีร์โบราณอักษรภาษาล้านนา หลักการปริวรรตภาษาล้านนาเป็นภาษาไทยกลาง ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยการเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของประเด็นที่ศึกษา คือผู้ทรงคุณวุฒิที่เชี่ยวชาญด้านปริวรรตและแปลภาษาล้านนา จำนวน ๗ รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

๑.) การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน มีรูปแบบการปริวรรตอยู่ด้วยกัน ๓ รูปแบบ คือ ๑. การปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว ๒. การปริวรรตอักษรพื้นเมืองตามเสียงในภาษาท้องถิ่น ๓. การปริวรรตคำในท้องถิ่นให้ตรงกับคำในภาษาไทยกลาง ในการปริวรรตเนื้อหาคัมภีร์พงศาวดารน่าน อาจจะมีคำที่มาจากภาษาพม่าบ้าง ก็ยังคงการสะกดคำแบบเดิมเอาไว้แบบเดิมตามต้นฉบับที่ถูกบันทึกไว้

๒.) การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย ใช้หลักการปริวรรตคำในท้องถิ่นให้ตรงกับคำในภาษาไทยกลาง เพื่อให้ง่ายและสะดวกต่อการศึกษา วิเคราะห์สาระสำคัญของเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ในพงศาวดารน่าน เป็นการเทียบคำและสำนวนที่เป็นภาษาล้านนาให้เป็นคำและสำนวนภาษาไทยในปัจจุบัน ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของสาระสำคัญที่ถูกบันทึกไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของเมืองน่าน การกล่าวถึงลำดับของเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านทั้ง ๖๓ พระองค์

๓) สาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย แบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้ ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ระยะที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง

คำสำคัญ : พงศาวดารน่าน, การปริวรรต, อักษรล้านนา

Research Title : Overseeing and analyzing the Nan Chronicle literature
Researchers : Anan Jitaree
Department : Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nan Buddhist College
Fiscal Year : 2023
Research Scholarship Sponsor : Research Project Funded BY Thailand Science Research and Innovation Fund

Abstract

This research aims to study the history and foundation of the Nan Literary Chronicle to transliterate and analyze it to develop the study of the Nan Chronicle's local curriculum by using mixed-method research that consists of qualitative, documentary, and action research. Moreover, the key informant of this study, the researcher, has selected with purposive sampling according to the importance of the issue studied, including the experts, who are experts in Lanna language translation, Nan Provincial Cultural Council Committee, experts in developing the curriculum of the Nan Primary Education Area, experts in Nan local history, seven people, and experts in curriculum development, six people, also five experts in examining the local curriculum. Data collection tools include in-depth interviews, small group meetings, and the model of operating in developing the local curriculum; data has been analyzed by using descriptive means.

The research results found that

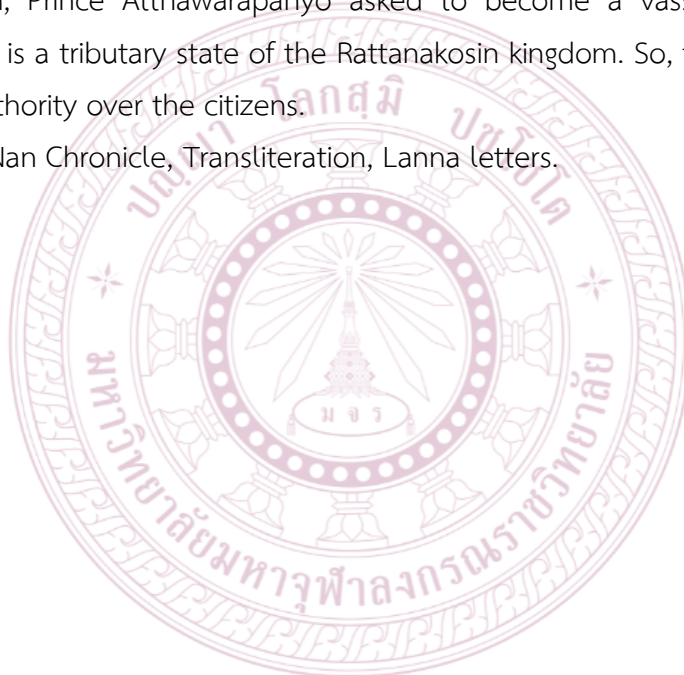
1) The transliterate of the Nan Chronicles has three forms of variation: 1) Variation according to the letter-by-letter form. 2) Variation of native letters according to the sounds in the local language. 3) Variation of local words to match words of the Thai official language. In the transliteration of contents of the Nan Chronicles, some words may come from the Burmese language. It will retain the original spelling as initially recorded.

2) The transliteration of the Nan Chronicles from Lanna Thai into the Thai official language uses the principle of changing local words to match words in the Thai official language to make it easy and convenient to study. Analyzing the essence of the content recorded in the Nan Chronicles is a comparison of Lanna's words and idioms with current Thai words and expressions. That presents the value and

importance of the crucial points that were recorded, which are related to the history of Nan City, and mentions the sequences of the 63 rulers of Nan.

3) The crucial content of the Nan chronicles, Wat Phra That Chang Kham Worawihan edition contains the construction of the city of Nan and the sequences of the rulers of Nan from the beginning of the city's construction until the last ruler of Nan. Which divided into the stages of the creation and governance of the city of Nan that are important in terms of history as follows: Phase 1: Building the cities of Pua and Nan. Phase 2: Nan became dependent on the Lanna Kingdom. Phase 3: Nan became a colony of the Burmese. And phase 4: Nan became dependent on Rattanakosin, Prince Atthawarapanyo asked to become a vassal of Rattanakosin. Nakhon Nan is a tributary state of the Rattanakosin kingdom. So, the ruler of Nan had absolute authority over the citizens.

Keywords: Nan Chronicle, Transliteration, Lanna letters.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน สำเร็จได้ด้วยดีเนื่องจากผู้วิจัยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ที่ให้ความกรุณาในการสนับสนุนงานวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างดี จึงขอกราบขอบพระคุณทุกท่านที่มีส่วนให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ทุกประการไว้ ณ โอกาสนี้

กราบขอบพระคุณ พระครูสุธีกิตติบัณฑิต,รศ.ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ พระมหาชุตีภัก อภินันโท ผู้อำนวยการส่วนงานวางแผน และส่งเสริมการวิจัย ที่กรุณาตรวจรูปแบบรายงานวิจัย รวมถึงเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ทุกรูป/คน ที่ให้โอกาสกับผู้วิจัยสามารถทำวิจัยได้สำเร็จ

กราบขอบพระคุณ พระชยนันท์หมณี,รศ.ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ ที่ให้โอกาสกับผู้วิจัยในการให้การสนับสนุนการวิจัย

ขอขอบคุณผู้เชี่ยวชาญภาษาล้านนา ที่ได้ให้ข้อมูลคำชี้แนะการปริวรรตและการวิเคราะห์คำที่ปรากฏในคัมภีร์พงศาวดารน่าน อันเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยจนทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ด้วยดี

ในการนี้ ความสำเร็จและคุณค่าของงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบแด่บิดา มารดา ผู้มีพระคุณ และ คณาจารย์ทุกท่านที่ประสาทวิชา อบรมสั่งสอน หล่อหลอมขัดเกลา จนผู้วิจัยมีพัฒนาการมีความก้าวหน้ามาจนถึงทุกวันนี้ ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลให้ทุกท่านที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ประสบแต่ความสุข ความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรมยิ่งขึ้นไป

อนันต์ จิตอารี

๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
สารบัญแผนภาพ.....	ช
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์โครงการวิจัย.....	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ.....	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๔
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๕
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๖
๒.๑ แนวคิดการปริวรรตอักษรล้านนา.....	๖
๒.๒ แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.....	๙
๒.๓ แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน.....	๑๒
๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	๑๖
๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม.....	๒๒
๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๓๕
๒.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๓๘
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๓๙
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๓๙
๓.๒ พื้นที่และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๔๐
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย.....	๔๐
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๔๑
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๔๒
๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย.....	๔๒
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๔๔
๔.๑ ปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย.....	๔๔
๔.๒ แปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง.....	๙๗
๔.๓ วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน.....	๑๔๕

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง

บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ.....	๑๖๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๖๒
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย.....	๑๖๓
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๖๗
บรรณานุกรม.....	๑๖๘
ภาคผนวก.....	๑๗๓
ภาคผนวก ก เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๑๗๔
ภาคผนวก ข หนังสือแนะนำ.....	๑๗๗
ภาคผนวก ค ภาพประกอบ.....	๑๗๙
ภาคผนวก ง บทความวิจัย.....	๑๘๓

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
๒.๑ แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย.....	๓๘
๔.๑ แสดงองค์ความรู้เนื้อหาในคัมภีร์พงศาวดารน่าน.....	๑๔๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

จังหวัดน่าน เมืองน่าน มีที่มาของชื่อปรากฏในตำนานพระอัมภาคว่า "นันทสุวรรณนคร" ในตำนานเก่าๆ เรียกเมืองน่านอีกคำหนึ่งว่า "กาวน่าน" ต่อมามีการเรียกชื่อเมืองน่านว่า "นันทบุรี" หรือ "นันทบุรีศรีนครน่าน" ที่มาของชื่อเมืองน่าน มาจากชื่อแม่น้ำน่าน อันเป็นที่ตั้งของเมืองที่อยู่บนสองฟากฝั่งแม่น้ำน่าน ชื่อของเมืองน่าน ได้ปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ตั้งแต่แรกตั้งเมืองใหม่ ณ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ซึ่งเรียกเมืองแห่งนี้ว่า "เมืองน่าน" เมืองน่าน แม้จะมีการเรียกว่า "นันทบุรี" หรือ "นันทบุรีศรีนครน่าน" ซึ่งใช้กันในทางราชการในสมัยโบราณ และศุภอักษรนาม นันทบุรี เป็นนามที่ไพเราะ และมีความหมายมงคลนาม แต่ก็มีหลายพยางค์และเรียกยาก จึงกลับมานิยมเรียก นามเมืองตามเดิมว่า "เมืองน่าน" ตลอดจนถึงปัจจุบัน เมืองน่าน ในอดีตเป็นนครรัฐเล็ก ๆ ก่อตัวขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน และแม่น้ำสาขา ในหุบเขา ทางตะวันออกของภาคเหนือ

ประวัติศาสตร์เมืองน่าน เริ่มปรากฏ ขึ้นราว พ.ศ. ๑๘๒๕ ภายใต้การนำของพญาภูคาศูนย์การปกครองอยู่ที่เมืองย่าง (เชื่อกันว่าคือบริเวณริมฝั่งด้านใต้ ของแม่น้ำย่าง ใกล้เทือกเขาตอยภูคาในเขตบ้านเสี้ยว ตำบลยม อำเภอท่าวังผา) เพราะปรากฏร่องรอย ชุมชนในสภาพที่เป็นคูน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระยาภูคา ได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม ๒ คน ไปสร้างเมืองใหม่ โดย ขุนนุ่น ผู้พี่ไปสร้างเมืองจันทบุรี (เมืองพระบาง) และขุนฟองผู้น้องสร้างเมือง วรรณคร หรือเมืองบัว ในสมัยของพญาการเมือง (กรานเมือง) ไอรสของพญาผานอง เมืองบัว ได้มีการขยายตัวมากขึ้น ตลอดจนมีความสัมพันธ์ กับเมืองสุโขทัยอย่างใกล้ชิดพงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงพญาการเมืองว่า ได้รับเชิญจากเจ้าเมืองสุโขทัย (พระมหาธรรมราชาลิไท) ไปร่วมสร้าง วัดหลวงอภัย (วัดอัมพวันาราม) ขากลับเจ้าเมืองสุโขทัย ได้พระราชทานพระธาตุ ๗ องค์ พระพิมพ์ทองคำ ๒๐ องค์ พระพิมพ์เงิน ๒๐ องค์ ให้กับพญาการเมือง มาบูชา ณ เมืองบัว ด้วย พญาการเมือง ได้ปรึกษาพระมหาเถรธรรมบาล จึงได้ก่อสร้างพระธาตุแช่แห้งขึ้นที่บนภูเพียงแช่แห้ง พร้อมทั้งได้อพยพผู้คนจากเมืองบัว ลงมาสร้างเมืองใหม่ที่บริเวณพระธาตุแช่แห้ง เรียกว่า ภูเพียงแช่แห้ง ในปี พ.ศ. ๑๙๐๒ โดยมีพระธาตุแช่แห้งเป็นศูนย์กลางเมือง หลังจากพญาการเมืองถึงแก่พิราลัย ไอรส คือ พญาผากองขึ้นครองเมืองแทน ต่อมาเกิดปัญหาความแห้งแล้ง จึงย้ายเมืองมาสร้างใหม่ที่ริมแม่น้ำน่านด้านตะวันตกบริเวณบ้านห้วยใต้ คือบริเวณที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๑๑ ในสมัยเจ้าปู่แข่งครองเมืองระหว่างปี พ.ศ. ๑๙๕๐ - ๑๙๖๐ ได้สร้างวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร วัดพระธาตุเขาน้อย วัดพญาภู แต่สร้างไม่ทันเสร็จก็ถึงแก่พิราลัยเสียก่อน พญาจ้าวหาร

ผาสุม ผู้เป็นหลานได้สร้างต่อจนแล้วเสร็จและได้สร้าง พระพุทธรูปทองคำปางลีลาปัจจุบันคือ พระพุทธรูปนันทบุรีศรีศากยมุนี ประดิษฐานอยู่ในวิหารวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ในปี พ.ศ. ๑๙๙๓ พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์นครเชียงใหม่ มีความประสงค์จะครอบครองเมื่อนานและแหล่งเกลือ บ่อมาง (ต.บ่อเกลือใต้ อ.บ่อเกลือ) ที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์และหาได้ยากทางภาคเหนือ^๑ จึงได้จัดกองทัพเข้ายึด

เมืองน่าน เมืองน่านจึงถูกผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนาตั้งแต่นั้นมา ตลอดระยะเวลาเกือบ ๑๐๐ ปี ที่เมืองน่านอยู่ในครอบครองของ อาณาจักรล้านนา ได้ค่อยๆ ซึมซับเอาศิลปวัฒนธรรมของล้านนา มาไว้ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะการรับเอาศิลปกรรมทางด้านศาสนา ปรากฏศิลปกรรมแบบล้านนาเข้ามาแทนที่ศิลปกรรมแบบสุโขทัย อย่างชัดเจน ดังเช่น เจดีย์วัดพระธาตุแช่แห้ง เจดีย์วัดสวนตาล เจดีย์วัดพระธาตุช้างค้ำ แม้จะเหลือส่วนฐานที่มีช้างล้อมรอบ ซึ่งเป็นลักษณะศิลปะแบบสุโขทัยอยู่ แต่ส่วนองค์เจดีย์ขึ้นไปถึงส่วนยอดเปลี่ยนเป็นศิลปกรรมแบบล้านนาไปจนหมดสิ้น

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เลื่อนยศฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น "พระเจ้านครน่าน" มีพระนามปรากฏตาม สุพรรณบัฏว่า "พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี สุริยจารีราชอนุภาวรักษ์ วิบุลยศักดิ์กิติไพศาลภูบาลบพิตรสถิตย์ ณ นันทราชวงษ์"^๒ เป็นพระเจ้านครน่านองค์แรกและองค์เดียวในประวัติศาสตร์น่าน ภายหลังได้รับการสถาปนาเป็นพระเจ้าน่านพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จึงได้สร้างหอคำ (คุ้มหลวง ขึ้นแทนหลังเดิมซึ่งสร้างในสมัยของ เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ และด้านหน้าหอคำ มีช่วงไว้ทำหน้าที่คล้ายสนามหลวง สำหรับจัดงานพิธีต่างๆ ตลอดจนเป็นที่จัดขบวนทัพออกสู้ศึก จัดขบวนนำเสด็จหรือขบวนรับแขกเมืองสำคัญ และในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ เจ้ามหาพรหมสุรธาดา เจ้าผู้ครองนครน่าน ถึงแก่พิราลัย ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครก็ถูกยุบเลิกตั้งแต่นั้นมา ส่วนหอคำได้ใช้เป็นศาลากลางจังหวัดน่าน จนปี พ.ศ. ๒๕๑๑ จังหวัดน่าน ได้มอบหอคำให้กรมศิลปากร ใช้เป็นสถานที่จัดตั้ง พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติน่าน จนกระทั่งปัจจุบัน จึงได้มีการประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่าน่าน ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๔๘ เห็นชอบมติที่ประชุมของคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่า เรื่อง การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าน่าน ครั้งที่ ๓/๒๕๑๘ วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๘ ดังนี้ประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่าน่าน และเวียงพระธาตุแช่แห้ง เป็นพื้นที่อนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า (ข้อ ๙ (๑) ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่า พ.ศ. ๒๕๔๖ มีผลเมื่อได้รับการประกาศโดยคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่าแล้ว และได้มีการประกาศเมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๙ ได้ประกาศให้พื้นที่ใจเมืองน่าน ในเขตตำบลในเวียง เป็นพื้นที่เมืองเก่าน่าน

^๑ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน, เอกถักษณ์น่าน, (เชียงใหม่ : ดาวคอมพวกราฟิค.๒๕๔๙),หน้า ๘

^๒ กรมศิลปากร, เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ,(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชวนพิมพ์

^๒ กรมศิลปากร, เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ,(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชวนพิมพ์,๒๕๓๗),หน้า ๑๕

ด้วยสภาพภูมิประเทศของจังหวัดน่านถึงจะเป็นเมืองเล็กๆ แต่มากด้วยอารยธรรมที่เก่าแก่ที่มีเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง ในอดีตจังหวัดน่านถือได้ว่าเป็นนครรัฐที่มีการปกครองโดยเจ้าผู้ครองนครน่าน สืบเชื้อสายมาแต่ต้นตระกูลมีรูปแบบการปกครองและกฎหมายปกครองเป็นของตัวเอง ที่เรียกกันว่ากฎหมายอาณาจักรหลักคำ จังหวัดน่านนั้นมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานมีลำดับขั้นการปกครองทั้งที่เคยตกอยู่ใต้ของอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในยุคก่อน ตัวอย่างเช่น เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรสุโขทัย ล้านนา อีกทั้งยังเป็นเมืองที่เป็นที่หมายปองของประเทศพม่าที่เข้ามารุกรานอยู่ตลอด จนมีประวัติศาสตร์เล่าสืบต่อกันมาถึงการสู้รบด้วยยุทธวิธีชาญฉลาด คือการสร้างพระธาตุแข่งกันเป็นต้น รวมถึงการตั้งรกรากของนครรัฐน่านในอดีตมีการย้ายเมืองหลวงของน่านจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งทั้งหมดนี้ ได้ถูกบันทึกลงในพงศาวดารน่าน เป็นการบันทึกถึงเรื่องราวประวัติศาสตร์การสืบเชื้อสายของเจ้าผู้ครองนครน่าน การย้ายเมืองและสร้างเมืองน่านรวมถึงความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาที่เป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างบ้านแปงเมืองให้เจริญรุ่งเรืองจึงถือได้ว่าพงศาวดารน่าน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของล้านนาในอดีต ปรากฏสืบมาถึงปัจจุบัน ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่นับวันคนรุ่นหลังยังไม่สามารถทำความเข้าใจได้ เนื่องจากตลอดศตวรรษที่ผ่านมา ระบบการศึกษาสมัยใหม่ ได้ละเลยการศึกษาวรรณกรรมของท้องถิ่นเกือบสิ้นเชิง โดยเฉพาะหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งบันทึกด้วยอักษรพื้นเมืองมีจำนวนหลายแสนผูก การเก็บรักษาและถูกทำลายไปทางทางตรงและทางอ้อมตลอดมา ผู้ที่มีความสามารถอ่าน และปริวรรตได้ก็มีจำนวนน้อยลง องค์ความรู้ที่มีอยู่ในคัมภีร์ใบลานจำนวนมากเหล่านั้นก็ขาดหายไปอย่างน่าเสียดาย เหมือนกระแสน้ำปิงวัง ยม น่าน น้ำเก่าไหลไปน้ำใหม่ไหลตาม เหมือนวัฒนธรรมเก่าและวัฒนธรรมใหม่ที่ไหลตามกันไป

จากเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยได้เล็งเห็นความสำคัญของพงศาวดารน่านที่ถูกเก็บไว้ ในรูปของการบันทึกเป็นอักษรภาษาล้านนาหรืออักษรตัวเมือง ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาและเข้าถึงของผู้ที่สนใจเรื่องราวความเป็นมาของนครรัฐแห่งนี้รวมถึงองค์ความรู้ของความเป็นนครน่านที่ถูกบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร จึงมีความต้องการที่จะทำการปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน ให้เป็นอักษรไทยกลาง และแปลเป็นภาษาไทยกลางที่ทำให้ผู้สนใจและนิสิตนักศึกษา รวมถึงนักเรียนในระบบการศึกษาปฐมศึกษาและมัธยมศึกษาสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ในพงศาวดารน่าน และมีความภาคภูมิใจในความเป็นอัตลักษณ์และเอกลักษณ์น่าน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรภาษาล้านนาเป็นอักษรไทย
๒. เพื่อศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง
๓. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑. จะมีกระบวนการปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรภาษาล้านนาเป็นอักษรไทยได้อย่างไร
๒. จะมีกระบวนการในการแปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลางได้อย่างไร

๓. คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่านมีอะไรบ้าง

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัยในครั้งนี้ได้แก่

๑. ขอบเขตเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบเนื้อหาในการศึกษาเพื่อ ปรีวรรต และวิเคราะห์โครงสร้างและเนื้อหาของพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร เพื่อให้เกิดคุณค่าในฐานะที่เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ของชาวน่าน

๒. ขอบเขตด้านเอกสาร

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้พงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน โดยจัดกลุ่มเป็นเอกสารชั้นปฐมภูมิคือตัวพงศาวดารและเอกสารชั้นทุติยภูมิได้แก่จดหมายเหตุ ประชุมพงศาวดาร ตลอดจนถึงตำนาน ตำราทางวิชาการต่างๆ

๓. ขอบเขตพื้นที่

เนื่องจากการศึกษาวิจัยในการปรีวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงกำหนดพื้นที่ของการของการศึกษาวิจัย ดังนี้

๑. วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร

๒. วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะ

พงศาวดารน่าน หมายถึง หนังสือพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน ที่บันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับจังหวัดน่านหรือเจ้าผู้ครองนครน่านที่กล่าวถึงการก่อตั้งเมืองน่าน ขึ้นมาในอดีต การสืบเชื้อสายของเจ้าผู้ครองนครรัฐน่าน การศึกสงครามการย้ายเมืองจากเมืองวรรณคร มาเมืองภูเพียงแห่งตลอดจนถึงเมืองนันทบุรีศรีนครน่าน บันทึกเหตุการณ์ความสัมพันธ์กับ อาณาจักรภายนอกระหว่างนครรัฐน่านกับอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรล้านนา เป็นต้น

ประวัติศาสตร์น่าน หมายถึง เหตุการณ์หรือเรื่องราวในอดีตของจังหวัดน่าน ที่กล่าวถึง เรื่องราวความเป็นมาของการก่อตั้งเมืองน่าน การสืบเชื้อสายของเจ้าผู้ครองนครรัฐน่าน การศึกสงครามการย้ายเมือง เหตุการณ์ความสัมพันธ์กับอาณาจักรภายนอกระหว่างนครรัฐน่านกับอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรล้านนา รวมถึงเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตของคน น่าน และเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครองที่มีระบบกฎหมายเป็นของตนเองในอดีตของจังหวัดน่าน

การปรีวรรตคัมภีร์ใบลาน หมายถึง การเลือกเอาบันทึกพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีการบันทึกวัน เดือน ปี ที่ชัดเจนและมีเนื้อหาครบถ้วนไม่ขาดหาย ด้วยการถ่ายทอดคัมภีร์ใบลานอักษรต้นฉบับที่มีการบันทึกด้วยอักษรล้านนา เป็นอักษรไทยล้านนาแล้วถ่ายทอดเป็นอักษรไทยกลาง

การวิเคราะห์ หมายถึง การจำแนก แยกแยะ โดยใช้วิธีการวิพากษ์เป็นส่วนๆ โดยอาศัยบทความทางวิชาการ แนวคิดของผู้วิจัย และผู้ที่เกี่ยวข้องกับพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร เป็นหลักในการวิเคราะห์

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ทราบถึงความเป็นมาของประวัตินิเวศกรรมพงศาวดารน่าน
๒. ได้รู้ประวัติความเป็นมาของอดีตเจ้าผู้ครองเมืองน่าน และรูปแบบการปกครองความสัมพันธ์กับอาณาจักรต่างๆ ในคัมภีร์พงศาวดารน่าน
๓. ได้องค์ความรู้ จากการวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่านฯ

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารล้านนา ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มานำเสนอตามลำดับดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดการปริวรรตอักษรล้านนา
- ๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
- ๒.๓ แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
- ๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย

๒.๑ แนวคิดการปริวรรตอักษรล้านนา

การปริวรรตอักษรพื้นเมืองมาเป็นอักษรปัจจุบันมีหลายแบบด้วยกัน คือ ๑. แบบปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว ๒. แบบปริวรรตตามเสียงในภาษาท้องถิ่น ๓. แบบปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นให้แพร่หลายออกไปทั่วประเทศ^๓

๑) การปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว

การปริวรรตตัวอักษรในศิลาจารึกมาเป็นตัวอักษรปัจจุบัน นิยมกันว่าจะปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว โดยไม่ต้องคำนึงถึงเสียงอ่าน ตัวอย่างเช่น หนังสือพื้นเมืองของ ล้านนา (อักษรธรรมล้านนา) ใช้อักษรตัวเดียวกัน ๓ แทน “ๆ นางมณฑา” ในภาษา บาลี และแทน “ด เด็ก” ในภาษาไทย เวลาปริวรรตเราจะใช้ “๑” แทนทุกตัว ไม่ว่าจะเป็น ภาษาบาลีหรือภาษาไทย เช่น “บัณฑิตเทิร” เพราะตัวที่ขีดเส้นใต้ปริวรรตมาจากตัว อักษร ๓ ตัวเดียวกัน

อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น “บ” ในอักษรธรรมล้านนา บางครั้งก็ใช้แทน “บ ใบไม้ บางครั้งก็ใช้แทน “ป ปลา” เราต้องปริวรรตเป็น “บ” ตามรูปอักษรโดยตลอด แม้จะ มองดูแปลกตา เช่น “เบรตบมาบรากต” แต่เราก็จะแสดงคำที่เขียนตามอักษรวิธีปัจจุบัน ไว้ให้เปรียบเทียบด้วย คือ “เปรตบมาปรากฏ

^๓ ประเสริฐ ณ นคร, แนวการปริวรรตอักษรพื้นเมืองล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑. หน้า ๗๑-๗๓.

๒) การปริวรรตอักษรพื้นเมืองตามเสียงในภาษาท้องถิ่น

สมัยเมื่อสิบห้าปีมาแล้ว มีผู้พิมพ์ชาดกและคำวอล้านนาออกมาจำหน่าย โดยใช้อักษรไทยภาคกลาง แต่เขียนตามเสียงภาษาถิ่น เช่น อักษรธรรมล้านนา เขียนว่า “พี เมารักน้อง” หนังสือที่พิมพ์ออกมาจะเขียนตามเสียงเป็น “เมารักน้อง” และข้อความว่า “เปรตบมาบรากต” ก็จะพิมพ์เป็น “เผยบมาผาก

การปริวรรตแบบนี้จะเป็นประโยชน์ต่อคนในท้องถิ่น ผู้ต้องการจะศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นของตน แต่คนส่วนใหญ่ในประเทศไทยจะอ่านไม่รู้เรื่อง เพราะจะมีคำที่ไม่เข้าใจความหมายกว่าร้อยละห้าสิบ

วิธีที่หนึ่งนั้นเหมาะสำหรับใช้กับศิลาจารึก และที่ไม่มีปัญหายุ่งยาก เพราะมีทั้งข้อความที่ปริวรรตมาตัวต่อตัวและข้อความที่เขียนตามอักษรวิธีใหม่ พร้อมทั้งมีคำอธิบายศัพท์ประกอบอีกด้วย แต่ในการปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นนั้น เขียนข้อความ ปริวรรตเพียงครั้งเดียว ถ้าใช้วิธีปริวรรตตัวต่อตัวจะอ่านให้เข้าใจความหมายได้ยากมาก

ฉะนั้น ผู้บรรยายจึงใคร่จะเสนอให้ใช้วิธีที่สาม ซึ่งหวังว่าจะลดคำที่ไม่เข้าใจลงไป ให้เหลือเพียงร้อยละสามสิบ ท่านผู้อ่านซึ่งอยู่ในถิ่นอื่นคงจะพออ่านได้รสของวรรณกรรม และพอจะอ่านให้เข้าใจได้เป็นส่วนใหญ่ คงจะเหลือศัพท์ท้องถิ่นที่พอจะเดาความหมายได้ เองอีกบ้างเป็นบางคำ วรรณกรรมท้องถิ่นจะได้แพร่หลายไปทั่วประเทศ และคนที่ศึกษา วรรณคดีภาคกลางอาจจะได้คำศัพท์ที่ภาคกลางเลิกใช้แล้ว แต่ยังคงใช้อยู่ในภาษาถิ่นใน ปัจจุบัน

๓) การปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นให้แพร่หลายไปทั่วประเทศ

วิธีที่สามนี้ใช้หลักการที่จะเขียนคำส่วนใหญ่ ให้อยู่ในรูปที่ตรงกับภาษากลางให้มากที่สุด เพื่อให้คนไทยทุกถิ่นสามารถอ่านเข้าใจได้

๓.๑ ถ้าตัวหนังสือในต้นฉบับภาษาถิ่นตรงกับคำในภาคกลาง ให้เขียนตามตัว หนังสือโดยไม่ต้องคำนึงถึงเสียงอ่านในภาษาถิ่น เช่น ต้นฉบับเขียนว่า “ช่าง” แต่ออกเสียง เป็น “จ้าง” ในภาษาถิ่นล้านนา และออกเสียงเป็น “ช่าง” ในภาษาถิ่นอีสาน ให้ถ่าย ทอดเป็น “ช่าง” ตามตัวหนังสือ คนไทยทุกภาคก็จะสามารถอ่านเข้าใจความหมายของ คำๆ นี้ได้

๓.๒ ถ้าเสียงอ่านในภาษาถิ่นตรงกับคำในภาคกลาง ให้เขียนตามเสียงอ่านโดยไม่ต้องคำนึงถึงอักษรวิธีที่ใช้เขียนในต้นฉบับเดิม เช่น ข้อความว่า “ไพเทร” อ่านตาม สำเนียงท้องถิ่นเป็น “จักไปเดิน” ก็ให้ถ่ายทอดตามเสียงอ่าน เหตุผลมีดังต่อไปนี้ อักษรวิธีล้านนาอาจใช้ไม้ขีด (ตรงกับไม้หันอากาศในภาคกลาง) แทนแม่กก เช่น “ แทน “จัก” และ “ลู” แทน “ลูก” ก็น่าจะถ่ายทอดมาเป็น “ลูก” จะดีกว่า

อักษรวิธิล้านนา ถ้าเขียน “ไป” จะออกเสียงเป็น “ไป” จึงจำเป็นต้องเขียน “ไพ” เพื่อให้อ่านออกเสียงเป็น “ไป” เมื่อถ่ายทอดมาจึงควรจะใช้ “ไป” เสียดีกว่า ตามอักษรวิธิล้านนาใช้อักษรตัวเดียวแทน “ด” และ “ต” เมื่อคำใดออกเสียงเป็น “ด” จะถ่ายทอดมาเป็น “ท” ให้อ่านยุ่งยากเพื่อประโยชน์อะไร

ส่วนการที่แนะนำให้ใช้ตัวสะกด “น” แทน “ร” นั้น เพราะเห็นว่าคำในต้นฉบับ ท้องถิ่น คำเดียวกันเขียนผิดกันไปได้หลายแบบ คงมุ่งเพียงแต่จะเขียนให้ออกเสียงตรง ตามที่ต้องการเท่านั้น ทั้งนี้เพราะยังไม่มีพจนานุกรมออกมาบังคับให้เขียนเป็นมาตรฐาน เดียวกัน ฉะนั้นถ้าจะถ่ายทอดตามอักษรวิธียของภาคกลางก็จะช่วยให้อ่านเข้าใจกันได้ทั่ว ประเทศ

๓.๓ ข้อยกเว้นจากหนังสือข้อ ๓.๑ และ ๓.๒ อาจจะมีอยู่บ้าง เช่นคำบางคำเป็นภาษาถิ่นที่ไม่มีใช้ในภาคกลาง เช่นคำว่า “นักเซ่น” ออกเสียงเป็น “นักเต้น” จะควร เขียนตามเสียงของท้องถิ่นหรือตามตัวหนังสือ เพื่อรักษาสัมผัสอักษรไว้ นอกจากนี้คำบางคำอาจจะต้องเขียนตามเสียงภาษาถิ่น เช่น “ไปเป็นของเป็นแล้วเนอ” แทนที่จะใช้ “ไปเป็นของเพิ่น (เพื่อน) แล้วเนอ” ถ้าอักษรวิธียของภาคเหนือ จะช่วยในทางภาษาศาสตร์ได้บ้าง เช่นคำว่า “เหล่น” อาจจะถ่ายทอดแบบคงรูปไว้ แทนที่จะเปลี่ยนเป็น “เล่น” เพื่อช่วยให้นักภาษาศาสตร์ สอบค้นเสียงวรรณยุกต์คำไทยดั้งเดิมได้ ก็ไม่น่าจะขัดข้องประการใด ๔. เบ็ดเตล็ด

๔.๑ ผู้บรรยายขอวิธีปริวรรตของ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี คือ หน้าซ้ายเขียนอักษร ธรรม ล้านนาตามต้นฉบับ หน้าขวาเขียนข้อความที่ปริวรรตเป็นอักษรภาคกลาง บรรทัด ต่อบรรทัด ขีดเส้นใต้คำศัพท์ที่แปลยาก แล้วให้คำแปลไว้ในวงเล็บ โดยเขียนต่อไปทาง ขวามือบรรทัดเดียวกัน แต่ในการปริวรรตอักษรพื้นเมืองทั่วไป อาจต้องตัดอักษรธรรม ล้านนาทิ้งไป เพื่อประหยัดค่าพิมพ์ก็เป็นได้

๔.๒ การชำระวรรณกรรมที่มีต้นฉบับหลายสำนวน ผู้บรรยายเคยชำระโคลง นิราศหริภุญชัย โดยนำต้นฉบับทั้งของภาคกลางและภาคเหนือมาเทียบกัน แล้ววินิจฉัย ว่าที่ถูกต้องเป็นอย่างไร แล้วยุบรวมเป็นต้นฉบับใหม่ตามที่วินิจฉัยแล้ว ถ้าคำใดมี ต้นฉบับไม่ตรงกันก็จะมีหมายเหตุว่าต้นฉบับหมายเลขใดมีข้อความต่างออกไปอย่างไร ทุกฉบับ ต่อมาได้แยกเป็นฉบับหอสมุดแห่งชาติ และฉบับเชียงใหม่ เทียบกันไว้เป็นคู่ๆ ได้ทราบว่าทางเยอรมันก็ใช้ทฤษฎีเขียนต้นฉบับตามที่วินิจฉัยแล้วเช่นกัน ผู้บรรยายเห็นว่า วิธีดังกล่าวเป็นวิธีที่ผิด ที่ถูกต้องจะเทียบว่าต้นฉบับสำนวนใด ดีที่สุด แล้วพิมพ์ตามต้นฉบับนั้นและใช้เชิงอรรถบอกว่าฉบับอื่นแตกต่างกันไปอย่างไรบ้าง และผู้ชำระสันนิษฐานว่าควรเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพราะเหตุผลที่ว่าผู้ชำระไม่ควรจะไปแก้ วรรณคดีของเขาตามใจชอบ

อีกประการหนึ่ง คำที่ยังหาความหมายไม่ได้ อาจจะแปลกจนผู้ชำระคิดว่าคัดลอกมาผิดเลยไปเปลี่ยนแก้คำของเขา ภายหลังอาจมีผู้ค้นหาความหมายได้จากภาษา ไทยถิ่นอื่นก็เป็นได้ เช่น “ถีบพันปานเดิม” ประเทศลาวยังใช้คำว่า แปลว่า ไปอย่างรวดเร็ว และ “กลางแล่นไปเอย” ไทยใหญ่ยังเรียกตะขาบว่า ชกลาง อยู่ ดังนี้ เป็นต้น

๒.๒ แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

๒.๒.๑ ความหมายประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ผู้วิจัยได้ศึกษาหาความรู้ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และได้ค้นพบว่า มีผู้ที่ให้คำจำกัดความ หรือความหมาย ได้แก่

สุเทพ สุนทรเภสัช^๔ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นเรื่องศึกษาเกี่ยวกับหมู่บ้านเพียงแห่งเดียว เมืองขนาดเล็กหรือขนาดกลาง หรือไม่ก็เป็นอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ที่ไม่ใหญ่เกินกว่าจังหวัดหรือมณฑล หน่วยของการศึกษาท้องถิ่นอาจจะเป็นหมู่บ้านหนึ่งหรือหลายๆ หมู่บ้าน ที่มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือเมืองขนาดเล็กหรือไม่ก็อาจเป็นแคว้น ภาค หรือมณฑล ที่สมาชิกของชุมชนท้องถิ่นนั้นต่างก็มีความสำนึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมสังคมและการเมือง

ธิดา สาระยา^๕ กล่าวว่า การลงไปศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคมท้องถิ่นที่มีมวลชนเป็นตัวเคลื่อนไหว คือ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรืออีกนัยหนึ่ง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมที่เน้นมวลชน เป็นประวัติศาสตร์ที่คนภายในท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นจริง ซึ่งในที่นี้จะใช้คำว่าประวัติศาสตร์จากภายใน (History from the inside) ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตและมี dynamic เสมอ ประวัติศาสตร์จากภายในมิได้คาดหมายหาข้อเท็จจริงจากข้อมูล แต่เป็นประวัติศาสตร์ที่ถูกเชื่อว่าเป็นเช่นนั้น ประวัติศาสตร์แบบนี้จึงเกิดจากแรงสะท้อนทางความคิดของคนในสังคม ซึ่งปรากฏในรูปของตำนาน นิทานพื้นบ้าน เรื่องปรัมปรามาแล้วแต่อดีตและโดยการสัมภาษณ์ สืบสวนในปัจจุบัน

ศรีศักร วัลลิโภดม^๖ กล่าวว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นอันเป็นบริเวณที่มีชุมชนอยู่ร่วมกันและมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจ สังคมระบบความเชื่อพิธีกรรม และการเมือง การปกครอง จนกล่าวได้ว่าทำให้ผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ มีอะไรหลายๆ อย่างร่วมกันและคล้ายคลึงกันจนมีจิตสำนึกว่าเป็นคนถิ่นเดียวกัน การศึกษาเช่นนี้เน้นอดีตมาจนถึงปัจจุบันโดยแสดงให้เห็นว่ามีการพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นในท้องถิ่นหนึ่งๆ ได้อย่างไร เช่น ท้องถิ่นนั้นมีสภาพแวดล้อมอย่างไร ตั้งอยู่ตำแหน่งไหนภายในเขตอำเภอใด จังหวัดไหน และภูมิภาคใดมีหลักฐานทางค่านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ที่แสดงความเป็นมาทางวัฒนธรรมอย่างไรบ้างบรรดากลุ่มชนที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนที่สืบมาจนปัจจุบันเป็นพวกไหน อยู่ในท้องถิ่นมาแต่ดั้งเดิมหรือเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นเมื่อเข้ามาอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันแล้ว มีความขัดแย้งหรือมีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์อย่างไรเกิดขึ้น

อานันท์ กาญจนพันธุ์^๗ กล่าวว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือ การหาพื้นที่ยืนของชุมชนที่อยู่นอกรัฐชาติ เพราะรัฐชาติพยายามทำให้เราอยู่ภายใต้กรอบที่เขากำหนดให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือ

^๔ สุเทพ สุนทรเภสัช. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : การศึกษาประวัติศาสตร์ระดับจุลภาค,วารสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.๒๕๔๒,หน้า ๒-๕

^๕ ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ,(กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.๒๕๓๙),หน้า ๑๕

^๖ ศรีศักร วัลลิโภดม. พระนครศรีอยุธยาในฐานะราชธานีในศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา. (พระนครศรีอยุธยา : ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา.๒๕๕๓),หน้า ๒๓

^๗ อานันท์ กาญจนพันธุ์. วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน.(กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.๒๕๔๕), หน้า ๔๕

การศึกษาที่อยากรู้ว่าผู้คนในชาติยืนอยู่ในพื้นที่รัฐชาติทั้งหมดหรือพื้นที่อื่นที่เขาสร้างได้เองบ้าง โดยการแสวงหาผ่านการศึกษาทางประวัติศาสตร์ ว่าในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาผู้คนที่หลากหลายในสังคมไทยเขายืนอยู่ในพื้นที่ที่ไม่ใช่ของรัฐชาติตรงไหนบ้าง มีบางพื้นที่ที่อยู่นอกรัฐชาติพื้นที่เหล่านี้คือพื้นที่ของความเป็นคน เพราะพื้นที่ของรัฐชาติคือ พื้นที่ของการเป็นประชากรทุกคนไม่อยากจะมาเป็นราษฎรธรรมดา อยากรู้ว่ามีอะไรที่มีความเป็นมนุษย์เล็ดรอดออกมาได้บ้างเป็นคำถามหนึ่งที่เรายกมาเรียนรู้ประวัติศาสตร์จะช่วยให้เรารู้ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ ประวัติศาสตร์ของการอยู่เป็นผู้คนเป็นอย่างไร

สรุปความหมายของประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นคือ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นการศึกษาพัฒนาการของประชาชนในระดับท้องถิ่น ซึ่งอาจเป็นประวัติศาสตร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่ครอบคลุมด้านต่างๆทั้งด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่น และแสดงให้เห็นว่ามีการพัฒนาเกิดขึ้นในท้องถิ่น

๒.๒.๒ ความสำคัญ และแนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local history มีความสำคัญต่อเรื่องราวของท้องถิ่นมากกว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาติ ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ มากกว่าจะเป็นการศึกษาสงครามและเรื่องราววีรกรรมของชาวบ้าน โดยมีหลักฐานจากผู้สูงอายุ และผู้ทรงความรู้จากชุมชนตำนาน ประเพณีของท้องถิ่น ซึ่งมีแนวคิดของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังกล่าว ผู้ศึกษาได้รวบรวมไว้ ๓ แนวคิดหลัก ดังนี้

แนวคิดที่ ๑ ของ จิตา สาระยา^๘ ซึ่งได้แบ่งประวัติศาสตร์ออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่ต้องอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากส่วนกลาง ส่วนที่ ๒ เป็นประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคม ที่มุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาของคนที่อยู่ภายในท้องถิ่นในปัจจุบัน

แนวคิดที่ ๒ ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดของ สุเทพ สุนทรเกส^๙ ที่กล่าวถึงขอบเขตและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไว้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์จุลภาค คือ ศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นและมีขอบเขตที่จำกัด ชุมชนท้องถิ่นเป็นตัวต้นทางสังคม (Social entities) การเจริญเติบโต การเสื่อม และการสิ้นสุดในตัวของมันเอง

แนวคิดที่ ๓ เป็นแนวคิดของ จามะรี เชียงทอง^{๑๐} ได้กล่าวถึงกระบวนการของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่า ควรจะทำการศึกษาในรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเน้นในแนว Action research นี้ ผู้วิจัยไม่ได้ทำหน้าที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเดียว หากแต่รับรู้ถึง

^๘ จิตา สาระยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์ที่สำคัญกับสังคมมนุษย์ (พิมพ์ครั้งที่ ๒).

(กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.๒๕๓๙), หน้า ๔๑ - ๔๗

^๙ สุเทพ สุนทรเกส. ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย พื้นฐานแนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและวัฒนธรรม. (เชียงใหม่ : โกลบอลวิชั่น.๒๕๔๐), หน้า ๑๐๘ - ๑๒๗

^{๑๐} จามะรี เชียงทอง. การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมและไทยศึกษา. สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์. (เชียงใหม่ : ไซต์วอม บัค.๒๕๔๓), หน้า ๕๔

ปัญหาของคนในชุมชนที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และแปลงข้อมูลเหล่านั้นให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น และช่วยให้ทุกคนที่เกี่ยวข้องเข้ามารับรู้ปัญหาของคนในชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น

กล่าวโดยสรุป ความสำคัญของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันมีอยู่อย่างน้อย ๓ ประการที่สัมพันธ์กัน ดังนี้

๑) เป็นการสร้างสำนึกประวัติศาสตร์ของประชาชนในท้องถิ่นให้ตระหนักถึงสถานภาพของตัวเองในประวัติศาสตร์ และเป็นความรู้ที่จะสั่งสมเรียนรู้ถ่ายทอดกันในชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งเป็นแกนสำหรับร้อยเรียง “หลักสูตรท้องถิ่น” สำหรับการเรียนการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เหล่านี้จะเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

๒) ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะสามารถเป็นประโยชน์สำหรับการกำหนดนโยบายการพัฒนาได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับศักยภาพและข้อจำกัดของ “ท้องถิ่น” ต่างๆ

๓) จะเกิดเป็นองค์ความรู้ที่ช่วยให้เกิดความสมดุลแก่การศึกษาประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่ให้ความสำคัญแก่ศูนย์กลางมากเกินไป รากฐานทางวิชาการที่มีอคติเน้นศูนย์กลางย่อมครอบงำการวางนโยบายสาธารณะต่างๆ ดังที่ได้เห็นอยู่ตลอดมา ด้วยเหตุดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ที่เปิด “พื้นที่” ให้ประชาชนมากขึ้นจึงย่อมช่วยเพิ่มพลังและอำนาจแก่พวกเขาในการมีส่วนร่วมการใช้อำนาจรัฐด้วย

จากความสำคัญ และแนวคิด ข้างต้นผู้วิจัยขอสรุป คือ การสร้างสำนึกประวัติศาสตร์ของประชาชนในท้องถิ่น ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะสามารถเป็นประโยชน์สำหรับการกำหนดนโยบายการพัฒนาได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมชุมชน และองค์ความรู้ที่ช่วยให้เกิดความสมดุลทางการศึกษาประวัติศาสตร์

๒.๒.๓ ประโยชน์ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ประโยชน์ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสามารถกล่าวได้ ดังนี้

๑) ก่อให้เกิดความรักความภาคภูมิใจในชาติบ้านเมืองของตน คือทำให้เรารู้ถึงความเสียสละของบรรพบุรุษที่ได้สร้างบ้านเมืองมา รักชาติบ้านเมืองด้วยชีวิต สร้างสมวัฒนธรรมอันดีงามมาสู่รุ่นลูกหลาน จึงก่อให้เกิดความภูมิใจ รักหวงแหนมรดกที่บรรพบุรุษทิ้งไว้ ต้องการที่จะอนุรักษ์และสืบสานสิ่งที่ดีงามไปยังคนรุ่นลูกหลานของเราต่อไป

๒) ทำให้เข้าใจทัศนคติของผู้อื่น การศึกษาประวัติศาสตร์ช่วยให้เราเข้าใจความคิดความรู้สึกของคนในสังคมต่างๆ และในเวลาต่างๆ กัน

๓) ทำให้ได้บทเรียนจากประวัติศาสตร์ เหตุการณ์หรือพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตย่อมมีทั้งด้านดีและด้านร้าย พฤติกรรมใดที่นำความเสียหายมาสู่สังคมส่วนรวมในอดีต ซึ่งอาจส่งผลร้ายมาสู่ปัจจุบันและเชื่อมโยงไปถึงอนาคตด้วย เราก็จำไว้เป็นบทเรียน ไม่สร้างความเสื่อมเสียเช่นนั้นอีก เหตุการณ์หรือพฤติกรรมในทางดี เราก็นำมาเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติ

๔) ทำให้เราเข้าใจในปัจจุบันชัดเจนขึ้น การเรียนรู้ว่าชาติหรือประเทศของเรานั้นมีที่มาจากไหน มีพัฒนาการมาอย่างไร มีวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นอย่างไร และเปลี่ยนแปลงไปเพราะอะไร ซึ่งจะทำให้เรารู้จักตัวเองและเข้าใจสังคมปัจจุบันได้ดียิ่งขึ้น

๕) ทำให้ได้ฝึกทักษะที่เป็นประโยชน์ ซึ่งนำมาใช้ในการเรียนวิชาอื่นและนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น ทักษะการค้นคว้าข้อมูล ทักษะการแสดงความคิดเห็น ทักษะการเขียนรายงาน การค้นคว้าด้วยตนเอง เป็นต้น

ผู้วิจัยได้ข้อสรุปดังนี้ ความรักความภูมิใจในชาติบ้านเมืองของตน เข้าใจทัศนคติของผู้อื่นได้ บทเรียนจากประวัติศาสตร์ เหตุการณ์หรือพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตย่อมมีทั้งด้านดีและด้านร้าย เข้าใจในปัจจุบันชัดเจนขึ้น และได้ฝึกทักษะที่เป็นประโยชน์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์มากในการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

๒.๓ แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน

“ทรัพยากรวัฒนธรรม” (Cultural Resource) มีความหมายที่ครอบคลุมถึงทรัพยากรประเภทต่างๆ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) ในรูปของวัตถุ สิ่งก่อสร้าง (Object) สถานที่/แหล่ง (Sites) และภูมิทัศน์ (Landscape) และวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (Living Culture) หรือวัฒนธรรมที่แสดงออก (Expressive Culture) เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะ วรรณคดี ประเพณี บอกล่า และภาษา เป็นต้น ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยยอมรับว่าวัฒนธรรมมีคุณลักษณะ เป็นอินทรีย์ (Organic) และสามารถวิวัฒน์ (Evolving) ไปได้อย่างต่อเนื่อง^{๑๑} ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นจัดเป็นทรัพยากรประเภทหนึ่งที่ต้องจับต้องได้ (Tangible Cultural Resource) ในกลุ่มที่เรียกว่า มรดก (Heritages) ในที่นี้หมายถึง สถานที่ สิ่งก่อสร้าง และวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาตั้งแต่ในอดีต เป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนสมัยปัจจุบัน

ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น มีปรากฏในสถานที่ต่างๆ โดยเฉพาะชุมชนในพื้นที่โบราณหรือแหล่งอารยธรรมในอดีต ซึ่งสามารถพบเห็นและศึกษาได้ใน ๓ กลุ่ม คือ

๑. ทรัพยากรทางโบราณคดี (Archaeological Resources)

๒. วัตถุทางชาติพันธุ์ (Ethnographic Material)

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ที่มีความสัมพันธ์กับทั้งทรัพยากรโบราณคดีและ

ทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุทางชาติพันธุ์ ซึ่งรวมไปถึงวรรณกรรม ดนตรี การละเล่น การแสดง นิทานชนบท ประเพณี ความเชื่อ ศาสนพิธี พิธีกรรมตามความเชื่อ ภาษา ศิลปะ เป็นต้นซึ่งในปัจจุบันสามารถจัดแบ่งทรัพยากรวัฒนธรรมออกเป็นประเภทต่างๆ ตามแนวทางการศึกษาด้านโบราณคดีและวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่แนวคิดการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนั้น เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ที่มุ่งเน้นการนำความรู้ทางวัฒนธรรมอันเป็นมรดกทางปัญญาของชุมชนและสังคมออกมาเผยแพร่เพื่อให้ผู้คนได้รับรู้และนำไปสร้างสรรค์สิ่งที่เหมาะสม รวมทั้งนำมาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยปัจจุบัน

โดยแนวคิดการจัดการความรู้นั้นมาจากการมองถึงโลกในยุคปัจจุบันว่า ได้เข้าสู่ยุคเศรษฐกิจฐานความรู้ (Knowledge-based Economy - KBE) งานต่างๆ จำเป็นต้องใช้ความรู้มาสร้างผลผลิต

^{๑๑} สายนต์ ไพรัชญิตร์, การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า.๒๘-๓๒.

ให้เกิดมูลค่าเพิ่มมากยิ่งขึ้น การจัดการความรู้เป็นคำกว้างๆ ที่มีความหมายครอบคลุมเทคนิค กลไก ต่างๆ มากมาย เพื่อสนับสนุนให้การทำงานของแรงงานความรู้ (Knowledge Worker) มีประสิทธิภาพ ยิ่งขึ้นกลไกดังกล่าวได้แก่ การรวบรวมความรู้ที่กระจัดกระจายอยู่ที่ต่างๆ มารวมไว้ที่เดียวกัน การ สร้างบรรยากาศให้คนคิดค้น เรียนรู้ สร้างความรู้ใหม่ๆ ขึ้น การจัดระเบียบความรู้ในเอกสาร และทำ สมุดหน้าเหลืองรวบรวมรายชื่อผู้มีความรู้ในด้านต่างๆ และที่สำคัญที่สุด คือการสร้างช่องทาง และ เงื่อนไขให้คนเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน เพื่อนำไปใช้พัฒนางานของตนให้สัมฤทธิ์ผล

๒.๓.๑ ความหมายการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ (Knowledge Management - KM) คือ การรวบรวม สร้าง จัดระเบียบ แลกเปลี่ยน และประยุกต์ใช้ความรู้ในองค์กร โดยพัฒนาระบบจาก ข้อมูล ไปสู่ สารสนเทศ เพื่อให้เกิด ความรู้ และ ปัญญา ในที่สุด การจัดการความรู้ประกอบไปด้วยชุดของการปฏิบัติงานที่ถูกใช้โดย องค์กรต่างๆ เพื่อที่จะระบุ สร้าง แสดงและกระจายความรู้ เพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้และการ เรียนรู้ภายในองค์กร อันนำไปสู่การจัดการสารสนเทศที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็น สำหรับการดำเนินการธุรกิจที่ดี องค์กรขนาดใหญ่โดยส่วนมากจะมีการจัดสรรทรัพยากรสำหรับการ จัดการองค์ความรู้ โดยมักจะเป็นส่วนหนึ่งของแผนกเทคโนโลยีสารสนเทศหรือแผนกการจัดการ ทรัพยากรมนุษย์^{๑๒} การจัดการความรู้ (Knowledge Management) เป็นกระบวนการที่สำคัญที่จะ ทำให้คนรู้จักหาความรู้และนำความรู้มาใช้ในการทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นระบบ การ จัดการความรู้จำเป็นต้องมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (Continuous Learning อยู่ตลอดเวลา เพราะการ เรียนรู้อย่างต่อเนื่องจะทำให้ผู้เรียนรู้เป็นคนที่มีโลกทัศน์และวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล รู้ว่าควรทำอะไรไม่ ควรทำอะไรในช่วงเวลาไหนรวมถึงการรับรู้ถึงข้อดีข้อเสียจากการเลือกปฏิบัติในแนวทางใดแนวทาง หนึ่ง ซึ่งความสามารถต่าง ๆ เหล่านี้ที่จะสะท้อนถึงคุณค่า (Value) ของผู้เรียนรู้ในฐานะผู้นำของผู้นำ ความรู้สู่สังคม

การจัดการความรู้มีความหมายกว้างกว่าการจัดการสารสนเทศ กว้างกว่าการจัดการข้อมูล และกว้างกว่าการจัดการเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร โดยในการจัดการความรู้ จะต้องมีการ จัดการครบทั้ง ๓ องค์ประกอบของความรู้คือ ความรู้ฝังลึกในคน ความรู้แฝงในองค์กร และความรู้ เปิดเผยรวมทั้งจะต้องมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนากิจกรรมหลัก (core activities) ขององค์กร กลุ่ม บุคคล หรือเครือข่าย

รูปแบบการจัดการองค์ความรู้โดยปกติจะถูกจัดให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ขององค์กรและ ประสงค์ที่จะได้ผลลัพธ์เฉพาะด้าน เช่น เพื่อแบ่งปันภูมิปัญญา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการทำงาน เพื่อ ความได้เปรียบทางการแข่งขัน หรือเพื่อเพิ่มระดับนวัตกรรมให้สูงขึ้นการจัดการความรู้เป็นกิจกรรมที่ ซับซ้อนและกว้างขวาง ไม่สามารถให้นิยามด้วยถ้อยคำสั้นๆ ได้ ต้องให้นิยามหลายข้อ จึงจะครอบคลุมความหมาย ซึ่งได้แก่

๑. การจัดการความรู้มีความหมายรวมถึง การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการ เข้าถึงข้อมูลเพื่อสร้างเป็นความรู้

^{๑๒} วิจารณ์ พานิช, การจัดการความรู้ (กรุงเทพมหานคร: สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม, ๒๕๔๘),

๒. การจัดการความรู้เกี่ยวข้องกับการแบ่งปันความรู้ (knowledge sharing ถ้าไม่มีการแบ่งปันความรู้ความพยายามในการจัดการความรู้จะไม่ประสบผลสำเร็จ พฤติกรรมภายในองค์การเกี่ยวกับวัฒนธรรม พลวัต และวิถีปฏิบัติ มีผลต่อการแบ่งปันความรู้ ประเด็นด้านวัฒนธรรมและสังคม มีความสำคัญยิ่งต่อการจัดการความรู้

๓. การจัดการความรู้ต้องการผู้ทรงความรู้ความสามารถในการตีความและประยุกต์ใช้ความรู้ในการสร้างนวัตกรรมและเป็นผู้นำทางในองค์การ รวมทั้งต้องการผู้เชี่ยวชาญในสาขาใดสาขาหนึ่งสำหรับช่วยแนะนำวิธีประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ ดังนั้น กิจกรรมเกี่ยวกับคน ได้แก่ การดึงดูดคนเก่งและดีมาพัฒนา การติดตามความก้าวหน้าของคน และการดึงคนมีความรู้ความสามารถไว้ในองค์การถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

๔. การจัดการความรู้เป็นเรื่องของการเพิ่มประสิทธิผลขององค์การ การจัดการความรู้เกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อว่าจะช่วยสร้างควมมีชีวิตชีวาและความสำเร็จให้แก่องค์การ การประเมิน "ต้นทุนทางปัญญา" (intellectual capital และผลสำเร็จของการประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ เป็นดัชนีบอกว่างค์การมีการจัดการความรู้ได้อย่างได้ผลหรือไม่ กิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การพัฒนาฐานข้อมูล การนำความรู้ออกมาจากผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นต้น ถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้มีความเกี่ยวข้องกับต้นทุนทางปัญญา คำว่า "ต้นทุนทางปัญญา" (Intellectual Capital มีความหมายรวมถึง ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ทักษะสินทางปัญญา และประสบการณ์ ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการสร้างความมั่งคั่งได้สิ่งที่มีรวมอยู่ใน "ต้นทุนทางปัญญา" ซึ่งอาจมีรายการที่แตกต่างกัน แล้วแต่วิสัยคิด และความเห็นของแต่ละคน

๒.๓.๒ ประเภทของความรู้

ความรู้สามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้สองประเภท คือ ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้แฝงเร้น (Tacit Knowledge) ความรู้ชัดแจ้งคือความรู้ที่เขียนอธิบายออกมาเป็นตัวอักษร เช่น คู่มือปฏิบัติงาน หนังสือ ตำรา ส่วนความรู้แฝงเร้นคือความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน ไม่ได้ถอดออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร หรือบางครั้งก็ไม่สามารถถอดเป็นลายลักษณ์อักษรได้ ความรู้ที่สำคัญส่วนใหญ่ มีลักษณะเป็นความรู้แฝงเร้น อยู่ในคนทำงาน และผู้เชี่ยวชาญในแต่ละเรื่อง จึงต้องอาศัยกลไกแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้คนได้พบกัน สร้างความไว้วางใจกัน และถ่ายทอดความรู้ระหว่างกัน และกันตามตัวของเซกิ (SECI Model) ความรู้ทั้งแบบแฝงเร้นและแบบชัดแจ้งจะมีการแปรเปลี่ยนถ่ายทอดไปตามกลไกต่างๆ เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถอดความรู้ การผสานความรู้ และการซึมซับความรู้^{๑๓} การจัดการความรู้ที่มีหลายรูปแบบแต่ที่น่าสนใจ คือ การจัดการความรู้ ที่ทำให้คนเคารพศักดิ์ศรีของคนอื่น เป็นรูปแบบการจัดการความรู้ที่เชื่อว่า ทุกคนมีความรู้ปฏิบัติในระดับความชำนาญที่ต่างกัน เคารพความรู้ที่อยู่ในคน เพราะหากถ้าเคารพความรู้ในตำราวิชาการอย่างเดียว นั้น ก็เท่ากับว่าเป็นการมองว่า คนที่ไม่ได้เรียนหนังสือ เป็นคนที่ไม่มีความรู้

๒.๓.๓ ขั้นตอนการจัดการความรู้

^{๑๓} พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอูน), นวัตกรรมการเรียนรู้ คน ชุมชน และการพัฒนา. (กรุงเทพมหานคร :โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

การจัดการความรู้ไม่มีหลักการหรือวิธีปฏิบัติตายตัว แต่โดยส่วนใหญ่ประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ ๙ ประการ คือ

๑. การขุดค้น การค้นหา และการรวบรวมความรู้ เป็นการค้นหาและคัดเลือกเอาไว้เฉพาะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการใช้ประโยชน์ ทั้งจากภายในองค์กรและจากภายนอกองค์กร แล้วนำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และความเหมาะสมกับบริบทของสังคมและขององค์กร ถ้าไม่เหมาะสมก็ดำเนินการปรับปรุง

๒. การจัดหมวดหมู่ความรู้ เพื่อให้เหมาะสมต่อการใช้งาน โดยการจัดหมวดหมู่ความรู้นั้นมุ่งเน้นการง่ายต่อการนำมาใช้งานและการพัฒนาความรู้ที่ต่อเนื่อง

๓. การจัดเก็บความรู้ เพื่อเป็นการค้นหาได้ง่าย และการสะสมความรู้ที่ต่อเนื่อง ซึ่งบางครั้งความรู้แบบดั้งเดิมอาจเหมาะสมกับการประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ในปัจจุบัน

๔. การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้ เป็นการนำความรู้ที่ได้รวบรวมไว้นามาสื่อสารให้บุคลากรในหน่วยงานได้รับทราบและเป็นการขยายความรู้ให้กว้างขวางออกไป ซึ่งจะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

๕. การจัดกิจกรรมและกระบวนการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นการนำความรู้จากฝ่ายต่างๆ หรือจากบุคคลที่มีความรู้มาแลกเปลี่ยนเพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้ในเป็นที่ประจักษ์

๖. การวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อยกระดับความรู้ เป็นการสังเคราะห์ชุดความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้นั้น ไปสู่การสร้างความรู้ที่มีความเหมาะสมต่อการประยุกต์ใช้

๗. การสร้างความรู้ใหม่ เป็นการนำความรู้ที่ผ่านวิเคราะห์ สังเคราะห์มาประยุกต์ใช้ภายใต้บริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จนเกิดความรู้ใหม่

๘. การประยุกต์ใช้ความรู้ เป็นการนำความรู้ที่ได้กระบวนการทั้งหมดมาประยุกต์ใช้ เพื่อเกิดมูลค่าและคุณค่า หรือให้ได้ผลสัมฤทธิ์ตามความมุ่งหมายของการใช้ความรู้

๙. การเรียนรู้จากการใช้ความรู้ ผลที่ต่อเนื่องจากการใช้ความรู้ คือ บุคคลได้รับการเรียนรู้ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์และการพัฒนาความรู้ในระยะยาว

๒.๓.๔ การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรม

ตามที่ได้กล่าวแล้วว่า ทรัพยากรทางวัฒนธรรมนั้น มิได้หมายถึงเฉพาะทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปของสถานที่ วัตถุ หรือสิ่งของเท่านั้น แต่หากหมายรวมถึง ความคิด ความเชื่อ ความรู้ วิธีการปฏิบัติ ค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ในสังคม (Pattern Interaction) ดังนั้น การจัดการความรู้ในทรัพยากรวัฒนธรรม จึงสามารถดำเนินการได้ โดยอาศัยหลักที่สำคัญ "การนำความรู้ที่มีอยู่ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น ออกมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาคน สิ่งแวดล้อม และกระบวนการที่นำไปสู่การสร้างสมความรู้ ความดี และความงามของผู้คนในสังคม โดยมีหลักการที่สำคัญ คือ

๑. การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่มาจากภายในและภายนอก (ปรโตโมสะ และ โยนิโส มนสิการ) ได้แก่ การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่มาจากจิตใจภายในของบุคคลและมาจากการเรียนรู้ที่ผ่านประสบการณ์ของบุคคลและสภาพแวดล้อม

๒. การยึดมั่นในความรู้ที่นำไปสู่การสร้างสรรค์ความดีและความงามของมนุษย์ กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับชุดความรู้ที่เป็นชุดความรู้เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนามนุษย์ให้มีความดีและความงาม อันจะเป็นพลังให้สังคมได้ใช้ความรู้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนและการพัฒนาสังคม

๓. หลักเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เป็นการให้ความสำคัญกับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและพัฒนาผู้รู้ นั้นให้เป็นผู้ที่มีความรู้ที่ทรงคุณค่า ที่จะนำพาสังคมไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนั้น อาจใช้ขั้นตอนและกระบวนการของการจัดการความรู้ทั่วไปได้ แต่ต้องมีหลักการสำคัญ ๓ ประการตามที่กล่าวแล้ว ทั้งนี้โดยให้ความสำคัญกับ “ผู้รู้” “ความรู้” และ “กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง” ที่ตั้งอยู่การสร้างสรรค์ความรู้ ความดี และความงามที่มาจากบุคคลและสังคมแนวคิดการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนั้น เป็นแนวคิดที่ช่วยให้มีการนำความรู้ที่มีอยู่ในที่ต่างๆ มาวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการเรียนรู้

สรุปว่าการจัดการความรู้ คือ การรวบรวม สร้าง จัดระเบียบแลกเปลี่ยน และประยุกต์ใช้ ความรู้ในองค์กร โดยพัฒนาระบบจาก ข้อมูล ไปสู่ สารสนเทศ เพื่อให้เกิดความรู้ และ ปัญญา ในที่สุด การจัดการความรู้ประกอบไปด้วยชุดของการปฏิบัติงานที่ถูกใช้โดยองค์กรต่างๆ เพื่อที่จะระบุ สร้าง แสดงและกระจายความรู้ เพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้และการเรียนรู้ภายในองค์กร อันนำไปสู่การจัดการสารสนเทศที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำเนินการธุรกิจที่ดี องค์กรขนาดใหญ่โดยส่วนมากจะมีการจัดสรรทรัพยากรสำหรับการจัดการองค์ความรู้ โดยมักจะเป็นส่วนหนึ่งของแผนกเทคโนโลยีสารสนเทศหรือแผนกการจัดการทรัพยากรมนุษย์

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

๒.๔.๑ ความหมายของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา หรือ Wisdom หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ที่นำมาไปสู่การปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาของมนุษย์ หรือ ภูมิปัญญา คือ พื้นความรู้ของปวงชนในสังคมนั้น ๆ และปวงชนในสังคมยอมรับรู้เชื่อถือ เข้าใจ ร่วมกัน เรียกว่า ภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรสร รุ่งแต่ง พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาไทยนี้มีลักษณะเป็นองค์รวม มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นในวิถีชีวิตไทย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่งอกงามขึ้นใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย ลักษณะองค์รวมของภูมิปัญญามีความเด่นชัดในหลายด้านเช่น ด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรม และหัตถกรรม ด้านการแพทย์แผนไทย ด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชนด้านศิลปกรรม ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี และด้านโภชนาการ วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Folk Wisdom)

ได้มีผู้ให้ความหมายดังนี้ กระทรวงศึกษาธิการ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกตคิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาเป็นศาสตร์ เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหาการจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมชุมชนและการตัวของผู้อยู่เอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษา และนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

ศักดิ์ชัย เกียรติธนาสินทร์^{๑๔} ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ องค์ความรู้ความสามารถของชุมชนที่สั่งสมสืบทอดกันมานาน เป็นความจริงแท้ของชุมชนเป็นศักยภาพที่จะใช้แก้ปัญหาจัดการปรับตัว เรียนรู้ และถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข เป็นแก่นของชุมชนที่จรรโลง ความเป็นชาติให้อยู่รอดจากทุกภัยพิบัติทั้งปวง

จารุวรรณ ธรรมวัตร^{๑๕} ได้ให้ความหมาย ของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ แบบแผน การดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคล และสังคมซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคล หรือทรัพยากรความรู้ก็ได้

จากการศึกษาความหมายและแนวคิดของภูมิปัญญาของชาวบ้านที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพอสรุปได้ว่าภูมิปัญญาไทย หมายถึง ความรู้ ความสามารถในการดำเนินชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้น ๆ โดยใช้สติปัญญาสั่งสมความรู้อย่างแพร่หลาย ผสมผสานความกลมกลืนระหว่างศาสนา สภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อมการประกอบอาชีพและกระบวนการเหล่านี้มาจนหลายชั่วคนซึ่งจะเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น เกิดจากการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์เป็นระยะเวลายาวนาน โดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่มาใช้ในการตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพการปรับตัวและแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตจนเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของธรรมชาติและสังคม

๒.๔.๒ ลักษณะของภูมิปัญญา

ประเวศ วะสี^{๑๖} ได้กล่าวว่าภูมิปัญญามีลักษณะเป็นนามธรรมอย่างน้อยต้องประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ คือ

๑ ความคิด เป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ที่เรียกว่า Cognitive System ซึ่งประกอบด้วยระบบประสาทระบบสมอง และต่อมต่าง ๆ ทำหน้าที่คิดให้แกร่างกายและนักมานุษยวิทยาเชื่อว่าทำงานอยู่นอกเหนือจากการบงการของร่างกาย หมายถึง ทั้งส่วนที่เป็นจินตนาการและผลของการ

^{๑๔} ศักดิ์ชัย เกียรติธนาสินทร์, “ภูมิปัญญาไทยพัฒนาไทย” , วารสารวัฒนธรรมไทย, ๓๗(๔) : ๗-๑๑ เมษายน - พฤษภาคม, ๒๕๕๒.

^{๑๕} จารุวรรณ ธรรมวัตร, วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน, (มหาสารคาม : โรงพิมพ์สีรินธรรอเฟเช็ต, ๒๕๓๘), หน้า ๑.

^{๑๖} ประเวศ วะสี, การสร้างภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา, (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๕-๖.

วิเคราะห์และสังเคราะห์จากสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรม ซึ่งความคิดดังกล่าวนี้จะเป็นแหล่งสำคัญหรือที่มาของความรู้อันเป็นองค์ประกอบของภูมิปัญญาในลำดับถัดไป

๒ ความรู้ มีการนำมาใช้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น องค์ความรู้ ภูมิรู้ ปรากฏอยู่ในแนวคิด ทฤษฎี ญาณวิทยาที่ว่าด้วยทฤษฎีแห่งความรู้ การสืบค้นกำเนิดแห่งความรู้ และธรรมชาติของความรู้ การหาคำตอบว่าตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ หรือว่าความรู้เป็นเพียงการพิจารณาเทียบเคียง ซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริงและยังสืบค้นความรู้เรื่องกาล (Time) อวกาศ (Space) เนื้อสาร (Substance) สัมพันธภาพ (Relation) และความเป็นเหตุเป็นผล (Causality) องค์ความรู้เป็นหมวด ๆ (Category) ความรู้ หรือองค์ความรู้เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาที่กล่าวข้างต้น

๓ ความเชื่อเป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งของสังคมมนุษย์ มนุษย์แต่ละกลุ่มมีความเชื่อแตกต่างกันไป ซึ่งความเชื่อก็คือความศรัทธาหรือยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเป็นแกนสำคัญในการดำเนินชีวิตและความมั่นคงของสังคม ความเชื่อมีอยู่หลายระดับทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันอันเป็นความเชื่อโดยทั่วไป และความเชื่อที่เกี่ยวกับวิญญาณโลกนี้ โลกหน้า ความดี ความชั่ว นรก สวรรค์ บาปบุญคุณโทษ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งในภูมิปัญญา

๔ ค่านิยม คือ สิ่งที่คนสนใจ ความปรารถนาอยากจะมี อยากจะเป็นที่ยกย่อง สรรเสริญ หรือเป็นสิ่งที่บังคับต้องทำ ต้องปฏิบัติ มีความรักและมีความสุขเมื่อได้เห็นหรือได้สิ่งเหล่านั้นมา ค่านิยมจึงเป็นพื้นฐานของ

การจัดรูปแบบพฤติกรรมที่ปรากฏอยู่ภายใน และแสดงออกเป็นพฤติกรรมในลักษณะต่าง ๆ ทางกาย วาจาและความคิด โดยสรุปค่านิยมเป็นพื้นฐานสำคัญทางภูมิปัญญา เป็นบ่อเกิดพฤติกรรมของบุคคลแต่ละสังคม

๕ ความเห็น คือ ภาวะที่เกิดขึ้นหลังจากบุคคลหรือชุมชน ได้พิจารณาและใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้วจึงลงมติตัดสินใจ ว่าควรจะแสดงออกในลักษณะอย่างไร เช่น เห็นด้วย ทำตาม ยอมรับ ปฏิเสธ ร่วมมือ กระทำหรือดำเนินการ ด้วยเห็นว่าดี ชั่ว เหมาะสม ไม่เหมาะสม เป็นบาป เป็นบุญ เป็นต้น ซึ่งความเห็นในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นภูมิปัญญาประการหนึ่งที่มีผลสำคัญยิ่งต่อพฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งกาย วาจา และจิตใจ

๖ ความสามารถ หมายถึง ศักยภาพและประสิทธิภาพที่มีอยู่ภายในบุคคล เช่น ชุมชนในการที่จะจัดการเรื่องใดเรื่องหนึ่งในลักษณะเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า "พรสวรรค์" ซึ่งเป็นผลมาจากลักษณะทางกายและจิตใจร่วมกัน โดยแต่ละคนหรือชุมชนย่อมจะต้องมีแตกต่างกัน เช่น การที่บางคนสามารถปาฐกถาได้ดี ลำดับเนื้อหาและการแสดงทุกอย่างเป็นที่ชื่นชม ซึ่งถือว่าเป็นผลมาจากความสามารถที่มีอยู่ในบุคคลนั้น ๆ ฉะนั้นความสามารถจึงเป็นภูมิปัญญาอีกประการหนึ่ง

๗ ความฉลาดไหวพริบ หมายถึง ทักษะที่ปรากฏอยู่ในจิตใจ หรือจิตวิญญาณ เป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้แก้ไขป้องกันควบคุมเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่ให้เกิดเป็นปัญหาขึ้นหรือให้เป็นไป ตามที่ตนเองหรือชุมชนต้องการ

ดังนั้น องค์ประกอบของภูมิปัญญาจึงมีส่วนสำคัญที่จะทำให้ภูมิปัญญาที่มีอยู่เกิดคุณค่าแก่ความภาคภูมิใจซึ่งได้แก่ ความคิดที่เกิดจากการจินตนาการจากสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ในสังคม ความรู้ อาจเกิดจากภูมิความรู้ที่ได้จากการทดสอบทดลองหลายครั้งจนได้ความรู้ที่แท้จริง ความเชื่อถืออันเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่มีบาปบุญคุณโทษ และจิตวิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้องกับค่านิยมที่คนในสังคมให้

การยกย่องเชิดชูว่าเป็นสิ่งดีงามควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้มีการสืบทอดแก่ลูกหลาน ความเห็นที่เกิดจากพิจารณารอบคอบจากชุมชนจนเกิดการยอมรับด้วยความจริงใจ ความสามารถอันเกิดจากพรสวรรค์ หรือจากการฝึกฝนจนสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ ความฉลาดไหวพริบการแก้ไข เช่นกัน ย่อมเกิดขึ้นจากจินตนาการ ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ และค่านิยม การสั่งสมประสบการณ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จนสามารถสร้างองค์ความรู้และสังเคราะห์ใหม่ให้มีความก้าวหน้าและนำมาใช้งานได้ดีมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๒.๔.๓ ประเภทของภูมิปัญญา

มณีนีภา ชุตติบุตร^{๑๗} ได้แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ

๑. คติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการ เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ ที่ถ่ายทอดกันมา ได้แก่การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของแต่ละท้องถิ่น เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยการพึ่งพาธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ เช่น ชุมชนภูเขา มีความเชื่อเรื่องผีป่า เจ้าป่า เทพารักษ์ ผู้ที่อยู่ตามพื้นราบจะเชื่อในเรื่อง พระภูมิเจ้าที่ พระภูมิเจ้าที่ การสู่ขวัญ การให้ความเคารพแม่โพสพ ผู้ที่อยู่ตามแม่น้ำ ริมทะเล มักจะเชื่อในเรื่องของแม่ย่านางเรือ เป็นต้น ความคิด ความเชื่อ เหล่านี้จะนำมาสู่การพัฒนาชีวิตและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเช่น การตั้งธนาคารแห่งชีวิตเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน โดยยึดหลักธรรมในพระพุทธศาสนา การจัดพิธีกรรมบวชต้นไม้การจัดตั้งป่าสมุนไพรรักษาโรค ธนาคารผ้า กลุ่มทอผ้า กลุ่มชาปนากิจ เป็นต้น

๒. ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียม ประเพณีที่เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติ สืบทอดกันมา เป็นตัวชี้ที่สำคัญต่อการแสดงออกถึงภูมิปัญญาของชุมชนต่อการดำเนินชีวิต เช่น ประเพณีการบวชนาคเข้าพรรษา แต่งงาน นอกจากนั้นยังมีศิลปกรรมพื้นบ้านที่แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุ เช่น งานจักสาน และงานทอกระเปาะลิแพภาคใต้ สี่อักษรรูป เครื่องจักรสานต่าง ๆ เครื่องปั้นดินเผา งานแกะสลัก งานปั้น งานหล่อด้วยโลหะ การก่อสร้างอาคารที่อยู่อาศัย ภาพเขียนบนผนังการฟ้อนรำ และเพลงพื้นบ้าน เป็นต้น

๓. การประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เป็นการดำเนินชีวิตที่ เคยถูกครอบงำจากสภาพแวดล้อม พ่อค้าคนกลาง ระบบเศรษฐกิจ ระบบโรงงาน กลับสู่การเกษตรที่อาศัยความสมดุลทางธรรมชาติ สามารถยืนหยัดต่อสู้กับความล้มเหลวกับการล้มละลายทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมได้อย่างภูมิใจด้วยกำลังกาย และการสั่งสมประสบการณ์ กำลังปัญญา เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน การเกษตรแบบพึ่งพาตนเอง การทำสวนสมุนไพรและการแพทย์แผนโบราณ

๔. แนวคิดหลักปฏิบัติและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชนเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เช่น การเลี้ยงปลาในบ่อซีเมนต์ โดยจัดระบบถ่ายเทน้ำและคิดสูตรอาหารปลาขึ้นมาเอง การประดิษฐ์เครื่องนวดข้าวแบบประหยัด เป็นต้น

^{๑๗} มณีนีภา ชุตติบุตร, "แนวทางการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนการสอน", วารสารหมู่บ้าน, ๗ (๘๗): ๕; ธันวาคม, ๒๕๓๘.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๓๕) แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาด้านการเกษตร
๒. ภูมิปัญญาด้านเศรษฐกิจ
๓. ภูมิปัญญาด้านศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม ความเชื่อ
๔. ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาหมู่บ้าน
๕. ภูมิปัญญาด้านศิลปะ
๖. ภูมิปัญญาด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม
๗. ภูมิปัญญาด้านภาษาและวรรณกรรม

จากการแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นักการศึกษา และหน่วยงานต่าง ๆ ได้กล่าวมาสรุปได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถแบ่งตามลักษณะของคนในท้องถิ่นหรือชุมชนได้คิดหรือ ได้รับการถ่ายทอดและถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งเกิดจากความเชื่อ ความรู้สึก ความนึกคิด ในการสร้างสรรค์แบบแผนของการดำเนินชีวิต รวมถึงการนำเทคโนโลยีพื้นบ้านมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไป

๒.๔.๔ ความสำคัญของภูมิปัญญา

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ คนไทยได้สร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของบ้านเมือง มีการดำรงชีวิตด้วยความสุขร่มเย็นอยู่ได้จนถึงทุกวันนี้ เพราะได้ใช้ภูมิปัญญาของตนมาตลอด ภูมิปัญญาไทยจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาไทยช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่น

พระมหากษัตริย์ไทยได้ใช้ภูมิปัญญาในการสร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ประเทศชาติมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงปกครองประชาชนด้วยพระเมตตาแบบพ่อปกครองลูก ผู้ใดประสบความเดือดร้อนก็สามารถชี้แจงแสดงความเดือดร้อนเพื่อขอรับพระราชทานความช่วยเหลือทำให้ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อพระองค์ต่อประเทศชาติ ร่วมกันสร้างบ้านเรือนจนเจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญากระทำยุทธหัตถีจนชนะข้าศึกศัตรู และทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทยคืนมาได้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญาสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ และเหล่าพสกนิกรมากมายเหลือคณานับ ทรงใช้พระปรีชาสามารถแก้ไขวิกฤตการณ์ทางการเมืองภายในประเทศ จนรอดพ้นภัยพิบัติ หลายครั้งพระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถหลายด้าน แม้แต่ด้านการเกษตร พระองค์ได้พระราชทานทฤษฎีใหม่ให้แก่พสกนิกรทั้งด้านการเกษตรแบบผสมผสานและยั่งยืน พื้นฟูสภาพแวดล้อม นำความสงบร่มเย็นของประชาชนให้กลับคืนมา สมดังพระราชประสงค์ที่ทรงอุทิศพระวรกายและพระสติปัญญาในการพัฒนาการเกษตรไทยตลอดระยะเวลาแห่งการครองราชย์

๒. สร้างความภาคภูมิใจ และศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย

คนไทยในอดีตที่มีความสามารถปรากฏในประวัติศาสตร์มีมาก เป็นที่ยอมรับของนานาชาติอารยประเทศ เช่น นายขนมต้มเป็นนักมวยไทยที่มีฝีมือเก่งในการใช้อวัยวะทุกส่วน ทุกท่าของแม่ไม้มวยไทยสามารถชกมวยไทยจนชนะพม่าได้ถึงเก้าคนสิบคนในคราวเดียวกัน แม้ในปัจจุบันมวยไทยก็

ยังถือว่า เป็นศิลปะชั้นเยี่ยม เป็นที่นิยมฝึกและแข่งขันในหมู่คนไทยและชาวต่างประเทศ ปัจจุบันมีค่ายมวยไทยทั่วโลก ชาวต่างประเทศที่ได้ฝึกมวยไทยจะรู้สึกยินดีและภาคภูมิใจ ในการที่จะใช้กติกาของมวยไทย เช่น การไหว้ครูมวยไทย การออกคำสั่งในการชกเป็นภาษาไทยทุกคำ เช่น คำว่า "ชก" "นับหนึ่งถึงสิบ" เป็นต้น ถือเป็นมรดกภูมิปัญญาไทย นอกจากนี้ ภูมิปัญญาไทยที่โดดเด่นยังมีอีกมากมาย เช่น มรดกภูมิปัญญาทางภาษาและวรรณกรรม โดยที่มีอักษรไทยเป็นของตนเองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย และวิวัฒนาการมาจนถึงปัจจุบันวรรณกรรมไทยถือว่าเป็นวรรณกรรมที่มีความไพเราะ ได้อรรถสครบทุกด้าน วรรณกรรมหลายเรื่องได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศหลายภาษา ด้านอาหาร อาหารไทยเป็นอาหารที่ปรุงง่าย พืชที่ใช้ประกอบอาหารส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร ที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นและราคาถูก มีคุณค่าทางโภชนาการ และยังป้องกันโรคได้หลายโรค เพราะส่วนประกอบส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร เช่น ตะไคร้ ขิง ข่า กระชาย ใบมะกรูด ใบโหระพา ใบกะเพรา เป็นต้น

๓. สามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนาใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสมคนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ โดยนำหลักธรรมคำสอนของศาสนามาปรับใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม ทำให้คนไทยเป็นผู้อ่อน-น้อมถ่อมตน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ประณีตระมัดระวังสงบ ใจเย็น มีความอดทนให้อภัยแก่ผู้สำนึกผิด ดำรงวิถีชีวิตอย่างเรียบง่ายปกติสุข ทำให้คนในชุมชนพึ่งพากันได้ แม้จะอดอยากเพราะแห้งแล้ง แต่ไม่มีใครอดตาย เพราะพึ่งพาอาศัยกัน แบ่งปันกันแบบ "พริกบ้านเหนือเกลือบ้านใต้" เป็นต้นทั้งหมดนี้สืบเนื่องมาจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เป็นการใช้ภูมิปัญญาในการนำเอาหลักของพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน และดำเนินกุศโลบายด้านต่างประเทศ จนทำให้ชาวพุทธทั่วโลกยกย่องให้ประเทศไทยเป็นผู้นำทางพุทธศาสนา และเป็นที่ตั้งสำนักงานใหญ่องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล.)

๔. สร้างความสมดุลระหว่างคนในสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

ภูมิปัญญาไทยมีความเด่นชัดในเรื่องของการยอมรับนับถือ และให้ความสำคัญแก่คน สังคมและธรรมชาติอย่างยิ่ง มีเครื่องชี้ที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนมากมาย เช่น ประเพณีไทย ๑๒ เดือนตลอดทั้งปี ล้วนเคารพคุณค่าของธรรมชาติได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีที่ทำในฤดูร้อนซึ่งมีอากาศร้อน ทำให้ต้องการความเย็นจึงมีการรดน้ำดำหัว ทำความสะอาดบ้านเรือนและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มีการแห่ทางสงกรานต์การทำนายฝนว่าจะตกมากหรือน้อยในแต่ละปี ส่วนประเพณีลอยกระทง คุณค่าอยู่ที่การบูชาระลึกถึงบุญคุณของน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคน พืช และสัตว์ ให้ได้ใช้ทั้งบริโภคและอุปโภค ในวันลอยกระทง คนจึงทำความสะอาดแม่น้ำลำธาร บูชาแม่น้ำจากตัวอย่างข้างต้น ล้วนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสังคมและธรรมชาติทั้งสิ้น

ในการรักษาป่าไม้ต้นน้ำลำธาร ได้ประยุกต์ให้มีประเพณีการบวชป่า ให้คนเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ธรรมชาติ และสภาพแวดล้อม ยังความอุดมสมบูรณ์แก่ต้นน้ำ ลำธาร ให้พื้นสภาพกลับคืนมาได้มาก

อาชีพการเกษตรเป็นอาชีพหลักของคนไทยที่คำนึงถึงความสมดุล ทำแต่น้อยพออยู่พอกินแบบ “เอื้ออยู่เอื้อกิน” ของพ่อทองดี นันทะ เมื่อเหลือกินก็แจกญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน บ้านใกล้เคียง นอกจากนี้ ยังนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอย่างอื่นที่ตนไม่มี เมื่อเหลือใช้จริง ๆ จึงจะนำไปขาย

อาจกล่าวได้ว่า เป็นการเกษตรแบบ “กิน-แจก-แลก-ขาย” ทำให้คนในสังคมได้ช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันกัน เคารพกันนับถือ เป็นญาติกันทั้งหมู่บ้าน จึงอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีความสัมพันธ์กันอย่าง แนบแน่นธรรมชาติไม่ถูกทำลายไปมากนักเนื่องจากทำพออยู่พอกิน ไม่โลภมากและไม่ทำลายทุกอย่าง ผิดกับในปัจจุบัน ถือเป็นภูมิปัญญาที่สร้างความสมดุลระหว่างคน สังคม และธรรมชาติ

๕. เปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้ตามยุคสมัย

แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านไป ความรู้สมัยใหม่จะหลั่งไหลเข้ามามาก แต่ภูมิปัญญาไทยก็สามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย เช่นการรู้จักนำเครื่องยนต์มาติดตั้งกับเรือ ไส้ใบพัดเป็นทางเสือ ทำให้เรือสามารถแล่นได้เร็วขึ้น เรียกว่า เรือหางยาว การรู้จักทำการเกษตรแบบผสมผสาน สามารถพลิกฟื้นคืนธรรมชาติให้อุดมสมบูรณ์แทนสภาพเดิมที่ถูกทำลายไป การรู้จักออมเงิน สะสมทุน ให้สมาชิกกู้ยืม ปลดปล่อยหนี้สิน และจัดสวัสดิการแก่สมาชิก จนชุมชนมีความมั่นคง เข้มแข็ง สามารถช่วยตนเองได้หลายร้อยหมู่บ้านทั่วประเทศ เช่นกลุ่มออมทรัพย์ศรีวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช จัดในรูปกองทุนหมุนเวียนของชุมชน จนสามารถช่วยตนเองได้

๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การศึกษาแนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิด และผลงานจากนักวิชาการหลายท่านที่ได้นำเสนอไว้หลายประเด็น เช่น ความหมาย แนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม สาเหตุการมีส่วนร่วม ปัจจัยของการมีส่วนร่วม และประโยชน์ของการมีส่วนร่วม ดังนี้

๒.๕.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ “กระบวนการที่ความกังวล ความต้องการ และคุณค่าของประชาชน ได้รับการบูรณาการในกระบวนการตัดสินใจของภาครัฐ ผ่านกระบวนการสื่อสารแบบสองทาง โดยมีเป้าหมายโดยรวมเพื่อที่จะทำให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและได้รับ การสนับสนุนจากประชาชน” การมีส่วนร่วมนั้นจะหมายถึงการที่ประชาชนมีโอกาสแสดงความคิดเห็นก่อนการตัดสินใจจะเกิดขึ้น หรือหมายความว่า ผู้มีอำนาจตัดสินใจจะสามารถตัดสินใจใดๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อประชาชนได้ก็ต่อเมื่อได้รับความเห็นชอบ จากประชาชนก่อนเท่านั้น Creighton ตั้งคำถามถึงประเด็นผู้มีอำนาจตัดสินใจ โดยพิจารณาว่าทำไม เจ้าหน้าที่ของรัฐจึงเป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจได้เท่านั้น ถึงแม้ว่าปัจจุบันเจ้าหน้าที่ของรัฐมีแนวโน้มที่จะทำกระบวนการตัดสินใจให้เปิดเผย และมีความโปร่งใสมากขึ้น แต่ในหลายกรณีหรือสถานการณ์ โดยอำนาจการตัดสินใจขั้นสุดท้ายก็ยังคงเป็นของเจ้าหน้าที่ภาครัฐอยู่นั่นเอง^{๑๘}

การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นกระบวนการสื่อสารในระบบเปิด ซึ่งเป็นการสื่อสารสองทางระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน หรือองค์กร ในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรมทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งการมีส่วนร่วมจะเกี่ยวข้องกับกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมการดำเนินการ

^{๑๘} ศ.นพ.วันชัย วัฒนศัพท์, คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน

(กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า และ มูลนิธิเอเชีย, ๒๕๕๒), หน้า ๗.

และร่วมรับผลประโยชน์ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกันของกลุ่ม และเป็นการเสริมสร้างความสามัคคี ความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่ม การให้ความหมายคำจำกัดความการมีส่วนร่วมมีมากมายหลายทัศนะ โดยการเกี่ยวข้องทางจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้นกับทั้งให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกับกลุ่มดังกล่าวด้วย^{๑๙}

บางมิติกกล่าวถึง การที่ปัจเจกบุคคลที่ดี กลุ่มคน หรือองค์กรประชาชนที่ดี ได้อาสาเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การดำเนินโครงการ การแบ่งปันผลประโยชน์ และการประเมินผลโครงการพัฒนาด้วยความสมัครใจ โดยปราศจากข้อจำกัดที่มาจากบุคคลภายนอก และเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งมีอำนาจอิสระในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาให้กับสมาชิกด้วยความพึงพอใจ และผู้เข้ามามีส่วนร่วมมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการด้วย^{๒๐}

ซึ่งอาจเป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการพัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงของประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของประชาชนแก้ไขปัญหา ร่วมกับการใช้วิทยาการ^{๒๑} หรือการที่ผู้ได้รับผลประโยชน์หรือมีส่วนได้เสียในการพัฒนาได้ใช้ความพยายามร่วมกันในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการพัฒนา ด้วยความรู้สึกผูกพันในความเป็นเจ้าของหรือหุ้นส่วน เพื่อทำให้งานหรือโครงการนั้นบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ร่วมกัน^{๒๒}

ในขณะที่ “ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้าร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค มีใช้เพียงส่วนร่วมอย่างผิวเผิน แต่เข้าร่วมด้วยแท้จริงยิ่งขึ้น และการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ”^{๒๓}

บางครั้งการมีส่วนร่วมของประชาชนในความหมายกว้างซึ่งมักจะคาบเกี่ยวกับการพัฒนานั้นก็คือ การให้โอกาสประชาชนเป็นฝ่ายตัดสินใจ กำหนดปัญหาและความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง เป็นการเสริมพลังอำนาจให้แก่ประชาชน/ชุมชนให้สามารถระดมขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจ และควบคุมดูแลกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับ

^{๑๙} Davis Keith, Human Behavior of World-Man Relations and Organization Behavior, (New York : Mc Graw -Hill Book Co, 1972), p. 15.

^{๒๐} เสาวนิตย์ ชัยมุสิก, การบริหารโรงเรียนเป็นฐานเพื่อประกันคุณภาพการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บุ๊คพ้อยท์, ๒๕๔๒), หน้า ๔๑.

^{๒๑} Erwin, Williams, Participation Management : Concept, Theory and Implementation, (At lanta, Ga : Georgia State University Press, 1976), p. 138.

^{๒๒} White, Alastair T, The community A Discussion of the Agreement Community Participation, Current issue and Lesson Learned, (USA. : The United Nations Childrens Fund, 1982), p. 18.

^{๒๓} นรินทรชัย พัฒนพงศา, การมีส่วนร่วม : หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง, ภาควิชาส่งเสริมและเผยแพร่การเกษตร, คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖, หน้า ๔.

...^{๒๔} เป็นคำที่ทุกคนในวงการพัฒนาพูดกันมาก เป็นคำที่มักจะถูกนำไปใช้ปนกันกับคำว่า การให้ความร่วมมือ การมีส่วนร่วม หมายถึง การยุ่งเกี่ยว การเกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่างๆ เป็นคำที่หมายถึง บุคคล ๒ ฝ่าย เป็นต้นว่า ใครร่วมกับใคร เป็นคำที่ในทางการพัฒนามีความหมายเกี่ยวข้องกับศักดิ์ศรีและศักยภาพแห่งมนุษย์^{๒๕}

พจนานุกรมอังกฤษฉบับ Oxford (Oxford English Dictionary : OED) ได้ให้คำนิยามคำว่า “การมีส่วนร่วม (Participation) ไว้ว่า “เป็นการมีส่วนร่วม (ร่วมกับคนอื่น) ในการกระทำให้บางอย่างหรือบางเรื่อง” ซึ่งจะมีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า การเมินเฉย (Apathy) หากจะอธิบายความหมายของการมีส่วนร่วม (Participation) ในทางวิชาการ จะหมายถึงความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ ความรู้สึก นึกคิดของแต่ละคนที่มีต่อกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งของกลุ่ม เป็นแรงกระตุ้นที่ช่วยให้ทำให้เกิดความสำเร็จ เกิดความรับผิดชอบต่อกิจกรรมร่วมกันด้วยการเข้าไปเกี่ยวข้อง (Responsibility) ซึ่งอาจเกิดขึ้นทุกระดับของสายบังคับบัญชาใน ๓ ลักษณะ คือ การช่วยเหลือ มีการให้อำนาจ และมีขอบเขตภาระงาน^{๒๖}

การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องมีความหมาย ครอบคลุม ๓ ประการ^{๒๗} คือ

- ๑) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนา
- ๒) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมช่วยเหลือในการปฏิบัติตามโครงการ
- ๓) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตลอดกระบวนการพัฒนา

ความหมายการมีส่วนร่วมนั้นมีนักวิชาการได้กล่าวไว้หลายท่าน ซึ่งสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม (Participation) คือ กระบวนการสื่อสารในระบบเปิด ซึ่งเป็นการสื่อสาร สองทางระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน หรือองค์กร ในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรมทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนา ร่วมคิดตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของประชาชนแก้ไขปัญหาพร้อมกับการใช้วิทยาการ

เมื่อศึกษาจากความหมายของการมีส่วนร่วมจากวิชาการต่างๆ แล้วนั้น สามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึง “การสื่อสารสองทาง ระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน หรือองค์กร ในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรมทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ”

๒.๕.๒ แนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

^{๒๔} จินตวิทย์ เกษมสุข, หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๙.

^{๒๕} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, แนวคิดแนวทางการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ราไทยเพรส, ๒๕๕๐), หน้า ๔๓.

^{๒๖} โกวิท พวงงาม, การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิตรการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๙.

^{๒๗} ทวีวงศ์ ศรีบุรี, สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๐.

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมขององค์กรปกครองท้องถิ่น นับว่าเป็นหัวใจสำคัญ หรือเป็นหลักการอันเป็นสาระสำคัญของระบบการปกครองท้องถิ่น และอาจเป็นเหตุผลสำคัญที่อธิบายว่า เหตุใดจึงต้องมีระบบการปกครองท้องถิ่นคู่ขนานไปกับระบบการปกครองส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญที่รัฐจะต้องมีการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๕๐ เช่น มาตรา ๖๖ บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษหรือฟื้นฟู จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ การมีส่วนร่วมในการจัดการ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน มาตรา ๖๗ สิทธิของบุคคลที่จะร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพและการคุ้มครองส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงอยู่อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อ สุขภาพและอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม^{๒๘} นอกจากนี้ แนวนโยบายการมีส่วนร่วมของประชาชน มาตรา ๘๗ รัฐต้องดำเนินการตาม แนวนโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนด นโยบายและวางแผนเศรษฐกิจ ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น^{๒๙}

การมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการบริหาร ที่เกี่ยวข้องกับจิตใจและพฤติกรรมของคนในสังคมนั้น ที่จะเป็นแรงกระตุ้นไปสู่ความสำเร็จหรือล้มเหลว เดวิส และนิวสตรอม (Davis and Newstrom) อธิบายว่า การมีส่วนร่วมเป็นเรื่องของการเข้าไปเกี่ยวข้อง (Involvement) เมื่อเกี่ยวข้องก็คิดช่วยเหลือกัน (Contribution) และร่วมรับผิดชอบ (Responsibility) ในสิ่งนั้นๆ^{๓๐}

การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารงานขององค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นครบถ้วนทุกขั้นตอนในการดำเนินงานข้างต้นนั้นย่อมเรียกได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมอย่างมีความหมาย (Meaningful Participation) เป็นกระบวนการซึ่งประชาชน หรือผู้มีส่วนได้เสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะ และเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็น เพื่อแสวงหาทางเลือกและการตัดสินใจต่างๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งถึงการติดตามและประเมินผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจและการรับรู้-เรียนรู้ การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย^{๓๑}

การมีส่วนร่วมทางการเมือง (Political participation) เป็นคำที่มีความหมายมากจนทำให้เกิดความสับสน คำนี้ใช้กับกิจกรรมที่คนเข้าไปสู่ระบบการเมืองทุกระดับ เช่น การมีส่วนร่วมเลือกตั้งโดยการออกเสียง รัฐมนตรีต่างประเทศมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายต่างประเทศ บางครั้งก็ใช้ใน

^{๒๘} สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา, ๒๕๕๑), หน้า ๓ -๔ .

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕ -๖ .

^{๓๐} Davis Keith, *Human Behavior of World-Man Relations and Organization Behavior*, (New York : Mc Graw – Hill Book Co, 1972), p. 21.

^{๓๑} อรรถัย ก๊กผล และฉัตรระวี ปริสุทธิญาณ, *บันทึกเรื่องเด่นรางวัลพระปกเกล้า ๕๒ ด้านความโปร่งใสและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน*, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๓), หน้า ๙.

ความหมายที่เป็นความสับสนใจการเมืองมากกว่าทำจริง เช่น ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการสนใจการเมือง หรือบางครั้งก็อยู่นอกการเมือง เช่น ประชาชนมีส่วนร่วมกับครอบครัวหรือโรงเรียน^{๓๒}

กระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการซึ่งสาธารณะชนมีความห่วงกังวล มีความต้องการ และมีทักษะที่มีส่วนร่วมกับรัฐบาลในการตัดสินใจ กระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้น และได้รับการสนับสนุนจากสาธารณะชน^{๓๓}

การมีส่วนร่วมแสดงลักษณะร่วมกันได้ ๔ ประการ ดังนี้^{๓๔}

๑) การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าไปได้รับอำนาจ ที่จะคิดจะทำมากขึ้น ไม่ว่าในเรื่องการเมืองหรืออำนาจในการตัดสินใจที่จะดำเนินการใดๆ

๒) การมีส่วนร่วม หมายถึง ต้องร่วมกันอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค เท่าเทียมกัน และ ควรมีส่วนร่วมด้วยอย่างแท้จริง/เข้มแข็ง (active) มิใช่ร่วมอย่างผิวเผินเฉื่อยชา (passive)

๓) การมีส่วนร่วม หมายถึง ต้องร่วมตั้งแต่ขั้นแรกของกระบวนการ จนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ (entire development process)

๔) การมีส่วนร่วมมักเป็นเรื่องที่ผู้ด้อยโอกาสขอแบ่งอำนาจจากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อปรับปรุงวิถีชีวิตชุมชนให้ดีขึ้น

นักวิชาการได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนภายใต้หลักการแห่งรัฐธรรมนูญว่า ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมได้ใน ๕ ลักษณะ^{๓๕}

๑) มีส่วนร่วมในการรับรู้ (ความเป็นไปของการบริหารราชการแผ่นดินทั้งฝ่ายนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ มากขึ้น)

๒) มีส่วนร่วมในการคิด (ร่วมกับองค์กรทั้งหลายที่รัฐธรรมนูญตั้งขึ้น)

๓) มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

๔) มีส่วนร่วมในการกระทำการบางอย่าง (ร่วมกับรัฐหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)

๕) มีส่วนร่วมในการตรวจสอบ (องค์กรที่ใช้อำนาจรัฐ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายทางการเมืองหรือข้าราชการประจำ)

นอกจากนั้น หลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วมมีอยู่ด้วยกัน ๑๐ ประการ ดังนี้^{๓๖}

๑) เชื่อว่ามนุษย์ต่างมีความคิดและมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน

^{๓๒} เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ, **หลักรัฐศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิตรการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๕.

^{๓๓} ศ.นพ. วันชัย วัฒนศัพท์, **คู่มือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริภรณ์ ออฟเซ็ท, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

^{๓๔} นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, **การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : สิริลักษณ์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๓.

^{๓๕} บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, **รัฐธรรมนูญปัจจุบันกับการปฏิรูปการเมือง**, (นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๒), หน้า ๖๑.

^{๓๖} นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, **การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : สิริลักษณ์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔-๑๖.

๒) เชื่อว่าทุกคนไม่ได้เข้ามาแต่กำเนิด
 ๓) ต้องคิดว่ามนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้
 ๔) เชื่อว่าชาวชุมชนต่างๆ มักมีภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ตามความเป็นอยู่ของตนในระดับหนึ่ง

๕) ต้องมีความเชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง ให้ได้ดี
 ๖) การมีส่วนร่วมย่อมเพิ่มขึ้น เมื่อมีสภาพที่เหมาะสมต่อไปนี้

- ประชาชนในท้องถิ่นได้รู้สึกว่าเขาได้ควบคุมโชคชะตาของตนเอง
- ผู้ที่เข้าร่วมต้องมีอิสรภาพ ได้รับความเสมอภาคและได้รับความจริงใจให้เข้ามีส่วนร่วม
- ผู้ที่เข้าร่วมด้วยต้องมีความสามารถพอที่จะมีส่วนร่วมด้วยได้
- มีการสื่อสาร ๒ ทาง เพื่อให้ผู้มีส่วนได้รับข้อมูลอย่างถูกต้อง
- ประชาชนมีส่วนร่วมรับทราบ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจในโครงการตั้งแต่เริ่มต้น จะทำให้ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมกับโครงการมากยิ่งขึ้น
- ประชาชนมีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่โครงการและต่อโครงการนั้น และเต็มใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย
- การมีส่วนร่วมนั้นต้องไม่ทำให้ประชาชนเสียค่าใช้จ่ายมากเกินไปจนเกินกว่าผลตอบแทนที่ประเมินว่าจะได้รับ
- เมื่อเข้ามามีส่วนร่วมแล้ว จะไม่กระทบกระเทือนสถานภาพในหน้าที่การงานหรือทางสังคมให้ลดน้อยลง
- มีกลวิธีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างโครงการ และมีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นอย่างดี

๗) เชื่อว่าตนต่างกับชาวบ้านอยู่ไม่น้อย และชาวบ้านเองก็แตกต่างกันอยู่บ้าง
 ๘) อาจใช้การมีส่วนร่วมในหลายรูปแบบ
 ๙) ไม่มีสิ่งใดได้มาฟรี
 ๑๐) การมีส่วนร่วมต้องนึกถึงใจของผู้อื่น

นอกจากนั้น หลักการมีส่วนร่วมพื้นฐาน “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ยังเป็นสิ่งที่สังคมไทยตื่นตัวและถูกนำมาใช้กล่าวอ้างกันอย่างกว้างขวางเมื่อสิบกว่าปีนี้เอง เริ่มต้นจากการมีส่วนร่วมในการปฏิรูปการเมืองหลังเหตุการณ์ เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ ซึ่งต้องยอมรับว่าเป็นประวัติศาสตร์หน้าใหม่ของการเมืองการปกครองไทย ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีบทบาทและได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดกฎหมายสูงสุดของประเทศ โดยที่เป็นการมีส่วนร่วมทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ^{๓๑๗}

การมีส่วนร่วมเป็นพื้นฐานของกิจกรรมทุกกิจกรรม กระบวนการตัดสินใจของกลุ่มจะเกิดจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม ซึ่งปัจจัยสำคัญของการมีส่วนร่วมมี ๔ ประการ คือ

๑) เป็นความพยายามที่เกี่ยวข้องกันทางด้านจิตใจและความรู้สึก

^{๓๑๗} ปัทมา สุภกาปิง, “การมีส่วนร่วมของประชาชนชาวไทยในรอบทศวรรษที่ผ่านมา : สภาพปัญหาและความท้าทายในอนาคต”, วารสารสำนักวิจัยและพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

๒) เป็นการกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือ

๓) เป็นการให้บุคลากรรับผิดชอบต่อการปฏิบัติงาน

๔) เป็นการพัฒนาการมีส่วนร่วม ซึ่งคำนึงถึงความสมดุลระหว่างการมีส่วนร่วมอย่างไม่แท้จริงกับการมีส่วนร่วมมากเกินไป^{๓๘} ขณะที่นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า “การให้มีส่วนร่วมเป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่ผู้บริหารต้องการให้ได้รับการสนับสนุนที่เข้มแข็ง อันมีผลมาจากการวิจัยและทฤษฎีด้านการสร้างแรงจูงใจที่ตระหนักถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมและการสร้างการยอมรับนับถือ”^{๓๙}

การมีส่วนร่วมของประชาชนมีลักษณะ ๓ ประการ^{๔๐} ได้แก่

๑) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามี ส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ไขปัญหาตนเอง ร่วมให้ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้และความชำนาญ ร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กร และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

๒) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาสและได้ใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกรู้สึกคิด แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขามี แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ แสดงออกซึ่งปัญหาที่กำลังเผชิญ และแสดงซึ่งวิธีการแก้ไขปัญหา และลงมือปฏิบัติโดยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด

๓) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำสนับสนุนและสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งรูปของบุคคล กลุ่มคน ชุมชน สมาคม มูลนิธิ

การมีส่วนร่วม^{๔๑} คือ การที่ประชาชนจะเข้ามามีบทบาทในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไข และร่วมมีผลประโยชน์ดังที่กล่าวมานั้น ขึ้นอยู่กับลักษณะของกลยุทธ์การพัฒนาที่เห็นความสำคัญของประชาชนในระดับรากหญ้าโดยคำนึงถึงหลักเกณฑ์ประกอบ ทั้งด้านการกระจายอำนาจการวางแผนจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น และการกำหนดแนวทางการพัฒนาจากล่างขึ้นบน การมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถทำได้ ๔ ลักษณะ คือ

๑) เป็นผู้มามีบทบาทสำคัญในการกำหนดว่าอะไรคือความจำเป็นพื้นฐานของชุมชน

๒) เป็นผู้ระดมทรัพยากรต่างๆเพื่อตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐาน

๓) เป็นผู้มามีบทบาทในการปรับปรุงวิธีการกระจายสินค้าและบริการให้สมบูรณ์ขึ้น

๔) เป็นผู้ได้รับความพึงพอใจและเกิดแรงจูงใจที่จะสร้างกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่องซึ่งมีความสอดคล้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ๗ ประการ^{๔๒} ดังนี้ การมีส่วนร่วมแบบอยู่เฉย ๆ (Passive Participation) administration ประชาชนจะได้รับการบอกกล่าวในสิ่งที่เกิดขึ้นจะเป็นการประกาศฝ่ายเดียวโดยฝ่ายบริหารหรือผู้จัดการโครงการโดยไม่ต้องมีการฟังการตอบสนอง

^{๓๘} Putti Joseph M, **Management : A Functional**, (Singapore : Mc Graw-Hill, 1987), p. 305.

^{๓๙} Koontz & others, **Essential of management**, (New York : Mc Graw-Hill, 1986), p. 385.

^{๔๐} ทนงค์ศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ, **หลักการพัฒนาชุมชน**, (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐), หน้า ๙๓.

^{๔๑} ปกรณ์ ปรียากร, **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภารการพิมพ์), หน้า ๖๕-๖๖.

^{๔๒} Helene Heyd and Andreas Neef, **International Food policy Research Institute** 2033 K Street, N.W.Washington, D.C. 2006 (U.S.A. December 2004). p. 29.

ของประชาชนใดๆทั้งสิ้น การมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล (Participation in information giving) ข้อมูลถูกนำไปใช้ร่วมกันกับผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก การมีส่วนร่วมของประชาชนคือการตอบคำถามจากผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิจัยโดยใช้แบบสอบถามหรือการสำรวจ ประชาชนไม่ได้มีโอกาสที่จะมีอิทธิพลต่อวิธีการหรือผลลัพธ์ที่เป็นผลการวิจัยที่ใช้ร่วมกันไม่ได้มีการตรวจสอบความถูกต้อง การมีส่วนร่วมแบบปรึกษาหารือ (Participation by consultation) การมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเริ่มจากการปรึกษาและรับฟังทัศนะจากตัวแทนภายนอก

องค์การอนามัยโลก (WHO and UNICEF) ได้เสนอกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินกิจกรรมไว้ ๔ ขั้นตอน ดังนี้

๑. การวางแผน ประชาชนต้องมีส่วนร่วม ในการวิเคราะห์ปัญหา จัดอันดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการให้ทรัพยากร กำหนดวิธีติดตามประเมินผล และประการที่สำคัญคือ ต้องตัดสินใจด้วยตนเอง

๒. การดำเนินกิจกรรม ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรรควบคุมทางการเงิน

๓. การใช้ประโยชน์ประชาชนต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเองและการควบคุมทางสังคม

๔. การได้รับประโยชน์ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่ที่เท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคม หรือในรูปวัตถุก็ได้^{๔๓}

๒.๕.๓ ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชนมีเนื้อหาแตกต่างกันดังนี้^{๒๗}

๒.๕.๓.๑ ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion Theory) กล่าวถึงการใช้คำพูดหรือการเขียนเพื่อให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำโดยใช้หลักพฤติกรรมของมนุษย์ การเกลี้ยกล่อมต้องอาศัยชนส่วนใหญ่ และใช้เวลามาก ในการเกลี้ยกล่อมต้องอาศัยพฤติกรรม สัญชาตญาณ การศึกษาอบรมและความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมรอบตัว การเกลี้ยกล่อมจะให้ ผลดีต้องสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อมให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ให้เกิดศรัทธาตรงกับ

๒.๕.๓.๒ ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของชนในชาติ (National Morale Theory) กล่าวถึงการสร้างกำลังใจหรือการสร้างขวัญขึ้นมาเพื่อให้คนเกิดกำลังใจในการทำงานในการฝ่าฟันอุปสรรค ต่าง ๆ คนที่มีขวัญในการทำงานดีจะเกิดความรู้สึกรับผิดชอบต่อส่วนรวมมากกว่าคนที่ ไม่มีขวัญและกำลังใจ เมื่อคนมีสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ก็จะทำให้เขามีความคิดที่จะเข้าไป มีส่วนร่วมกับสังคมในด้านต่าง ๆ เพื่อที่จะพิทักษ์รักษาทรัพย์สมบัติของส่วนรวมเอาไว้

๒.๕.๓.๓ ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership Theory) ทฤษฎีนี้กล่าวถึงการจูงใจให้คนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน ชนหมู่มาจ่าเป็นจะต้องมีผู้นำที่มี

^{๔๓} WHO and UNICEF, Report of The International Conference on Primary Health Care, (NewYork : N.P.Press, 1981), p. 41.

^{๒๗} ไกรสร เพ็ญสกุล และคณะ, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ”, (รายงานวิจัยกรมทรัพยากรน้ำ : กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๑, (อัดสำเนา).

ความสามารถในการตัดสินใจ รู้จักประนีประนอม รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และอดทน ต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ ผู้นำช่วยให้เกิดความร่วมมือในการปฏิบัติงานกันอย่างมีขวัญและกำลังใจ ทำให้คนหนุ่มมากเข้ามาร่วมคิด ร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ การสร้างผู้นำจึงเป็น การส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างหนึ่ง เพราะผู้นำที่ดี สามารถจูงใจให้คนคล้อยตาม และเต็มใจที่จะ ให้ความร่วมมือด้วยดี

๒.๕.๓.๔ ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administrative System and Method Theory) กล่าวว่า การใช้ระบบการบริหารเป็นวิธีการในการระดมความร่วมมือที่ง่ายที่สุด เพราะใช้กฎหมายระเบียบแบบแผนในการดำเนินการ แต่ผลของการร่วมมือยังไม่มีระบบใดดีที่สุด ระบบการบริหารแบบกระจายอำนาจ ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของแนวการพัฒนาที่มุ่งให้ประชาชน มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย ในการตัดสินใจ การประเมินผลโครงการและอื่น ๆ ไม่ว่า ประชาชน จะเข้าร่วมโดยตรง หรือเข้าร่วมโดยอ้อม ผ่านผู้แทนหรือไม่ก็ตาม

๒.๕.๓.๕ ทฤษฎีแรงจูงใจ (Theory of Human Motivation) มาสโลว์ ได้อธิบายว่า การที่จะจูงใจคนนั้น จะต้องรู้ความต้องการตามลำดับขั้นของคน และการปฏิบัติการเพื่อสนองตอบความต้องการเหล่านั้น มาสโลว์ แบ่งลำดับความต้องการ ของคนออกเป็น ๕ ระดับ

Cohen, J.M. and Uphoff ได้อธิบายกรอบความคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทไว้ว่า มี ๓ มิติ (Dimensions) และ ๒ บริบท (Contexts) ทั้งนี้ ในมิติของการมีส่วนร่วม ได้แก่

มิติที่ ๑ การมีส่วนร่วมอะไร (What) แบ่งเป็น

- ๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
- ๒) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน
- ๓) การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์
- ๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการดำเนินงาน

กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วมโดยได้รับการพัฒนาจากแนวคิดที่เป็นระบบมากที่สุด ซึ่งมีลักษณะและขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

ขั้นที่ ๑ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (decision making) ในกระบวนการของการตัดสินใจนั้น ประการแรกสุดที่จะต้องกระทำคือ การกำหนดความต้องการและการจัดลำดับความสำคัญ ต่อจากนั้นจึงเลือกนโยบายและประชากรที่เกี่ยวข้อง การตัดสินใจนี้เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ต้องดำเนินการไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่การตัดสินใจในช่วงเริ่มต้น การตัดสินใจในช่วงดำเนินการวางแผน และการตัดสินใจปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

ขั้นที่ ๒ การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (implementation) ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินโครงการนั้นจะได้มาจากคำถามที่ว่า ใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใด เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากร การบริหารงานและการประสานงาน และการขอความช่วยเหลือ เป็นต้น

ขั้นที่ ๓ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (benefits) ในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ภายในกลุ่มด้วยผลประโยชน์ของโครงการนี้ รวมทั้งผลที่ได้ประโยชน์ทางบวก และผลที่เกิดขึ้นในทางลบที่เป็นผลเสียของโครงการ ซึ่งจะได้ผลประโยชน์และเป็นโทษต่อบุคคลและสังคมด้วย

ขั้นที่ ๔ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (evaluation) ซึ่งสิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกตในขั้นนี้ คือ ความเห็น (view) ความชอบ (preferences) และความคาดหวัง (expectation) ซึ่งจะมีอิทธิพลสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

ทั้งนี้รูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ดำเนินอยู่โดยทั่วไป สามารถสรุปได้เป็น ๔ รูปแบบ^{๓๑} คือ

๑) การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การได้รับแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

๒) การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมมากขึ้น

๓) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำโครงการหรือกิจกรรมนั้นได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหาสาเหตุในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่นั้น ซึ่งมีหลายรูปแบบ ได้แก่ การประชุมในระดับชุมชน (Community Meeting) การประชุมรับฟังความคิดเห็นในเชิงวิชาการ (Technical Hearing) และการประชาพิจารณา (Public Hearing)

๔) การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งประชาชนจะมีบทบาทในการตัดสินใจได้เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการที่เป็นผู้แทนประชาชนในพื้นที่

และได้มีนักวิชาการได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมไว้ว่า “มีชุมชนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความพยายามในการวางแผนระยะยาวอย่างสม่ำเสมอเพื่อชี้ทิศทางการพัฒนาและเพื่อที่จะตัดสินใจระดับความจำเป็นของงบประมาณหรือเพื่อที่จะพิจารณาถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการลงทุนใหม่ โดยเฉพาะ ขอบเขตของการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจจะมีประเด็นกว้างขวางครอบคลุมทั้งเมืองหรือนครหรือเขตเทศบาลหรืออาจจะจำกัดอยู่เพียงชุมชนใดชุมชนหนึ่งโดยเฉพาะ”^{๓๒}

การติดตามงานประเมินผลแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้^{๓๓}

การติดตามและประเมินผล มักถูกนำมากล่าวพร้อมกันเป็น “การติดตามและประเมินผล” แต่โดยแท้จริงแล้วคำทั้ง ๒ มีความหมายที่แตกต่างกัน แต่ก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

การติดตามงาน (Monitoring) คือ ระบบการติดตามความก้าวหน้าของการดำเนินโครงการ เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามแผนมากที่สุด ใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าที่สุด ซึ่งจะมีการติดตามเป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เริ่มดำเนินการโครงการจนสิ้นสุดโครงการ เพื่อการทบทวน

^{๓๑} จินตวิริ์ เกษมสุข, หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๙ - ๑๑.

^{๓๒} ศ.นพ. วันชัย วัฒนศัพท์, คู่มือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริภรณ์ ออฟเซ็ท, ๒๕๔๗), หน้า ๓๖ - ๓๗.

^{๓๓} อรุณี เวียงแสง และคณะ, การติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม, (กรุงเทพมหานคร : พิษณุไทย ออฟเซต, ๒๕๔๘) หน้า ๑๘ - ๒๐.

การดำเนินงานในแต่ละกิจกรรมในประเด็นสำคัญ ๒ ประการ คือ ประการแรก การใช้ทรัพยากรของโครงการ เช่น บุคลากร งบประมาณ วัสดุ อุปกรณ์ ว่าเป็นไปตามแผนที่วางไว้หรือไม่ เป็นไปตามเวลาที่กำหนดหรือไม่ มีคุณภาพเป็นอย่างไร ในประการที่ ๒ การพิจารณากระบวนการ วิธีการทำงานว่ามีความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่เพียงใด มีปัญหา-อุปสรรคใด ที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขปรับปรุง

การประเมินผล (Evaluation) ความหมายในมุมมองของงานพัฒนาชุมชนคือ “การศึกษาว่า การดำเนินโครงการสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ ภายใต้เงื่อนไข ปัจจัยใด หากจะดำเนินการต่อไปน่าจะทำอย่างไรบ้าง” การประเมินผลจึงมุ่งเน้นเพื่อให้เห็นว่าโครงการพัฒนาได้ดำเนินการบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ และการแสดงให้เห็นคุณภาพของโครงการ... การประเมินผลสามารถทำได้ในหลายช่วงเวลา ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการประเมิน โดยทั่วไปมี ๔ ระยะ คือ นอกจากการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมแล้ว ในกระบวนการทำงานพัฒนามักจัดให้มี ๑) การสรุปบทเรียน เป็นระยะๆ ของการดำเนินงาน ๒) การทบทวน ตรวจสอบผลสำเร็จและความล้มเหลว ๓) พิจารณาศักยภาพและข้อจำกัด เงื่อนไขที่สนับสนุนให้เกิดผลสำคัญหรือปัจจัยเงื่อนไขที่ขัดขวางความสำเร็จ และ ๔) การพัฒนางานในอนาคต เพื่อให้เกิดผลสำเร็จมากที่สุด ซึ่งอาจหมายถึงการเสริมศักยภาพ การแก้ไขข้อจำกัด ทั้งนี้การสรุปบทเรียนมุ่งเน้นที่จะสรุปกระบวนการ วิธีการทำงานเป็นสำคัญ ว่าถูกออกแบบอย่างไรเอื้อให้เกิด “การเรียนรู้” หรือไม่ เช่น การมีส่วนร่วมการดำเนินโครงการในเชิงความสัมพันธ์แนวราบ การมีปฏิสัมพันธ์ การสื่อสาร จนเกิดความไว้วางใจกัน การมองสิ่งต่างๆ อย่างองค์รวมและบูรณาการ เป็นต้น

ได้มีนักวิชาการอีกท่านได้กล่าวว่า^{๓๔} การติดตาม (Monitoring) คือ กระบวนการตรวจสอบ บันทึกซ้ำหลายครั้ง เป็นส่วนหนึ่งของวัฏจักรการจัดการ นั่นคือ การติดตามสังเกตผลกระทบเห็นระยะๆ จะใช้ในการตัดสินใจปรับปรุงวิธีการจัดการ

การติดตามในงานจัดการทรัพยากรป่าไม้เช่นเมื่ออนุญาตให้ชุมชนจัดการป่าชุมชนนั้นสามารถแบ่งการติดตามจัดการโครงการป่าชุมชนออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ^{๓๕}

๑. การติดตามโครงการ (Project monitoring) หรือบางที่อาจเรียกว่าการติดตามกิจกรรม (Active monitoring) เป็นการติดตามกิจกรรมต่างๆ ที่ได้กำหนดตามแผนงานต่างๆ ในโครงการ ว่าทำได้ หรือไม่ ได้ผลตามที่วางแผนทั้งปริมาณ และคุณภาพอย่างไรบ้าง ซึ่งการติดตามลักษณะนี้จะเป็นงานของเจ้าของโครงการ

๒. การติดตามผลกระทบของโครงการ (Impact monitoring) คือ การติดตามวัตถุประสงค์ของการจัดการ เช่น การทำป่าชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ โดยติดตามว่ามีผลกระทบต่อป่า ต่อคนอย่างไร ลักษณะการติดตามจะเป็นการติดตามร่วมกันระหว่างผู้ที่เป็นเจ้าของโครงการ และผู้ที่เกี่ยวข้อง มีส่วนได้ส่วนเสียที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการนั้นๆ เช่น ภาครัฐกับชุมชนร่วมกันติดตามประเมินผลการทำป่าชุมชน แล้วนำผลที่ได้มาปรับปรุงวิธีการจัดการ

^{๓๔} ระวี ถาวร บรรณาธิการ, การติดตามระบบนิเวศอย่างมีส่วนร่วม : บทเรียนปัจจุบันสู่ทิศทางในอนาคต, (ปทุมธานี : บริษัท ดุมาเบส จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕.

^{๓๕} อ้างแล้วใน ระวี ถาวร บรรณาธิการ, การติดตามระบบนิเวศอย่างมีส่วนร่วม : บทเรียนปัจจุบันสู่ทิศทางในอนาคต, หน้า ๑๕.

ความจริงแล้ว คำว่า ยั่งยืนในการจัดการทรัพยากรหรือจัดป่านั้นเป็นการเดินสู่ความยั่งยืน การติดตามผลกระทบนั้นก็เปรียบเสมือนแสงส่องทางไปสู่จุดหมาย

จะเห็นว่าแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมนั้นที่เป็นที่นิยมและได้รับการยอมรับมากที่สุดนั้นคือ ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของ Cohen, J.M. and Uphoff แต่ด้วยผู้วิจัยเห็นว่าการระบุนการวางแผนนั้นก็เป็นสิ่งที่สำคัญเป็นอย่างมากต่อการยังให้เกิดผลตามมา ดังนั้นทฤษฎีการข้างบนได้กล่าวไว้แล้ว ดังนั้นผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมควรประกอบด้วย ๕ ขั้นตอนดังนี้

- ๑) การมีส่วนร่วมในการวางแผน (Planning)
- ๒) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making)
- ๓) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (Implementation)
- ๔) การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์ (Benefit)
- ๕) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการดำเนินงาน (Evaluation)

๒.๕.๔ ระดับการมีส่วนร่วม

เมื่อก้าวถึงความหมาย แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมแล้วนั้น ยังมีนักวิชาการอีกหลายท่านที่ได้กล่าวหรืออธิบายเกี่ยวกับระดับของการมีส่วนร่วมไว้อย่างน่าสนใจอย่างยิ่ง คือ

ถวิลวดี บุรีกุล กล่าวว่า จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมในแต่ละระดับ จะเป็นปฏิภาคกับระดับของการมีส่วนร่วม กล่าวคือ ถ้าระดับการมีส่วนร่วมต่ำ จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมจะมาก และยิ่งระดับการมีส่วนร่วมสูงขึ้นเพียงใด จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมก็จะลดลงตามลำดับ ซึ่งระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนเรียงลำดับจากต่ำสุดไปสูงสุดได้แก่ ระดับการให้ข้อมูล ระดับการเปิดรับความคิดเห็นของประชาชน ระดับการปรึกษาหารือ ระดับการวางแผนจนถึงระดับการตัดสินใจร่วมกัน ระดับการร่วมปฏิบัติ ระดับการติดตามตรวจสอบ จนสูงสุดคือระดับการควบคุมโดยประชาชน

๒.๕.๔.๑ ระดับการให้ข้อมูล เป็นระดับที่ต่ำที่สุดและเป็นวิธีการที่ง่ายที่สุดของการดำเนินการเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม เป็นการให้ข้อมูลกับประชาชนเพื่อประกอบการตัดสินใจ แต่ไม่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นสะท้อนกลับมาแนวทางในระดับนี้มีหลายวิธี เช่น การแถลงข่าว การแจกข่าว การจัดนิทรรศการ เป็นต้น

๒.๕.๔.๒ ระดับเปิดรับฟังความคิดเห็นของประชาชน เป็นระดับที่สูงกว่าระดับแรก กล่าวคือ มีการเริ่มรับข้อมูลสะท้อนกลับจากประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาแสดงความคิดเห็น แนวทางการดำเนินการในระดับนี้ ส่วนใหญ่ จะเป็นการสำรวจความคิดเห็นและการบรรยายให้ความรู้โดยมีการซักถามได้ในประเด็นที่สงสัย

๒.๕.๔.๓ ระดับของการให้คำปรึกษาหารือ เป็นระดับการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้น เป็นการเปิดรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และการเจรจาอย่างเป็นทางการ เพื่อประเมินความก้าวหน้าและระบุประเด็นหรือข้อสงสัยต่างๆ สำหรับแนวทางในการดำเนินการในระดับนี้ เช่น การจัดประชุมการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เป็นต้น

๒.๕.๔.๔ ระดับการวางแผนร่วมกัน เห็นระดับการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้นจากระดับของการให้คำปรึกษาหารือ ซึ่งมีขอบเขตไปถึงการร่วมกันวางแผนการดำเนินและรับผิดชอบผลของการ

ดำเนินงานร่วมกัน ซึ่งพบว่ามีความซับซ้อนและมีข้อโต้แย้งมากมาย สำหรับแนวทางในการระดับนี้ เช่น การใช้กลุ่มที่ปรึกษาซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาข้อขัดแย้งร่วมกัน เป็นต้น

๒.๕.๔.๕ ระดับการร่วมปฏิบัติ เห็นระดับที่สูงกว่าระดับการวางแผนร่วมกัน กล่าวคือเป็นระดับที่ผู้ดำเนินการกับประชาชนร่วมกันดำเนินโครงการ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

๒.๕.๔.๖ ระดับการร่วมตรวจสอบ ติดตามประเมินผล เห็นระดับที่มีประชาชนเข้าร่วมน้อย แต่มีประโยชน์ต่อการดำเนินงานเห็นอย่างมาก แนวทางในการดำเนินการระดับนี้ คือ การจัดตั้งคณะกรรมการติดตามและประเมินผลที่มาจากหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

๒.๕.๔.๗ ระดับการควบคุมโดยประชาชน เป็นระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วมโดยประชาชน เพื่อแก้ไขปัญหาคัดแย้งที่มีอยู่ทั้งหมด เช่น การลงประชามติ เป็นต้น

นอกจากนั้น ระดับของการมีส่วนร่วมโดยเรียงลำดับจากระดับน้อยไปหาระดับมากดังนี้^{๔๔}

ระดับที่ ๑ ถูกบังคับให้ร่วม มองว่าการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการต่างๆ เพราะถูกบังคับโดยไม่มีทางเลือกเลย

ระดับที่ ๒ ถูกหลอกให้ร่วม ลักษณะนี้ประชาชนจะถูกล่อใจด้วยผลประโยชน์ในรูปของค่าจ้างแรงงาน หรือความสะดวกสบายบางอย่าง

ระดับที่ ๓ ถูกชักชวนให้เข้าร่วม การมีส่วนร่วมในลักษณะเช่นนี้ ส่วนมากเป็นโครงการที่ทางราชการคิดขึ้นเองเรียบร้อยแล้วพยายามชักชวนประชาชนให้ร่วมมือในทุกรูปแบบโดยอาศัยระบบการโฆษณาประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อสารมวลชนต่างๆ ว่าเป็นโครงการที่ดีขอให้ประชาชนให้ความร่วมมือ

ระดับที่ ๔ สัมภาษณ์แล้ววางแผนให้ ลักษณะการมีส่วนร่วมในชนิดนี้ จะปรากฏว่าปัญหาความต้องการและเสียงเรียกร้องของประชาชนจะได้รับการเอาใจใส่ขึ้นบ้าง กล่าวคือ ผู้ที่จะวางโครงการจะต้องสำรวจปัญหาและความต้องการของประชาชนด้วยการเรียกประชุม สอบถาม สัมภาษณ์ แต่การตัดสินใจว่าปัญหาของชาวบ้าน คืออะไร ควรจะแก้ไขด้วยวิธีใด จะวางแผนอย่างไร และจะปฏิบัติตามแผนอย่างไร ซึ่งยังคงเป็นเรื่องของทางราชการ

ระดับที่ ๕ มีโอกาสเสนอความคิดเห็น ในระดับนี้ประชาชนมีโอกาสดูแลความคิดเห็นที่เกี่ยวข้องกับการวางโครงการและดำเนินการตามโครงการ แต่การตัดสินใจยังเป็นส่วนราชการอยู่

ระดับที่ ๖ โอกาสเสนอโครงการ ในระดับนี้ทางราชการกับประชาชนจะมีการปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด ประชาชนมีโอกาสดูแลตัดสินใจว่าปัญหาของตนเองคืออะไร จะแก้ไขอย่างไร วิธีใดที่ดีที่สุด จนกระทั่งมีสิทธิเสนอโครงการและเข้าร่วมปฏิบัติด้วย

ระดับที่ ๗ มีโอกาสในการตัดสินใจ ซึ่งในระดับนี้ประชาชนจะเป็นหลักสำคัญของการตัดสินใจทุกเรื่องตั้งแต่การวางแผน การปฏิบัติแผนและการประเมินผลโครงการ

การมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงหรือการมีส่วนร่วมระดับมากในทุกขั้นตอนจะนำไปสู่ความสำเร็จ เพราะเป็นการสร้างจิตสำนึกของประชาชนในกระบวนการพัฒนาชุมชนว่าเป็นการพัฒนาของประชาชนโดยประชาชนเพื่อประชาชน และอุทิศตนให้กับการพัฒนา

^{๔๔} ปรีดี โชติช่วง และคณะ, การพัฒนาชุมชนและการบริหารงานพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิธการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๐ - ๑๑๒.

ชุมชนอย่างเต็มที่ ดังนั้นนอกจากการพัฒนาชุมชนทุกขั้นตอนจะต้องมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันตามลำดับแล้วยังต้องมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนอีกด้วย

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาชุมชน จึงมาจากแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน และแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนรวมกันโดยมีแนวคิดที่สำคัญ คือ ความสำเร็จของการพัฒนาชุมชน เห็นผลมาจากการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาชุมชน ไม่ใช่ด้วยการดำเนินงานโดยภาครัฐ ภาคประชาชนหรือองค์กรพัฒนาเอกชนเพียงฝ่ายเดียว โดยต้องให้ประชาชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือเป็นผู้ที่ได้รับผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างเต็มที่ ทั้งการมีส่วนร่วมของบุคคล การรวมกันเห็นกลุ่ม องค์กร และเครือข่าย ส่วนหน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชนหรือหน่วยงานอื่นๆ เป็นผู้เข้ามาร่วมสนับสนุนส่งเสริมเพื่อรวมพลังกันพัฒนาชุมชนเท่านั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชนนี้จะสร้างเสริมให้ประชาชนเกิดความรัก ความหวงแหนชุมชนของตนเอง อันจะทำให้เกิดจิตสำนึกความเป็นชุมชนและความรู้สึกเห็นเจ้าของชุมชน ซึ่งเป็นพลังสำคัญที่ผลักดันให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จ

เมื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมจากนักวิชาการหลายท่านแล้วนั้น สามารถสรุปได้ว่าระดับของการมีส่วนร่วมแบ่งเป็น ๓ ระดับ ๘ ขั้นตอน อันได้แก่

ระดับที่ ๑ (ระดับต่ำ) ประชาชนไม่มีส่วนร่วมมี ๓ ขั้นตอน คือ

๑. ผู้อื่นเป็นผู้กำหนด (ผู้อื่นคิดให้แทน) *ระดับ ต่ำที่สุด
๒. ผู้อื่นเป็นผู้จัดการให้
๓. ผู้อื่นบอกกล่าวให้ทราบ

ระดับที่ ๒ (ระดับปานกลาง) ระดับประชาชนมีส่วนร่วมปานกลาง มี ๒ ขั้นตอน คือ

๔. มีการขอรับคำปรึกษา
๕. มีการให้ผู้อื่นเข้าร่วมได้บางเรื่อง

ระดับที่ ๓ (ระดับสูง) ระดับประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น มี ๓ ขั้นตอน คือ

๖. มีให้มีส่วนร่วมเท่าๆกัน
๗. ให้ผู้มีส่วนได้-เสีย ควบคุมได้บางส่วน
๘. ผู้มีส่วนได้เสียสามารถกำหนดสิ่งที่ต้องการและร่วมกันจัดการ *ระดับ สูงที่สุด

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมคิด สุขเอิบ^{๔๕} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนา รูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วมในวัดจังหวัดยโสธร” ผลการวิจัยพบว่า ตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานเป็นงานศิลปวัตถุที่มีรูปแบบทางด้านศิลปกรรมและเน้นประโยชน์ใช้สอยเพื่อเก็บคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแต่เนื่องจากศิลปวัตถุเหล่านี้เป็นงานศิลปกรรมในสมัยโบราณและผ่าน

^{๔๕} สมคิด สุขเอิบ, “ การศึกษาตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนา รูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วมในจังหวัดยโสธร”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา วัฒนธรรมศาสตร์,(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,๒๕๕๑)

กาลเวลามายาวนานจึงทำให้มีสภาพผุพังและไม่สามารถใช้งานตามวัตถุประสงค์การศึกษาครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมของตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานในวัดจังหวัดยโสธรและเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาารูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมของตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานโดยชุมชนมีส่วนร่วมในวัดจังหวัดยโสธร

วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์^{๔๖} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานเรื่องสตราอิทธิธรรมกำเนิด” ผลการวิจัยพบว่า วรรณกรรมเรื่องสตราอิทธิธรรมกำเนิดโดยศึกษาจากคัมภีร์ใบลานจำนวน ๑ ผูก ๓๒ หน้าลาน ฉบับวัดคันธารมย์ อำเภอกะสังจังหวัดบุรีรัมย์ปรากฏชื่อผู้จารคือ พระภิกษุภุณใน ปี.ศ. ๒๔๘๗ ผลจากการศึกษาทำให้ทราบว่าอักษรและอักขรวิธีในใบลานเป็นอักษรขอมรูปแบบอักษรคล้ายกับอักษรเขมรสมัยปัจจุบันแต่รูปแบบอักขรวิธีนั้นมีลักษณะหลายอย่างเหมือนกับอักขรวิธีในสมัยหลังพระนครวรรณกรรมสตราอิทธิธรรมกำเนิดน่าจะได้เค้าโครงเรื่องในส่วนพุทธประวัติมาจากคัมภีร์อัฐสาธิตีและคัมภีร์ปฐมสมโพธิเนื้อหากล่าวถึงพุทธประวัติและหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับพระอิทธิธรรมแต่ในวรรณกรรมเรื่องสตราอิทธิธรรมกำเนิดมีการแต่งนิทานประกอบคำสอนเพิ่มขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายของเรื่องเพื่อให้ผู้ฟังและผู้อ่านได้เห็นความสำคัญการสร้างกุศลกรรมดีเพื่อให้ได้รับผลกรรมดีนั้นลักษณะคาประพันธ์ในส่วนที่เป็นภาษาบาลีใช้รูปแบบร้อยกรองในส่วนภาษาเขมรแต่งเป็นร้อยแก้วการใช้ถ้อยคำสำนวนนั้นนิยมเล่นคำซ้อนและคำพ้องความหมายเป็นจำนวนมาก อีกทั้งนิยมใช้โวหารเพื่อดำเนินเรื่องรูปแบบการใช้ถ้อยคำสำนวนโดยเล่นคำจำนวนมากและการใช้โวหารเป็นรูปแบบอย่างหนึ่งที่นักประพันธ์เขมรนิยมใช้ส่วนภาพสะท้อนจากวรรณกรรมนั้นสะท้อนให้เห็นในเรื่องค่านิยมความเชื่อประเพณีหลักคำสอนภาพสะท้อนจากวรรณกรรมส่วนใหญ่ล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งสิ้น

พระสุธีวรालังการ (สมคิด สิริคุตโต)^{๔๗} ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์นิพนพานสูตรในคัมภีร์ล้านนา” พบว่า คัมภีร์นิพนพานสูตรฉบับล้านนา เป็นวรรณกรรมที่มีพัฒนาการยุคหลังต่อมาจากวรรณกรรมรุ่นแรก ๆ ทางพระพุทธศาสนาที่พระเถระชาวล้านนาหลายรูปได้รจนาขึ้น เช่น มังคลัตถทีปนี เวสสันดรทีปนี จักรวาลทีปนี ที่รจนาโดยพระสิริมงคลอาจารย์ ชินกาลมาลีปกรณ์และวชิรสารัตถะสังคหะรจนาโดยพระรัตนปัญญาเถระ สารัตถทีปนี รจนาโดยพระนันทาจารย์ รวมถึงวรรณกรรมอื่นๆ ที่พระเถระชาวล้านนาได้รจนาเป็นลำดับมา ถือว่าเป็นวรรณกรรมชั้นครูที่มีความไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่ สุด นิพนพานสูตรฉบับล้านนา ก็เช่นเดียวกับคัมภีร์ล้านนาอื่นๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่องยาวนานจากรุ่นสู่รุ่น ด้วยการจาร “จารึก” อักษรล้านนา “คำเมือง” ที่เป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก และคำสอนที่เป็นของท้องถิ่นผ่านกระบวนการสอนประเภทร้อยแก้วบ้าง เช่น โอวาทคำสอน สุภาจิตโวหารล้านนา ประเภทร้อยกรองบ้าง เช่น โคลง คำว่ ฮ่า จ้อย ลำนำขอ เป็นต้น วรรณกรรมเหล่านี้ล้วนจารึกด้วยอักษรล้านนาทั้งสิ้น

^{๔๖} วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์, “ การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานเรื่องสตราอิทธิธรรมกำเนิด”, สารนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗)

^{๔๗} พระสุธีวรालังการ (สมคิด สิริคุตโต), “ ศึกษาวิเคราะห์นิพนพานสูตรในคัมภีร์ล้านนา”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓)

ตุลาภรณ์ แสนปรน^{๔๘} ได้วิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานวัดในเขตอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ปราชญ์ชาวบ้านผู้รู้ในท้องถิ่นผู้สูงอายุเรื่องการอนุรักษ์เอกสารโบราณพบว่าควรตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญโดยเฉพาะคุณค่าทางองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคมโดยการศึกษาค้นคว้าการทำรายงานการทำวิจัยตลอดจนการสำรวจดูแลการจัดเก็บรักษาเพื่อคงไว้เป็นมรดกของชาติสืบไปนอกจากนี้ควรมีการใช้ประโยชน์ในการแสดงพระธรรมเทศนาเทศมหาชาติประเพณีพิธีกรรม

กฤษฎา ศรีธรรมมาและคณะ^{๔๙} ได้วิจัยเรื่อง “การสืบค้นภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านอีสานในคัมภีร์ยาใบลาน” ผลการวิจัยพบว่า ในการบำบัดรักษาโรคของแพทย์พื้นบ้านอีสานที่ปรากฏในคัมภีร์ยาใบลานอีสานจำนวน ๒ ผูกคือคัมภีร์ยาจากหนังสือก้อมใบลานฉบับวัดบ้านโกทาตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคามและคัมภีร์ยาฉบับพระชินฐิติธัมโม บ้านวังบัวที่ได้เก็บรักษาไว้แล้วปริวรรตเป็นอักษรไทยปัจจุบันเพื่อศึกษาความรู้ในการบำบัดรักษาโรคของแพทย์พื้นบ้านอีสานเพิ่มเติมตลอดจนสืบค้นสมุนไพรที่ปรากฏในคัมภีร์ยาใบลานอีสานในพื้นที่จังหวัดมหาสารคามร้อยเอ็ดและกาฬสินธุ์ ผลการวิจัยพบว่าคัมภีร์ยาในใบลานอีสานบันทึกด้วยอักษรไทยน้อยและอักษรธรรมเป็นภาษาอีสานโบราณกล่าวถึงโรคและการรักษาโรคโดยใช้สมุนไพรที่ได้จากพืชสัตว์แร่ธาตุในท้องถิ่นและใช้วิธีการนวดการบริหารร่างกายในการรักษาผู้ป่วยทางด้านร่างกายและจิตใจแพทย์พื้นบ้านจะรักษาด้วยคาถาพิธีกรรมการใช้ยาสมุนไพรประกอบเพื่อให้เกิดผลด้านจิตใจส่งผลให้ผู้ป่วยหายเร็วขึ้นแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นของแพทย์พื้นบ้านอีสานในการเก็บยากรรมวิธีปรุงยาและกรรมวิธีในการรักษาสุขภาพด้วยวิถีท้องถิ่น

รัตนา จันท์เทว^{๕๐} ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง “การปริวรรตใบลานอีสาน : ตำรายา” พบว่าอักษรที่ใช้ในการจาร หรือเขียน ใบลาน ส่วนใหญ่เป็นอักษรธรรม บางผูกมีการใช้ทั้งอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยและมีวิธีการสะกดการันต์แตกต่างกัน หนังสือผูกใบลานไม่สมบูรณ์ ขำรดและตัวอักษรเลือนราง ไม่ชัดเจนทำให้การอ่านลำบากมากยิ่งขึ้น เนื้อหาเกี่ยวกับยา ส่วนใหญ่เป็นการบันทึกสูตรยาพื้นบ้านที่มีการสืบทอดจากบรรพบุรุษ โดยโรคที่พบมากที่สุด ได้แก่ โรคไข้ต่างๆ อาการปวดเมื่อยตามร่างกายที่เกิดจากการทำงานหนักและโรคผิวหนัง ผื่นคัน รongลงมาได้แก่ โรคที่เกิดจากแมลงมีพิษกัดต่อย ตลอดจนวิธีบันทึกรักษาบาลแผลต่างๆ การปริวรรตใบลาน เอกสารที่เกี่ยวกับปริวรรตอักษรโบราณอีสาน เช่น อักษรไทยน้อย และอักษรธรรมนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ส่วนมากเป็นเอกสารประเภทหนังสือที่ใช้เรียน การอ่านใบลานอักษรธรรมและการสัมภาษณ์หมอยาที่มีประสบการณ์เพื่อเผยแพร่ลงในวารสาร ธรรมทรรศน์ ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น โดยเริ่มเผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๔ เป็นต้นมา

^{๔๘} ตุลาภรณ์ แสนปรน, “การวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานวัดในเขตอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง”, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๕๘).

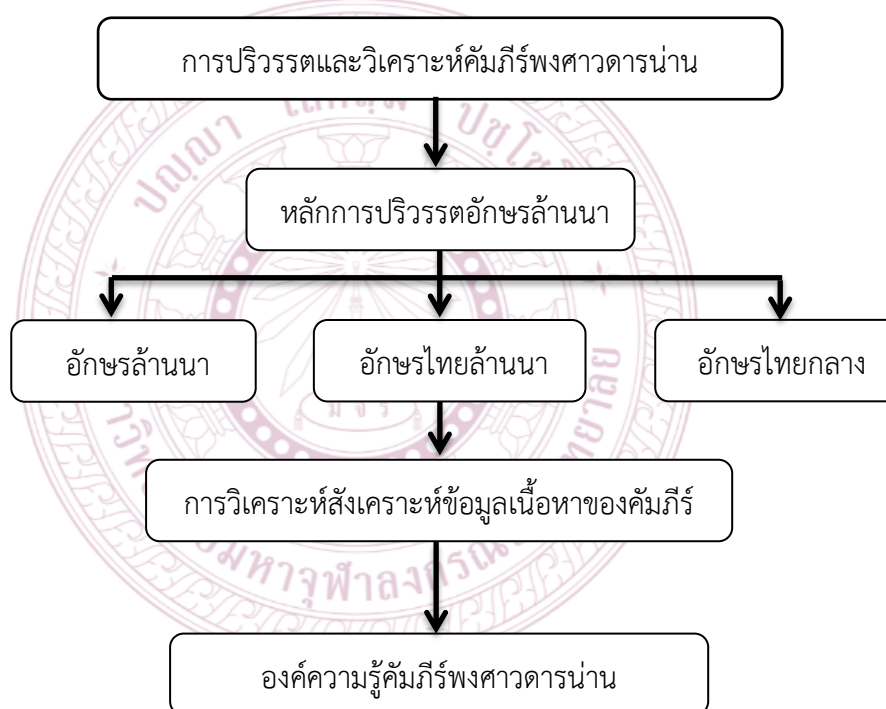
^{๔๙} กฤษฎา ศรีธรรมมาและคณะ, “การสืบค้นภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านอีสานในคัมภีร์ยาใบลาน”, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ๒๕๕๖).

^{๕๐} รัตนา จันท์เทว, “การปริวรรตใบลานอีสาน : ตำรายา”, รายงานการวิจัย, (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๘).

สรุปว่า ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้ว่า แนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนมีแนวคิดและวิธีการจัดการที่หลากหลาย แต่โดยกระบวนการทั้งหมดก็เพื่อให้เกิดการสืบสาน การอนุรักษ์และการประยุกต์ใช้ทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนที่เหมาะสม วรรณกรรมที่มีอยู่นั้นล้วนมีคุณค่าทางด้านภาษา ความรู้เชิงประวัติศาสตร์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สะท้อนถึงคตินิยม ความเชื่อและวิถีการปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น หากได้มีการศึกษาองค์ความรู้ และมีการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนและการเรียนรู้ ก็นับว่าเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนาและการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมสืบต่อไป

๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้สร้างกรอบแนวคิดที่สำคัญของการศึกษาวิจัย ดังนี้

๒.๑ แผนภาพแสดงกรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ ๓

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย ๒) เพื่อศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย ๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่านโดยมีรายละเอียดดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ พื้นที่และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

รูปแบบการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยทีมวิจัยจากวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เป็นผู้ออกแบบกระบวนการร่วมกันกำหนดกิจกรรมการวิจัย แล้วดำเนินงานวิจัยตามแผนที่จัดทำไว้ โดยมีคณบดีวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดน่านให้การสนับสนุนการดำเนินงานวิจัย ซึ่งมีวิธีการดำเนินงานโดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

๑. ขั้นรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลเพื่อศึกษาวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมข้อมูล ๓ วิธี คือ การศึกษาจากเอกสาร การศึกษาภาคสนามและการคัดเลือกข้อมูล

๑.๑ การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study)

๑.๑.๑ ศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทยจากพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

๑.๑.๒ ศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย พงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

๑.๑.๓ วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

๑.๒ การศึกษาภาคสนาม ได้แก่ การสัมภาษณ์ (Interview) และการสอบถามซึ่งเป็นการเก็บข้อมูลในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง บุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับ พงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารจังหวัดน่าน

๑.๓ ขั้นปริวรรต ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางในการปริวรรตข้อมูลโดยใช้รูปแบบการปริวรรตอักษรล้านนา ของอาจารย์ประเสริฐ ณ นคร เป็นเครื่องมือในการปริวรรตและศึกษาพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

๑.๔ ขั้นการนำเสนอผลการวิเคราะห์ สรุปการวิจัยและนำเสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

๓.๒ พื้นที่และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การศึกษาในจังหวัดน่าน โดยมีพื้นที่การวิจัย ดังนี้

๑. พื้นที่ทำการวิจัยประกอบด้วย

พื้นที่ในการศึกษาการปริวรรตและวิเคราะห์ถึงพงศาวดารน่าน ได้แก่

๑. วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

๒. วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

๒. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๑) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยใช้วิธีคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) ที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา และวรรณกรรมล้านนา การปริวรรตและการแปล ได้แก่พระสงฆ์ ประชาชนชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ จำนวน ๗ รูป/คน ประกอบด้วย

๑. พระมหาปิยะ ธีรภูริ เจ้าอาวาสวัดนาเหลืองใน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน
๒. พระมหาธนพล ธมมพโล เจ้าคณะตำบลฝายแก้ว เจ้าอาวาสวัดแสงดาว
๓. พระครูสังฆรักษ์พนัส ทิพพเมธี เจ้าอาวาสวัดน้ำลัด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน
๔. พระครูพิทักษ์เจติยานนท์ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร
๕. อาจารย์นิยม สองสีโย ครูภูมิปัญญาด้านภาษาล้านนาและวรรณกรรม
๖. อาจารย์เกษม ศิริรัตนพิริยะ ครูภูมิปัญญาด้านภาษาล้านนาและวรรณกรรม
๗. อาจารย์สมเจต วิมลเกษม ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์จังหวัดน่าน

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการจัดกิจกรรมโครงการเชิงปฏิบัติการ (Workshop Project) การมีส่วนร่วมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย รายงานการประชุมที่เกี่ยวข้อง การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ส่วนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลนั้น เน้นวิธีการแสวงหาความรู้ จากการตั้งประเด็นหลักในการศึกษาการปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร โดยดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

การจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) โดยดำเนินการร่วมกับผู้นำชุมชน ผู้นำทางธรรมชาติ ตัวแทน ตัวแทนคณะสงฆ์ นักวิชาการทางศาสนา และวัฒนธรรมที่มีบทบาทด้านการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา และวรรณกรรมล้านนา โดยมีประเด็นสนทนาเช่น ประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การจดบันทึกประวัติศาสตร์น่าน การปริวรรตและการแปล หลักการวิเคราะห์เนื้อหาทางประวัติศาสตร์น่าน การติดตามผลการดำเนินการ อย่างเป็นรูปธรรม

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้แบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยออกเป็น ๘ ระยะ มีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ระยะที่ ๑ การจัดประชุมทีมวิจัย เพื่อชี้แจงความรู้ความเข้าใจและจัดสร้างการจัดสร้างเครื่องมือประกอบการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และแบบการสนทนากลุ่ม (Focus Group) การใช้เครื่องมืออุปกรณ์ประกอบการวิจัย ได้แก่ เครื่องบันทึกภาพและเสียง และความพร้อมของอุปกรณ์เครื่องมือการทำงาน

ระยะที่ ๒ การตรวจเยี่ยมพื้นที่เบื้องต้น (Community Meeting) เป็นกระบวนการในขั้นตอนเริ่มต้นของการดำเนินงานวิจัย เป็นการบูรณาการวิจัย เข้าถึงพื้นที่ศึกษาของโครงการ โดยการให้นักวิจัยได้เรียนรู้และสัมผัสกับสภาพแวดล้อมการเรียนรู้พื้นที่ อย่างใกล้ชิดเพื่อที่จะได้วางแผนการศึกษาวิจัยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และเป้าหมาย ของการวิจัยต่อไป โดยทั่วไปการตรวจเยี่ยมพื้นที่เบื้องต้น เปรียบเสมือนกับการเรียนรู้ “ภูมิสังคม” ของพื้นที่เป้าหมาย อันประกอบด้วยประเด็นการตรวจเยี่ยมในด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่ศึกษา เป็นการศึกษาเรียนรู้ข้อมูลทางกายภาพ ชีวภาพ และลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ เป้าหมาย เพื่อที่จะนำข้อมูลมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองน่าน การตั้งถิ่นฐานการสร้างเมืองในอดีตจนถึงปัจจุบัน

ระยะที่ ๓ การลงสำรวจข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยการคัดเลือกพื้นที่ทำการวิจัยแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อรวบรวมข้อมูลในการจัดการองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการกำหนดหมายและประสานงานติดต่อเพื่อขออนุญาตทำวิจัยกับกลุ่มประชากรเป้าหมาย โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

ระยะที่ ๔ การสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group) ผู้นำ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เป็นการเข้าพบพูดคุย โดยทั่วไปนักวิจัยจะให้ผู้นำทางซึ่งเป็นบุคคลที่ได้รับการเคารพนับถือในสังคม ซึ่งเป็นที่รู้จักของปราชญ์ชุมชน ครูภูมิปัญญา และนักวิชาการเป็นผู้ประสานให้เกิดการพบปะพูดคุย โดย ประเด็นของการพบปะพูดคุยประกอบด้วย

- การแนะนำตัวของคณะผู้วิจัย
- การชี้แจงวัตถุประสงค์/กระบวนการวิจัยและผลลัพธ์ที่พึงประสงค์
- การสอบถามประเด็นสำคัญของของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- การเตรียมพร้อมในการศึกษา/สำรวจ/การสนทนากลุ่มเจาะจง

การเก็บข้อมูลทุกครั้ง ผู้วิจัยได้จดบันทึกไว้เป็นหลักฐานเพื่อสามารถจดจำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ หรือบางครั้งใช้วิธีการบันทึกเทปในการสัมภาษณ์ สำหรับบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยจะทำการจดบันทึกทันทีที่สังเกตเห็น โดยใช้เวลาในช่วงตอนกลางคืนในการเรียบเรียงข้อมูลที่ได้จากการบันทึกเทป นอกจากนี้ได้ถ่ายรูปบุคคลและสิ่งต่าง ๆ ที่มีผลต่อการทำงาน เพื่อประกอบข้อมูลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกด้วย

ระยะที่ ๕ การจัดประชุมเสวนาทางวิชาการ และกิจกรรมเชิงปฏิบัติการศึกษาประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การบันทึกประวัติศาสตร์น่านในคัมภีร์ใบลาน ด้วยอักษรภาษาล้านนา การวิเคราะห์สำนวนและภาษาจากการปริวรรตและการแปล ผ่านผู้เชี่ยวชาญด้านภาษา

ล้านนาและวรรณกรรมล้านนา เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ และ ๓ คือ วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารล้านนา และ นำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารล้านนา

ระยะที่ ๒ การจัดพิมพ์เอกสารรายงานความก้าวหน้างานวิจัยเพื่อนำเสนอรายงานความก้าวหน้าแก่แหล่งทุนสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เพื่อพัฒนาและปรับปรุงรายงานความก้าวหน้างานวิจัยและนำเครื่องมือการวิจัยไปทดสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และทดสอบความเชื่อมั่น (Reliability) ในการจัดทำฉบับสมบูรณ์

ระยะที่ ๒ การจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ วิดีโอ ผลงานวิจัย วิดีทัศน์นำเสนอ และนวัตกรรมเพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน รวมทั้งการจัดทำแผ่นพับ หนังสือสรุปองค์ความรู้ เว็บไซต์ และการเผยแพร่สู่สื่อสารมวลชน สื่อสารสนเทศ วารสาร และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

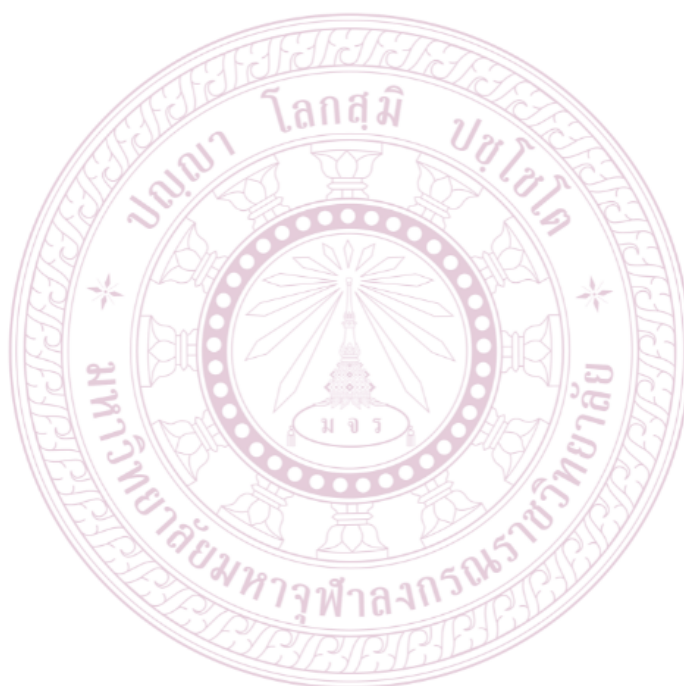
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

คณะผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามเนื้อหา (Content analysis) แล้วสรุปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ การวิเคราะห์ สังเคราะห์ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลจากการวิเคราะห์จากเอกสาร ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) หลังจากนั้น ผู้วิจัยยืนยันความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยการให้บุคคลที่อยู่ในปรากฏการณ์ที่ศึกษาและบุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ทำการศึกษาตรวจสอบและรับรองความถูกต้อง โดยการแปลข้อมูลพร้อมให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ทักท้วงหรือยอมรับข้อมูลที่น่าเสนอ ซึ่งการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยวิธีนี้ ผู้วิจัยใช้กับข้อมูลเบื้องต้นและข้อมูลที่เป็นส่วนที่ผู้วิจัยได้ตีความแล้วนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) นำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาและการนำเสนอภาพกิจกรรมและชุดองค์ความรู้ (หนังสือสรุปองค์ความรู้) และวิทัศน์บรรยายภาคการสังเคราะห์ข้อมูลในพื้นที่สาธารณะประวัติความเป็นมาพงศาวดารล้านนา ให้ได้ผลเป็นเชิงประจักษ์ และนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงในวงกว้าง โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิเคราะห์เนื้อหา ดังนี้ ๑) ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารล้านนา ๒) วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารล้านนา ๓) นำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารล้านนาสู่การสร้างบทสรุปและการพิสูจน์บทสรุป เป็นการนำแนวคิด ทฤษฎีงานวิจัยต่างๆ ทางวิชาการมาสร้างเป็นบทสรุปร่วมกับข้อมูลที่เชื่อถือได้อีกครั้งหนึ่ง โดยเน้นความเชื่อมโยง เพื่อนำไปสู่การพิสูจน์ที่เป็นรูปธรรมและตรงต่อข้อเท็จจริง

๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย

การศึกษาวิจัย “การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารล้านนา ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร” ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาเป็นการวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) ด้วยการนำเสนอผลการศึกษาวิจัย โดยการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายพร้อมการบรรยาย แล้วนำไปสู่การสรุปองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพงศาวดารล้านนา และการส่งเสริมการมีส่วนร่วม เพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในระดับนโยบาย ชุมชน

องค์กร และปัจเจกบุคคล โดยผู้วิจัยได้คัดเลือกพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร และขยายไปยังพื้นที่โรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในจังหวัดน่าน สู่ขั้นตอนการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ ผลงานวิจัย วิดีทัศน์นำเสนอ และนวัตกรรมเพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน รวมทั้งการจัดทำแผ่นพับโบว์ชัวร์ หนังสือสรุปองค์ความรู้ และการเผยแพร่สู่สื่อสารมวลชน สื่อสารสนเทศวารสาร และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารล้านนา ผู้วิจัยได้วิเคราะห์แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับปริวรรตและวิเคราะห์เนื้อหาในคัมภีร์พงศาวดารล้านนา รวมถึงการเก็บรวบรวม ข้อมูล โดยการสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดเวทีเสวนาย่อย อย่างเป็นระบบ ซึ่งผู้วิจัยได้ นำมาเรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัย ดังนี้

- ๔.๑ ปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารล้านนาจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย
- ๔.๒ แปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง
- ๔.๓ วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารล้านนา

๔.๑ ปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารล้านนาจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย

อักษรภาษาล้านนาเป็นมรดกทางปัญญาที่ปราชญ์โบราณได้วางเกณฑ์ด้านอักขรวิธีเอาไว้ อย่างกลาง ๆ ให้มีลักษณะ เป็นหนังสือและหนังสือ คือ ผู้อ่านต้องหาสาระหรือความหมายให้ได้จึงจะ ออกเสียงถูก แม้จะไม่มีรูปวรรณยุกต์แต่ผู้อ่านสามารถผันเสียงเองให้ได้ความหมายและถูกต้องตาม ข้อบังคับของคำประพันธ์ชนิดนั้น ๆ ได้ตามความต้องการ โดยบันทึกลงในวัสดุบางประเภท ได้แก่ แผ่นศิลา ใบลานและสมุดข่อย วัสดุเหล่านี้ ใบลาน เป็นวัสดุที่ใช้ในการบันทึกมากที่สุดเพราะใบลาน เป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นจารได้สะดวก ทนทานและสามารถเก็บรักษาไว้ใช้ได้ยาวนานหลายปี วรรณกรรมล้านนาส่วนมากบันทึกลงในใบลานและมักใช้อักษรโบราณ คือ อักษรธรรมอีสาน ปัจจุบันนี้อักษรโบราณดังกล่าวไม่เป็นที่นิยมศึกษากันเหมือนในอดีต ดังนั้นวรรณกรรมหรือ ตำราต่าง ๆ ที่บันทึกด้วยอักษรธรรมอีสานจึงเป็นเรื่องยากสำหรับผู้ที่ไม่ได้ศึกษาอักษรธรรม มาก่อน เพื่อให้คนในสมัยปัจจุบันสามารถรับรู้และเข้าใจเนื้อหาความรู้ในใบลาน จึงต้องปริวรรตอักษรธรรม อีสานให้เป็นอักษรไทยปัจจุบันก่อน ซึ่งจะเอื้อประโยชน์แก่ผู้ที่ต้องการศึกษาต่อไป การปริวรรตทำได้ ๓ วิธี^{๕๑}

๑. การปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว

การปริวรรตตัวอักษรล้านนาในคัมภีร์ใบลานมาเป็นตัวอักษรปัจจุบัน นิยมกันว่าจะปริวรรต ตามรูปอักษรตัวต่อตัว โดยไม่ต้องคำนึงถึงเสียงอ่าน ตัวอย่างเช่น หนังสือพื้นเมืองของล้านนา (อักษร ธรรมล้านนา) ใช้อักษรตัวเดียวกัน ๒ แทน “ ท นางมณฑา ” ในภาษาบาลี แทน “ ด เด็ก ” ใน ภาษาไทย เวลาปริวรรตจะใช้ “ ท ” แทนทุกตัว ไม่ว่าจะเป็นภาษาบาลีหรือภาษาไทย เช่น “ บัณฐิต เฑียร ” เพราะตัวที่ขีดเส้นใต้ปริวรรตมาจากตัวอักษรเดียวกัน

อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น “ บ ” ในอักษรธรรมล้านนา บางครั้งก็ใช้แทน “ บ ใบไม้ ” บางครั้งก็ใช้ แทน “ ป ปลา ” จะต้องปริวรรตเป็น “ บ ” ตามรูปอักษรโดยตลอด แม้จะมองดูแปลกตา เช่น “ เบรดบ ”

^{๕๑} ประเสริฐ ณ นคร. แนวการปริวรรตอักษรพื้นเมืองล้านนา. ใน: สารนิพนธ์ ประเสริฐ ณ นคร. (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์; ๒๕๔๑.) น. หน้า ๗๑-๗๓.

มาปรากฏ” แต่เราก็จะแสดงคำที่เขียนตามอักขรวิธีปัจจุบันไว้ให้เปรียบเทียบกับคือ “เบรตบ่มาปรากฏ”

๒. การปริวรรตอักษรพื้นเมืองตามเสียงในภาษาท้องถิ่น

ในสมัยก่อนการจะพิมพ์คำขอล้านนา หรือธรรมล้านนาออกมาจำหน่ายโดยใช้อักษรไทยกลาง แต่เขียนตามเสียงภาษาถิ่น เช่น อักษรธรรมล้านนา เขียนว่า “พีเมารักน้อง” หนังสือที่พิมพ์ออกมามักจะเขียนตามเสียงเป็น “ปี้เมารักน้อง” และข้อความว่า “เบรตบ่มาปรากฏ” ก็จะพิมพ์เป็น “เผตบ่มาผากต”

การปริวรรตแบบนี้จะเป็นประโยชน์ต่อคนในท้องถิ่น ผู้ต้องการจะศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นของตน แต่คนส่วนใหญ่ในประเทศไทยจะอ่านไม่รู้เรื่อง เพราะจะมีคำที่ไม่เข้าใจความหมายกว่าร้อยละห้าสิบ

๓. การปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นให้แพร่หลายไปทั่วประเทศ

วิธีที่สามนี้ใช้หลักการที่จะเขียนคำส่วนใหญ่ ให้อยู่ในรูปที่ตรงกับภาษาไทยกลางให้มากที่สุด เพื่อให้คนไทยทุกถิ่นสามารถอ่านเข้าใจได้

๓.๑ ถ้าตัวหนังสือในต้นฉบับภาษาถิ่นตรงกับคำในภาคกลาง ให้เขียนตามตัวหนังสือโดยไม่ต้องคำนึงถึงเสียงอ่านในภาษาถิ่น เช่น ต้นฉบับเขียนว่า “ข้าง” แต่ออกเสียงเป็น “ข้าง” ในภาษาถิ่นล้านนา และออกเสียงเป็น “ช่าง” ในภาษาถิ่นอีสาน ให้ถ่ายทอดเป็น “ข้าง” ตามตัวหนังสือ คนไทยทุกภาคก็จะสามารถอ่านเข้าใจความหมายของคำนี้ได้

๓.๒ ถ้าเสียงอ่านในภาษาถิ่นตรงกับคำในภาคกลาง ให้เขียนตามเสียงอ่านโดยไม่ต้องคำนึงถึงอักขรวิธีที่ใช้เขียนในต้นฉบับเดิม เช่น ข้อความว่า “จ้โพเทิร” อ่านตามสำเนียงท้องถิ่นเป็น “จักโปเดิน” ก็ให้ถ่ายทอดตามเสียงอ่าน เหตุผลมีดังต่อไปนี้ อักขรวิธีล้านนาอาจใช้ไม้ขีด (ตรงกับไม้หันอากาศในภาคกลาง) แทนแม่กก เช่น “จ้” แทน “จัก”

อักขรวิธีล้านนา ถ้าเขียน “ไป” จะออกเสียงเป็น “ไป” จึงจำเป็นต้องเขียน “โพ” เพื่อให้ผู้อ่านออกเสียงเป็น “ไป” เมื่อถ่ายทอดมาจึงควรจะใช้ “ไป” เสียดีกว่า ส่วนการที่แนะนำให้ใช้ตัวสะกด “น” แทน “ร” นั้น เพราะเห็นว่าคำในต้นฉบับท้องถิ่นคำเดียวกันเขียนผิดกันไปได้หลายแบบ คงมุ่งเพียงแต่จะเขียนให้ออกเสียงตรงตามที่ต้องการเท่านั้น ทั้งนี้เพราะยังไม่มีพจนานุกรมออกมาบังคับให้เขียนเป็นมาตรฐานเดียวกัน ฉะนั้นถ้าจะถ่ายทอดตามอักขรวิธีของภาคกลางก็จะช่วยให้อ่านเข้าใจกันได้ทั่วประเทศ

นอกจากนี้คำบางคำอาจจะต้องเขียนตามเสียงภาษาถิ่น เพื่อรักษาสัมผัสอักษรไว้ เช่น “ไปเป็นของเป็นแล้วเนอ” แทนที่จะใช้ “ไปเป็นของเพิ่น (เพื่อน) แล้วเนอ” ถ้าอักขรวิธีของภาคเหนือ จะช่วยในทางภาษาศาสตร์ได้บ้าง เช่นคำว่า “เหลิ่น” อาจถ่ายทอดแบบคงรูปไว้แทนที่จะเปลี่ยนเป็น “เล่น” เพื่อช่วยให้นักภาษาศาสตร์สอบค้นเสียงวรรณยุกต์คำไทยดั้งเดิมได้

งานวิจัย การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทยผู้วิจัยได้ใช้หลักการปริวรรตอักษรพื้นเมืองตามเสียงในภาษาท้องถิ่น ดำเนินการปริวรรตออกมาเป็นอักษรไทยแต่ยังคงคำและความหมายเดิมจากต้นฉบับเพื่อให้ได้เนื้อความดั้งเดิมโดยการปริวรรตผู้วิจัยได้เพิ่มเติมในส่วนของหัวข้อไว้เพื่อให้เห็นสาระสำคัญของเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร โดยมีเนื้อหาในคัมภีร์ที่ปริวรรตออกมาเป็นอักษรไทยดังนี้

คำนำมัสการ

สาธะโว ดุรา สะปฺริสสะทั้งหลายอาจารย์ตนจักแบ่งนิทาน ศุภกถาจาริตติดด้วยลำดับตระกูลราชวงศ์ ท้าวพระยาเจ้านายตนอันได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่เสวยราชสมบัติในเมืองวรรณคร คือเมืองบัวและเมืองนันทบุรีที่นี้ด้วยอันลำดับมาตราบถึง ต่อเทือกกาลบัดนี้ จึงนมัสการไหว้ยังพระรัตนแก้วทั้ง ๓ ประการด้วยกถาบาท ต้นว่า สุรณมหินียัง พุทธะเสฏฐัง ดังนี้แล อะหัง อันว่า ข้า นะมามิ ก็น้อมไหว้พุทธะเสฏฐัง ยังพระพุทเจ้าตนประเสริฐกว่าโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก ในกาลบัดนี้แล อะหัง อันว่า ข้า นะมามิ ก็น้อมไหว้ ธรรมัง ยังพระธรรมเจ้า สุตถาวธัมมัง อันเป็นไม้ได้ ส่องสัตว์สรรพสัตว์ ในโลกโลกาให้สัตว์สรรพสัตว์ทั้งหลาย ได้ไปสู่สุคติภาวะ คือ มหานิพพาน นะมิตะวา มักว่า วันทามิ ข้าก็ไหว้ สังฆัญจะ คือ พระสังฆะเจ้า ๒ จำพวก คือ อริยสังฆะ และ สมุตติสังฆะ ทักขิโนโย อันควรรับเอาทานแห่งบุคคลทั้งหลาย อะหัง อันว่าข้า วิกขามิ ก็จักกล่าวบัดนี้แล ราชาทายาทะรัฐฐาธิปัตติ ยัง ราชวงศ์แห่งท้าวพระยาทั้งหลายอันได้เป็นเจ้า เป็นใหญ่ สืบสายมาตราบถึงกาลบัดนี้แล สัพพะทุกขา สัพพะภะยา สัพพะโรคา สัพพะอันตรายาปี วินาสันตุ อันว่า สัพพะทุกข์และภัย พยาธิกังวลอันตรายทั้งหลายมวลง วินาสันตุ ขอจงหือฉิบหาย มักว่า อย่าหือมีแก่ข้าเทอะ ตัตตยะมานุญพิพิกถา จักจาลำดับมาแต่ต้น นักปราชญ์ผู้มีพระหยาเพ็งรู้ในราชวงศ์ฯ ดังผู้ข้าจักกล่าวแต่โบราณ สันตานุสันตติมาดังนี้เทอะ หิ ด้วยมีแท้แล

ราชวงศ์ภูคากำเนิดที่เมืองบัว

เดิมต้นในเมื่อแต่เชนพระยาภูคาเสวยราชสมบัติในเมืองย่างที่นั้น ยังมีพรานป่าผู้ ๑ อยู่ในเมืองย่างที่นั้นมันก็มีปรกติมักใคร่ไปแคว่จะเดินหาเนื้อ มันก็ไปด้วยห้วยดอยทั้งหลายแต่หั้นแล พรานผู้นั้นกับปะยังเนื้อ ครั้นมันมาถึงดินดอยภูคาแล้วก็หันยังรอย เนื้อก็ไต่ไปตามรอยเนื้อ ขึ้นเมื่อดอยภูคาบนโพ้นก็เป็นอันไกลนัก สูงนัก พรานผู้นั้นกับไต่ยังเนื้อ มันก็สอดเขาเข้าไปในบนดอยที่นั้น มันก็เสี่ยงไปมากก็หันยังไม่ทันหนึ่งมีร่มเงากว้างขวางดิงมานัก เมื่อนั้นพรานผู้นั้น มันก็เข้าไปยังอยู่ร่มไม้ต้นนั้นแล้ว มันก็เสี่ยงไปมากก็หันไข ๒ ลูก อยู่ที่ใกล้พื้นเค้าไม้ต้นนั้น ไข ๒ ลูกนั้นใหญ่ประมาณเท่าหมากพร้าว พรานป่าผู้นั้นได้ไข ๒ ลูกแล้วก็นำเอามาถวายพระยาภูคาหั้นแล เมื่อนั้นพระยาภูคาครั้งได้หั้นแล้วก็มีความยินดีควรอัศจรรย์มากนักหั้นแล พระยาภูคาก็รักษาไว้หือดีคือหน่วยหนึ่งเอาใส่กายจิ้งไว้ หน่วยหนึ่งใส่กายฝ้ายไว้หั้นแล พระยาก็รักษาผอคอยดินัก ครั้นอยู่มาบ่านเท่าใด ไขหน่วยใส่กายจิ้งไว้หั้นก็เกิดแตกออกก่อนก็เป็นปรีสสะผู้ชายทรงรูปโฉมโฉมพรรณวรรณะอันงามนักพระยาก็รักเสมอดั่งลูกตนนั้นแล ครั้นมาบ่านเท่าใด ไขหน่วยใส่กายฝ้ายนั้นก็เกิดแตกออกมาเป็นปรีสสะผู้ชายถ้วน ๒ ทรงรูปโฉมอันงามเสมอกันทั้ง ๒ หั้นแล พระยาภูคาก็เลี้ยงไว้เอาเป็นลูกหั้นแล พระยาก็รักทั้งสองเจ้าพี่น้องเสมอดั่งลูกอันเกิดแต่อกตนนั้นแล ถึงเจ้าพี่น้องนั้นใหญ่ขึ้นมาแล้วพระยาภูคาตนพอกก็เบิกบายใส่ชื่อผู้พี่อ้ายเกิดกวยจิ้งนั้นว่าเจ้าขุนนุ่นว่าอันหั้นแล แล้วเบิกบายใส่ชื่อเจ้าตนเป็นน้องนั้นว่า เจ้าขุนฟอง ว่าอัน

หั้นแล ครั้นเจ้าขุนนุ่นนั้นอายุได้ ๑๘ ปี ผู้น้องอายุได้ ๑๖ ปี แล้วสองเจ้าพี่น้องจึงจากกันว่า ราพี่น้องจักพากันไหว้พ่อแห่งราชทั้งสองหื้อได้เป็นท้าวพระยาเถอะ ว่าอันแล้วเจ้าทั้งสองก็ไหว้พระยาภูคาคตนพ่อว่า ข้าแต่พ่อพระยาเป็นเจ้า เชื่อข้าใคร่เป็นท้าวพระยานักแล ขอพ่อพระยาเป็นเจ้า จุงกรุณาเผื่อข้าทั้งสองแต่เถอะว่าอันแล้ว เมื่อนั้นพระยาตนพ่อจึงจากไปด้วยเจ้าทั้งสองพี่น้อง ผิดว่าเจ้าทั้ง ๒ พี่น้องใคร่เป็นท้าวพระยาแต่ตั้งอัน เจ้าทั้ง ๒ จุงพากันไปหาพระยาเถรแดงแต่เถอะ ท่านหากจักกรุณาเชื่อเจ้าทั้ง ๒ ชะแลเจ้าทั้ง ๒ จึงไหว้พระยาตนพ่อว่า พระยาเถรแดงอยู่ที่ใดนั้นชา พระยาตนพ่อกล่าวว่า ท่านอยู่หว่างดอยตัว ดอยวาวหั้นแล้วอันแล้วเมื่อนั้นเจ้าทั้ง ๒ ก็พากันไป ก็ไปรอดพระยาเถรแดงแท้นั้นแล เมื่อนั้นพระยาเถรแดง ก็ถามเจ้าทั้ง ๒ พี่น้องด้วยเหตุอันมานั้นชู่ประการหั้นแล เจ้าทั้ง ๒ จึงไหว้พระยาเถรแดงว่าดังนี้ เชื่อข้าทั้ง ใคร่เป็นท้าวพระยา พ่อเชื่อข้าจึงซื้อ เชื่อข้ามาไหว้สาเจ้าภูคาคดีหั้นแล ขอเจ้าภูเยี้ยะกรุณาตั้งบ้าน ตั้งเมือง หื้อแก่เผื่อข้าแต่เถอะว่าอันแล้ว

เจ้าขุนนุ่นสร้างเมืองจันทบุรี เจ้าขุนฟองสร้างเมืองปัว

พระยาเถรแดงว่าเชื่อเจ้าทั้ง ๒ พี่น้อง ใคร่เป็นท้าวพระยาดังอันดีแลเราหากจกร้าพึงต่อเจ้าทั้ง ๒ ชะแล ที่นั้นพระยาเถรแดงก็จึงพิจารณาหื้อได้รู้แจ้งแล้วจึงพากุมารทั้ง ๒ ไปสู่ทิศกล้าออกแม่ของ ครั้นไปถึงที่นั้น ภายวันออกแม่ของควรตั้งบ้าน ตั้งเมือง พระยาเถรแดงก็หื้อกุมารตั้งบ้าน ตั้งเมืองในที่นั้นหั้นแล พระยาเถรแดงจึงเอาไม้เท้าขีดไปเป็นจันทะพยุหะ หั้นจึงใส่ชื่อว่า จันทบุรี เพื่่ออันแล พระยาเถรแดงก็จึงแต่งหื้อเจ้าขุนนุ่น ผู้พี่เป็นพระยาในที่นั้น จึงได้ชาวทั้งหลายอันอยู่ในที่นั้นเป็นบริวารมากนักหั้นแล เมื่อนั้นเจ้าตนเป็นน้องจึงไหว้พระยาเถรแดงว่าพี่เผื่อข้าเจ้าภูคาคดีหื้อได้เป็นพระยาแล้ว ขอเจ้าภูจุงจักกรุณาข้าหื้อได้เป็นพระยาแต่เถอะว่าอันแล้ว เมื่อนั้นพระยาเถรแดงก็พาเอาเจ้าขุนฟองผู้เป็นน้องนั้น คินมาสู่ทิศกล้าวันตกช่วยเหนือมารอดที่ ๑ วันออกน้านานประมาณ ๕๐๐๐ วา ที่นั้นควรตั้งบ้าน ตั้งเมือง พระยาเถรแดงจึงเอาไม้เท้าขีดไปเป็นเตชะกะพยุหะ จึงใส่ชื่อว่า วรนคร ว่าอันแล ภายลุนคนทั้งหลายจักเรียกว่าเมืองปัว ว่าอันแล พระยาเถรแดงก็จึงเวนเมืองที่นั้นหื้อเจ้าตนน้องชื่อขุนฟองเป็นพระยาหั้นแล จึงหื้อกาวทั้งหลายอยู่ในที่นั้นเป็นบริวารมากนักหั้นแล แล้วเจ้าเถรแดงก็จึงปันแดนเมืองหื้อเจ้าทั้ง ๒ พี่น้อง ภายหนเหนือ ท่านุ่นเป็นแดน ภายใต้สุดแห่งศาลเมืองล่างเป็นแดนหั้นแล ส่วนหนกาวลาวก็ว่ามาแล้วแล ดังพระยาเถรแดงนั้น

พระยาเก่าเถื่อนเป็นเจ้าเมืองย่าง

คือเป็นเจ้าภูษีว่าอันแล ส่วนเจ้าขุนฟองนั้นท่านได้เป็นพระยาแล้วก็อยู่เสวยราชสมบัติในเมืองวรนครที่นั้น ก็มีลูกชายตน ๑ เจ้าขุนฟองตนพ่อจึงเบิกบาย ใส่ชื่อว่า เจ้าเก่าเถื่อน ว่าอันแลครั้นอยู่มาบ่านเท่าใด ส่วนพระยาขุนฟองตนพ่อเสี้ยงกรรมไปแล้วเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็อุสสาราชาภิเชกเจ้าเก่าเถื่อน ตนลูกเป็นพระยา

แท้นั้นแล ครั้นมาบ่านเท่าใดพระยาภูคาคตนปู้ว่าหลานตนดี อันหนึ่งก็เป็นถูกเนื้อเพ็งใจแก่เสนาอามาตย์และไพร่พลบ้านเมืองทั้งมวลฉนั้น พระยาภูคาก็จึงใช้นาง ๒ คนมาราณาเอาเจ้าเก่าเถื่อน เมื่อเป็นพระยาในเมืองภูคาคคือเมืองย่างนั้นแล เจ้าเก่าเถื่อน ท่านก็ปู้ใคร่รับเมื่อเท่าใด เมื่อนั้นนางทั้ง ๒ ก็บ่ยอมก็ขอราณาเอาเจ้าเก่าเถื่อน เมื่อเสวยเมืองย่าง ดวงได้หั้นแลเมื่อนั้น พระยาเก่าเถื่อนก็รับค่านิมนต์นางทั้ง ๒ ตามตั้งพระยาภูคาคตนปู้หากใช้มานิมนต์ตนเมื่อเสวยเมืองย่าง นั้นแท้หั้นแลนางทั้ง ๒ ครั้นว่า พระยาเก่าเถื่อนรับนิมนต์แล้ว ก็พากันกลับเมื่อไหว้พระยาภูคาคหื้อได้รู้แจ้งชู่ประการหั้นแล

พระยาภูคาค้นว่าได้รู้ว่าเจ้าเก่าเถื่อน ตนเป็นหลานสืบบิณฑลแล้วก็แต่งหื้อเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย และชาวเมืองอย่างนั้น เอาตุรียะนนตรียทั้งหลายขึ้นเมื่อหน้าเอา

พระยาเก่าเถื่อนมาเป็นพระยาเมืองอย่างนั้นแล เมื่อนั้นพระยาเก่าเถื่อนรู้ว่าพระยาภูคาตนปู่แต่งเสนาอำมาตย์ จักมาเชิญเอา

พระยาจำเมืองรบได้เมืองปัว

ตนเมื่อเมืองอย่างนั้น เจ้าก็จึงจกกับด้วยนางพระยาและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายว่าบัดนี้ พระยาภูคาตนปู่จักมาเชิญเอาเราเมื่อส่วยเมืองอย่างตวงได้แท้แล บัดนี้เราก็จักได้ไปอยู่ในเมืองอย่าง ด้วยพระยาภูคาตนปู่ก่อนชะแล ตั้งเมืองวรรณครที่นี้ภูที่ก็จกมอบวางไว้แก่นางทั้งมวลหื้ออยู่ส่วยก่อน ชะแล บัดนี้ ศัพพะแห่งนางก็มีผิวคัพพะหากแก่บรมวลแล้ว หลอนนางประสูติลูกเกิดมาเป็นผู้ชาย ใหญ่หน้ากล่ำบานมากก็จกสร้างบ้านแปงเมืองที่นี้หื้อรุ่งเรืองแก่เจ้าชะแล ว่าอันแล้ว ส่วนว่าพระยาเก่าเถื่อนครั้งปงเมืองไว้ซื้อแก่นางเทวีและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายแล้วก็เสด็จมาเมืองอย่าง ด้วยเสนาอำมาตย์ทั้งหลายนั้นแล ครั้นว่าเจ้ามาถึงในเมืองอย่างแล้ว พระยาภูคาตนปู่และเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็ อุตสาธราชิกะเจ้าเก่าเถื่อน หื้อส่วยเมืองขึ้นแลส่วนพระยาภูคาตนปู่อยู่ส่วยเมืองอย่างนั้น ก็เมิน นานนักแล้วท่านก็ใช้ไปราธนาหลานตน มาส่วยเมืองแทนอยู่มาบ้านเท่าใดท่านก็เลี้ยงกรรมไปสู่โลก ภายหน้าเสียหั้นแล ส่วยพระยาเก่าเถื่อนท่านก็อยู่ส่วยเมืองตามอันชอบธรรมนั้นแล อยู่มาบ้านเท่าใดยังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่า จำเมือง กินเมืองพระยาว่ารู้ข่าวว่าเมืองวรรณคร คือเมืองปัวนั้นหาทำว พระยาปัวได้ มีแต่นางพระยาอยู่ส่วยเมือง เมื่อนั้นพระยาจำเมืองก็ยกเอาไพร่พลศึกมาหลอนรบเอา เมืองปัวนั้นแล ส่วนนางพระยาแม่ท้าวคำพินก็บ่ทันรู้คิงนั้นแล

ประวัติเจ้าพระยาผานอง พระยาจำเมืองรบได้เมืองปัว

เมื่อรู้คิงแล้ว ข้าศึกก็เข้ามาคุมเมืองตนแล้ว นางพระยาและเสนาอำมาตย์จกแต่งใช้ไปไหว้พระยาเก่าเถื่อนตนเป็นพัวกับทัน นางพระยาและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายจกจัดแต่งไพร่พลคนศึกในเมืองปัว ที่นั้น ออกสู้รบกับทันพระยาจำเมืองเอาไพร่พลหลอนเข้ามาผจญด้วยอันรบปล้นนัก นางพระยาจึงหำงดาเอาข้าวของเงินค่าแก้วแหวนกับเด็กหญิงผู้หนึ่ง หนีออกจากเมืองดำตอนซอนป่าไปได้หลายวันไกล นักไปรอดเถียงไรที่หนึ่ง นางก็ขึ้นอยู่เถียงไรที่นั้นนั้นแล รอดในอันนั้นนางก็ประสูติได้ลูกชายผู้หนึ่งนั้น แล ในเถียงไรที่นั้นยังมีห้วยแล้งมีที่บ่ไกลไรหาน้ำจกอาบกินบ่ได้ นางก็ให้รำไรถึงผัวตนว่าฉันนี้เจ้ากูเมื่อ จักละข้าไว้วันนั้น ยังกล่าวแก่ข้าว่าครั้นลูกราเกิดมาเป็นผู้ชายใหญ่มากก็หากจกสร้างบ้าน แปงเมืองที่นี้ หื้อรุ่งเรืองแก่เจ้า ชะแล ว่าฉันนี้แก่ข้าวันนั้น บัดนี้ออกมาพ้อยหาน้ำ จักกิน จักอาบบ่ได้อันชา ว่าอัน ในขณะนั้นสิ่งเดียวท่าผนลมใหญ่ก็ตกลงมามากนัก น้ำก็นองพัดก้อนหิน ก้อนผา เป็นอันพรึ่สสะเพิง กล้วมากนักนั้นแล ครั้นว่าฝนเอื้อนแล้วนางพระยาก็อุ้มเอากุมารไปหาน้ำนั้นแล ในวันอันนั้นก็เปวัน อุโบสถศีลเดือนเพ็งแล นางก็อุ้มเอาลูกตนไปนั่งก้อนหินอาบน้ำหื้อลูกตนนั้นแล ก็อุ้มลูกตนไปสู่เถียงไร กับเด็กหญิงนั้นแล ครั้นถึงวันรุ่งเช้าแล้ว นายบ้านชาวไร่มาดูไรไดยินกุมารน้อยให้ จึง

เข้าไปพ่อดู มันรู้จักนางพระยา มันจึงไห้ว่านางพระยาว่าเป็นเหตุฉนั้นใดเหตุการณ์เยี่ยงใดเกิดมีแก่เจ้า พ้อยมาอยู่ที่นั่นอันชา เมื่อนั้นนางพระยาก็บอกเหตุการณ์ทั้งหลายผุ่นนั้นชื่อนั้น ซึ่งนายบ้านผู้นั้นนั้นนั้นแล ตั้ง นายบ้านผู้นั้นก็หากเป็นพ่อครัวพระยาแต่ก่อนนั้นแล เมื่อนั้นนายบ้านผู้นั้นไห้ว่านางพระยาว่า ครั้นเจ้า อยู่ที่นี่ควรแล ขอเจ้าเมื่ออยู่บ้านข้าควรชะแล นางพระยาก็สู้รับเมื่อแล้วนายบ้านผู้นั้นก็จึงพาเอานาง พระยาและเด็กหญิงเมื่อหั้นแล นายบ้านก็เลี้ยงดูนางพระยาและเจ้ากุมารและเด็กหญิงซื้ออ้อมด้วยข้าว

น้ำโภชนะอาหารที่อ้อมเต็มใจแล้ว เมื่อเจ้ากุมารลุกลายเที่ยวไปได้แล้วภยาลุนนายบ้านกลัวปรากฏ จึงพาเอาเขาเจ้าแม่ลูกกับเด็กหญิงหนีไปอยู่บ้านอันหนึ่งชื่อ บ้านสระ บ้านอันนั้นเป็นบ้านข่มเวียกพระยาจำเมืองหันแล นายบ้านทั้งสองก็เลี้ยงดูยังเจ้ากุมารพอใหญ่อายุได้ ๑๖ ปีหันแล

นายบ้านทั้งสองก็เอาเจ้ากุมารเมื่อไหว้พระยาจำเมือง พระยาหันแลก็มีใจเอ็นดูกรุณามากนัก เจ้ากุมารก็ใช้สอยดีนัก พระยาก็จึงใส่ชื่อว่า เจ้าขุนไส ว่าอันแลเจ้าขุนไสท่านใช้สอยดีนัก พระยาก็เลี้ยงไว้หื้อเป็นลูกนายข่มเวียก ผู้หนึ่งหันแล ครั้นอยู่มายังมีการพระยาจำเมืองอันหนึ่งหนักรัก พระยาจึงปองอาชญาไว้แก่เจ้าขุนไส เจ้าขุนไสก็หื้อแล้วแก่การอาชญาสู่ประการหันแล เมื่อนั้นพระยาก็มีความยินดีนักก็กรุณาหื้อคนทั้งหลายสร้างแปงเรือนหลังหนึ่ง กับข้าวของเงินค่าหื้อแก่แม่เจ้าขุนไสหันแล อยู่มาไม่นานเท่าใดพระยาก็เลี้ยงไว้หื้อเป็น หมั่นแซ่ต่าง แล้วก็ยกหื้อไปกินเมืองปราดหันแล เมื่อนั้นพระยาก็ยกชื่อขึ้นว่า เจ้าไสยศ เพื่ออันแล เมื่อนั้นพระยาจำเมืองจึงไ้ นางผู้หนึ่งชื่อว่า อัวลิม กับลูกชายหนึ่งชื่อ อามป้อม ไว้หาเจ้าแม่ลูกกินเมืองปัวหัน ครั้นถึงฤดูปีใหม่เดือนใหม่ นางพระยาปัวแต่งบรรณาการเมื่อไหว้พระยาจำเมือง นางเมื่อรอดเมืองพะยาวแล้วก็ไหว้พระยาถวายบรรณาการหันแล อยู่มาไม่นานเท่าใด ขาแม่ลูกจักลาพระยาเมื่อเมืองปัว ก็แต่งแกลงควายเมื่อถวายพระยาจำเมือง หันแล พระยาได้กินแกลงควายนั่นว่าเล่นนางพระยาปัวว่าแกลงควายยังหวานแก่ เท่าว่าน้ำนักรว่าอัน นางพระยาปัวได้ยินก็เคียดไ้ในใจ ถึงวันลุนนางพระยากับเจ้าอามป้อมผู้ลูกไปไหว้พระยาแล้วก็ลาเมื่อเมืองปัวหันแล เจ้าผู้ลูกไ้ใจดูว่าจักหื้อเมืองฝ่ายภยาริมมนั้นไว้แก่ขาเจ้าแม่ลูกหันแล เจ้าแม่ลูกครั้นเมื่อรอดเมืองปัวแล้วนางจึงแปงหนังสือไปหาเจ้าเมืองปราดหื้อรับมา คลว่าอัน ครั้นหนังสือไปรอดเจ้าเมืองปราดแล้ว เจ้ารีบเอาช้าง ม้ารีพลโยธาทั้งหลายมามากนักขึ้นแล เจ้าเมืองปราดครั้นมารอดเมืองปัวแล้วนางก็รีบไปต้อนรับเอาเจ้าเมืองปราดหันแล เมื่อนั้นนางพระยาและเจ้าเมืองปราด เขาเจ้าทั้งสองก็จากัน เอากันเป็นผัวเป็นเมีย ในวันอันมา

รอดนั้นหันแล ครั้นมาไม่นานเท่าใดพระยาจำเมืองไ้รู้แล้วว่าเจ้าเมืองปราดและนางอัวลิม เอากันเป็นผัวเป็นเมีย ฉะนั้นก็เคียดมากนักแล้วก็จึงจักยกเอารีพลคนศึกเป็นอันมาก มาตักเมืองปัวหันแล พระยาจำเมืองก็มาตั้งทัพอยู่ที่บ้านหนองเรียง หันแล ว่าจักรบเอาเมืองปัวว่าอันหันแล

การสร้างเมืองน่าน

เมื่อนั้นเจ้าไสยศเมืองปราดก็เอารีพลออกตั้งเอาเจ้าอามป้อมเป็นหัวหน้าหันแลรบกันน้อยหนึ่ง พระยาจำเมืองเล็งหันเจ้าอามป้อมตนเป็นลูก มีใจรักลูกตนหันแล พระยาจำเมืองก็พาเอารีพลคนศึกถอยหนีเมื่อเมืองพะยาว ดังเก่าหันแล เมื่อนั้นเจ้าไสยศ และเจ้าอามป้อมก็ถอยรีพลคืนมาเมืองปัวหันแล เมื่อนั้นเสนาอำมาตย์ทั้งหลายมีเจ้าอามป้อมเป็นต้นก็อุสสาราซากิเชกเจ้าเมืองปราด คือพระยาไสยศ นั้นหื้อเป็นพระยาเสวยเมืองปัวหันแลแล้วก็เรียกชื่อขึ้นว่า เจ้าพระยาผานอง ว่าอันแลเหตุว่าเจ้าเกิดมาหัวที่วันนั้น หาน้ำจกกินจกอาบได้ภยาลุนฝนตกลงมามากนักแล้วน้ำก็นองมาพัดก้อนหิน ก้อนผามามากนัก วันนั้นจึงเอานิมิต อันนั้นลวดใส่ชื่อขึ้นว่าเจ้าผานอง ว่าอันแล ส่วนว่าเจ้าพระยาเก่าเถื่อนท่านอยู่เสวยเมืองภูคา คือ เมืองย่างที่นั้นกันนานนักแล้วท่านก็เลี้ยงแก่กรรมไปในเมืองที่นั้นหันแล ส่วนว่าเจ้าผานองท่านก็กระทำกุศลสรีระส่งสะการพระยาเก่าเถื่อนตนเป็นพ่อบรมลแล้ว ก็มาอยู่เสวยราชสมบัติเป็นพระยาอยู่ในเมืองปัวที่นั้นหันแล ท่านอยู่เสวยราชสมบัติในเมืองปัวที่นั้นก็ประกอบชอบธรรม บ้านเมืองก็กำนัลรุ่งเรืองแล เจ้าขุนฟองตนเป็นปู่ท่านนั้นเลี้ยงกรรมไปได้เซ่นวงศาหนึ่งก่อนแล ครั้นถึงเจ้าเก่าเถื่อนตนพ่อท่านนี้เป็นสองเซ่นวงศา เจ้าผานองท่านได้เสวยเมืองปัว ปี กคสัณ จุลศกราช

ได้ ๖๘๔ ตัว ท่านกินเมืองได้ ๓๐ ปี ลูกท่านมี ๖ ชาย พี่เค้าชื่อ เจ้าครานเมือง ตนถ้วน ๒ ชื่อเจ้าเล่า
ตนถ้วน ๓

พระยาครานเมืองได้พระธาตุจากเมืองสุโขทัย

ชื่อ สั่น ตนถ้วน ๔ ชื่อ เจ้าบาจาย ตนถ้วน ๕ ชื่อ เจ้าควายถม ตนถ้วน ๖ ชื่อ เจ้าใส แล เจ้าผา
นองเลี้ยงแก่กรรมไปแล้วเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็อภิเษกชื่อเจ้าใสตนเป็นน้องหล้า หื้อเสวยเมืองแทน
พ่อก็ในปีถัดไป นั้นหั้นแล เพราะเจ้าตนเป็นน้องช้อยนั้นมีความรู้หลักฉลาดนัก เสนาอำมาตย์จึง
อภิเษกหื้อเสวยเมืองแทนพ่อหั้นแล เจ้าขุนใสท่านอยู่เสวยราชสมบัติได้ ๓ ปีก็เลี้ยงกรรมไปในปีล่วงเห
ม้า จุลศกราชได้ ๗๑๕ ตัวหั้นแล เสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันอุสสาราขากิเษกเจ้าครานเมือง ตน
เป็นพี่อ้ายเค้าเสวยเมืองแทนก็ในปีล่วงหน้านั้นแล เจ้าผานองตนพอเลี้ยงกรรมไปนั้นได้ ๓ เช่นวงศา
แล เช่นเจ้าใสเลี้ยงกรรมไปนั้นได้ ๓ เช่นวงศาแล เจ้าพระยาครานเมืองท่านอยู่เสวยราชสมบัติแล้ว อยู่
มาบ่านเท่าใดพระยาตนหนึ่งชื่อว่า โสปัตตคันธิ อยู่เสวยเมืองสุโขทัยใช้มาราณาเชิญเอาพระยาคราน
เมืองเมื่อช่วยพิจารณาสร้างวัดหลวงอภัยกับด้วยพระยาสุโขทัยหั้นแล เมื่อนั้นพระยาครานเมืองก็ลงไป
ช่วยคำชู พระยาโสปัตตคันธิ แท้หั้นแล ครั้นสร้างบรมแล้ว พระยาโสปัตตคันธิ ก็มีความยินดีซึ่งพระ
ยาครานเมืองแล้วก็เอาพระธาตุเจ้า ๗ องค์ พระพิมพ์คำ ๒๐ องค์ พระพิมพ์เงิน ๒๐ องค์ ตั้งวาระ
พระธาตุเจ้านั้นต่างกันคือ ๒ องค์เท่าพันธุ์หอมป้อม มีวาระดั่งแก้ว ๓ องค์มีวาระดั่งมุก ๒ องค์มี
วาระดั่งคำเท่าเม็ดงาดำหั้นแล พระยาครานเมืองครั้นว่าได้ของดีพิเศษขึ้นมาแล้วก็มี ความชื่นยินดี
มากนักหั้นแล เมื่อนั้นพระยา

พระยาครานเมืองบรรจุพระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง

ครานเมืองก็เอาพระธาตุเจ้าและพระพิมพ์ไปสำแดงแก่มหาเถรเจ้าธรรมบาลที่เมืองปัวหั้นแล้ว
ก็ให้มหาเถรเจ้าว่าจักควรประจําธาตุนี้ไว้ที่ใดขอมหาเถรเจ้าพิจารณาแต่เทอะว่าอันแล้ว เมื่อนั้นพระ
มหาเถรเจ้าก็พิจารณาที่ควรประจําธาตุเจ้านั้น ก็รู้แจ้งแล้วก็จึงจากไปด้วยพระยาว่า ควรหาราชเจ้า
เอาไปประจําไว้ที่ดอยภูเพียงแช่แห้งที่ตัดที่หว่างกลางน้ำแม่เตียน แม่สังคีพันควรชะแล เมื่อนั้นพระ
ครานเมืองได้ยินมหาเถรเจ้าฉนั้น ก็มีความชื่นยินดีแล้วพระยาก็ยกปาวพณิกายทั้งหลายแล
เสนาอำมาตย์ทั้งมวลแล้วนิมนต์มหาเถรเจ้าลงไปด้วยตนก็แห่เอาพระธาตุเจ้ามาแต่เมืองปัวก็หื้อสง
เสพด้วยตริยะนตรี ๕ จำพวกแห่เอาพระธาตุเจ้าลงไปภูเพียงแช่แห้งหั้นแล้วก็ตั้งทัพจอดอยู่ที่นั่น
อันหนึ่งก็ด้วยอาณภาพพระหากทำนายนมหัสทักษ์หากนำมาด้วยแล เมื่อนั้นพระยาก็หื้อช่างหลอม มา
หลอมต้นปุนสำริดต้นหนึ่งใหญ่แล้วพระยาก็พร้อมกับด้วยมหาเถรเจ้าและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายเอา
พระธาตุเจ้าและพระพิมพ์เงิน พิมพ์คำ ลงใส่ในต้นปุนแล้วก็เอาผ้าหับหื้อทับแทบติแล้วก็สวดด้วยสะ
หายจिनกลิ้งกลมตีเป็นดังก่อนผานั้นแล้ว พระมหาเถรเจ้าและพระยาก็พิจารณาดูเป็นที่สำคัญหั้นแล
เมื่อนั้นเทวบุตรและเทวดาและมหุสขทั้งมวลก็นำพระมหาเถรเจ้าและพระยาไปสู่ที่ควรประจําหั้นแล
เมื่อนั้นพระยาก็หื้อขุดลงที่นั่นลึกวาหนึ่งแล้วก็นิมนต์ยังพระธาตุเจ้าลงสถิตแล้วก็ก่อ

พระยาครานเมืองสร้างเวียงภูเพียงแช่แห้ง

อิฐกามแล้วก่อเจดีย์ขึ้นสูงเหนือผิวดินวาหนึ่งนั้นแล ครั้นว่าบรมแล้วก็นิมนต์พระภิกษุ
สังฆะเจ้ามากระทำมังคละอบรม พระยาก็กระทำสักการะบูชาทำบุญหื้อทานตามใจมักแห่งตนแล้ว
ครั้นบรมแล้วก็พาเอาพลแห่งตนขึ้นเมื่อเมืองปัวพันหั้นแล ครั้นอยู่บ่านเท่าใดพระยาก็คิดใจไคว่
เรายังพระธาตุเจ้า มักใคร่ปฏิบัติไหว้สาธุวัน ชุยามหั้นแลพระยาก็ยกปาวเสนาอำมาตย์ทั้งหลายและรู้

พล โยธาทั้งมวลแล้วก็เสด็จลงมาสร้างตั้งเวียงกวมพระมหาธาตุเจ้า ขุดคือแหวดเวียงวงใส่พนังกั้นดิน แล้วก็หื้อแต่งแปงประตูงามสะอาดแล้วถึงจุลศกราชได้ ๗๒๑ ตัว ปีเมืองเร้า ชาวกวไท ทั้งหลายเรียกกันมาแปงโรงพระยาครานเมืองหันแลพระยาครานเมืองอยู่เสวยราชสมบัติในเมืองปัวได้ ๖ ปี อยู่เวียงแซ่แห่งได้ ๕ ปี ครั้นถึงปีร้างเป่าจุลศกราชได้ ๗๒๕ ตัว ขุน

อินทา เมืองไต ใช้เอาผ้าดีมาถวายเป็นบรรณาการเมืองใหญ่ร้ายมนต์ใส่แถมพิษ ท้าวกก็ใส่ใจว่าบมีพิษก็เอามือลูบหุบเอาผ้าลวดถูกพิษเจ็บเสียบตนตายท้าวทั้งยืนหันแล พระยาครานเมืองตายปีร้างเป่า จุลศกราชได้ ๗๒๕ ตัว ก็เสวยกรรมของท่านไปในเวียงญ่เพียงแซ่แห่งวันนั้นแล ได้ ๕ เซ่นวงศาแลเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันอุสสาราภิเชกเจ้าผากองตนเป็นลูกเจ้าครานเมืองนั้นเสวยเมืองแทนหันแล เจ้าผากองเสวยเมืองแทนพ่อตนก็ในปีร้างเป่า จุลศกราช ๗๒๕ ตัวนั้นแล ท่านอยู่เสวยราชสมบัติใน

พระยาผากองสร้างเมืองน่าน พระยาแพร่ได้เมืองน่าน

เวียงญ่เพียงแซ่แห่งที่นั้นได้ ๖ ปี น้ำแห้งแล้งหาน้ำจืดหื้อช่างม้ากินอาบได้ ท่านก็ปกป่าวเสนาอามาตย์ทั้งหลายและไพร่พลคนเมืองทั้งหลายมาสร้างตั้งเวียงกวมบ้านห้วยไคร้คือเวียงน่านที่นี้บัดนี้ เจ้าผากองสร้างเวียงน่านที่นี้ปรัวยสะง่า จุลศกราชได้ ๗๓๐ ตัว เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ วันอังคารยามแถหันแล เจ้าผากองกินเมืองอยู่ในเวียงญ่เพียงแซ่แห่งได้ ๖ ปี อยู่เวียงน่านลูกนี้ได้ ๒๑ ปี ก็ถึงแก่กรรมไปในปรัวยยี่ จุลศกราชได้ ๗๕๐ ตัวหันแล ได้ ๖ เซ่น วงศาก่อนแล เสนาอามาตย์ทั้งหลายก็อุสสาราภิเชกเจ้าคำตันตนลูกเสวยเมืองแทนหันแล เจ้าคำตันเสวยเมืองแทนพ่อก็ในปีร่ายยี่ นั้นแลท่านอยู่เสวยราชสมบัตินานได้ ๑๑ ปี พระยาไตซื้อขุนหลวงขึ้นมาอุสสาราภิเชกเจ้าคำตัน คนทั้งหลายก็แปงหอสร้งยังท้าวพระยาไตและคนทั้งหลาย ก็นำเอาน้ำมฤทธาภิเชกขึ้นหุดหัวลงก็ปลาบเจ็บหัวตั้งเจ้าแตก ครั้นจากหันมาถึงโรงก็ตายในคันทันหันแล ท่านเสวยกรรม

ไปในปรัวยใจ จุลศกราชได้ ๗๖๐ ตัวหันแล ขุนหลวงเมืองไตก็หนีไปเมืองไตหันแล ได้ ๗ ชั่ววงศาแลเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันอุสสาราภิเชก เจ้าศรีจันทะตนเป็นลูกเสวยเมืองแทนพ่อก็ในปีร่ายใจนั้นหันแล เจ้าศรีจันทะท่านเสวยเมืองได้ปีหนึ่งพระยาแพร่ ๒ ตนพี่น้อง ตนพี่ชื่อ พระยาเถร ตนน้องชื่อ อุ่นเมือง ยกเอารัพลมารบเมืองน่านได้กำจัดฆ่าพระยาศรี จันทะตายแล้วกินเมืองแทนหันแล เจ้าศรีจันทะตาย

เจ้าหุงรบชนะพระยาอุ่นเมือง

เพิ่นฆ่าในปีเมืองเป่า จุลศกราชได้ ๗๖๑ ตัวหันแล เจ้าหุงตนเป็นน้องเจ้าศรีจันทะนั้นท่านก็หนีไปพึ่งพระยาแซ่เลียงเมืองไตเช่นเจ้าศรีจันทะนี้ได้ ๘ ชั่ววงศาแล เจ้าพระยาเถรเสวยเมืองได้ ๖ เดือน ปลาย ๑๐ วัน แล้วก็บังเกิดเจ็บไข้แล้วก็บังเกิดเป็นเลือดแตกออกคู่เส้นขนแล้วลวดถึงแก่กรรมตายไปในปีเมืองเป่าหันแล เป็น ๙ ชั่ววงศาแล ตนนี้เป็นวงศ์ต่างอื่นแล เจ้าอุ่นเมืองตนเป็นน้องกินเมืองแทนก็ในปีเมืองเป่า จุลศกราชได้ ๗๖๑ ตัว ท่านกินเมืองได้ปี ๑ เจ้าหุงยกเอารัพลศึกเมืองชะเลียงมารบพระยาอุ่นเมือง เจ้าหุงมีชนะจับเอาพระยาอุ่นเมืองได้แล้วเอาไปถวายพระยาไตอยู่ได้ ๑๐ ปี ก็ไปตายเสียเมืองไตหันแล เจ้าอุ่นเมืองได้หนีเสียเมือง ปีเปิกยี่ จุลศกราชได้ ๗๖๒ ตัวหันแล ได้ ๑๐ ชั่ววงศาแลตนนี้ก็เป็นวงศ์ต่างอื่นแล เจ้าพระยาหุงท่านได้เสวยเมืองแทนก็ในปีเปิกยี่ จุลศกราชได้ ๗๖๒ ตัวหันแล ท่านได้อยู่เสวยราชสมบัติได้ ๘ ปี ครั้นถึงปีดับเร้า จุลศกราชได้ ๗๖๙ ตัว ท่านเป็นผีมะละอากตายไปหันแล ได้ ๑๑ ชั่ววงศาแล เจ้าพูเซงตนเป็นลูกเจ้าหุงเสวยเมืองแทนก็ในปีดับเร้า จุล

สกราชได้ ๗๖๙ ตัวแล ท่านเสวยเมืองน่านได้ ๑๑ ปีก็เป็นพยาธิลงท้องแล้วก็ลวดเสวยกรรมไปในปีดับ
เม็ต จุลสกราช ๗๗๙ ตัวหันแล ได้ ๑๒ ช่วงศาแล เจ้าพันตัน ตนเป็นลูกได้เสวยเมืองแทนพ่อ ก็ในปี
ดับเม็ตนั้นแล ท่านอยู่เสวยเมืองได้ ๑๐ ปี ถึงปี กาบสี จุลสกราชได้ ๗๘๘ ตัว ท่านก็เสวยกรรมไปหัน
แล ได้ ๑๓ ช่วงศาแล เจ้าจั่วผาสุม ตนเป็นลูกท่านก็ได้เสวยเมืองแทนพ่อก็ในปีกาบสีนั้นแล ท่านเสวย
เมืองอยู่ได้ ๘ ปี ก็เสวยกรรมไปในปีร้างไค้ จุลสกราชได้ ๗๙๕ ตัวนั้นหันแล เจ้าจั่วผาสุมนั้นท่านมีราช
บุตร ๓ ตน ตนพี่ชื่อ เจ้าอินทะแก่น ตนถ้วน ๒ ชื่อเจ้าแพง ตนถ้วน ๓ ชื่อ เจ้าเหาะพรม ว่าอันแล เมื่อ
นั้นเสนาอำมาตย์ก็อุสสาราซากิเชกเจ้าอินทะแก่น ตนพี่เสวยเมืองแทนพ่อต่อไปแล ๑ เช่น เจ้าจั่วผา
สุม เสวยกรรมไปนั้นได้ ๑๔ ช่วงศาแล เจ้าอินทะแก่นเสวยเมืองแทนพ่อก็ในปีร้างไค้นั้นแล ท่านเสวย
เมืองได้ปีปลาย ๓ เดือนเมื่อนั้นน้องทั้ง ๒ คือ เจ้าแพง เจ้าเหาะพรม ชิงกินเมืองพี่ตนเอาพี่อายชื่อ อิน
ทะแก่น เข้าใส่ไว้ในคอกว่าจักหื้อตายในคอกหันว่าฉันนั้น เมื่อนั้นอินทะแก่นท้าวแต่งอุบายว่า ลงท้อง
เอาเลือดควายทาผ้าว่าข้าเที่ยงตายแท้แล้วอันแล้ว เมื่อคนพวกคอกทั้งหลายก็ให้เจ้าแพงว่าเจ้าอิน
ทะแก่น ลงท้องผ้าเสื้อเต็มไปด้วยเลือดทั้งมวลเหมือนจักตายไปในคอกหันแท้แล เจ้าแพงรู้เหตุฉันนั้น
แล้วหลอนไขประตูกอกไว้ว่าหื้อมันตายภายนอกคอกก็ตามใจมันเหาะว่าอันแล้ว ครั้นถึงกลางคืนอิน
ทะแก่นท้าวก็ลักหนีออกจากคอกไปอยู่บ้านเตาไหหนีจากหันไปรอดเมืองราม ขอกินข้าวกับเฒ่าแก่ผ้า
ขาวผู้หนึ่งนั้นแล ผ้าขาวเฒ่าแก่ผู้นั้นนิยรักเจ้าเอาใส่เรือหุ้ม

เจ้าแพงและอินทะแก่นท้าวชนช้างที่ดอนสมุน

หนีลงลงไปเมืองได้แล้วเจ้าก็เข้าไป พึ่งพระยาชะเลียงหันแล เจ้าแพงกินเมืองแทนพี่อายตน
ในปีเต่าใจ จุลสกราชได้ ๓๙๖ ตัว หันแล ท่านกินเมืองได้ปีหนึ่งถึงปีกาเป่า จุลสกราชได้ ๓๙๗ ตัวเจ้า
อินทะแก่น ขอได้รู้พลศึกพระยาชะเลียงแล้วก็ยกเอารู้พลศึกขึ้นมาตั้งทัพอยู่ที่สบสมุนเหนือแขวงหัน
แล เจ้าแพงก็ยกทัพลงต่อขึ้นชี้ช้างตัวชื่อ ปราบจักรวาล ชำมเหนือปากสมุนอินทะแก่นท้าวขึ้นชี้ช้าง
ตัวชื่อ ขวานเพชรพระยามารเข้าต่อช้างปราบจักรวาล ชำมขวานเพชรเข้าสู้รบจับที่แม่่นปลายงาขวาน
เพชรถูกโรงาช้างปราบจักรวาลชำมปราบจักรวาลแสนหงายคิน ชำมน้ำพันแล้วไว้นำนานเป็นคือ ผาก
ทั้งไต้ไว้น้ำสมุนเป็นคือ ตั้งทัพอยู่เจ้าแพงตอบท้าวว่าจักต่อสู้ชนหื้อถึงชนะและแพว่าฉันนั้น อินทะแก่น
ท้าวขึ้นชี้ขวานเพชรพระยามารชำมนำนานไล่เลยชน แพงท้าวบ่หนพินช้างทรงยศชุดเข้า อินทะแก่น
ท้าวตีขวานเพชร มุบงาสวยตักปลายงापักเข้าปากช้างทรงยศเพิกเลิกคิน อินทะแก่นท้าวพินง้าวถูกจับ
ขาเจ้าแพงท้าวก็ลวดมรณาจะจัดจะตายห้อยคอช้างไปหันแล รู้พลอินทะแก่นท้าวไล่เลยศึกใหญ่
ตกน้ำสมุนฆ่าพินกันตายเป็นอันมากนักหันแล ที่ ๒ ท้าวต่อสู้ชนกันหวัที่นั้นที่ดอนสมุนเหนือแขวง
หันแล ที่เจ้าแพงจะจัดจะตายห้อยคอช้างนั้นคนทั้งหลายเรียกว่า นาจะจัด ว่าอันแลที่หมู่ศึกเกา
รบกันั้นคนทั้งหลายเรียกว่า บ้านไขว้แมงมาง ว่าอันแล

พระเจ้าติโลกราชได้เมืองน่าน

เจ้าแพงเสวยกรรมไปในปีกาเป่า จุลสกราชได้ ๓๙๗ ตัวหันแลได้ ๑๕ ช่วงศาก่อนแล เจ้าอิน
ทะแก่นท้าวก็ได้เสวยเมืองแทนก็ในปีกาเป่า นั้นหันแล ท่านอยู่เสวยเมืองครั้งถ้วน ๒ นี้ได้ ๑๖ ปีท่านมี
ลูกชาย ๑ หญิง ๑ แล เมื่อนั้นท่านแต่งผู้ใช้เอาเกลือบอมางไปเป็นแขกถวายพระยาติโลกเมือง
เชียงใหม่หันแล ลุนแต่นั้นหน้อยหนึ่งพระยาติโลก มักใคร่ได้เมืองน่านไปส่วยค้ำเมืองพิงค์เชียงใหม่ ก็
จึงขับเอาจตุรงค์เสนา จำพวกรู้พลคนศึกทั้งหลายมวพร้อมแล้วท้าวก็เสด็จออกจากเมืองพิงค์
เชียงใหม่ ท้าวก็ข่มพลไปทางเมืองล่อ เอาชาวล่อเป็นหัวหน้ามา ปง ควน ลงมาทางดินดอยวามารอด

เมื่อนานแล้วที่ตั้งทัพอยู่สวนตาลหลวงหันแล้วก็ตั้งอะม็อกสีนาดยงเข้าทางประตูญานโห้ร้องคุมเวียงหันแลเมื่อนั้นพระยาอินทะแก่นท้าวบ่อาจจกต่อร้อพลท้าวตนใหญ่ได้จึงเอาลูกและเมียหนีไปเมืองใต้ไปพึ่งพระยาชะเลียงสหายตนหันแล พระยาอินทะแก่นท้าวได้หนีจากเมืองไปปีเปกสี จุลสกราชได้ ๘๑๒ ตัวหันแลได้ ๑๖ ชั่ววงศ์าก่อนแล พระยาดีโลกได้เมื่อนานแล้วท่านก็หื้อเจ้าผาแสงลูกเจ้าแพงกินเมืองแทนก็ในปีเปกสี จุลสกราชได้ ๘๑๒ ตัวนั้นแล ท่านอยู่เสวยเมืองได้ ๑๒ ปีก็ถึงแก่กรรมไปในปีกัดเหมาจุลสกราชได้ ๗๒๓ ตัวหันแล ได้ ๑๗ ชั่ววงศ์าก่อนแล กล่าวด้วยเชือกาวไทเมื่อนานคือตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาตราบถึงเจ้าผาแสง ก็สุดเสี้ยงที่เจ้าผาแสงหันแล

ลำดับเจ้ามาครองเมื่อนานและท้าวขาก่านซ่อมพระธาตุแช่แห้ง

ตั้งหนีไปยอมจามากินเมืองแล เมื่อนั้นพระเป็นเจ้าท้าวดีโลกก็หื้อหมื่นสร้อยเชียงของ มากินแทนในปีกตสี จุลสกราชได้ ๘๒๔ ตัวกินเมืองได้ ๔ ปีก็ย้ายไปกินเมืองฝางปีนั้นแล ได้ ๑๘ เช่นตนเมืองแล พระเป็นเจ้าหื้อหมื่นน้อยใน มากินปีกบสัน สกราช ๘๒๘ ตัวกินเมืองได้ ๓ ปีกระทำผิดอาชญาฆ่าเสีย หมื่นน้อยใน ตายในปีรวายเส็ด สกราช ๘๓๐ ตัวหันแล ได้ ๑๙ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าหื้อหมื่นขวาเผ่าบาลาย มากินปีเมืองได้ สกราช ๘๓๑ ตัวกินเมืองได้ ๔ ปี ตายปีกตสี สกราช ๘๓๔ ตัวก็เสี้ยงกรรมไปหันแล ได้ ๒๐ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าหื้อหมื่นคำ กินแทนในปีร้างเหมา สกราชได้ ๘๓๕ ตัวกินเมืองได้ ๓ ปี ถึงปีกำไส้ สกราชได้ ๘๒๗ ตัว ก็ได้ย้ายไปกินเมืองฝางหันแล ได้ ๒๑ เช่นตนกินเมืองแล้วแล พระเป็นเจ้าจึงหื้อท้าวขาก่านลงเมืองฝาง มากินแทนในปีกบสะง่า จุลสกราชได้ ๘๒๘ ตัวหันแล แต่นั้นท้าวจึงใช้หมื่นในคำไปป่าเรินท้าวดีโลกเชียงใหม่จึงไปได้ตำนานจิมมหาเถรเจ้าตนชื่อว่าวชิรโพธิ มาหื้อท้าวขาก่าน ท้าวขาก่านได้รู้หันแล้วก็มิเจตนาใคร่สร้างหันแล เมื่อนั้นท้าวขาก่านก็จึงพร้อมไปด้วยสังฆะเจ้าทั้งหลายและบ้านเมืองทั้งมวลก่อสร้างแปงยังพระมหาธาตุคู่เพียงแช่แห้งพระมหาธาตุเจ้าในเวลานั้นเท่าเป็นป่าไม้ไผ่และคุ้มเครือวัลย์ทั้งมวลที่ในขบวนพระธาตุเจ้าอยู่นั้นก็พอเป็นนาวจอมปลวกอยู่เท่านั้นแล ท้าวก็พาคนทั้งหลายเสี้ยวถางสร้างแปง ท้าวก็สักการบูชาด้วย

ท้าวขาก่านรบชนะทัพชาวแก้ว

ขอ พง เทียน ปกทางด้วยเครื่องพร้อมชู้ฮั่นแล้วก็น้ำเรินคอยผ่อพระธาตุเจ้าอยู่หันแล ตราบเสี้ยงรายตรีกกลางคืนแล้วพระมหาธาตุเจ้าก็เปล่งปฏิหาริย์รุ่งเรืองนัก ท้าวได้รู้หันแล้วก็พากันชุดดูในจอมปลวกลึกลงวาหนิงแล้วก็ได้ก้อนผาลูกหนึ่งใหญ่กลมเกลี้ยง ท้าวกระทำหื้อแตกถึงในหันตันปูนใส่ทองเทศใหญ่มีผาหับทับแทบตึงจึงหื้อผ้าขาวเชียงโคม อยู่วัดไถ่นั้นไซดุกก็หันพระธาตุเจ้า ๗ องค์ กับพระพิมพ์เงิน ๒๐ องค์ พระพิมพ์คำ ๒๐ องค์อันพระยาครานเมืองเอามาแต่พระยาสุโขทัยเมืองได้มาประจุไว้ที่นั่นอันพระยาโศกประจุไว้ที่นั่นสิ ๑๐ วานนั้นบ่ลองเท่ารู้ในตำนานเท่านั้นแล ท้าวเอาเมื่อไว้ในหอปีฎกริมช่วงหลวงนานได้เดือนหนึ่ง ท้าวจึงใช้ไปเรียนท้าวดีโลกเมื่อนั้นท้าวดีโลกจึงกรุณาว่าได้ที่ใดหื้อประจุไว้ที่นั่นครแล้วฉนั้น เมื่อนั้นท้าวขาก่านได้รู้เหตุอาการท้าวดีโลกแล้วท้าวก็เอาไปประจุไว้ในดอยภูเพียงที่เก่าหันแล้วก่อเจดีย์กะมสูง ๖ วาหันแล ท้าวขาก่านสร้างเจดีย์ธาตุเจ้าแล้ว ครั้นถึงจุลสกราช ๘๔๒ ตัว ปีเปกเส็ดแก้วเอาพลศึกมาตมเมื่อนาน พระยาดีโลกมีอาชญาหื้อท้าวขาก่านคุมเอารัพลศึกสี่หมื่นออกต้อนรบแก้ว ท้าวขาก่านมีชนะได้ฆ่าแก้วตายมากนักหันแลก็ตัดเอาหัวแก้วมาถวายพระยาดีโลกและได้ช้างม้าครอบครวมาถวายพระยาดีโลกมากนักหันแล เมื่อนั้นพระยาดีโลกกล่าวว่าแก้วค่านพ่ายหนีก็ดีแล้วตั้งถาพ้อยไล่ฆ่าแก้วเอาครอบครวแก้วมาเป็นอันมาก

ลำดับเจ้ามาครองเมืองน่าน

ฉันทน์ เวรศึก เวรเสื่อนี้ปติชะแล บ่ควรห้อมนอยู่เมืองนันทะที่นี้แล้วอันแล้วก็หื้อท้าวขาก่าน ไปอยู่เชียงรายหันแล ได้ ๒๒ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าจึงหื้อท้าวอ้ายยมมकिनกีในปีกัดได้ สกราชได้ ๘๔๓ ตัวกินเมืองได้ ๔ ปีก็ตายในปีเต้ายี่สกราชได้ ๘๔๗ ตัวหันแลท้าวอ้ายยมมท่านได้กินเมืองแลนั้น ทานก็พร้อมเพรียงชักชวนพระธรรมสังฆะเจ้าและชาวบ้านชาวเมืองสร้างยังพระธาตุเจ้ากวมเจดีย์ท้าว ขาก่านนั้นขึ้นหื้อใหญ่สูงเหลือเกากว้าง ๑๐ วา สูง ๑๗ วา สร้างได้ ๔ ปีจึงบรมลครันบรมลแล้วก็ ฉลองหื้อทานแล้วท้าวอ้ายยมม ทานก็เสวยกรรมไปในปีเต้ายี่ จุลสกราชได้ ๘๔๗ ตัวหันแล ได้ ๒๓ เช่นท้าวแลพระเป็นเจ้าจึงหื้อท้าวเมืองตนลูกท้าวอ้ายยมมकिनแทน ก็ในปีเต้ายี่ จุลสกราชได้ ๘๔๗ ตัว นั้นแล กินเมืองได้ ๕ ปีก็เสียนาในปรัวยสะง่า จุลสกราชได้ ๘๕๑ ตัวหันแล ได้ ๒๔ เช่นท้าวหันแล พระเป็นเจ้าจึงหื้อหมื่นโหมงเชียงเรือกินแทนก็ในปรัวยสะง่านั้นแล ๖ เดือนเสียนาไปแลได้ ๒๕ เช่น ท้าวแล พระเป็นเจ้าก็หื้อเจ้าเมืองนคร ชื่อท้าวบุญแฝงकिनแทน ก็ในปรัวยสะง่า สุลสกราชได้ ๘๕๑ ตัวนั้นแล ทานกินเมืองได้ ๘ ปีก็ได้ไปกินเชียงแสนในปีกาเป่าสุลสกราชได้ ๘๕๘ ตัวหันแล ได้ ๒๖ เช่น ท้าวแล พระเป็นเจ้าจึงหื้อ หมื่นตันเชียง มาकिनแทนก็ในปีกาเป่า จุลสกราชได้ ๘๕๘ ตัวนั้นแล ทานกิน เมืองได้ ๑๐ เดือนก็ได้ไปกินเชียงแสนก็ในปีกาบ ยี่ จุลสกราช ๘๕๙ ตัวนั้นหันแล ได้ ๒๗ ชั่วเช่นท้าว แลแล้วแล พระเป็นเจ้าจึงหื้อเจ้าเมืองนคร ชื่อท้าวบุญแฝง ลูกเชียงแสนมาकिनแถมก็ในปีกาบยี่ จุลสกราช ได้ ๘๕๙ ตัวกินเมืองได้ ๑๒ ปีก็เสวยกรรมไปในปีดับเป่า จุลสกราชได้ ๘๖๙ ตัวหันแลได้ ๒๘ ชั่วท้าว แล พระเป็นเจ้าหื้อหมื่นสามล้านมาकिनแทนก็ในปีดับเป่า จุลสกราช ๘๖๙ ตัวทานกินเมืองได้ ๓ ปี ก็ ได้ไปกินเมืองฝางในปีเมืองเหมา จุลสกราชได้ ๘๗๑ ตัวได้ ๒๙ เช่นท้าวหันแล พระเป็นเจ้าหื้อเจ้าเมือง แพร่สร้อยมาकिनแทนในปีเปกยี่ สกราชได้ ๘๗๒ ตัวกินเมืองได้ ๓ ปีก็ได้ไปกินละคอน ในปีกตสะง่าจุล สกราชได้ ๘๗๕ ตัวหันแลได้ ๓๐ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าหื้อหมื่นท้าวบุญขวาง มาकिनแทนก็ในปีกต สะง่า จุลสกราชได้ ๘๗๕ ตัวนั้นแลทานกินเมืองได้ ๓ ปี ได้ไปกินเมืองเจียง ในปีเต่าสัน จุลสกราชได้ ๘๗๗ ตัวหันแลได้ ๓๑ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าหื้อเจ้าเมืองฝางมาकिनแทนก็ในปีเต่าสัน นั้นแลทานกิน เมืองได้ ๑๐ เดือนได้ไปกินเมืองพะยาวในปีกาเร้า สกราชได้ ๘๗๘ ตัวได้ ๓๒ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้า หื้อเจ้าเมืองแพร่คำยอดฟ้า มาकिनแทนก็ในปีกาเร้า จุลสกราชได้ ๘๗๘ ตัวนั้นแลกินเมืองได้ ๓ เดือนก็ ได้ไปกินเมืองพะยาวก็ในปีกาเร้า นั้นแลได้ ๓๓ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าเมืองพิงค์เชียงใหม้ก็หื้อพระยา หน่อเชียงแสนมาकिनปีกาลเส็ด จุลสกราช ๘๗๙ ตัวทานกินเมืองได้ ๓ ปีก็ได้ไป กินเมืองพะยาวในปีร วายใจ จุลสกราช ๘๘๑ ตัวได้ ๓๔ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าก็ข้าหื้อ เจ้าพระยาคำยอดฟ้ามาकिनเมือง ถ้วน ๒ ที่ก็ในปรัวยใจ จุลสกราช ๘๘๑ ตัว ทานกินเมืองได้ ๔ ปีครั้นถึงปีกัดเหมาจุลสกราชได้ ๘๘๔ ตัวนั้นทานก็พร้อมด้วยพระสังฆะเจ้าทั้งหลายมีครูบาเจ้าวัดแช่แห่งเป็นเค้าและท้าวขุนบ้านเมืองทั้ง มวลพากันสร้างพระเจ้านันทองและสร้างกำแพงมุงแวมมหาธาตุไว้หันก่อนแล พระยาคำยอดฟ้ากิน เมืองได้ชาวปีจึงได้ชื่อว่า พระยาเมืองน่าน แลในปีเปกเส็ด อาชญาหาตัวเจ้านายมาเสวยเมืองเชียงใหม่ แลได้ ๓๕ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าเชียงใหม้จึงหื้อเจ้าแสนสงคราม มาकिनเมืองแทนก็ในปีกตเส็ดนั้นแล เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ จุลสกราช ๘๘๘ ตัวนั้นแล ทานกินเมืองได้เดือนปลาย ๑๑ วัน ก็ได้คืบเมืองนคร ดังเก้าหันแล ได้ ๓๖ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม้จึงจักยกตั้งเจ้าพระยาคำยอดฟ้า หื้อเป็น เจ้าพระยาแสนสงครามแล้วก็หื้อคืบมาकिनเมืองน่านแถมเป็นถ้วน ๓ ที่ ในปีเปกเส็ด สกราชได้ ๘๘๘ ตัวหันแลทานกินเมืองได้ปี ๑ ได้ไปเล่นศึกกลับมาแล้วอยู่ได้เดือน ๑ ได้ไปศึกเชียงใหม้ลวดเป็นฝัร่าย

ตายเสียในเมืองเชียงใหม่ ในปีกตไศศกราชได้ ๘๘๙ ตัวนั้นหันแล ได้ ๓๗ เช่นท้าวแล พระเป็นเจ้าเมืองพิงค์เชียงใหม่ จึงหื้อเจ้าพระยาพลเทพฤาไชย มากินเมืองน่านแทนก็ในปีกตไศศ เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ จุลศกราชได้ ๘๘๙ ตัวนั้นแล

เจ้าฟ้าหงสามังทราได้เมืองน่าน

การบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุแช่แห้ง

ท่านกินเมืองได้ ๑๐ ปี ถึงปีเปกสันจุลศกราชได้ ๘๘๘ ตัว ท่านก็ได้สร้างวัดหลวงกลางเวียงเมืองน่านแล ท่านกินเมืองได้ ๓๒ ปี จุลศกราชได้ ๙๒๐ ตัว ปีเปกสะง้า เจ้าฟ้าหงสามังทรา มาปราบเอาเมืองเชียงใหม่ได้แล้วตั้งพระยาพลเทพฤาไชย เมืองน่านก็หนีไปเมืองล้านช้าง โพนก็ในปีนั้นแล เจ้าฟ้ามังทราครั้นท่านปราบเอาเมืองเชียงใหม่ได้แล้วก็หื้อพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ได้มาเป็นเจ้ากินเมืองน่านแทนต่อไปหันแล เช่นเจ้าพระยาพลเทพฤาไชย ได้หนีไปล้านช้างวันนั้นได้ ๓๘ เช่นท้าวแล เจ้าฟ้ามังทรา ท่านอยู่เสวยเชียงใหม่ได้เดือนปลาย ๑๒ วันแล้วก็เสด็จเมื่อเมืองหงสา ดังเก่าวันนั้นแล เจ้าพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามได้เป็นเจ้าพระยากินเมืองน่านแทนนั้น ปีกตสัน จุลศกราชได้ ๙๒๒ ตัวแล อันหนึ่งด้วยเจดีย์หลวงอันท้าวอ้ายยมสร้างนั้นสูง ๑๗ วา กว้าง ๑๐ วานั้น ก็เป็นที่หลุพังโค่น ค้านบัลลังก์ด้านหนเหนือขึ้นแลพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ได้เป็นเจ้าเมืองน่านแล้วท่านก็พร้อมกับด้วยพระสังฆะเจ้าทั้งหลายหมายมี มหาสามีเจ้ากัลยาโณ วัดศรีบุญเรืองเป็นเค้าและชาวบ้าน ชาวเมือง ทั้งมวลพากันริร่าสร้างซ่อมก่อบัลลังก์หื้อตั้งงามดั่งเก่า บ่เท่าแต่นั้นก็สร้างแปงทาง ลีลอดกำแพงมหาธาตุ ยาว ๑๓๐๐ วา กว้าง ๖ วาแลสร้างศาลาข้าวพระ และวิหารน้อยและอุโบสถคาร บรมวลแล้ว ครั้นถึงจุลศกราชได้ ๙๔๒ ตัว ปีเปกยี เดือน ๖ ลง ๒ ค่ำ

เจ้าฟ้าสาวตติบุรณปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุแช่แห้ง

พระยาเชียงใหม่คือ เจ้าฟ้าสาวตติจักไปล้านช้างท่านก็มาที่แช่แห้งภักอยู่ที่นี่ก็ได้ทราบรู้ยังตำนานแช่แห้งตลอดแล้ว ก็บังเกิดด้วยศรัทธามากใคร่สร้างแล้วจึงจักมีอาชญาบังคับให้พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามหื้อสร้างแปงดงามหื้อสมควรแก่พระตำนานเจ้าเทอะ ว่าอันแล้วลุนแต่นั้นมาบ้านน่านเท่าใด พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ก็ไ้การะวัตรการทั้งมวลในวัดแช่แห้งแก่สังฆะศรีบุญเรืองหื้อชาววัดแรกเอาไม้ห้วยดาวได้ไม้ ๖๖ เล่ม ชาวบ้านศรีบุญเรือง ๑๗ คน บ้านแช่แห้ง ๙ คน ปีเต่าสะง้า สร้างน้ำบ่อและโรงอาบเว้จุกุฎิหื้อ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมืองพ้อมาอยู่เป็นเค้าประธานแก่ช่างไม้ทั้งหลาย พ้อช่างไม้มี ๘ ด้ามขวานมีนันทะพุดเป็นประธานแก่ช่างไม้พะหลอม ปีกำเม็ด ชาวบ้านบุญเรืองและชาวแช่แห้งไปเอาไม้ نارาก ได้ไม้ ๘๖ ปีกาบสัน เดือน ๖ ลง ๑๒ ค่ำ ลีตวิหารเก่า ปีตบเร้าศกราชได้ ๙๔๙ ตัว เดือน ๗ ลง ๔ ค่ำไท กัดเป่า ยามเที่ยงวัน วันอังคาร บาทหน้าปูวิหารหลวงแช่แห้ง ปีตบเร้านั้นแลมาถึงปีเปกใจจึงบรมวลแล ถึงปีกตเป่า จุลศกราชได้ ๙๕๓ ตัว เดือน ๘ ออก ๕ ค่ำ ยามกองแลพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ก็จุติเสี้ยงแก่กรรมไปหันแล ท่านเสวยเมืองได้ ๓๐ ปีแลได้ ๓๙ เช่นท้าวก่อนแล พระเป็นเจ้าเมืองพิงค์จึงหื้อลูกพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม กินเมืองแทนต่อไปหันแล

การสร้างวัดดอนแทนเมืองพ้อและอภิเชกสังฆราชา

พระยาหน่อคำเสถียร นั้นท่านมีบุตรชาย ๔ คน ตนพี่เค้าชื่อ เจ้าชายบุตรภุมมินทร์ ตนถ้วน ๒ ชื่อ เจ้าน้ำบ่อ ตนถ้วน ๓ ชื่อ เจ้าศรีสองเมือง ตนถ้วน ๔ ชื่อ เจ้าอุ่นเมือง เกิดมานั้นพระยาหน่อคำเสถียรตนพ่อจึงหื้อหม่อโหรมาทายดู หม่อทายแล้วให้พระยาว่า เจ้ากุมารตนนี้ใหญ่มาภายหน้าจักมี

เดชนภาพ เทว่าจักแพ้อแล้วอันเมื่อนั้นพระยาตนพ่อก็จักเอาไปชดเสียว่าฉนั้น เมื่อนั้นเจ้าน้ำบ่อไหวพื่อนว่าข้าบมีลูกจักขอเอาน้องนี้เมื่อเลี้ยงไว้เป็นลูกชะแล้วอัน เมื่อนั้นพระยาตนพ่อกีบเอาไปชดเสียก็มอบเจ้าศรีสองเมืองหื้อเจ้าน้ำบ่อไปเลี้ยงเอาเป็นลูกหั้นแล พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามตนพ่อเลี้ยงกรรมไปแล้วเจ้าเชตบุตรตนพ่อก็ได้กินเมืองแทนพ่อกีในปีถัดเป่า จุลศกราชได้ ๙๕๓ ตัวนั้นแล ท่านเสวยเมืองได้ ๖ ปีถึงปีกาบสะง่า จุลศกราชได้ ๙๕๘ ตัว เดือน ๘ ลง ๓ ค่ำ ท่านก็เสด็จลงไปอยู่เมืองพ้อไปสร้างวัดดอนแทนแล้วได้อภิเษกสามีเจ้าขวามแขวน หื้อเป็นสังฆะราชาแล้วเมื่อเวลาจักใกล้มานั้นท้าวขุนทั้งหลายในเมืองพ่อกีพากันแต่งไปเก็บเอาแก้วบ่อน้ำสามาถวายมากหนักหั้นแล ท่านก็มีอาชญาหื้อคนทั้งหลายปิดแปงสะเอ็งยาว ๔ วา กว้าง ๕ ปล้อง ประดับเป็นบัวผัดใส่โตลควารอดทั้งมวลสายสะเอ็งยาว ๓ ศอก กว้าง ๓ ปล้อง ประดับแก้วเสี่ยงพันปลายลูกแล ปิดับเม็ด เดือน ๙ เพ็ง อภิเษกเถรเจ้าแซ่แห่งหื้อเป็นสังฆะราชา

พระยาหลวงน่านรบเจ้าฟ้าสาวตติ

หั้นแล เดือน ๙ ลงคำหนึ่งใส่สะเอ็งคาดกลางคว่าและมานข้าวแลยอดมหาเจดีย์หลวงอันท้าวอ้ายยมสร้างนั้นแล ปีคัษเมต จุลศกราชได้ ๙๕๙ ตัว เดือนยี่ ลง ๙ ค่ำ ยามกองแลงเจ้าเชตบุตรภูมินทร์ คือพระยาหลวงน่านและเจ้าฟ้าสาวตติ ต่อบันที่ปากงาวหั้น ฝ่ายพระยาน่านบ่นะ เจ้าฟ้าสาวตติถอยร้อพลหนีลงมาพลัน ตนเจ้าพระยาน่านก็หนีไปเมืองล้านช้างโพ้นวันนั้นแล เจ้าฟ้าสาวตติท่านก็มาแต่งท้าวพระยาทั้งหลายมีพระยาแขกหื้ออยู่รักษาเมืองน่านนั้นก่อนแล ครั้นถึง ๓ ปี คือถึงปีเปิกเส็ด จุลศกราช ๙๖๒ ตัว เจ้าเชตบุตรคือพระยาหลวงน่านได้กำลังลาวคือลาวกัพันหงสาออกมาแลเจ้าพระยาหลวงน่านได้กำลังแล้วก็พาเอากำลังศึกเมืองล้านช้างไปรบเอาเมืองเชียงใหม่บ่ได้ ลาวกินสินจ้างเสียตั้งพระยาแขกอันอยู่รักษาเมืองน่านนั้นครั้นรู้ว่าพระยาหลวงน่านได้กำลังศึกจักไปรบเอาเชียงใหม่ฉนั้นก็พาไปเชียงใหม่ในปีเปิกเส็ดนั้นแล พระยาหลวงน่านก็กลับคืนมาอยู่เมืองน่านตั้งเก่าหั้นแล ปีถัดไค้ พระยาคอยน้อยเอาขวานานเดือนอาสาระ ลง ๔ ค่ำ ลาวจึงหนีเสียเชียงใหม่แล ปีรวงเป่าพระยาแสนมากุมเอาเมืองน่านบ่ได้หนี ปีเต้ายี่เจ้าพระยาหลวงน่านยกเอาร้อพลศึกไปคุมเอาเชียงใหม่บ่ได้หนีคืนมาแล ปีกำหมาจุลศกราช ๙๖๕ ตัวพระเจ้าเชียงใหม่คือเจ้าฟ้าสาวตติยกเอากำลังศึกมากุมเอาเมืองน่าน เมื่อนั้นเจ้าพระยาหลวงน่านและเจ้าน้ำบ่อจึงซื้อเจ้าศรีสองเมือง ตนเป็นน้องเป็นลูกก็แมนแล หื้อไปอยู่ระวังรักษาประตูหิ้งห้อยหั้นแลถึงเมื่อศึกเข้ามาคุมเวียงวันนั้นก็ลวดไช้ประตูเอาหมู่ข้าศึกพวกมหารธรรมเข้าเอาเจ้าเชตบุตรภูมินทร์คือพระยาหลวงน่านกับเจ้าน้ำบ่อ ตนเป็นพ่อเลี้ยงและพี่หั้นแล ตั้งเจ้าน้ำบ่อนั้นหมู่ มหารธรรมจับได้แล้วก็เอาไม้หนีบอกไว้อยู่ได้ ๗ วันก็ลวดตายแล้วก็เอาไปชดตักน้ำบ่อ ข้างวันตักวัดภูมินทร์หั้นแล จึงเรียกว่าเจ้าน้ำบ่อมาบัดนี้แล ตั้งเจ้าเชตบุตรภูมินทร์เจ้าเมืองน่านนั้นพวกมหารธรรมเจ้าคือเจ้าฟ้าสาวตติจับได้ก็เอาเมื่อเมืองเชียงใหม่โพ้นหั้นแล ครั้นเอาเมื่อถึงเมืองเชียงใหม่แล้วครั้นถึงเดือน ๙ ลง ๙ ค่ำ ก็ฆ่าเสียยังเมืองเชียงใหม่หั้นแล เจ้าฟ้าสาวตติพาพระยาหลวงที่เมืองเชียงใหม่วันนั้นแผ่นดินพอไหวแล เจ้าเชตบุตรภูมินทร์ได้เสวยเมืองน่านครั้งต้นได้ ๓ ปี ก็ได้หนีไปอยู่เมืองล้านช้างนานได้ ๓ ปีก็ได้กลับมาเสวยเมืองตนตั้งเก่าหั้นแล ท่านเสวยเมืองครั้งถวน ๒ นี้ได้ ๔ ปีคือถึงปีกำหมา จุลศกราชได้ ๙๖๕ ตัว เดือน ๙ ลง ๙ ค่ำ ก็เสี่ยงแก่กรรมตายพินฆ่าที่เมืองเชียงใหม่โพ้นวันนั้นแล ได้ ๔๐ เช่นท้าวก่อนแล เจ้าฟ้าสาวตติยกกำลังศึกมากุมเอาเจ้าเชตบุตรภูมินทร์ คือเจ้าพระยาหลวงน่านได้แล้วก็หื้อเจ้าศรีสองเมืองตนน้องเสวยเมืองน่าน

แพนก็ในปีกำเหมา จุลสกราชได้ ๙๖๕ ตัวเดือน ๙ ออก ๗ คำ วันศุกร์ยามกองงายหันแล ก็เรียกชื่อขึ้นว่าเจ้าพระยาพลศึกซ้ายไชยสงคราม เจ้าเมืองน่านว่าอันแล

เจ้าศรีสองเมืองพลศึกซ้ายไชยสงครามเจ้านครเมืองน่าน

เป็นพระเจ้านครเชียงใหม่

เจ้าศรีสองเมืองพลศึกซ้ายไชยสงคราม ท่านเสวยเมืองได้ ๘ ปี คือถึงปีกดเส็ด เจดีย์หลวงอันห้าวอายวามสร้านั้นก็ซ้ายพังเสียแล้วเจ้าพระยาหลวงน่านก็พร้อมกับด้วยเสนาอามาตย์และพระสังฆะเจ้าทั้งหลายในจังหวัดนครน่านทั้งมวลมีราชครูเจ้าแช่แห่งและราชครูเจ้าวัดบุญเรืองเป็นเค้าประธานพร้อมกันสถิตมหาเจดีย์หลวงในวันเดือน ๖ ลง ๘ คำ ยามตูดซ้ายสถิตลงมาปรอดเจดีย์ท้าวขาก่านสร้านั้นยังอยู่หน้อยหนึ่ง ครั้นถึงปี ร่วงไค้ จุลสกราชได้ ๙๗๓ ตัว เดือน ๙ พุติยะ ขึ้น ๑๓ คำ ยามเที่ยงวันแรกก่อสร้างขึ้นสูง ๒๓ วาหันแลตั้งแต่ปีร่วงไค้ มาถึงปีกำเปาเมืองล้านช้างมารบ ครั้นถึงเดือน ๓ ขึ้น ๗ คำ เจ้าพระยาพลศึกซ้ายชยยกกำลังออกรบลาว ลาวตาย ๒๗๐ คน เดือน ๔ ลง ๕ คำ ลาวพ่ายหนีแลปีกาบยี่ เจ้าฟ้าอังวะยกพลศึกมาเอาเมืองนครได้ทั้งยาก ขาวนคร เชียงใหม่ ตายเป็นอันมากเจ้าฟ้าอังวะกวาดเอาชาวเชียงใหม่เมื่อไ้เมืองหงสาหันแล ครั้นถึงปีดับเหมา จุลสกราช ๙๗๗ ตัว เดือน ๕ ท้าวพระยาทั้งหลายมีเมืองเชียงใหม่เป็นเคื่ากก็พร้อมกันมาราณาเชิญเอาเจ้าศรีสองเมืองพลศึกซ้ายไชยสงคราม เจ้านครเมืองน่านเป็นพระเจ้าเชียงใหม่หันแล เจ้าพลศึกซ้ายไชยสงครามครั้นท่านได้เป็นพระเจ้าเชียงใหม่แล้วก็หื้อเจ้าอุ่นเมือง ตนเป็นน้องกินเมืองน่านแทนหันแล ครั้นถึงเดือน ๑๐ ท่านก็เอาชานน่านเมื่อ

เจ้าฟ้าพะวะมังทราสุทธธรรมราชได้เมืองเชียงใหม่การพื้นมาน

เมืองเชียงใหม่วันนั้นแล ด้วยการท่านได้สร้างพระมหาธาตุเจ้าแช่แห่งนั้นตั้งแต่วันเสาร์ เดือน ๙ ลง ๒ คำ ปีร่วงไค้ถึงปีกำไค้ค่าสินท่านทั้งมวลนับบได้แล เป็นค่าปุน น้ำอ้อยและจ่ายเลี้ยงสังฆะมาเรียกก่อสร้างแลครั้นบรมวลแล้วจึงได้ไ้สังโกละติดคำตั้งแต่มานข้าวลงมาถึงถะบอบคว่าแล นิดทั้ง ๕ ตินขึ้นโตหลวงอันตั้งแท่นทั้ง ๒ นั้นแล เจ้าศรีสองเมืองคือเจ้าพลศึกซ้ายไชยสงคราม เจ้านครเมืองน่าน ท่านได้อยู่เสวยราชสมบัติในนครเมืองน่านแทนพี่อายตนได้ ๑๓ ปีแล้วก็ได้ไปเป็นพระเจ้าเมืองพินค์เชียงใหม่ได้เป็นเจ้า เป็นใหญ่แก่ลานนาไทยแล ท่านอยู่เสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าเมืองพินค์เชียงใหม่ได้ ๑๗ ปี คือถึงปีร่วงเม็ดจุลสกราชได้ ๙๙๓ ตัวนั้นเจ้าพะวะมังทราสุทธธรรมราชยกทัพพลศึกใหญ่มาคุมเอาเมืองเชียงใหม่ได้แล้วก็เอาพระเจ้าเชียงใหม่เมื่อไ้เมืองหงสาดินนคร โพนหันแล เจ้าฟ้าสุทธโก็แต่งหื้อพระยาทิพพันเต เมืองเชียงแสนมากินเมืองเชียงใหม่แทนหันแล ตั้งแต่นั้นมามหากษัตริย์เมืองพินค์เชียงใหม่สาบสูญสุดเสียไปแล เช่นเจ้าพลศึกซ้ายไชยสงครามได้เสวยเมืองน่านแล้วได้ไปเป็นพระเจ้าเมืองพินค์เชียงใหม่วันนั้นได้ ๔๑ เช่นท้าวก่อนแลเจ้าอุ่นเมืองตนน้องได้กินเมืองน่านแทนพี่ตนก็ในปีดับเหมา จุลสกราชได้ ๙๗๗ ตัวนั้นแล ท่านเสวยเมืองได้ ๙ ปี คือถึงปีกำไค้ นั้น จุลสกราชได้ ๙๘๕ ตัว เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ คำ เพ็ง เม็ง วันศุกร์ท่านก็พื้นมานหนีลงไปเมืองไค้โพนแล ปีกำไค้ เดือน ๑๒ แรม กวาดเอากองทหาร

เมืองน่านเดือดร้อนจากศึกสงคราม

เมืองหงสาแล ถึงปีกาบไ้ สกราช ๙๘๖ ตัว เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ คำ วันอังคารยามพลันรุ่งโรจนาหลังปัวมาครุบเอาเมืองไ้ถ้าอุ่นเมือง เจ้าฟ้าลายข้า หนีจากเมืองน่านไปอยู่เมืองแพร่ เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ คำ วันอังคารอุ่นเมือง ลูกเมืองล้านช้างมารอดตั้งทัพอยู่วัดอุทัยยานน้อย เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ คำ วัน

พญหัสติ ยามแฉกใกล้เที่ยงเจ้าอุ้นเมืองยกเข้านั่งเวียงน่านแล ถึงเดือนยี่เพ็ง เจ้าฟ้าสุทโธแต่งพลศึกมาคุมเอาเมืองน่านเจ้าอุ้นเมืองบ่อาจจกต่อรีพลท้าวตนใหญ่ได้ก็หนีไปเมืองล้านช้างโพ้นแล ชาวบ้านชาวเมืองก็แตกตื่นหนีเป็นอันมากพระราชครูเจ้าแช่แห่งและครูบาเจ้าวัดศรีบุญเรืองและศิษย์โยมทั้งหลายก็พากันหนีไปทางบ่อว่าหั้นแล กองทัพมานครั้นมาถึงเมืองน่านแล้วก็กวาดเอาชาวเมืองน่านไปเมืองหงสาเสียหั้นแล ชาวเมืองลวตฉิบหายมากนักหั้นแล ๑ เช่นเจ้าอุ้นเมืองได้หนีเสียเมืองน่านไปวันนั้นได้ ๔๒ เช่นท้าวแลท่านได้เสวยเมืองได้ ๙ ปี ก็ได้หนีเสียเมืองไปวันนั้นแล ครั้นถึงปีดับเป่า จุลศักราชได้ ๙๘๗ ตัว เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ วันพญหัสติ ฤกษ์ ๒๒ ตัว ชื่อ ภูมิปาละฤกษ์ พระยาหลวงเมืองนครยกเอากำลังศึกมาคุมเมืองน่าน เข้าทางประตูท่าช้างเข้านั่งเมืองน่านวันนั้นแลท่านได้เสวยเมืองแล้วก็มาเล็งพันมหาชินะธาตุเจ้าแช่แห่งเป็นที่หลุพังซ้ายเขื่อนไปฉนั้นท่านก็ปกปาวพร้อมเพียงเสนาอามาตย์ชาวบ้าน ชาวเมืองทั้งหลายหนภายในมีสมเด็จเจ้าที่ปิงกรเป็นเค้า

พระยาหลวงเมืองนคร บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุแช่แห่ง

ประธานแก่สังฆะเจ้าทั้งหลายพากันสร้างแปงปฏิสังขรณ์ ใส่จังก่อคำทั้งมวลแทนบัลลังก์ถ้วน ๒ และแทนหลวงทั้งมวลลงมาจากแผ่นดินนั้นเงินพระยานันหมิตรทะเลิง ๑๕๐๐ เป็นค่าค่าแผ่นได้ใส่แทนบัลลังก์ทั้ง ๔ ด้าน อัน ๑ ด้วยบริเวณและระเบียบพระมหาธาตุเจ้าอันพระยาคำยอดฟ้า สร้างนั้นตั้งแต่ประตูน้อยท้ายพระหารหลวงเมื่อได้มี ๑๑ ห้อง จะดาท้าวเสียพระยาหลวงน่าน ท่านก็ชักชวนพระสังฆะเจ้าทั้งหลายหมายมีสมเด็จเจ้าที่ปิงกรเป็นประธานและชาวบ้าน ชาวเมืองทั้งหลายสร้างแปงหั้นแล สร้างตั้งแต่ปีกตไล่ จุลศักราช ๙๙๑ ตัวมาแล อัน ๑ ด้วยการกรรมทั้งมวลอันใส่รักและหางติดคำทั้งมวล ท่านก็ไว้หนักแก่พระหลวงวัดกู่คำใส่และศรัทธาร้อยเพียใส่และแทนบัลลังก์ถ้วน ๒ มาจะแผ่นดินเป็นวัตถุ พระหลวงกู่คำพันเงินแล เป็นค่าค่าแผ่นนอกนั้นเป็นวัตถุอุปการแห่งพระมหาธาตุเจ้ามากนักรับได้แล พระมหาธาตุเจ้าขัดแห่งแตกรั้วซิมที่ใดพระหลวงเจ้ากู่คำและศรัทธาร้อยเพียท่านก็หยดยาใส่รักหางติดคำแทนบัลลังก์ทั้ง ๔ แผ่นธรณีพิทักษ์ฉนั้นตั้งตั้งแต่ปีดับหม้ามารอดปีเปิกยี่ได้ ๑๔ ปีนั้นท่านก็กระทำสร้างแปงบ่ได้หยุดยังตราบรมวลหั้นแล ในปีเปิกยี่ จุลศักราชได้ ๑๐๐๐ ตัว เดือน ๙ ปถมะขึ้น ๒ ค่ำไทยร้างหม้ายามกองงาย เจ้าหลวงน่านคือเจ้าพระยาเมืองนครท่านก็จุติเสียกรรมไปวันนั้นแล ในปีนั้นเดือน ๆ ขึ้น ๖ ค่ำจึงได้ชักลาก

ลำดับเจ้ามาครองเมืองน่าน

พระยาไต้ยกกองทัพมาตีเมืองน่าน

สรีระซากท่านออกไปส่งสการกระทำบุญหื้อท่าน ถึง ๓ คำถวายพระเพลิงหั้นแล ในปีนั้นสิ่งเดียวเดือนยี่เพ็งลาวเผ่าบ่อาจเสียแลได้ ๔๓ เช่นท้าวก่อนแล เจ้าพระยาเชียงรายได้มากินเมืองน่านแทนก็ในปีเปิกยี่ สกราชได้ ๑๐๐๐ ตัวนั้นแล ท่านกินเมืองได้ ๑๑ ปีคือถึงปีเปิกใจ จุลศักราชได้ ๑๐๑๑ ตัว เดือนยี่ขึ้น ๑๒ ค่ำวันอังคาร ยามตูดเช้า พระยาหลวงน่าน คือพระยาเชียงรายท่านก็เสียกรรมตายหั้นแล ได้ ๔๔ เช่น เมื่อนั้นมหาธรรมเจ้าจึงหื้อพระยาเมืองเชียงของ ๓ ตนพี่น้องมากินเมืองน่านตนพี่ชื่อ เจ้าพระยาแหล่มมูม ตนน้องถ้วน ๒ ชื่อเจ้าพระยาอดใจ ตนถ้วน ๓ ชื่อ เจ้าพระยาพระเมืองราชาและเจ้าพระยาแหล่มมูม ตนพี่ได้มากินเมืองน่าน ปีกตเป่า จุลศักราชได้ ๑๐๑๑ ตัว เดือน ๘ เพ็ง เม็ง วันอาทิตย์ไท ก่าเร้า ยามแฉกใกล้เที่ยง ฤกษ์ ได้ ๑๕ ตัว ท่านก็เข้ามาสถิตอยู่โรงหลวงเสวยเมืองวันนั้นแล ท่านอยู่เสวยนานได้ ๑๔ ปี ปลาย ๗ เดือนคือถึงปีเตายี่จุลศักราชได้ ๑๐๒๔ ตัว เดือน ๓ ลง ๓ ค่ำ พระยาไต้ยกทัพพลศึกมาคุมเอาเมืองน่านได้แล้วจับเอาตัวเจ้าพระยาแหล่มมูม ลงไป

เมืองได้ลวดไปฉิบหายเสียเมืองได้ คนทั้งหลายจึงเรียกว่าพระยาโขงว่าอันแลได้ ๔๕ เช่นท้าวแล ครั้นถึงปีดับไล่ จุลศกราชได้ ๑๐๒๙ ตัวมหารธรรมเจ้า จึงซื้อพระยายอดใจตนน้องกินเมืองน่านแทนก็ในปีนั้นแลท่านก็ลงมาตั้งอยู่เมืองปัวหั้นก่อนแล ครั้นถึงปีรวายสะง่าจึงลงมาอยู่เวียงน่าน

เจ้าพระยาพระเมืองราชาพื้นพม่า พม่าเผาเมืองน่าน

ท่านอยู่เสวยได้ ๒๓ ปี ปลาย ๗ เดือน มารอดศกราช ๑๐๔๙ ตัว ปีเมืองหม่า เดือนยี่ แรม ๗ ค่ำ วันอาทิตย์ ยามกองแสงท่านก็อนิจกรรมไปวันนั้นแลได้ ๔๖ เช่นท้าวแล ถึงปีกัตไล่ จุลศกราชได้ ๑๐๕๑ ตัว มหารธรรมเจ้าจึงหื้อเจ้าพระเมืองราชาตนเป็นลูกพระยาแหล่มมมากินเมืองน่านแทนในปีกัตไล่นั้นแล ท่านกินเมืองได้ ๑๕ ปี ถึงปีกำเม็ดจุลศกราชได้ ๑๐๖๕ ตัว เดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๑ ยามพลันรุ่งเมื่อคืนฟังคำลาวโจรแสนแก้ว ท้าวลา พื้นมานพระสังฆะเจ้าทั้งหลายได้รู้แล้วเมตตาห้ามกับฟังครั้นถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ วันศุกร์ ยามเที่ยงวันกองทัพน่านก็ลงมาจับทันถึงเวียงเชื่อในวันนั้นคือยามเที่ยงวันนั้นเจ้าพระยาพระเมืองราชาหันจิกต่อชนกำลังมานบได้ก็เอาครอบครัวลูกเมียหนีไปเมืองล้านช้างโพ้นกับด้วยโจรลาวแสนแก้วและท้าวลาเสียหั้นแล พระสังฆะเจ้าทั้งหลายก็พายหนีวันนั้นแลชาวบ้าน ชาวเมือง ก็แตกตื่นหนีบางกองก็ไปลี้ซังอยู่ป่าห้วยถ้ำดอยก็มีมากแล ถึงวัน ๑๔ ค่ำ ทัพมานก็เข้ามาถึงเวียงหั้นแล ดังเจ้าพระยาพระเมืองราชา นั้นไปอยู่เมืองล้านช้างบนานเท่าใดก็หนีไปเมืองใต้โพ้นหั้นแล ได้ ๔๗ เช่นท้าวแล ทัพมานครั้นมาถึงแล้วก็กระทำอันตรายแก่บ้านเมืองรววเวียงทั้งมวลคือจุดเผาฆ่าเทพะพุทธรูปเจ้าวัดภูมิมินหรือควันตนั้นก็มาฆุด อัน ๑ ยอดมหาเจดีย์ธาตุเจ้าแช่แห่งและเจดีย์หลวงกลางเวียงและทิพย์เจดีย์เจ้าก็มาฆุดวาวารามสาสนาธรรมพระเจ้าก็

กษัตริย์เมืองอังวะแต่งตั้งน้อยอินทร์บ้านฝายแกเป็นพระนาซ้าย

จุดเผาเสียจะดาไว้แต่แผ่นดินหั้นแล ชาวบ้าน ชาวเมืองทั้งหลายก็ตายเป็นอันมากหั้นแล เพราะบ่เชื่อบ่ทองยังราชสัจพระมหากษัตริย์เจ้าก็เป็นฉนั้นแล เช่น ๓ ท้าวนี้แม่นว่ามหาธาตุเจ้าและวัดวาวารามหลุคร่าชาที่ใดก็บ่สร้างแปงสักอันแล เท่าแต่พระธรรมสังฆะเจ้าและศรืธาไพร่ไทยทั้งหลายพร้อมกันอยู่ยาตาบฝูงตามแต่ได้เท่า่นั้นแล ถึงปีเมืองไค้ จุลศกราชได้ ๑๐๖๙ ตัวเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ วันอังคาร พระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะมีอะมินต่อตั้งหื้อน้อยอินทร์บ้านฝายแกหื้อเป็นพระนาซ้ายครอบครองเมืองหั้นก่อนแล เพราะน้อยอินทร์ผู้นั้นยามเมื่อทัพมานมาคุมเอาเมืองน่านได้แล้วก็จุดเผาบ้านเมืองวัดวาวารามสาสนา คนทั้งหลายก็แตกตื่นเข้าป่าห้วยราวเขาไล่ซังอยู่ฉนั้นนั้น ศิกมานเลิกลหนีแล้วน้อยอินทร์คนนั้นก็คอยเคาะโลมเอาชาวบ้าน ชาวเมืองทั้งหลายคินมาตั้งอยู่เหมือนเก่าแล้วลูนนั้นมาได้ปีหนึ่ง แกวและลาวก็เข้ามาปราบผจญเอาเมืองน่านแลมครั้งหนึ่งก็กวาดเอาข้าคนพลเมืองไปไว้เมืองแกวเมืองลาวเป็นอันมากคนทั้งหลายลางกองก็แตกตื่นเข้าป่าห้วยดงดอยเงื่อมถ้ำลี้ซังอยู่ก็มีมากแล ครั้นข้าศึกหนีแล้วตัวน้อยอินทร์ผู้นั้นมันเป็นผู้ฉลาดยังรอดตัวอยู่ได้มันก็คอยเคาะโลมเอาไพร่พลคนเมืองซึ่งอันไปลี้ซังอยู่นั้นเข้ามาตั้งอยู่บ้านเมืองเหมือนเก่าหั้นแล เมื่อนั้นคำอันนั้นก็ปรากฏไปถึงเมืองอังวะว่าน้อยอินทร์ผู้นั้นเป็นผู้ฉลาดช่างเก็บรอม

ลำดับเจ้ามาครองเมืองน่าน

ไพร่ไทยทั้งหลายสร้างบ้านแปงเมืองว่าฉนั้นนั้น พระมหากษัตริย์เจ้าอังวะจึงมีอะมินต่อ ลงมาว่าหื้อน้อยอินทร์ได้เป็นพระนาซ้ายหื้อเป็นผู้เก็บรอมไพร่ไทยใส่บ้านใส่เมืองต่อไปว่าฉนั้นนั้น ในศักราชนั้นสิ่งเดียวพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะก็หื้อเจ้าฟ้าเมืองคองลงมาแต่งเมืองน่านกับด้วยพระนาซ้ายหั้นแล ในปีนั้นท่านฟ้าเมืองคอง ท่านก็มาอยู่เมืองริมหั้นก่อน ถึงปีเปิกใจ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ เจ้าฟ้า

เมืองคงก็ลงมาทวยหาพระนาซ้ายที่บ้านช้างผ้าหั้นแล้ว ท่านก็มีบังคับแก่พระนาซ้ายหื้อปกป่าวคนทั้งหลายตั้งบ้านแปงเมืองสร้างเหมือนแปงฝ่ายเยี่ยะไรท่านาถ้าผู้ใดเป็นเจ้าไร เจ้านา ท้าวพระยาเรียกร้องแล้วบ่มาถ้าผู้ใดมีกำลังมาสร้างมาแปงจักหื้อผู้นั้นบ่หื้อเจ้าของเก่าอันบ่มาทำการนั้นมาโจทจาเอาได้กรุณาฉันนั้น เมื่อนั้นคนทั้งหลายก็มาคิดสร้างแปงไรนาตามอาญาชู้ประการหันแล ถึงปีกาบสะง่า จุลศกราชได้ ๑๐๗๖ ตัว ท่านก็ถึงแก่กรรมไปในเมืองน่านที่นั่นวันนั้นแลเจ้าฟ้าเมืองคงท่านกินเมืองน่านที่นี้ได้ ปีหั้นแล ได้ เช่นท้าวก่อนแล ในศกราชนั้นสิ่งเดียวคือปีกาบสะง่านั้นพระมหากษัตริย์เมืองอังวะก็หื้อเจ้าฟ้ามวยซา ลงมาแต่งเมืองน่านแทนหั้นแล เจ้าฟ้ามวยซา ท่านได้เป็นเจ้าแต่งเมืองน่านแล้วท่านก็พร้อมกับพระนาซ้ายและพระธรรมสังฆะมั่งหลายสร้างแปงแกนธาตุเจ้าคือต่อแกนธาตุและแปงเก็งขึ้นใส่ ๗ ใบในปี่วายสัน เดือน ๘

เจ้าพระยาหลวงดินมหวังค์เมืองเชียงใหม่มาเป็นต้นวงศ์เจ้าเมืองน่าน

เพ็ง เม็ง วันอังคารวันไทยกาบเส็ดนั้นหั้นแล เจ้าฟ้ามวยซาท่านได้มาอยู่เป็นเจ้ากินเมืองน่านได้ ๓ ปีก็ถึงแก่กรรมไปในปี่วายสัน จุลศกราชได้ ๑๐๗๘ ตัวนั้นแล ได้ ๔๙ เช่นท้าวแล เจ้าฟ้ามวยซาเสี้ยงกรรมไปแล้ว มหากษัตริย์เจ้าจึงมีอะมินต่อ ลงมาว่าหื้อพระนาซ้ายได้ครองบ้านเมืองต่อไปก็ยกชื่อขึ้นหื้อเป็นพระนาขวา หั้นแลพระนาขวา ท่านได้กินเมืองก็ในปี่วายสัน จุลศกราชได้ ๑๐๗๘ ตัวนั้นแล ท่านได้กินเมืองแล้วก็พร้อมเพรียงกับท้าวขุนบ้านเมืองทั้งมวลสร้างแปงยังพระหารวัดพุทอง ครั้นสร้างลูกแล้วบรมลแล้วก็กระทำเบิกบายฉลองทานบรมลแล้วพระนาขวาท่านก็หื้อช่างแต้ม แต้มรูปตัวท่านไว้ที่ฝาปางเอกวิหารหั้นเพื่อไว้หื้อสาตตะแก่คนทั้งหลายภายหน้าหั้นแล ลุนนั้นมาถึงปี่วายสะง่า สกราชได้ ๑๐๘๘ ตัวนั้นท่านก็มาพิจารณาว่าเมืองน่านนี้หาเจ้าบ่ได้พระนาขวาก็จึงพร้อมกับด้วยท้าวขุนทั้งหลายไปขอเชิญเอาเจ้าเมืองเชียงใหม่มาเป็นเจ้ากินเมืองน่านนั้นแล เมื่อนั้นเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงแสนก็พร้อมกันไปเฝ้ามหากษัตริย์อังวะไหว้สาตามพระนาขวาหากมาขอเอาเจ้าเมืองเชียงใหม่ไปเป็นเจ้ากินเมืองน่านนั้นชู้ประการแล้วเมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าก็ปองอะมินต่ออนุญาตหื้อเมืองเชียงแสนเอาเจ้าพระยาตินเมืองเชียงใหม่ไปกินเมืองน่านหั้นแล พระนาขวาคือน้อยอินทร์บ้านฝ่ายแก้วนั้นท่านได้กินเมืองน่านได้ ๑๑ ปีแล้วปงเมืองหื้อ เจ้าพระยาติน กินเมืองต่อไปหั้นแล ได้ ๕๐ เช่นท้าวแล เจ้าพระยาหลวงดินมหวังค์ เมืองเชียงใหม่ได้มาเป็นเจ้ากินเมืองน่านก็ในปี่วายสะง่า จุลศกราชได้ ๑๐๘๘ ตัว เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เม็ง วันจันทร์ไทย เมืองหม้า ท่านก็เข้ามาอยู่เสวยเมืองน่านวันนั้นแล ท่านอยู่เสวยเมืองบ่บานเท่าใด พระนาขวามีความคิดใหม่กินแห่งจักคิดฟันเจ้าหลวงดินมหวังค์ว่าฉันนั้น บ่ทันคิดคิดสักคำเจ้าหลวงดินมหวังค์ ท่านก็ได้ทราบรู้เสียก่อนแล้วท่านก็ร้องเรียกเอาตัวพระนาขวามาถามดูตัวพระนาขวา นาขวาก็บรู๊ที่ว่าชะใดเพราะตัวได้คิดผิดเสียแล้ว เจ้าหลวงดินท่านก็กรุณาต่อพระนาขวา ว่าเดิมแต่ต้นแรก ตัวพระนาขวาก็ได้เป็นผู้เก็บบรอมไพรไทยสร้างบ้านแปงเมือง ท่านก็ได้เป็นเจ้าเมืองน่านที่นี้แล้ว ท่านจึงคิดรำพึงว่าเมืองน่านนี้หาเจ้าบ่ได้ ท่านจึงไปราธนาเชิญเอาเรามาเป็นเจ้ากินเมืองน่านที่นี้ บัดนี้ท่านพ้อยจักคิดฟันต่อเราเป็นเจ้านั้นบ่ถ้าคิดแล จักเสียข้าเจ้าไพรไทยเสียบ่ตายแลตั้งตัวเราเป็นเจ้าก็จักถอยลาคืนเมื่อหาบ้านหาเมืองก่อนแล ตั้งตัวพระนาขวาก็จึงเป็นเจ้ากินเมืองน่านที่นี้หื้อเราจักบ่ได้มาชมเห่งเตงแพ้มาลู่ชิงเอาบ้านเมืองท่านบ่มีท่านหากไปขอเอาเรามา เราก็มาตามคำคิดพระนาขวานั้นแลท่านก็กรุณาต่อตัวพระนาขวาคั้นนั้นแล้ว เมื่อนั้นตัวพระนาขวา

พระนางขวาม่าตัวตาย เชื้อวงศ์เจ้าพระยาหลวงดิน

ก็มีความสะดุ้งตกใจกลัวด้วยเดชานุภาพอำนาจแห่งท่านจกคือยู่สืบต่อไปได้ จึงจับเอาสินาตไปอมปากกลิ้งสินาตได้ยิ่งฆ่าตัวตายยังโห่งเชียงแลงหันแล เจ้าหลวงดินมทาวงค์แต่เมื่อท่านลูกเชียงใหม่มาเสวยเมืองหัวที่วันนั้น ท่านก็มาแต่ท่านคนเดียวและเสนาบ่าวไพร่ตามสมควรดั่งมเหสีเทวียังบ่เอามาเพื่อท่านมาอยู่เสวยเมืองแล้วก็มาเอนางยอตำบลนาปังมาเป็นมเหสีเทวีก่อนหันแล ดั่งมเหสีเทวีเมืองเชียงใหม่นั้นมีลูกกับเจ้าหลวงดิน ชาย ๓ หญิง ๑ บุตรชายที่ ๑ ชื่อ เจ้าอริยวงศ์ห้วนท็อก บุตรชายที่ ๒ ชื่อ เจ้ามังแล บุตรชายที่ ๓ ชื่อ เจ้ารินทร์ บุตรหญิง ๑ ชื่อ เจ้านางเทพ แล เจ้า ๔ คนนี้มาทวยหาพ่อเมื่อลุนแล เจ้าหลวงดินมทาวงค์ ท่านเอนางยอมาเป็นมเหสีนั้นก็มิลูกหญิง ๓ บุตรหญิงที่ ๑ ชื่อ เจ้านางมะลิละลา บุตรหญิงที่ ๒ ชื่อเจ้านางยอคมโนรา บุตรหญิงที่ ๓ ชื่อ เจ้านางคำขามี ๓ พี่น้องแล เจ้าอริยวงศ์ห้วนท็อก นั้นท่านเอาเมียเมืองเชียงใหม่ โพนนั้นก็มีบุตรชาย ๖ คนแล บุตรที่ ๑ ชื่อ เจ้าหนานจันทโชติ เจ้ามงคลวรยศ กัว่าบุตรที่ ๒ ชื่อ เจ้าวิฑูร เจ้านาขว กัว่า บุตรที่ ๓ ชื่อ เจ้าเทพิน บุตรที่ ๔ ชื่อ เจ้าน้อยด้อย บุตรที่ ๕ ชื่อ เจ้าหนานสม บุตรที่ ๖ ชื่อเจ้าหนานมทาวงค์ มี ๖ คนพี่น้อง มาทวยหาพ่อเมื่อลุนแล ดั่งเจ้าอริยวงศ์ห้วนท็อก นั้นท่านมาทวยหาเจ้าหลวงดินมทาวงค์ ตนพ่อนั้นก็เอนางเมืองรามมาเป็นเมียก็เกิดได้ลูก ๓ ชาย บุตรชายที่ ๑ ชื่อ เจ้าขว บุตรชายที่ ๒ ชื่อ เจ้าชัย บุตรที่ ๓ ชื่อเจ้าสมณะ มี ๓ คนพี่น้องแล เจ้ามังแลเอาเมียมีลูกหญิง ๑ ชาย ๑ บุตรหญิงชื่อนางศรีมหาเมยา บุตรชาย ชื่อ เจ้าหนานมทาวงค์ มี ๒ คนพี่น้องแล เจ้ารินทร์เอาเจ้านางพิมพา ลูกเจ้านางเทพนั้นมีลูกด้วยกันชาย ๑ หญิง ๑ บุตรหญิงชื่อ เจ้านางสุคันธา บุตรชาย ๑ ชื่อ พุนายนาคนเสน มี พี่น้องแล เจ้านางเทพนั้นเอาเจ้าไชยราชา เจ้าไชยราชานั้นเป็นหลานเจ้าหลวงดิน ลูกเมืองเชียงใหม่มาทวยหา มีลูกด้วยกัน ชาย ๓ หญิง ๔ บุตรชายที่ ๑ ชื่อเจ้านายอ้าย บุตรชายที่ ๒ ชื่อ เจ้าสุทธะ บุตรชายที่ ๓ ชื่อ เจ้ามน บุตรหญิงที่ ๑ ชื่อ เจ้านางพิมพา บุตรหญิงที่ ๒ ชื่อ เจ้านางโนชา บุตรหญิงที่ ๓ ชื่อ เจ้านางเลิศแล บุตรหญิงที่ ๔ ชื่อ เจ้านางศรีแก้วมี ๗ พี่น้องแล เจ้านายอายนั้นเอาเจ้านางคำขา ลูกเจ้าหลวงดินมีลูกด้วยกัน ชาย ๑ ชื่อ เจ้าน้อยวงศ์ เจ้าสุทธะเอาเมียเป็นเชื้อตระกูลเล็ม เมียชื่อ นางกรรณิกามีบุตรด้วยกัน ชาย ๑ ชื่อ เจ้าน้อยอัทธวรปัญญา ตนเป็นเจ้าฟ้านั้นแล เจ้ามน ตนถ้วน ๓ เอาเมียเมืองเชิงมีลูกด้วยกัน ชาย ๑ หญิง ๑ บุตรชายชื่อเจ้าสุริยะกลางเวียง บุตรหญิงชื่อนางคำปิวแล เจ้านางพิมพาผู้เป็นลูกเจ้านางเทพนั้นเอาเจ้ารินทร์ลูกเจ้าหลวงดินมีลูกด้วยกัน ๒ คนแล้วก็ร้างเจ้ารินทร์เสียไปเอาผิวใหม่เป็นผิเกะพี่น้องตระกูลห้ามบ่ฟังมีบุตรกับกันชายหนึ่งชื่อ นายน้อยคันธา นายน้อยคันธานั้นถึงวัยอันขึ้นใหญ่มาแล้วก็เป็นผู้แข็งแรงกล้าหาญด้วยการสงครามหันแลครั้นว่ามันเสี่ยงกรรมไปแล้วก็มาเป็นผีร้ายอยู่กับหอหลวงปรากฏออกชื่อว่า คันธาสมาตา ว่าอันแล เจ้านางโนชาและเจ้านางศรีแก้ว ๒ คนนี้มีลูกแล เจ้านางเลิศนั้นเอาเจ้ามหาพรหมเมืองเชิง มีลูกด้วยกัน หญิง ๓ ชาย ๕ บุตรชายที่ ๑ ชื่อเจ้ามทาวงค์ ตนนี้ภายหลังได้กินเมืองน่าน บุตรชายที่ ๒ ชื่อเจ้าเมืองแก้ว บุตรชายที่ ๓ชื่อ เจ้าพิมพิสาร บุตรชายที่ ๔ ชื่อ เจ้าหนานวุฒณะ ตนนี้ได้เป็นเจ้าหลวงเชิงแล บุตรชายที่ ๕ ชื่อ เจ้าสุริยช่อฟ้าแล บุตรหญิงที่ ๑ ชื่อ เจ้านางอุบลวรรณ บุตรหญิงที่ ๒ ชื่อ เจ้านางศรีวรรณ บุตรหญิงที่ ๓ ชื่อ เจ้านางจันทิมา เครื่องนี้กว้างขวางนักแล ลูกเจ้าอริยวงศ์ห้วนท็อก ลูกนางเมืองราม ตนถ้วน ๓ นั้นชื่อ เจ้าสมณะ ตนนั้นได้เป็นเจ้าเมืองน่านแล ลูกท่านชื่อเจ้าอชิตวงศ์ ตนนี้ภายหลังก็ได้เป็นเจ้าเมืองน่าน เจ้าอชิตวงศ์ท่านมีน้องต่างมารดา ๒ คน ตนพี่ชื่อ เจ้าหนานชายแก้ว ตนน้องชื่อเจ้าบุษรส เจ้าบุษรส ภายหลังได้เป็นเจ้าเมืองแก่นแล บุตรหญิง ๑ ชื่อ นายแพงเมือง บุตรเจ้า

สุทธะ ตนชื่อ เจ้าอัทธรวปญโญ นั้นท่านได้เป็นเจ้ากินเมืองน่าน ตนถ้วน ๗ แล เมียท่านที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าคำหน้อยเป็นเชื้อตระกูลแล่ม คือ พระยาหาญนั้นแล มีบุตรกับเจ้าฟ้า ชาย ๒ หญิง ๓ ชายที่ ๑ ชื่อ เจ้ามหายศ ตนนี้ภายหลังได้เป็นเจ้าราชวงศ์แล้วก็ได้เป็นเจ้ากินเมืองน่านตนถ้วน ๙ นั้นแลบุตรชายที่ ๒ เสียกรรมไปบุตรหญิงที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าปภาวดี บุตรหญิงที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้ามี บุตรหญิงที่ ๓ แม่เจ้าหล้า แม่เจ้าแก้วแก้วแล เมียที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้าแวน เป็นเชื้อเชียงแสน มีบุตรหญิง ๑ ชาย ๖ บุตรหญิงชื่อแม่เจ้าศรีวรรณแล บุตรชายที่ ๑ ชื่อ เจ้าก่งแก้ว บุตรชายที่ ๒ ชื่อแสงเมือง บุตรชายที่ ๓ ชื่อ เจ้าคำธา บุตรชายที่ ๔ ชื่อ เจ้าหนานมหาราช ตนนี้ได้เป็นเจ้าวังขวาแล้วก็ได้เป็นเจ้าหอหน้า ตนไปเสียกรรมที่นครสวรรค์นั้นแล บุตรชายที่ ๕ ชื่อ เจ้าสุริยฮ้าย บุตรชายที่ ๖ ชื่อ เจ้าหนานนัญไชย แล เมียที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าขอดแก้ว ผู้นี้มีลูกแล เมียที่ ๔ ชื่อแม่เจ้าขันแก้ว ผู้นี้เป็นเชื้อเจ้าเมืองเชียงแขงคือเป็นลูกเจ้าฟ้าแวน เมืองเชียงแขง แล มีบุตรชาย ชื่อ เจ้าน้อยอนันตยศ ตนนี้ภายหลังได้เป็นเจ้ากินเมืองน่าน ตนถ้วน ๑๒ ปรากฏพระทรงนามชื่อว่า เจ้านันทวรฤทธิเดชา เจ้าพระมหาชีวิต นั้นแล บุตรหญิง ๑ ชื่อ แม่เจ้าต้อม มี ๒ พี่น้องแล แม่เจ้าศรีวรรณนั้นก็เอาเจ้ามหายศเป็นเชื้อเชียงของ มีบุตรด้วยกัน หญิง ๕ ชาย ๔ บุตรชายที่ ๑ เจ้าหนานเทพ บุตรชายที่ ๒ ชื่อเจ้าจันทะ ตนนี้ได้เป็นเจ้าวังขวา บุตรชายที่ ๓ ชื่อ เจ้าหนานมหาไชย บุตรชายที่ ๔ ชื่อ เจ้ามหาราชแล บุตรหญิงที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าสุพรรณ บุตรหญิงที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้ากรรณิกาบุตรหญิงที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าสุธรรมา บุตรหญิงที่ ๔ ชื่อ แม่เจ้าคำแพง บุตรหญิงที่ ๕ ชื่อ แม่เจ้ายอดหล้า ผู้นี้ได้เป็นเมียองค์เป็นเจ้าเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ตนเสวยเมืองน่านตนถ้วน ๑๓ นั้นแล บุตรเจ้านางเลศ ตนที่ ๑ ชื่อ เจ้ามหาราช นั้นได้เป็นเจ้าเสวยเมืองน่าน ตนถ้วน ๑๑ นั้นแล เมียท่านนั้นจักไขบอกภายหลังแล บุตรเจ้านางเลศที่ ๒ ชื่อเจ้าเมืองแก้ว ตนนี้อาเมียเชียงลม มีบุตรชื่อ เจ้าหนานมหายศ บุตรชายเจ้านางเลศที่ ๓ ชื่อ เจ้าน้อยสารตนนี้ล่วงไป บุตรชายเจ้านางเลศที่ ๔ ชื่อเจ้าหนานวุฒณะ ตนนี้ได้เป็นเจ้าหลวงเชิง บุตรชายเจ้านางเลศที่ ๕ ชื่อเจ้าสุริยข้อฟ้า ตนนี้อาแม่เจ้าหล้าลูกเจ้าฟ้ามีลูกชื่อ เจ้าน้อยกิตติยศ แล บุตรหญิงเจ้านางเลศที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าอุบลวรรณ แม่เจ้าอุบลวรรณมีลูกชาย ๑ ชื่อ เจ้าพระเมืองน้อย บุตรหญิงเจ้านางเลศที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้าศรีวรรณ แม่เจ้าศรีวรรณ เอาเจ้าสุริยกลางเวียง มีบุตรด้วยกัน ๒ หญิง คือ เจ้ายอดลีลา และเจ้าเปยบุตรหญิงเจ้านางเลศที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าจันทิมา ผู้นี้อาเจ้าน้อยกลาง มีลูกด้วยกันชาย ๑ ชื่อ เจ้าจันทะ แล เครื่องนี้กว้างขวางนักแล เป็นเครื่องเจ้ามหาพรหมเมืองเชิงและเจ้านางเลศทั้งมวลแล เครื่องเจ้าอริยวงศ์ห้วนที่อก นั้นลูกท่านเมืองเชียงใหม่นั้นตนที่ ๑ ชื่อ เจ้าจันทปโศต ตนนี้ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาน่าน ตนถ้วน ๖ ปรากฏพระทรงนามชื่อ เจ้ามงคลวรยศและเมียท่านที่ ๑ ชื่อ..... มีลูกชายชื่อเจ้าหนานพินทา ฝ่ายแก้ว บุตรหญิง ๑ ชื่อ แม่เจ้าเกียงคำ แล เมียท่านที่ ๒ ชื่อ..... มีลูกชายชื่อ เจ้าคำตัน หญิง ๑ ชื่อ แม่เจ้า.... .. เมียเจ้าหลวงเชิง นั้นแล น้องเจ้ามงคลวรยศ ที่ ๑ ชื่อ เจ้าวิฑูร ตนนี้ได้เป็นเจ้านาขแล้ว ภายหลังได้กินเมืองน่าน ตนถ้วน ๕ นั้นแล ท่านมีบุตรชาย ๑ ชื่อเจ้าน้อยยะตะและน้องเจ้ามงคลวรยศ ที่ ๒ ชื่อ เจ้าเทพินทร์ เจ้าเทพินทร์มีบุตรชายได้เป็นเจ้าพระยารัตนหัวเมืองแก้วและบุตรหญิง ๑ ชื่อ แม่เจ้าสิ่งสร้อย และน้องเจ้ามงคลวรยศตนที่ ๓ ชื่อ เจ้าน้อยด้อย เอาเมียบ้านแก้มเมืองปัวมีลูกด้วยกัน ๒ ชาย ชายที่ ๑ ชื่อ เจ้าหนานยะ ชายที่ ๒ ชื่อ เจ้าหนานนัญไชย ชื่อ ว่าเจ้าสม แล ตนนี้ได้เป็นเจ้าหอหน้าน้องเจ้ามงคลวรยศ ตนที่ ๔ ชื่อ เจ้ามหาราชตนนี้อาเมียเชื้อเชียงลม มีลูกชาย ๑ หญิง ๒ ชายชื่อว่า เจ้าน้อยชะวะนะ และหญิงที่ ๑ชื่อ แม่เจ้านันทา หญิงที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้าใจคำ แล เจ้านันทา เอาผิวไพรมีลูกชื่อ น้อยเทพ และ นายทิพย์ดวง มี ๒ พี่น้องและนางใจคำเอาผิวไพรมีลูกชาย ๑ ชื่อ

นายขมพู ลูกหญิง ๑ ชื่อ นางศรีโสภณผู้ได้เป็นเมียเจ้าพระยารัตน แลอันนี้เป็นเครือเจ้าพระยาอริยวงศ์หวั่นทอก หมูลูกเมียท่านเมืองเชียงใหม่แล

เจ้าพระยาหลวงดินครองเมืองน่าน

เมืองต่างๆในล้านนาไทยแข็งเมืองต่อพม่า

อันนี้พอจากกล่าวในเชื้อตระกูลวงศ์เจ้าหลวงดินมหาราช เมืองเชียงใหม่อันได้มาเป็นเจ้าเสวยราชสมบัติในเมืองน่านนี้ ในสมัยนั้นนักปราชญ์เจ้าทั้งหลายเรียกว่าเป็นปฐมต้นแรกหั้นคำหนึ่งก่อนแลผิว่าจักจาบออกไปเป็นหลายแง่ หลายเครือต่อต่อไปภายหน้านั้นแท้ก็เป็นอันกว้างขวางมากนัก แล เจ้าหลวงดินมหาราชท่านเสวยราชสมบัติในนครเมืองน่านได้ ๒๖ ปี คือมาถึงปีร่วงเม็ด เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ เม็ง วันพฤหัสบดี ท่านก็ถึงแก่อสัญกรรมไปสู่โลกหน้าวันนั้นหั้นแล ท่านเสวยกรรมไปแล้ว เจ้าอริยวงศ์ท่านก็ได้ครองเมืองแทนพ่อตนไปก่อนหั้นแล ถึงจุลศกราช ๑๑๑๕ ตัว ปีกำเร้าเจ้าอริยวงศ์ท่านก็พร้อมกับด้วยหน่อขัตติยวงศ์เสนาอำมาตย์บ้านเมืองทั้งมวล ก็กระทำปลงศพเลิกซากส่งสะการท่านดิงามหั้นแลเรียกได้ชื่อว่าเช่นช่วงศาหนึ่งก่อนแล ผิว่าจักนับแต่เช่นเจ้าขุนฟองโพนมานั้นก็ได้ ๕๑ เช่นตนกินเมืองแล อยู่มาถึงปีกาบเส็ดจุลศกราชได้ ๑๑๑๖ ตัว เดือน ๑ ขึ้น ๑๔ คำนั้นมังสามหลวงก็ถืออะมินต่อจำสวนพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ มาปงเมืองน่านหื้อเจ้าอริยวงศ์หวั่นทอกตนลูกได้เป็นเจ้ากินเมืองน่านแทนพ่อไปหั้นแล ท่านเสวยเมืองได้ ปี คือปีกดสี จุลศกราชได้ ๑๑๒๒ ตัวนั้นเมืองลานนาไทยทั้งหลายมีเมืองเชียงใหม่ เชียงแสน เป็นต้นก็พร้อมกันคิดฟื้นฟูพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ หั้นแล

พม่ายกกองทัพมาตีล้านนาไทยและกรุงศรีอยุธยา

ครั้นถึงจุลศกราชได้ ๑๑๒๓ ตัว ปีร่วงไส้ ทฬามาน ๙ ไป ๙ ทฬามีโปะมะยะคามะณีเป็นโปะชก มีกำลังหนึ่งหมื่นสามพันก็ยกกองทัพใหญ่ลงมา ครั้นถึงเดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ก็มารอดเวียงเชียงใหม่หั้นแล แล้วก็แหวดวังซังเอานานได้ เดือนปลาย ๑ วัน ก็ได้เวียงเชียงใหม่หั้นแล ครั้นว่ามานได้เมืองเชียงใหม่แล้ว ม่าน ๓ ไป ๓ ทฬ ก็ยกมาเมืองนคร มาเมืองแพร่ มาเมืองน่าน มาตั้งทัพอยู่หัวเวียงแล้วลวตร้างพรรษาอยู่แล้วก็เก็บเอาเงิน ค่าเกล้า ค่าหัว คู่มือเมียไหนเก็บเอาเงิน ๕๐๐ ค่าบาทหั้นแล ครั้นอยู่มาถึงจุลศกราชได้ ๑๑๒๔ ตัว ปีเต่าสะง่า เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ ม่าน ๓ ไป ๓ ทฬ ก็ยกหนีเมื่อเมืองอังวะหั้นแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๒๕ ตัวปีกาเม็ดนั้น ม่าน ๔ ไป ๔ ทฬ มีกำลัง ๔๐๐๐ ก็ยกกองทัพมาตีไปมหาหมิงคะทกคีเป็นโปะชก มาจัดเอากำลังลานนาไทยทั้งมวลได้แล้วก็ยกกองทัพไปปราบผจญเอาเมืองหลวงพระบางก็ได้หั้นแลถึงเดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ ทฬามานก็ยกจากเมืองหลวงพระบางมาตั้งอยู่ตีนวัดหลวงลำปาง เมืองนคร ลวตร้างพรรษาอยู่ที่นั้นก็ขับเอากำลังในลานนาไทย ๕๗ เมืองได้แล้วรอดเดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ จุลศกราช ๑๑๒๖ ตัว ปีกาบสัน นั้นทฬามานและลานนาไทยทั้งมวลก็ยกลงไปเมืองอโยธยาหั้นแล ฝ่ายเมืองน่านนั้นเจ้าหลวงอริยวงศ์ก็แต่งหื้อเจ้านายอ้าย ตนเป็นหลานคุมกองทัพไปตามเมืองล้านนาแข็งเมืองต่อพม่าไปมหาหมิงคะทกคีไปเมืองใต้หั้นแล ในกาลยามนั้นเมืองลานนาทั้งมวลนั้น ม่านทั้งหลายก็เท่าหัวม้าเข้าหาง ม้าออกมากวณควิปรับไหมกินเบี้ย กินเงินและชักลากเอาลูกร้างหลานสาวชาวบ้านชาวเมืองครั้นว่าได้แล้วก็เอาหนีไปกระทำฉันทันนั้นชู้บ้านชู้เมืองหั้นแล อยู่มาถึงสกราชได้ ๑๑๒๗ ตัว ปีดับเร้านั้นท้าวพระยาเจ้านายบ้านเมืองทั้งเมืองในลานนาไทยทั้งมวลบ่อาจจกอดขามได้ ก็ซ้ำพร้อมกันฟื้นฟูมานแถมชู้บ้านชู้เมือง เมื่อลุนหลังเจ้านายอ้ายไปราชการเมืองไต้ันนั้นแลอยู่มารอดถึงปีรวายเส็ด จุลศกราชได้ ๑๑๒๘ ตัว ปีรวายเส็ดมานไปมหาภัยกัษ รู้ว่าเมืองลานนาไทยทั้งมวลพลิก

พื้นแถมก็ยกเอากองทัพออกจากเมืองลาวมาเดือน ๑๑ ลง ๑๑ คำ มารอดปากงาวเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ คำ ยั้งทัพอยู่ที่นั่นแล ฝ่ายเจ้าหลวงอริยวงศ์เมืองน่านก็ได้จัดกำลังศึกแล้วก็ยกกองทัพขึ้นรบมานที่ปากงาวเหนือเวียงน่านนั้น ม่านก็แตกพ่ายหนีไปหั้นแล ในกาลนั้นมหากษัตริย์อังวะได้รู้ว่าลานนาไทยทั้งมวลพลีกพื้นดินนั้นแล้ว อยู่มารอดจุลศกราชได้ ๑๑๒๙ ตัว ปีเมืองไค้ ก็แต่งหื้อโปะแสหงวนคี่เป็นโปะชก มีกำลังหนึ่งหมื่นยกทัพขึ้นมารอดเชียงใหม่เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ คำ ยามนั้นพระยาจำบ้านเจ้าเมืองเชียงใหม่และพระเมืองไชยลำพูนก็กวาดเอาไพร่ไทยในเมืองเชียงใหม่และลำพูนมีกำลังสามพันก็เอามาอยู่ในเวียงลำพูนที่นั่นหั้นแล เมื่อนั้นม่านก็ยกมา

เมืองลำพูนแตก พม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้ ห่อตีเมืองอังวะ

แหวดวังช้างเอาแต่วันเดือน ๓ ขึ้น ๑๑ คำ รอดเดือน ๔ ลง ๑๔ คำ เมื่งวันพฤหัสบดี ยามรุ่งแจ้งเวียงลำพูนก็แตกแล ม่านก็จับเอาพระยาจำบ้านเชียงใหม่หั้นแล ดังตัวพระเมืองไชยเมืองลำพูนนั้นก็ออกหนีไปพ้นไป เข้าไปสู่เมืองห่อตราบถึงบัดนี้แล ครั้นว่าม่านได้เวียงลำพูนแล้วก็ยกกองทัพเข้ามานครเมืองแพร่ เมืองน่าน มาถึงเมืองน่านเดือน ๕ ลง ๑ คำ เมืองน่านก็พ่ายหนีไปเมืองลาว อยู่เมืองลาวได้พรรษา ๑ ถึงปีเปิกใจ จุลศกราชได้ ๑๑๓๐ ตัว ก็คืนมาตั้งอยู่เมืองน่านดังเก่าหั้นแล ดังเจ้านายอายตนเป็นหลานอันไปเอาราชการในเมืองใต้ ทวยม่านนั้น ม่านก็ตีเอาเมืองใต้ได้ในจุลศกราช ๑๑๒๙ ตัว ปีเมืองไค้นั้นแล ครั้นว่าม่านได้เมืองใต้แล้วม่านก็เอาเจ้าฟ้าดอกเดื่อ อันเป็นเจ้าเมืองใต้ขึ้นเมื่อเมืองอังวะโพ้นหั้นแล เมื่อทางเมาะตะมะท่าหวายแล ดังตัวเจ้านายอายนั้นก็เอาติดตามทวยม่านเมื่อทางเส้นนั้นแล ครั้นเมื่อถึงเมืองอังวะแล้วเจ้านายอายก็ได้กราบทูลมหากษัตริย์เมืองอังวะนั้นแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวคือปีเมืองไค้นั้นห่อก็ยกกองทัพใหญ่ลงมามีกำลังเก้าหมื่นว่าจักรบเอาเมืองอังวะลงมารอดเมืองแสนหวิฟ้าหั้น ยามนั้นมหากษัตริย์อังวะจึงกรุณาหื้อเจ้านายอายเมืองน่านว่าฉันนี้ เจ้านายอายได้มาประสบพบราชการพระองค์เราฉันนี้ หื้อเจ้านายอายได้เอาราชการพระองค์ออกรบศึกห่อก่อนเทอะว่าอัน เมื่อนั้นเจ้านายอายก็ออกรบศึกห่อกับด้วยหมู่ไป ทัพทั้งหลายห่อก็แตกพ่ายหนีแล้วก็ไล่เลยศึกห่อไปถึงซัวเหล็ก ซัวทองโพ้นแล้วจึงได้กลับลงมาราบทูลมหากษัตริย์เจ้าจึงปงอะมินต่อจาสวนหื้อเจ้านายอายได้เป็นเจ้ากินเมืองน่านแล้ว ส่วนว่าเจ้านายอายครั้งนี้ได้รับอะมินต่อแล้วก็ทูลลาจากกษัตริย์เจ้าเมืองอังวะลงมาถึงเมืองน่านเดือน ๑ ในจุลศกราช ๑๑๓๐ ตัว ปีเปิกใจ นั้นแลเจ้าอริยวงศ์ท่านได้เสวยราชสมบัติเป็นเจ้าเมืองน่านนานได้ ๕ ปีแล้วก็ได้ปงเมืองหื้อเจ้านายอายตนเป็นหลานได้กินแทนตนในจุลศกราช ๑๑๓๐ ตัว ปีเปิกใจ เดือน ๑๐ ลง ๘ คำ นั้นหั้นแล ได้ ๒ ชั่วโมงศาก่อนแล ฆิ นับแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปถมตันนั้นก็ได้ ๕๒ ชั่วโมง เจ้าตนกินเมืองแล เจ้านายอายท่านได้เป็นเจ้าอยู่เสวยราชสมบัติเป็นเจ้ากินเมืองน่านนานได้ เดือนก็ได้ไปเอาราชการเมืองลาว ครั้นไปรอดถึงบ้านโกลที่นั้นท่านก็บังเกิดพยาธิโรคปัจจุบันแล้วก็ลวดเสี่ยงแก่อสัญกรรมตายไปในบ้านโกลที่นั้นวันนั้นแลได้ ๓ ชั่วโมงศาก่อนแล นับตั้งแต่ปถมตันคือเจ้าขุนฟองมานั้นก็ได้ ๕๓ ชั่วโมง เจ้าตนกินเมืองแล อยู่มาถึงจุลศกราช ๑๑๓๑ ตัวเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ คำ มังสามหลวงก็ถืออะมินต่อ ลงมาปงเมืองน่านหื้อเจ้าหนานมโนรสตนน้องเจ้านายอายหื้อเป็นเจ้ากินเมืองน่านแทนหั้นแลเจ้าหนานมโนรสท่านได้เป็นเจ้ากินเมืองน่านนานได้ ๖ ปี มาถึงปีกาบสะง่า จุลศกราชได้ ๑๑๓๖ ตัวนั้นพระยาจำบ้านเชียงใหม่และพม่าพ่ายเมืองล้านนา

พระยาลำพูน พระยานคร ก็เอากันพื้นพื้นม่านอันอยู่ยังเมืองเชียงใหม่นี้ก็ใช้ไปขอเอากำลังเมืองงอโยธิยาขึ้นมารบมาน ไปมวยหวานและชะคาย อันอยู่ยังเมืองเชียงใหม่นั้นแล ม่านก็แตกหนีไปแล

กาลยมนั้นเจ้าวิฑูรคือเจ้านาขาลูกเจ้าอริยวงศ์นั้นก็ไปเฝ้าการม่านในเมืองเชียงใหม่ ชาวไตก็ได้เจ้า
น้อยวิฑูรในเวียงเชียงใหม่ที่นั่นแล้วก็เฝ้าลงไปเมืองนครแล้วชาวไตก็ตั้งเจ้าน้อยวิฑูรตนนั้นหื้อเป็นเจ้า
กินเมืองน่านก็ในจุลศกราช ๑๑๓๖ ตัว ปีกาบสะง้านั้นแล ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ก็มารอดเมืองน่าน
หั้นแล ครั้นเจ้าวิฑูรมารอดถึงเมืองน่านแล้วอาชญาเจ้าหลวงมโนรชท่านก็บงเมืองน่านทั้งมวลหื้อเจ้า
วิฑูรได้เป็นเจ้ากินเมืองน่านขึ้นแล ในปีนั้นศกราชนั้นเดือน ๕ นั้นแล เจ้าหลวงมโนท่านได้เสวยราช
สมบัติเป็นเจ้ากินเมืองได้ ๖ ปีก็บง เมืองหื้อเจ้าวิฑูรก่อนนั้นแล ได้ เช่นวงศาก่อนแล นับแต่เจ้าขุน
ฟองได้ ๕๔ เช่นท้าวกินเมืองแล เจ้าวิฑูรท่านได้เป็นเจ้าเสวยราชสมบัติแล้วในปีนั้นเดือน ๗ ขึ้นค่ำหนึ่ง
ม่านก็ยกกองทัพลงมาทางศาลาปากงาวแล ยามนั้นเมืองน่านเจ้าหลวงวิฑูรก็บงป่านเอาครอบครัวไพร่
ไทยหนีลงไปตั้งอยู่บ้านชะลิมท่าปลาที่นั่นแล้วก็ยกเอากำลังขึ้นมารบม่านยังเวียงน่านหั้นแล ม่านก็
แตกหนีไปหั้นแล อยู่มาถึงศกราชได้ ๑๑๓๗ ตัว ปีดับเม็ด อาชญาเจ้าตนชื่ออริยวงศ์และเจ้าหลวงวิฑูร
ตนลูกก็ยกเอาครอบครัวและไพร่ไทยหนีจากบ้าน

กรุงศรีอยุธยาตีเมืองจันทบุรีได้

ชะลิม ขึ้นมาตั้งอยู่บ้านนาพังที่นั่นพระราชหนึ่งแล้วเจ้าหลวงวิฑูรตนเป็นลูกก็เข้าไปเมืองนคร
แล ในศกราชนั้นสิ่งเดียวเดือน ๖ ลง ๖ ค่ำเจ้าอริยวงศ์ตนพ่อนั้นก็พาเอาเจ้าจันทโชติและไพร่ไทย
ครอบครัวลูกเมียหนีจากบ้านนาพังไปตั้งอยู่เมืองจันทบุรี โพนันหลังเจ้าหลวงวิฑูรตนลูกไปเมืองนคร
นั้นแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๔๑ ตัว ปีเกิดไถ่นั้นเมืองอยุธยาแยกเอากองทัพใหญ่ขึ้นมารบเอาเมือง
จันทบุรีนั้นแล ถึงเดือน ๑๒ ลง ๔ ค่ำเวียงจันทบุรีก็แตกหั้นแลตั้งพระมหากษัตริย์เจ้าเวียงจันทน์นั้นก็
หนีไปเมืองแฉกหั้นแล ชาวไตก็ได้ลูกเจ้าเมืองจันทบุรีผู้ ๑ ชื่อ เจ้านันทเสนกับลูกสาวมหากษัตริย์
เวียงจันทน์ผู้ ๑ ชื่อ นางเขียวค่อมแล ไพร่ไทยทั้งหลายเฝ้าลงไปเมืองไตพ้นหั้นแล ยามนั้นเจ้าอริยวงศ์
ตนเป็นพ่อเจ้าหลวงวิฑูรและไพร่ไทยชาวน่านซึ่งอันติดตามท่านไปอยู่เมืองจันทบุรีนั้นชาวไตก็กวาดเอา
ลงไปเมืองไตนับเลียงหั้นแล อยู่มาถึงจุลศกราช ๑๑๔๓ ตัวปีร่วงเป้า เดือน ๓ ลงค่ำหนึ่งวันเสาร์
เจ้าพระยาอริยวงศ์ตนเป็นพ่อเจ้าหลวงวิฑูรก็ถึงแก่อสัญกรรมตายไปในเมืองไตที่นั่นหั้นแล ที่นี้จักจา
ด้วยเจ้ามโนก่อนแล ครั้นว่าบงเมืองหื้อเจ้าหลวงวิฑูรแล้วท่านก็หนีไปอยู่เมืองแพร่แล้วก็กลับคืนมาอยู่
บ้านช้างเผือกที่นั่นได้ปีหนึ่ง ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๓๙ ตัวปีเมืองเร้า เดือน ๗ ลง ๑๔ ค่ำ วันศุกร์เจ้ามโน
ท่านก็หนีไป ตั้งอยู่เมืองลาวนาตาลหั้นแล ในศกราชนั้นสิ่งเดียวเจ้าหลวงวิฑูร ครั้นท่านลูกนครมาถึง
เมืองน่านแล้วก็ขึ้นเมื่อตั้งอยู่เมืองอวนที่นั่นได้ปี ๑ ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๔๐ ตัว ปีเปิกเส็ด พระยานครก็
ยกเอากองทัพมาตั้งอยู่เมืองงั่วที่นั่นว่าพระยาวิฑูรตั้งอยู่ในราชสัจจามหากษัตริย์เจ้าเมืองได้ว่าฉนั้น
ก็ใช้ไพร่ร้องเรียกลงมาเมืองงั่วหั้นแล ครั้นพระยาวิฑูรลงมาถึงเมืองงั่วแล้วพระยาก็จับเอาตัวเจ้าวิฑูรได้
แล้วก็เอาใส่คาลงไปเมืองนครแล้วก็ส่งลงไปเมืองไตทั้งลูก ทั้งเมียหั้นแล พระยาวิฑูรท่านก็ลวถึง
อสัญกรรมตายไปในเมืองไตที่นั่นหั้นแล พระยาวิฑูรตนนั้น คือเจ้านาขาทนเป็นน้องเจ้าจันทโชติ ตน
ที่ ๒ คือลูกเจ้านางเมืองเชียงใหม่ที่นั่นแล ตั้งเจ้าจันทโชติตนพี่ท่านนั้นก็ได้ติดตามทวยเจ้าพระยาอริ
ยวงศ์ตนพ่อนี้ไปล้านช้างแล้วก็เลยลงเมืองไตพ้นแล เจ้าพระยาวิฑูรท่านได้เป็นเจ้าเสวยเมืองน่าน
นานได้ ๕ ปี ก็ได้หนีจากเมืองไปพ้นในจุลศกราชได้ ๑๑๔๐ ตัวปีเปิกเส็ดนั้นหั้นแลได้ ๕ เช่นช่วงศา
ก่อนแล ผิดกันนับตั้งแต่เจ้าขุนฟองมานั้นก็ได้ ๕ เช่นตนกินเมืองแล ในกาลยมนั้นเมืองลานนาไทยกับ
หมิ่นบ่เที่ยงสักบ้านสักเมืองแล ตั้งเมืองน่านเราเป็นอันเปล่าห่างสูญเสียหาท้าวพระยาบ่ได้แลในศกราช
นั้นสิ่งเดียว เจ้าพระยามโนท่านก็ยกเอาครัวลูกเมีย

ทัพพม่าและพระยายองติเมื่อน่านได้

หนีจากนาตาลเมืองลาวออกมาตั้งอยู่เมืองจั่วที่นั่นได้ปี ๑ ถึงจุลศักราช ๑๑๔๑ ตัว ปีกาไค เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ พระยาสุวรรณโลก พระยานคร กียกกองทัพเข้ามาถึงเมืองจั่วที่นั่น พระยาสุวรรณโลกก็ว่าจักกวาดเอาครัวเมืองน่านลงไปไว้เมืองไต้บเลียงว่าอันเจ้ามนและพระยานครก็พร้อมกันฟันฟันพระยาสุวรรณโลกพระยาสุวรรณโลกก็ค้ำพายหนีไปหันแล ในสักราชนั้นสิ่งเดียว เจ้ามนก็ยกเอาครอบครัวไพร่ไทยหนีจากเมืองจั่วขึ้นมาตั้งอยู่ตื้นภูเพียงแซ่แห่งกล้าวันตักหันแล ท่านก็มาแผ้วถางยังวัดแซ่แห่งที่นั่นหื้อหมดไสติงามแล้วก็สร้างสัโบสถ์นั้นหื้อกว้างออกแถมห้อง ๑ หันแล ตั้งประตูโขงกำแพงพระธาตุเจ้ากล้าวันตักนั้นท่านก็หื้อลิตเตเสียวจักสร้างแปงก่อใหม่ว่าอันกับหันได้สร้างเพื่อในสักราชนั้นสิ่งเดียวเดือน ๖ ลง ๘ ค่ำ ทัพพม่าและพระยายองก็เข้ามาถึงเมืองน่านมาคุมเอาเมืองน่านได้แล้วก็กวาดเอาชาวน่านเมื่อไ้เชียงแสนหันแล ตั้งเจ้ามนท่านก็ได้ยกเอาครัวลูกเมียหนีขึ้นเมื่ออยู่เชียงแสนในวันเดือน ๗ ลง ๖ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๔๑ ตัว ปีกัดไค้นั้นแล อยู่มาถึงสักราช ๑๑๔๒ ตัว ปีกัดไจ้ เดือน ๖ ลง ๑๑ ค่ำ พระยาจำบ้านเชียงใหม่และพระยานคร พระยาแพร่ ลาวเมืองหลวงพระบางก็ยกทัพขึ้นเมื่อตั้งอยู่สบกหันแล ฝ่ายเมืองเชียงแสนคือเจ้ามวยหวานเชียงแสน

เจ้าอัทธวรปัญญาได้เป็นเจ้าน่าน

ก็ห้างรู้พลศึกต่อรบกับด้วยพระยานครเชียงใหม่นั้นน่านได้เดือนหนึ่งกำลังเมืองเชียงแสนบ่อาจจกต่อได้ ถึงเดือน ๗ ลง ๖ ค่ำวันจันทร์ยามเช้าเมืองเชียงแสนก็แตกถอยครอบครัวออกหนีขึ้นเมื่อตั้งอยู่เมืองภูเพียงหันแล ตั้งเจ้ามนท่านก็ได้ยกเอาครัวไพร่ไทยลูกเมียหนีจากเชียงแสนไปตั้งอยู่เมืองภูเพียงพูนกับชาวเมืองเชียงแสนหันแล ท่านอยู่ที่นั่นได้พรรษาหนึ่งครั้งว่าออกพรรษาแล้วมานก็ขับหื้อเอาครอบครัวไพร่ไทยและชาวเมืองเชียงแสนทั้งมวลลงมาตั้งอยู่เชียงแสนหื้อเป็นบ้านเมืองเหมือนดังเก่าหันแล ยามนั้นอาชญาเจ้ามนท่านก็ยกครอบครัวลงมาอยู่เชียงแสนในเวียงหันกับด้วยชาวบ้านชาวนั้นหันแล อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๔๔ ตัว ปีเต้ายี เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ มานก็หื้ออาชญาเจ้ามนท่านก็ยกเอาครอบครัวไพร่ไทยชาวน่าน ชาวเซิง ทั้งมวลลงมาตั้งอยู่ในเมืองเซิงที่นั่นได้ ๓ ปีถึงปีกาบสีจุลศักราชได้ ๑๑๔๖ ตัว เดือน ๘ ลง ๒ ค่ำ เม็งวันพฤหัสบดียามเที่ยงคืนเจ้ามนท่านก็ถึงแก่อสัญกรรมตายไปวันนั้นแล ถึงเดือน ๙ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ก็กระทำส่งสะการท่านหันแล ในสักราชนั้นสิ่งเดียวเจ้ามวยหวานเชียงแสนก็ใช้มาเอาเจ้าอัทธวรปัญญา ตนเป็นบุตรเจ้าสุทธะเป็นหลานเจ้ามนที่เมืองเซิงนั้นขึ้นเมื่อเมืองเชียงแสนที่นั่นแลก็ปงเมืองน่านทั้งมวลหื้อเจ้าอัทธวรปัญญาได้เป็นพระยาน่านหันแล ยามนั้นเจ้ามวยหวาน เชียงแสน จึงใช้แสนไชยปราการขึ้นเมื่อทูลมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะนั้นแล เมื่อนั้นมหากษัตริย์เจ้าอังวะจึงมีอะมิตต่อจำสวนลงมาว่าหื้อเจ้าอัทธวรปัญญาตนเป็นหลานหื้อได้เป็นพระยาน่านกินเมืองน่านหันแล เจ้าอัทธวรปัญญาท่านได้รับอะมิตต่อจำสวนเป็นเจ้าน่านแล้วก็อยู่เมืองเซิงที่นั่นหันก่อนแล ในเมื่อสักราชได้ ๑๑๔๕ ตัว ปีกาเหมา นั้นเมืองน่านเราก็เป็นอันเปล่าทางสูญเสียบมิท้าวพระยาอยู่รักษาแล ตั้งไพร่ไทยทั้งหลายอันเกิดค้างอยู่กับบ้านกับเมืองนั้นก็พากันลี้ซิงมาอยู่ในป่าเถื่อนร้อมห้วยราวเขาหันแล ตั้งฝ่ายเจ้าตนมีอายุอันตกลงไปเมืองไต้มนมหากษัตริย์เจ้าเมืองไต้ก็ตั้งเจ้าหนานจันทบโชิตตนเป็นลูกเจ้าอริยวงศ์นั้นหื้อเป็นเจ้าพระยามงคลวรยศแล้วก็หื้อขึ้นมาเป็นเจ้ากินเมืองน่านในจุลศักราช ๑๑๔๕ ตัว ปีกาเหมา เดือน ๕ ขึ้นค้ำ ๑ วันพฤหัสบดีท่านก็ขึ้นมาตั้งอยู่บ้านท่าปลาที่นั่นหันแล อยู่มาถึงจุลศักราชได้ ๑๑๔๗ ตัว ปีดับไส้ มหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะก็ยกเอากองทัพใหญ่ลงมาว่าจักยุทธกรรมเอาเมืองกรุงศรีอยุธยาถึงลงไปทางเมาะตะมะ ทำหาวาย จึงแต่งหื้อพระ

ครานมั่งคั่งเป็นโปชกมีกำลังหนึ่งหมื่นลงมาทางลานนาไทยมารอดเมืองเชียงแสนเดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ วันศุกร์ก็ยกกองทัพออกจากเชียงแสนมาถึงเมืองเจียงมาซบเอากำลังเมืองเจียงแล้วก็มาถึงเมืองน่าน เมืองแพร่ ฝ่ายเมือง

ทัพพม่าตีกรุงศรีอยุธยาไม่ได้

เชียงใหม่ นคร ก็พร้อมกันเป็นอันเดียวแล ยามนั้นพระยาน่าน พระยาแพร่บู้สื บ่รบลดน้อย ตัวเป็นข่ามาน เมืองเถินก็น้อมเป็นข่ามานเสียหันแล ตั้งเชียงใหม่ นคร บ่น้อมมานก็ยกเอากองทัพเข้า แวดวังซังเอาหันแล ยามนั้นกองทัพมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะอันลงมาทางเมาะตะมะ ทำหวาย นั้นบ่ อาจต่อเมืองอโยธยาได้ก็ค้ำพ่ายหนีมาขึ้นเมื่อเมืองอังวะตั้งเก่าแล ตั้งฝ่ายเมืองลานนาไทยนี้ไปทัพพะ ครานมั่งคั่งก็พองเอานคร เชียงใหม่ ก็บ่ได้ครั้นรู้ว่าทัพฝ่ายมหากษัตริย์ลงไปเอาบ่ได้ค้ำคั้นเมื่อตั้งอันไป ทัพพะครานมั่งคั่งก็เลิกถอยเอากองทัพมากวาดเอาถึงชาวแพร่ ชาวน่าน ขึ้นเมื่อไว้เมืองเชียงแสนนับ เลี้ยงหันแล อยู่มาถึงจุลศักราชได้ ๑๑๔๘ ตัวปีรวาย สะง้า เดือน ๘ ลง ๒ ค่ำ พระครานมั่งคั่งไปทัพก็ยก กองทัพออกจากเมืองเชียงแสนหนีเมื่อเมืองอังวะนั้นแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวเดือน ๕ เพ็ง พระยาแพร่ ก็พร้อมด้วยหัวเมืองฝ่ายเหนือมีพระยายอง เป็นต้น ก็พันพันมานยังเวียงเชียงแสนที่นั่นตั้งตัวมว ยหวานเชียงแสน ก็พ่ายหนี ก็พ่ายหนีลงมาเชียงรายพระยาเชียงรายก็จับได้ตัวมวหวานแล้วก็ส่งลงไป นคร พระยานครก็ส่งตัวมวหวานลงไปเมืองไค้ก็ลวดไปเสียเมืองไค้หันแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวพระยา นครก็ยกทัพขึ้นเมื่อตั้งอยู่เชียงแสนแล้วก็จับตัวพระยาแพร่ใส่คาลงไปเมืองไค้หันแล ในสกราชนั้นสิ่ง เดียวเดือนยี่ขึ้น ๖ ค่ำมานก็

ประวัติเจ้าอัครวรปัญญา

ยกกองทัพใหญ่ขึ้นมาเมืองเชียงแสน ตั้งอยู่บ้านด้วยท่าแพนั้นแลยามนั้นพระยานครก็รับกวาด เอาครัวเมืองเชียงแสนลงมาเมืองเจียงแล้วก็หนีเมื่อเมืองนครหันแล ยามนั้นพระยายองก็เอาครัวหนี ข้ามช่องไปตั้งอยู่เมืองพุกาที่นั่นหันแล ตั้งฝ่ายพระยาน่านและชาวเจียงทั้งมวลก็ค่อยเกาะกุมครอบครัว ไพรไทยชาวน่านชาวเจียงทั้งมวลหนีออกจากเมืองเจียงลงมาในวันเดือนยี่ขึ้น ๑๓ ค่ำ มารอดเมืองน่าน เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ มาตั้งอยู่บ้านที่ริมน้ำน่านวันตกฤเพียงแซ่แห่งหันแล ยามนั้นเจ้าจันทปโชติคือเจ้า มงคลวรยศนั้นท่านก็ยังตั้งอยู่ท่าปลาหันแล ตั้งเจ้าสมณะตนเป็นน้องเจ้าพระยามงคลวรยศนั้นท่าน ขึ้นมาตั้งอยู่บ้านคือ เวียงพ้อหันแล ยามนั้นเจ้าอัครวรปัญญาท่านก็พาท้าวขุนไพรไทยตามสมควรว่าจัก ลงไปไชหาเจ้าสมณะตนเป็นน้ำที่บ้านคือว่าฉั่นนั้น ยามนั้นยังมีขุนผู้หนึ่งจกทายเมื่อปุสสลักษณ์ด้วยเจ้า อัครวรปัญญาจักลงไปไชนั้น ยามนั้นขุนเมื่อนั้นจึงไหว้ห้ามบ่หื้อไปเพื่อเพราะออกเมื่อบตี ครั้นเจ้า จักลงไปหาน้ำในวันนั้นแท้กลัวจักเกิดเหตุอันตรายแล้วอัน เมื่อนั้นท้าวขุนทั้งหลายไหว้ห้ามท่านฉั่นนั้น ท่านก็บ่ฟังก็พาเอาท้าวขุนขี่เรือล่องลงไปหาเจ้าตนเป็นน้ำที่บ้านคือเวียงสาหันแล ยามนั้นเจ้าสมณะ ตนเป็นน้ำท่านก็ตีเหล็กอยู่เจ้าตนเป็นหลานก็เข้าไปหาเจ้าตนเป็นน้ำหันแล เจ้าตนเป็นน้ำ ครั้นว่าหัน เจ้าตนหลานเข้าไปหาฉั่นนั้นก็คิดใจว่ามันเป็นข้าเหนือ ภูเป็นข้าได้ฉั่นนั้นมันจักมาเอาภูก็บ่แจ้งคิดฉั่นนั้น แล้วก็จึงห้ามเจ้าตนหลานบ่หื้อเข้าไปหาห้ามฉั่น ๒ ที่ ๓ ที่ หันแลเมื่อนั้นตนเป็นหลานก็เอิ้นบอก กล่าวว้าข้าจักไปหาน้ำด้วยสวัสดิบัติคิดพินด้วยประการใดแล้วอันแล้วเจ้าตนหลานก็ข้าเข้าไปใกล้เจ้า ตนน้ำแถมหันแลเมื่อนั้นเจ้าตนน้ำก็วัดจับได้ปืนก็ยิงเจ้าตนหลานฉั่น ๒ ที่ ๓ ที่ ก็บ่ออกบ่ไหม้หันแล เจ้าตนหลานหันเจ้าตนน้ำกระทำแก่ตนฉั่นนั้นก็วัดจับได้หอกก็ไล่เจ้าตนน้ำ เจ้าตนเป็นน้ำบ่อาจจกทน อยู่ได้ก็แล่นหนีไปทั้งวังคือน่านในขณะนั้นมีบ่าวเจ้าตนน้ำผู้ ๑ ก็แล่นหวนเจ้าตนน้ำไปแลเจ้าตน

หลานก็ไล่ทวยไปถึงริม่านแล้วเจ้าตนน้ำก็โผลงน้ำทัดที่วังคือหั้นเกือบเลี้ยงชีวิตตั้งว่าท่านผู้นั้นก็ไผทวยเจ้าแห่งตนแล้วก็กุมพูยเอาเจ้าตนไปปากน่านกล้าหน้าแล้วก็พาหนีไปหั้นแล เมื่อนั้นเจ้าตนหลานก็พาเอาท้าวขุนบ่าวไพร่ขึ้นมาเสียก่อนหั้นแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวเจ้าตนเป็นหลานก็พาเอาท้าวขุนบ่าวไพร่ลงไปหาเจ้าพระยามงคลวรายศตนเป็นน้ำที่เมืองท่าปลาแล้วก็พุดาด้วยกิริยาภาวะด้วยเจ้าสมณะตนเป็นน้ำกระทำแก่ตนนั้นหั้นแล เมื่อนั้นเจ้าพระยามงคลวรายศตนเป็นน้ำอันเป็นผู้เฒ่าผู้แก่นั้นท่านก็มีคำตักเตือนข่มขอกับเจ้าตนหลานบ่หื้อมีความอาฆาตหมายหมั้นแก่พ่อแก่อาวขอเจ้าตนหลานอย่าได้ถือสา

เจ้าอัครวรปัญญาครองเมืองน่าน

พ่ออาวเทอะ อันหนึ่งบ้านเมืองน่านของเราตอนนี้ไปภายหน้าเยื้องฉันไต่จักดีก้านกุงรุ่งเรืองภายหน้านั้นน้ำก็จักมอปปงซื้อเจ้าตนหลานได้ครอบครองรักษาทั้งมวลแล้วแล อันหนึ่งน้ำก็เฒ่าแล้วได้ครอบครองมาก็ได้ ๒ ปี ๓ ปี แล้วบ้านเมืองก็บ่หมั้นบ่แก่นสักเทื่อแล เจ้าตนหลานครั้งว่าไดยินเจ้าตนเป็นน้ำมีคำตักเตือนฉนั้นท่านก็มีความยินดีแล้วก็อนุญาตปลดปล่อยโทษคุณทั้งมวลแก่เจ้าสมณะตนเป็นน้ำหั้นแล้วท่านก็ลาเจ้าพระยามงคลวรายศตนเป็นน้ำขึ้นอยู่บ้านที่ตบุงเรื่องก่อนหั้นแล เจ้าพระยามงคลวรายศคือเจ้าจันทปโชตินั้นท่านได้เป็นเจ้าครองบ้านเมืองได้ ๔ ปีคือถึงปีรายสะง่า จุลสกราชได้ ๑๑๔๘ ตัวนั้นท่านก็ได้มอปปงบ้านเมืองน่านทั้งมวลหื้อเจ้าอัครวรปัญญาตนเป็นหลานได้ครอบครองรักษาต่อไปหั้นแล ก็เรียกว่าได้ เช่นงศาก่อนแล ผิจักนับตั้งแต่เจ้าขุนฟองมานั้นได้ ๕๖ เช่นตนกินเมืองแล เจ้าอัครวรปัญญาท่านได้ครองเมืองแทนเจ้าตนเป็นน้ำแล้วอยู่มาได้ปีหนึ่งถึงปีเปิกสัน จุลสกราชได้ ๑๑๕๐ ตัวเดือน ๙ ลง ๑๓ คำนั้นท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้หั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าก็มีพระมหากรุณาตั้งเจ้าอัครวรปัญญาหื้อได้เป็นเจ้ากินเมืองน่านแล้วก็ตั้งเจ้าสมณะตนเป็นน้ำ อันเป็นน้องพระยามงคลวรายศนั้นหื้อเป็เจ้าพระยาหอหนั้นแล เจ้าอัครวรปัญญาท่านได้รับเป็นเจ้าเมืองน่านแล้วก็ทูลลาพระมหากษัตริย์เจ้าเสียแล้วท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยขึ้นมาหั้นแล ถึงเดือนยี่ขึ้น ๙ คำท่านก็ขึ้นมาถึงเมืองงั่วก็ยังอยู่หั้นก่อนแล เมื่อนั้นเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายก็ลงไปต้อนรับเอาท่านขึ้นมารอดเมืองวันเดือนยี่ลง ๖ คำ วันนั้นท่านก็ยังอยู่โห่งตันซางหัวซุ้มฝายเหนือที่นั้นแล้วท่านก็หื้อสร้างยังพุทธรูปเจ้าทันใจองค์หนึ่ง รอดวันเดือนลง ๘ คำก็นิมนต์พระสังฆะเจ้ามากระทำพุทธานิเชกอบรมในคืน ๘ คำ เดือนยี่ลง ๙ คำเวลาเช้าก็ใส่บาตรกินทานหั้นแล้วท่านก็เสด็จขึ้นมาสถิตยสำราญในโรงไชยบ้านที่ตบุงเรื่องหั้นวันนั้นยามกองงายแล ถึงเดือน ๓ ขึ้น ๕ คำ วันอังคารท่านก็ยกเอาครอบครัว ช้าง ม้า ท้าวขุนไพร่ไทยบ้านที่ดั้นลงไปตั้งอยู่เมืองงั่ววันนั้นแล เมื่อนั้นท่านก็ปงอาชญาแก่เจ้านายท้าวขุนทั้งหลายมีเจ้าพระเมืองแก้วและนายชายแก้ว นายดวงทิพย์เป็นประธานและท้าวขุนทั้งหลายหื้อเกาะกวมไพร่ไทยทั้งหลายอยู่รักษาเวียงเก่าไว้หื้อเป็นหัวเมืองฝายเหนือตามกาลก่อนหั้นแล ถึงจุลสกราช ๑๑๕๑ ตัว ปีกัตเร้า เดือนยี่ขึ้น ๕ คำ ท่านก็ลูกเมืองงั่วขึ้นมาบ้านที่ตบุงเรื่อง เดือนยี่ออก ๕ คำ ก็มารอดบ้านที่ดั้นแล ในกาลก่อนนั้นบ้านเมืองน่านที่นี้ก็เป็นอันเปล่าห่างสาบสูญ โจรและผู้ร้ายก็มาหักฆ่าเหือดมหาเจริญะ

เจ้าอัครวรปัญญาบุญรณปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุแช่แห้ง

เจ้าแช่แห้งเอาเง็กลงเสียฉนั้น อาชญาเจ้าหลวงอัครวรปัญญาท่านก็มาเล็งเห็นพุทธบาท ศาสนาเป็นที่มีหมองหลคร่ำต่ำชาฉนั้น ในสกราชได้ ๑๑๕๑ ตัวนั้นสิ่งเดียวเดือนยี่ขึ้น ๑๔ คำ ท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนและรัฐประชาบ่าวไพร่ทั้งหลายขึ้นเมื่อเฝียวางยังวัดหลวงแช่แห้งและ บริเวณข่วงมหาธาตุเจ้านั้นแล ถึงเดือนยี่ลงคำ ๑ ยามกองงายแรกก่อตั้งประตู่โขงขึ้นก่อนถึงเดือนยี่ลง ๔ คำก็แล้วบรมวลหันแล เดือนยี่ลง ๑๑ คำได้คาดคะขามหาธาตุเจ้าขึ้นถึงยามกองแลงก็แล้วในวัน เดียวนั้นแลแล้วท่านก็เอาแกนเหล็กอันเก้านั้นลงมาแปงเสียใหม่ต่อแกนเหล็กเก่าขึ้นแถมศอกหนึ่งหัน แล ถึงเดือน ๓ ขึ้น ๗ คำวันอังคาร ยามตูดเช้าเอาแกนเหล็กยอดมหาธาตุเจ้าขึ้นตั้งใหม่ติดต่อด่วนนั้นแล ท่านได้ชุมนุมมายังช่างเครื่องทั้งหลายมาสร้างแปงเง็กใหม่ใส่แถม ใบ เง็กเก่ามี ๗ ใบรวมเข้ากันมี ๙ ใบ แล้วจึงแต่สร้างแปงยังรูปหงส์ตัวหนึ่งงานนักหื้อคาบเง็กขึ้นต่างถึงวันเดือน ขึ้น ๑ คำ ก็ได้มีมันต นาทะสังฆะเจ้าทั้งหลายรวมมี ๓ คน สามเณรมี ๑๑๔ คน มารับทานและเทศนาธรรม ท่านก็พร้อม ด้วยเจ้านายไพร่ไทยทั้งหลายใส่บาตรกินทานในวันเดือน ๓ เพ็ง เม็ง วันพุธนั้นแล ยามเที่ยงวันจึงจัก ชักรูปหงส์คาบเง็กขึ้นต่างยังมหาชินธาตุเจ้าแล้วบรมวลหันแล

เกิดเหตุการณ์อัศจรรย์ ๖ ประการที่วัดพระธาตุแช่แห้ง

ในวันเดือน ๓ เพ็ง ในคืนวันนั้นก็ได้พุทธานิเชกอบรมยังมหาธาตุเจ้าหันแล ถึงวันเดือน ๓ ลง คำหนึ่งท่านก็ใส่บาตรกินทานแถมหันแลในวันเดือน ๓ เพ็งนั้นยามเมื่อเอาเง็กขึ้นต่างนั้นเทพทิพย์ เจ้าก็ซื้อปรากฏหันยังอัศจรรย์อัศจรรย์มี ประการก็ปรากฏมียามนั้นอันหนึ่งคือได้หันคิชะราชาคือว่า พระยาแรง ตัวก็มาแอ่นร้อนอยู่หัดมหาธาตุเจ้าหื้อคนทั้งหลายได้รู้หันชูคนหันแล อันหนึ่งคือว่าได้ยิน เสียงเป็นประดุจดั่งเสียงนกยูงบินมาแต่ทิศกล้าไต้นั้นแท้เล็งผ่อดูแท้พ้อยบหันแลอันหนึ่งคือได้หันยังงู ตัว ๑ตามหลังแห่งพระยาเจ้าเข้าไปที่ข่วง บริเวณแห่งมหาธาตุเจ้าแล้วก็กลับหายไปหันแล อันหนึ่ง ในขณะเมื่อชักรูปหงส์คาบเง็กขึ้นนั้นอันว่ากลับผาเมฆทั้งหลายก็กลับหายไปเสียงได้ ฟันฟ้าอากาศกาย บนก็ใสสว่างบริสุทธิ์มากนัยามนั้นแล อันหนึ่งเล่าดาวยังฟ้าก็ปรากฏหื้อหันแก่คนทั้งหลายเมื่อเที่ยง วันนั้นแลอันหนึ่งฝนก็ตกลงมาหันเม็ดอยู่แท้เหมือนจักถูกตนคนทั้งหลายเหมือนจักหุบถือเอาได้นั้น แท้ก็พ้อยบจักถูกต้องตนคนสักคนตกลงมาบ่ขาดสายนานได้ วันจึงหายแลมี ประการนี้แล้วเจ้าหลวง อัครวรปัญญา ครั้นว่าท่านได้หันอัศจรรย์ทั้งหลายอันบ่ห่อนหันในกาลเมื่อก่อนสักเพื่อฉนั้นนั้นก็บังเกิด ปีติ โสมนัสสมชื่นยินดีหาประมาณได้มากนักหันแล ครั้นว่าบรมวลแล้วท่านก็มีราชนิมนต์ยังพระมหา ครุบาเจ้าวัตร้องห้าตันชื่ออริยะวังโสมาอยู่เมตตาปฏิบัติ วัดหลวงภูเพียงแช่แห้งที่นั่นหันแล ที่นี้จักจา ฝ่ายพระยายอง ก่อนในเมื่อจุลสกราช ๑๑๔๙ ตัวนั้นท่านก็ได้เข้าใจผิดบ่ราพึงถึงบ้านเมืองแห่งตน ลวดได้พร้อมใจกับพระยาแพร่พันพันเจ้ามยหวานเชียงแสน ในสกราชนั้นสิ่งเดียวเดือนยี่ ขึ้น ๖ คำ ม่านก็ยกกองทัพลงมาถึงบ้านกุ่มเมืองเชียงราย ทางบ้านด้าย ท่าแพหันแล ยามนั้นพระยาเชียงของ พระยาเชียงราย และพระยาน่านก็ยกครอบครัวไพร่ไทยหนีลงมาเป็นข้าได้เสียหันแล ดังตัวพระยองก็ บ่ลงมาก็เอาครอบครัวไพร่ไทยแห่งตนข้ามของหนีไปตั้งอยู่เมืองหลวงภูคาที่นั่นแล ครั้นว่ากองทัพน่าน เข้ามาถึงเวียงเชียงแสนดังอันเจ้านาขวาเมืองเชียงแสนก็เอาครอบครัวไพร่ไทยคืนมาตั้งอยู่เมืองเชียง แสนกับด้วยไปมานทั้งหลายดังเก่าหันแล ยามนั้นมานไปทัพทั้งหลายก็ยกทัพไปรบกับด้วยพระยา ยองเชื่อเหตุว่ามานไปทั้งหลาย ราพึงว่าพระยายองนี้หากเป็นข้าพระมหากษัตริย์เจ้าแต่เดิมมาด้าย อันหนึ่งลูกมันก็ยังอยู่ในสำนักพระมหากษัตริย์เจ้าแล รอยมันแพ่ท่านกลับตามท่านชะแลผิและมีเป็น

ฉันนั้น มันยังจักคืนมาเป็นข้าพระมหากษัตริย์เจ้าดังเก่าซะแล้วอ้อ โป่มาทพทั้งหลายก็ย้งรอฟังดู หั้นแล พระยายองก็บ่ออกมาเท่าห้างทพอยู่ถำรบนานสิ่งเดียว อยู่มาถึงจุลศกราชได้ ๑๑๕๒ ตัว ปีกดเส็ด มานก็ยกเอากองทพเข้าไปรบเอาพระยายอง พระยายองก็แตกพ่ายเข้าไปทางเมืองลาวว่าจักไปเมืองสุวรรณโลก

เจ้าอัครวรปัญโญอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

ว่าฉันนั้น เมื่อนั้นมานก็ตามทพเข้าไปก็ลวดได้ตัวพระยายองหั้นแล้วมานก็เอาจไปเมืองอังวะบ่ทันรอดก็ลวดไปตายเสียกลางทางหั้นแลตั้งไพร่ไทยทั้งหลายแห่งพระยายองก็เอากันแตกพ่ายเข้ามาเมืองน่านมีพระยาศรีและราชาปราบโลก ท้าวหาญทั้งหลายเป็นแกก็เข้ามาเมืองน่านมีคน ๕๘๕ ครั้ว ก็เข้ามาทางบ่มางมารอดเมืองน่านในศกราชนั้นเดือน ๑๑ ลง ๓ คำนันก็มาอยู่ในเมืองน่านที่นี้ทั้งมวลแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๕๓ ตัว ปีรวังไค้ เดือน ๗ ออก ๖ ค่ำ พระยาเชียงของก็ยกเอาครอบครัว ไพร่ ไทย ทั้งหลายเมืองเชียงของทั้งมวลออกมาจากเมืองแก่นท้าวก็เข้ามาทางเมืองด่านใต้ก็มาอยู่ในเมืองน่านที่นี้เสียทั้งมวลแล รวมคนครั้วมี ๕๐๕ ครั้วแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๕๔ ตัว ปีเต่าใจ เดือน ๘ ลง ๘ ค่ำวันอาทิตย์ ยามแฉกใกล้เที่ยงวัน อาชญาเจ้าหลวงตนชื่อ อัครวรปัญโญเป็นประธานและเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายทั้งมวลพร้อมกันสร้างแปงก่อย้งพระเจดีย์เจ้าย้งวัดนาราบ เมืองจั่วแรกก่อตั้งวันนั้นแลในพระเจดีย์เจ้าหลังนี้ อาชญาเจ้าหลวงอัครวรปัญโญ ท่านหากตั้งสร้างเอาใหม่ด้วยคำสัจจะอธิษฐานของท่านแลบไซ้เป็นธาตุเก่าบ่มีแล ถึงเดือน ๓ เพ็ง เมี้ง วันพุธท่านก็ได้ฉลองทานแลกระทำพุทธาภิเษกอบรมย้งพระเจดีย์เจ้าวันนั้นแล ในศกราชตัวเดียวนี้อาชญาเจ้าหลวงและเจ้าพระยามงคลวรยศและเจ้าอุปราชอาทอนาและเจ้านายทั้งหลายทั้งมวลมีท้าวหาญไพร่ไทยเป็นบริวารมีคน ๒๐๐ ยกขึ้นเมื่อ เวียงเก่า ถึงวันเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำก็เมื่อรอดบ้านที่บุญเรืองที่นั้นวันนั้นแล ท่านก็พาเอาหน่อขัตติยะวงศ์เจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายหนภายในมีเจ้าอารมมาธิปัตติวงศ์บุญเรืองที่นี้เป็นเค้าพร้อมกันก่อแรกสร้างย้งเสาวิหารและก่อฝาพนั๊กแล้วแล้วใส่สหายบริวารแล้วอยู่ที่นั้นหั้นก่อนแล เมื่ออาชญาเจ้าหลวงและครูบาเจ้าวัดหลวงแช่แห่งท่านก็มาเล้งหั้นยังหน้าพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวงวัดแช่แห่งที่นั้นแล องค์พระพุทธรูปเจ้านันก็เป็นอันขัดแห่งแตกอเยไปฉันนั้นท่านก็พาเจ้านายไพร่ไทยทั้งหลายภายในหมามีครูบาเจ้าวัดแช่แห่งเป็นเค้าก็พร้อมกันสร้างแปงขัดสีใส่สหายและหาญกรักและขัดสีใส่น้ำเกลี้ยงหื้อดิงามแล้วก็ติดคำบรมวลแล้วถึงจุลศกราชได้ ๑๑๕๕ ตัวปีกาเป่า เดือน ๕ พุติยะ ขึ้น ๑๑ ค่ำเม้งวันพฤหัสบดี ไทย กาบยิยามรุ่งเมื่อคืนนั้นไม้มหาจำโรง อันเป็นมูลจำหงายอันหมายสำหรับกับภูเพียงแช่แห่งแต่เมื่อพระสัพพัญญูเจ้ามาถาปะนาไว้เกศาธาตุ ต้นอันพระมหาอาณันทะเถรเจ้าเอาบาตรพระพุทธเจ้ามาห้อยนั้นก็หักโค่นแต่เค้าลงมาฟาดตีมหาธาตุเจ้าตั้งแต่หม้อคว่ำลงมาจับสาหวกาบสาหวกก็แตกบ้างไปสามกบ ลงมาจับแท่นแปดเหลี่ยมก็แตกบ้างไปลงจับแท่น ๔ เหลี่ยมตั้งปากขันหลวงนั้นก็แตกพังลงถูกใส่ปากขันหลวงก็โอดพังลงมาจับแท่นบัลลังก์ถ้วน ๒ ลงมาถูกใส่แท่นบัลลังก์หลวงตั้งธรณีนถันนั้นก็แตกพังลงแล อันหนึ่งวิหารน้อยที่สถิตยสำราญพระเจ้าทันใจห้องหน้าก็ลงฟาดตีใส่ก็โค่นค้ำนหลุพังไปเสียเท่าเว้นไว้ที่พระเจ้าอยู่ยั้นแล ในจุลศกราชเดียวนั้นเดือนขึ้น ๑๔ ค่ำวันเสาร์ฤกษ์ ๒ ตัว ยามกองงายอาชญาหลวงเจ้าอัครวรราชวงศ์ท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยลูกแต่เมืองจั่วขึ้นมาเพี้ยบ้านพ้อปากน้ำสาที่นั้นแล้วถึงเดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ วันเสาร์ฤกษ์ ๒๐ ยามตูดเช้าก็ได้แรกตั้งเวียงไม้ลำแป้นไม้แก่นหื้อเป็นเวียงในบ้านพ้อปากสาที่นั้นหั้นแล ถึงจุลศกราช ๑๑๕๖ ตัว ปีกาบยิ เดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ วันพุธฤกษ์ ๔ ตัว ยามเที่ยงวัน

ท่านก็ยกเอาครอบครัวและท้าวขุนไพร่ไทยทั้งมวลเข้าอยู่เวียงพ้อปากสาที่นั่นวันนั้นแล ครั้นท่านได้ขึ้นมาอยู่เวียงพ้อที่นั่นแล้วก็มาคิดสร้างแปงยังฝ่ายน้ำสาหันแล ดังฝ่ายน้ำสาและโง่งนาที่นั่นอันหารังสูญเสียแต่เมื่อเช่นลาวค้อนก้อมเข้ามากวาดเอาชาวเมืองน่านหนีตั้งแต่นั้นมานานได้ ๒๑๓ ปีแล้ว ท่านก็มาคิดสร้างแปงหื้อเป็นฝ่าย มันคงลูกเป็นโง่งเป็นนาดีมาตั้งเก่าเล่าหั้นแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวท่านก็ได้ยกกองทัพขึ้นรบแม่ลัวะเมืองเชียงแสนกับด้วยพระยาแพร่แล ในจุลสกราชตัวเดียวนี้เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ อาชญาเจ้าอัครวรปัญญาภิพาเอาเจ้านายท้าวขุนบ่าวไพร่ยกจากเวียงพ้อขึ้นมาอยู่เพียงแ่งแห่งที่นั่นแล้วท่านก็พร้อมกับด้วยพระสังฆะเจ้าทั้งหลายหมายมีครูบาเจ้าวัดแ่งแห่งที่นั่นเป็นเค้าได้พากันปฏิสังขารณะสร้างแปงยังพระมหาชินธาตุเจ้า อันไม้จำโรงหากหักโค่นลงทุบตีนั้นตั้งก่อแรกสร้างทำการนั้นตั้งแต่วันเดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำนั้นไปนานได้ ๖ วันก็แล้วบรมวลติงมามาตั้งเก่าหั้นแล ดังวิหารพระทันใจเจ้าและลำต้ายบังเวียนที่ใด หลุดคร่าเสียนั้น ท่านก็พาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยและพระสังฆะเจ้าทั้งมวลสร้างแปงให้สมเ็จบรมวลชู้กันหั้นแล ถึงวันเดือน ๖ เพ็งเม็งวันพฤหัสบดีท่านก็ได้กระทำบุญหื้อทานพุทธานิเชกเบิกบายฉลองยังพระธาตุเจ้าแลกระทำบุญหื้อทานวันนั้นเป็นห้องหนึ่งก่อนแล อยู่มาถึงเดือน ๗ ลง ๘ ค่ำ อาชญาหลวงเจ้าอัครวรปัญญาภิพาท่านก็ยกเอาครอบครัวไพร่ไทยลูกจากเมืองจ๋วขึ้นมาท่านเบิกบายฉลองยังวัดศรีบุญเรืองเป็นมหาพอยอันใหญ่หั้นแล อยู่มาถึงเดือน ๘ เพ็งตกปีใหม่แล้วสกราช ๑๑๕๗ ตัว ปีกาเหมา อาชญาเจ้าหลวงอัครวรปัญญาภิพาท่านก็เข้าเบิกบายฉลองพุทธานิเชกยังพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวงแ่งแห่งนั้นแถมครั้งหนึ่งแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวเดือน ๘ ขึ้น ๒ ค่ำนั้นท่านก็ได้พร้อมกับด้วยเจ้านายท้าวขุน ไพร่ไทยก่อแรกสร้างปราสาทหอธรรมที่วัดกลางเวียงเมืองสาหันแล ลงสูงตั้งดินธรณีขึ้นถึงยอดมี ๔ วาออกแล้วท่านก็ได้ประจัญธาตุอรหันตาเจ้าไว้ในที่นั้นมี ๒๐ พระองค์กับพุทธรูปเจ้าแก้วองค์หนึ่งถึงวันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำเม็งวันอังคารยามกองแลงท่านก็ได้ขึ้นต่างฉัตรแล เมื่อท่านยกจากเมืองจ๋วขึ้นมาตั้งอยู่เวียงสาวันนั้นท่านก็ได้หื้อเจ้าตนเป็นน้ำ คือเจ้าพระยามงคลวรยศและนายอริยะอยู่กับเมืองจ๋วที่นั่น ในจุลสกราชได้ ๑๑๕๗ นั้น ครั้นมารอดถึงเดือน ๙ หั้นก็มาบังเกิดยังเหตุการณ์ในเมืองจ๋วที่นั่นด้วยเทพสังหรณ์แสร้งเอาเทพเป็นยักษ์ เทวดา มากวณควิบุดียัง พุ พระในวัดหลวงเมืองจ๋วที่นั่นแล ยังชาวบ้านก็บุดียังบอกกล่าวและเขียนหนังสือมาขัดขวางหื้อว่าเป็นรุกขเทวดาอยู่รักษายังพระธาตุเจ้าพลูแ่งนั้นก็เป็นทีพระสัพพัญญูเจ้าและอรหันตาทั้งหลายเอาธาตุเจ้ามาถาปะนาตั้งไว้เขาท่านได้สร้างไว้แต่ก่อนนั้นก็โปดพังเสียสูญทั้งหลายก็บ่สร้างบ่แปงต่อไปหื้อสุได้สร้าง ได้แปงหื้อดี เหมือนเก่า ครั้นสุบ่สร้าง บ่แปงยังพระธาตุเจ้าพลูแ่ง ที่นั่นหื้อรุ่งเรืองดิงามเหมือนเก่านั้น ตูก็กวณควิกระทำหื้อเป็นอันตรายไปบ่ยังแล ครั้นว่าสุสร้างแปงหื้อรุ่งเรืองดีงามมาเหมือนเก่าตั้งอันตูทั้งหลายก็บ่บุดิกวณควิแล้วอั้น เมื่อนั้นเจ้าพระยามงคลวรยศตนเป็นน้ำท่านก็แต่งใช้ขึ้นมาไหว้สาอาชญา เจ้าอัครวรปัญญาภิพาตนเป็นหลานที่เวียงพ้อด้วยเหตุการณ์ทั้งหลายนั้นชูประการหั้นแล เมื่ออาชญาเจ้าหลวงอัครวรปัญญาภิพาท่านก็จึงได้บ่หื้อเจ้าพระยามงคลวรยศตนเป็นน้ำและนายอริยะและพระสังฆะเจ้าทั้งหลายและท้าวขุนไพร่ไทยในเมืองจ๋วที่นั่นขึ้นไปสร้างแปงยังพระธาตุเจ้าพลูแ่งหั้นแล เมื่อนั้นถึงเดือนยี่เจ้าพระยามงคลวรยศตนเป็นน้ำท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายและพระธรรมสังฆะเจ้าทั้งหลายในเมืองจ๋วที่นั่นทั้งมวลก่อแรกสร้างแปงหั้นแล ท่านสร้างแปงยังพระธาตุเจ้าพลูแ่งที่นั่นนานได้ ๕ เดือนก็แล้วบรมวลหั้นแล ถึงเดือน ๖ ลง ๘ ค่ำ วันอังคารอาชญาเจ้าหลวงอัครวรปัญญาภิพาท่านก็เสด็จลงต่างฉัตรพระชินะธาตุเจ้าพลูแ่งวันนั้นแล้วก็ลวดกระทำพุทธานิเชกเบิกบายฉลองวันนั้นหั้นแล ครั้นว่าสร้างพระธาตุพลูแ่งที่นั่นแล้วเทพสังหรณ์ก็อนทะราย

กลับหายไปวันนั้นช้อนหันแล ถึงจุลศักราชได้ ๑๑๕๙ ตัว ปีเมืองไส้ อาชญาเจ้าอัครวรปัญญาท่านก็พา
เจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายก่อแรกสร้างก่อเสาพระวิหารหลวงวัดบุญยืนเวียงสาที่นั่นในวันเดือน
๙ ออก ๕ ค่ำเม็งวันเสาร์ไทยกตสะง่า ยามตูดซ้าย จุลศักราช ๑๑๕๙ ตัว ปีเมืองไส้ หันแลถึงจุลศักราช
๑๑๖๐ ตัว ปีเป็กสะง่า นั้นก็อยู่สร้างวัดบุญยืนที่นั่นท่านก็หื้อ หมื่นสัพพะช่าง เป็นสล่าตัดไม้วิหารหลัง
นั้นแล ถึงจุลศักราช ๑๑๖๑ ตัว ปีกัดเม็ด เดือน ๖ ลง ๒ ค่ำ ท่านก็ขับเอาเจ้า นายท้าวขุนไพร่ไทยได้
กำลัง ๔๙๖๓ คน นอกนี้เจ้านายท้าวขุน ๔๓๔ คน รวมเข้ากันมี ๕๓๙๗ คน ก็ยกเข้าไปสร้างฝายสมุน
วันนั้นเดือน ๖ ลง ๕ ค่ำ วันศุกร์ก่อแรกลงหลักไว้ก่อนแล้วจึงขุดเหมืองปันต่ำ ตก ๒ คนรวมต่ำ
รวมต่ำเหมืองมี ๒๔๘๑ ต่ำกึ่งหันแลตั้งฝายสมุนที่นั่นอันห่างสูญไปแต่เมื่อเช่นลาวค้อนก้อม เข้ามา
กวาดเอาเมืองน่านหนึ้นก็เป็นอันนานนักแล นานได้ ๒๑๙ ปีแลเจ้าหลวงอัครวรปัญญา ท่านก็มา
สร้างตั้งแต่วันก่อแรกลงหลักฝายนั้นมาได้ ๑๕ วัน ก็ถูกแล้วบรมลวันนั้น มันคงได้เป็นโพ้ง เป็นนามา
ตราบถึงบัดนี้แล ถึงจุลศักราช ๑๑๖๒ ตัว ปีกัดสันเดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ เม็งวันอังคาร ยามตูดเข้าท่านก็
ขับเอาคนเข้าแผ้วถางเวียงน่านเก่าหันแล ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ เม็งวันพุธไทย กาบสี ยามเที่ยงฤกษ์
ได้ ๒๒ ตัว ชื่อว่า สมณะฤกษ์อาชญาเจ้าหลวงอัครวรปัญญา ท่านก็ได้ก่อแรกสร้างพุทธเจ้าองค์ยืนยัง
วัดหลวงบุญยืนที่นั่นถึงเดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำเม็งวันพุธไทย เต่าใจ ฤกษ์ได้ ๒๘ ตัว ชื่อ มหาธนะฤกษ์ ก็
แล้วบรมล ติดคำเสี่ยง ๔๙๕๐ ใบแล อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๖๓ตัว ปีร่วงร่า ท่านก็ได้ลงไปกราบพิ
ตุลพระมหากษัตริย์เจ้าขอขึ้นมาตั้งเวียงเก่า เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าก็ทรงพระมหากรุณาโปรดหื้อ
ขึ้นมาตั้งหันแล

เจ้าอัครวรปัญญา เข้ามาตั้งอยู่เมืองน่านเก่า

ในจุลศักราชนั้นสิ่งเดียว เดือนยี่ขึ้น ๑๐ ค่ำ ยามมืดทีกแผ่นดินก็ร้องครางสนั่นหวั่นไหวมาก
นัก แก้วอันใส่ยอดพระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้งนั้นก็พอสะเด็นตกลง ยอดพระธาตุเจ้าสุเทพเชียงใหม่
และยอดพระธาตุเจ้าลำพูน และยอดพระธาตุเจ้าลำปาง ยอดพระธาตุเจ้าหอเมืองแพร่และชื่อพระ
วิหารหลวงเมืองพะเยาที่พระเจ้าตนหลวงอยู่นั้นก็สะเด็นตกลงพรวดเดียวกันในขณะนั้นเสี่ยงแล ใน
เดือนเดียวนี้อวดแรม ๑๔ ค่ำก็ข้าไหวแลมที่หนึ่งถึงเดือน ๓ ท่านลูกเวียงสาขึ้นมานิมนต์พระสังฆะเจ้า
ทั้งหลายคาตคะชาเอาแก้วขึ้นใส่แลม ที่ใดขัดแหงแตกยันท่านก็หยดยาซ่อมแบ่งหื้อดีแล้วท่านก็คืบลง
ไปเวียงสาแล้วก็ยกขึ้นมามาตั้งอยู่ดอนหมากเบนก็หื้อคนทั้งหลายแผ้วถางทั้งในเวียงและนอกเวียงทั้ง
มวลง ถึงเดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำวันพฤหัสบดี ฤกษ์ ๘ ตัว ยามเที่ยงวันก็ก่อแรกตั้งแปงประตูเวียงและก่อ
กำแพง ครั้นบรมลแล้วท่านก็ลงไปเวียงสา หันก่อน ถึงเดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ วันจันทร์ท่านก็ยกเอา
ครอบครัวจากเวียงสาขึ้นมาตั้งอยู่ดอนไชย เดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ วังอังคารฤกษ์ได้ ๒๐ ตัว ยามตูด
ซ้าย ท่านก็ยกครอบครัวเสด็จเข้าอยู่เวียงน่านเก่าหันแล ถึงจุลศักราช ๑๑๖๔ ตัว ปีเต่าเส็ด เดือน ๕
ขึ้น ๑๓ ค่ำ ท่านก็ยกเอาไพร่พลกำลังมีคนสามพัน ขึ้นเมื่อรบเอาเมืองเชียงแสนปางเมื่อ

กองทัพไทยรบได้เมืองเชียงแสน

พระยายมราชเมืองใต้เป็นเจ้าแม่ทัพขึ้นมาทั้งพระเจ้าเวียงจันทน์และพระเจ้าเชียงใหม่และ
ท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งมวลรวมไพร่พลคนศึกทั้งมวลมีสองหมื่นยกกองทัพใหญ่ขึ้นเมื่อเวดล้อม
เอาเมืองเชียงแสนปัดก็ถอยลงมาถึงเมืองเดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำหันแลอยู่มาถึงจุลศักราชได้ ๑๑๖๖ ตัว
ปีกาบใจ เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำท่านก็ย้ายเอาไพร่พลมีพันหนึ่ง เมืองเชียงใหม่พันหนึ่ง เมืองนครพน
หนึ่ง เข้ากันสามพันก็ย้ายขึ้นเมื่อคุมรบเมืองเชียงแสนแลม ถึงเดือน ๙ ปดมะขึ้น ๕ ค่ำเม็งวันอังคาร

เวลายามสู้ง้างท่านก็ยกเอารัฟลศึกเข้าเวียงเชียงแสน เข้าประตูดินขอได้เวียงวันนั้นแล ดังตัวเจ้ามวยหวานเจ้าเมืองเชียงแสนก็ถูกปืนตายหั้นแลตั้งตัวเจ้านาชาวเชียงแสนนั้นก็แตกพ่ายหนีไปอยู่จอมเฝ้าจอมแขว ไปไต่ตามเอาก็ได้ตัวนาชาวที่นั่นหั้นแล กับทั้งเมียนาชาวสองคน ลูกนาชาวสามคนแล้วก็กวาดเอาไพร่พลคนครัวเมืองเชียงแสนลงมาใส่เมืองน่านและนคร เชียงใหม่ นับเสียงครั้นลงมารอดเมืองแล้ว เชียงใหม่ก็เอาตัวนาชาวลงไปกราบพิทูลพระมหากษัตริย์เจ้า ตัวนาชาวก็ไปตายเสียยังเมืองใต้ที่นั่นหั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีก็ชุบเลี้ยงเจ้าหลวงอัครวรปัญญาหื้อเป็นเจ้าฟ้าน่านนั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีรักเจ้าหลวงฟ้าน่านเสมอตั้งลูกเกิดแต่อกตนนั้นแล เจ้าอัครวรปัญญาหื้อรบได้เมืองเชียงรุ่งและเมืองสิบสองพินนา

เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็ปงพระราชทานรางวัลแก่เจ้าฟ้ามี่แหวนอำมรงค์ดวงปลาหวง ขันคำลูกหนึ่ง แอ็บยาคำ ๒ ลูก จอกหมากคำ ๒ ลูก ซองพลูคำลูกหนึ่ง มิดผ้าหมากด้ามคำเถียนหนึ่ง คนโทคำลูกหนึ่ง กระโถนคำลูกหนึ่งชะโตกเงิน ๒ ใบ เสื้อผ้าผืนดีและเครื่องสัพพะทั้งมวลมากนัก แล เจ้าฟ้าหลวงครั้นว่าท่านได้รับพระราชทานรางวัลกับด้วยพระมหากษัตริย์เจ้าแล้วก็ทูลลาขึ้นมาหั้นแล ในจุลศกราชเดียวนั้น เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ เมื่งวันอังคารท่านก็เกณฑ์เอารัฟลศึกได้แล้วก็ลงทัพไชยถึงเดือน ๔ ลง ๔ ค่ำ อาชญาเจ้าฟ้าหลวง ท่านก็ยกเอากองทัพขึ้นเมื่อเมืองสิบสองพินนา เชียงรุ่งว่าจักยกกองทัพเข้าผจญปราบเอาว่าฉนั้น เมื่อนั้นเมืองเชียงแข้และเมืองเชียงรุ่ง เมืองสิบสองพินนาทั้งมวลก็บ่อาจจกต่อสู้รบได้สักเมืองก็พากันเข้ามากรมกราบน้อมคู้หัวเมืองขอเป็นข้าพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงเทพมหานครเสี้ยงคู้หัวเมืองหั้นแล ตั้งเมืองเชียงรุ่งนั้นท่านก็เอาตัวเจ้านามวงศ์ตนเป็นน้ำเจ้าเมืองเชียงรุ่งและท้าวพระยาในเมืองสิบสองพินนาทั้งมวลมีพระยาเมืองเชียงแข้เป็นประธานและลูกพระยาภูคาและเครื่องราชบรรณาการทั้งหลาย ลงไปแทบทูลสมเด็จพระเจ้ากรุงเทพมหานครหั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าก็เล็งขำมี ความยินดียิ่งกว่าแล้วก็ปงพระราชทานรางวัลแก่เจ้าฟ้าหลวงน่านเป็นอันมากแล้วก็ปงพระราชทานรางวัลแก่เจ้านายท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายเหนือมีเมืองเชียงรุ่งเป็นต้นหั้นแล พระราชทานขึ้นเมืองเชียงรุ่งนั้นช้างพลาย ๒ ตัว บาตรเหล็ก ๖ ลูก ใบลานเขียนธรรม ๑๒ กับ ผ้าสักหลาดแดง ๖ พับ ผ้าขาวบางมีดอก ๓ พับ ผ้ากาสา ๗ พับ ผ้าพรมนอน ๖ ผืน ผ้าสำนแดง ๑ ผืน ผ้ายกน้ำคำ ๑ ผืน ผ้ายกเทศ ๑ ผืน ผ้ายกกันแยะ ๑ ผืน ผ้ายกนคร ๑ ผืน ผ้ายกกันแยะเขียว ๑ ผืน ผ้ายกกันแยะเทศ ๑ ผืน แก้วกาจ ๒ หมั้นคำปิว ๑๒๐๐ ใบแล ครั้นว่าพระมหากษัตริย์เจ้าปงพระราชทานรางวัลแล้วอาชญาเจ้าฟ้าท่านก็พาเอาเจ้านายหัวเมืองฝ่ายเหนือเข้าทูลลาขึ้นมาหั้นแล ครั้นขึ้นมาถึงเมืองน่านแล้วอาชญาหลวงเจ้าฟ้าท่านก็หื้อเจ้ามหาอุปราชฯ ตนเป็นน้ำแห่งท่านและท้าวขุนบ่าวไพร่มีคน ๒๐๐ คอบคุมเอาเครื่องพระราชทานและท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นเมืองเชียงรุ่งหั้นแลถึงจุลศกราชได้ ๑๑๖๗ ตัว ปีดับเป้า เดือน ๖ เพ็งอาชญาเจ้าฟ้าท่านก็ยกจากเวียงไปตั้งอยู่ไท่ช้างยี่ ที่ดินภูเพียงแซ่แห่งแล้วท่านก็มาเล็งหั้นยังบริเวณ กำแพงพระธาตุเจ้านั้นก็ดูเป็นอันกิดซอม ท่านก็พร้อมกับเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยและพระสังฆเจ้าทั้งหลายพากันขุดค้าย

เจ้าอัครวรปัญญาหื้อบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุแช่แห้ง

และวัดพระธาตุช้างค้ำ

กำแพงพระธาตุเจ้าด้านไต้ขึ้นค้ายออกแถม ๔ วาและก่อประตูโขงด้านวันออกและด้านไต้ด้านวันตกและประตูโขงบังเวียนแห่งพระธาตุสองประตู และก่อขึ้นตั้งกวมแจ้งและก่อแบ่งจุมดอกบัวคำตั้งเหนือใส่ฉัตร ๗ ใบ และก่อแบ่งตั้งรูปเทวบุตร ๔ ตน อยู่ ๔ แ่งหั้นแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๖๘

ตัว ปีรวายยี่ เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เช้าวันอังคาร ไทย เปิกใจ ยามเที่ยงวันท่านข้ามีอาชญาเกณฑ์เอา กำลัง ๕๐๐ คน ก่อสร้างยังรูปมหานาคราชใหญ่ ๒ ตัว ยาว ๖๘ วา ตัวใหญ่แต่แผ่นดินขึ้นสูง ๔ ศอก ยกหัวเล็กฟ้างพานขึ้นสูง ๑๐ ศอกสถาปนาตั้งไว้ ๒ พางข้างหนทางที่นั้นขึ้นเมื่อมีสการพระมหาธาตุ เจ้านั้นแล้วก็ข้าได้สร้างแปงยังศาลาบาตรเลียบบวดตามกำแพงภายในบริเวณช่วงมหาธาตุเจ้าแล ได้ก่อรูปท้าวจตุโลกทั้ง ๔ กับบริวารและสอง และสอง อยู่รักษาพระธาตุเจ้าทั้ง ๔ แจ่งหั้นแล ถึงเดือน ๖ เพ็ง ท่านก็หยาดน้ำหมายทานหั้นห้องหนึ่งก่อนแล อยู่มาถึงสกราชได้ ๑๑๖๙ ตัว ปีเมืองเหมาเดือน ๑๑ ขึ้นค่ำหนึ่ง เมิง วันอังคาร ไทย รุ่งเป่า ยามกองงายทิพย์เจดีย์อันตั้งอยู่ภายหนเหนือแห่งพระธาตุ เจ้าวัดช้างค้ำนั้นก็ไค่น้ำค้ำพังลงแล ถึงเดือน ๕ ลง ๖ ค่ำ วันพุธนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงท่านก็ข้าได้สร้าง ศาลานางหย่อง ก่อเสาดิน มุงด้วยแปนเกล็ดมี ๓ ห้อง ๒ ซายหั้นแล ถึงเดือน ๖ ลง ๑๒ ค่ำ เมิงวันพุธ ยามเที่ยงวัน ท่าน

เจ้าอัครวรปัญญาได้พระเกศาธาตุ

ก็พาเอาศรัทธาทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกพร้อมกันก่อสร้างยังทิพย์เจดีย์ขึ้นแถมใหม่ แล้วท่านก็ข้าได้บรรจุธาตุเจ้าไว้ ๑๖ องค์ก่อขึ้นสูง ๗ วา ได้ต่างฉัตร ๕ ใบไว้ซงทั้ง ๔ ด้านเป็นที่สถิตย์ พระพุทธรูปเจ้า ๔ องค์ทองหั้นแล อยู่มาถึงจุลสกราชได้ ๑๑๗๐ ตัว ปีเปิกสี่ เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ เจ้า ฟ้าหลวงท่านก็เสด็จลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ ท่านเสด็จลงไปถึงท่าปลาบ้านแฝกหั้นแล้ว ยามนั้นยังมีเจ้าสามเณร ๒ ตน ตนหนึ่งชื่อว่า อริยะ ตนหนึ่งชื่อว่า ปัญญา ลงไปสู่ท่าเวลายามเช้าเขา ท่านก็ได้หั้นยังให้เงินลูกหนึ่งฟุ่บ้นแคว้นอยู่ที่วังวนปากถ้ำหั้นก็ชวนกันไปเอาออกมาแล้วก็ไขดุกก็หั้นพระ เกศาธาตุเจ้าดวงหนึ่งรอยเข้ามูกดาหารไว้ ๔ ดวงแล ธาตุพระอรหันตาเจ้ามี ๒๖๐ ดวง พระพิมพ์ค่า ๖๐ องค์พระพิมพ์เงิน ๒๐๔ องค์แล พระพุทธรูปแก้วมี ๔ องค์ ต้นดอกไม้คำตันหนึ่งต้นดอกไม้เงินตัน หนึ่ง น้ำตันเงินตันหนึ่ง น้ำตันคำตันหนึ่ง ะไหลเงินลูกหนึ่งะไหลคำลูกหนึ่ง หมอนเงินลูกหนึ่งภายใน ใส่แก่นจันทน์ขาว หมอนคำลูกหนึ่ง ภายในใส่แก่นจันทน์แดงและข้างซ้อย ม้าซ้อย เงินคำมี ๖๐ สาด เงินหนึ่ง สาดคำหนึ่ง แก้วแหวนเงินคำมีพร้อมช่ออันครั้นท่านลงไปถึงแล้วท่านก็หื้อช่างเครื่องมาตีแปง ยังโกศเงินใส่และแปงต้นดอกไม้เงินหนึ่งต้น ต้นดอกไม้คำหนึ่งต้นบูชาไว้กับพระธาตุเจ้าแล้วท่านก็ นิมนต์เอาพระสังฆะเจ้ามาฉลองฟังธรรมพุทธานิเชกใส่บาตร หยาดน้ำหมายทานแล้ว ท่านก็นิมนต์เอา พระเกศาธาตุเจ้าลงสู่เรือเอาจาล่องลงไปเมตตาพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้หั้นแล พระมหากษัตริย์เจ้า ครั้นว่าได้ทราบรู้ยินยังเจ้าฟ้าได้พระเกศาธาตุเจ้าลงไปเมตตา ฉนั้นนั้น ท่านก็มีโสมนัสชมชื่นยินดีหา ประมาณปได้แล้วท่านก็แต่งเสลียงคำและขันคำพร้อมด้วยเครื่องสงเสพคือ ดุริยดนตรีมาต้อนรับเอา แล้วก็สงเสพ แท้แหวนนำเอาเข้าไปถึงท้องปราสาทแล้วก็กระทำสักการบูชาพระเกศาธาตุเจ้าด้วย เครื่องบูชาทานทั้งหลายต่างๆ หั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็มีขันธูปเทียนขอนิมันตะนายัง พระเกศาธาตุเจ้าอยู่เมตตาโปรดในกรุงเทพพระมหานครหั้นแล แล้วท่านก็มีคำยินดีกับด้วยเจ้าฟ้ายิ่ง กว่าเก่าแล้วก็ปงพระราชทานรางวัลโถมะนาคุณบุญเจ้าฟ้าเป็นอันมากนั้กหั้นแล เจ้าฟ้าหลวงครั้นว่า เมี้ยนแก่ราชกิจการทั้งมวลแล้วท่านก็กราบทูลลาพระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นมาถึงเมืองน่านในเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ วันนั้นแลครั้นว่าท่านเสด็จขึ้นมารอดเมืองแล้วท่านก็จึงชักปกเติน ยังเจ้านายขัตติยะวงศา ขุนแสน ขุนหมื่น รัฐประชาไพรไทยทั้งหลายมวลงทั้งหนภายใน ภายนอกทั้งมวลงในจังหวัดนครเมือง น่าน ทุกแห่งหื้อตกแต่งห้างยังสัพพะจุเอื่องเครื่องคร้วท่านและเครื่องเล่นทั้งหลายพร้อมชูเอื่อง หื้อมี

รูปสัพพะรูปทั้งหลายพร้อมชู้แล้ว ถึงวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ท่านก็มีอาชญาแก่เจ้านายเสนาอา
มาตย์ไพร่ไทย

งานหกเพ็งนมัสการพระธาตุแช่แห้ง

เจ้าอัครวรปัญญาถึงอัฐธรรม

ทั้งหลายก่อตั้งเล่นเป็นมหรสพในท้องช่วงสนามไปตราบถึงวันเดือนเพ็งนั้นเวลาเช้าก็จึงยกเอา
ครวทานทั้งหลายมวลงขึ้นไปในช่วงแก้วฤเพียงได้นิมิตพระสังฆะเจ้า เจ้าสามเณรมารับทานในช่วงพระ
ธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้งรวมเส้นหัววัดมี ๑๓๙ หัววัด รวมภิกขุสังฆะเจ้าทั้งหลายมี ๔๖๓ องค์ รวม
สามเณรทั้งมวลงมี ๘๖๓ องค์รวมเข้ากันมี ๑๓๒๖ พระองค์แล ทานวัดอุทยานมีหอผ้า ๑๓๖ หลัง ท่านก็
ได้แข่งบอกไฟวิใหญ่บอกหนึ่งใส่ดินไฟเสี่ยงสามแสนสี่หมื่นเจ็ดพัน หนอนุโมทานมีบอกไฟขึ้นตั้งแต่
หมื่นน้ำลงลุ่มมี ๑๔๔ บอก บอกไฟวิน้อยและบอกไฟกว้าง บอกไฟคว้าง บอกไฟถึงหัน ไฟดาว ไฟนก
ไฟเทียน ประทีป ช่อ พุง ทั้งหมดจักคนบาได้ มีทั้งต้นกล้วยพฤษภสัพพะทั้งหมดแล แต่บอกไฟขึ้น เจาะ
๓ วัน จึงเมี้ยนบรมวลแล อยู่มาถึงจุลศกราชได้ ๑๑๗๒ ตัวปีกดสะง่า เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ สมเด็จพระ
พระเจ้าฟ้าอัครวรปัญญาท่านก็เสด็จลงไปปลงศพพระมหากษัตริย์เจ้าบรมโกฏีในกรุงเทพมหานคร บ่
ทันได้ปลงถึงเดือนยี่ลง ๔ ค่ำ ยามใกล้รุ่งท่านก็บังเกิดด้วยพยาธิแล้วก็ถึงแก่อสัญกรรมตายไปในเมือง
ใต้ที่นั่นวันนั้นหันแล สมเด็จพระเจ้าฟ้าเมื่อแต่แรกต้นพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ ได้ปง อะมิต่อ
จำสวนหื้อท่านได้เป็นพระยาน่านแล้วท่านก็ตั้งอยู่ยังเมืองเจียงที่นั่นได้ ๓ ปี ถึง ปีรวายสะง่าเดือนยี่ขึ้น
๓ ค่ำ ท่านก็ได้ยกเอาครอบครัวลูกเมียเจ้านายไพร่

ประวัติเจ้าฟ้าอัครวรปัญญา

ไทยหนีจากเมืองเจียงที่นั่นลงมาถึงเดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ ก็มารอดเมืองน่านตั้งอยู่บ้านทิกบุญเรือง
ที่นั่นก่อนหันแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวท่านก็ได้ไปหาเจ้าพระยามงคลวรายศที่เมืองท่าปลา ขอลงมาเป็น
เอาราชการพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้หันแล เมื่อนั้นเจ้าตนเป็นน้ามีความยินดีแล้วท่านก็ลวดมอบ
บ้านปงเมืองหื้อเจ้าอัครวรปัญญาได้ครอบครองบ้านเมืองต่อไปหันแล เจ้าอัครวรปัญญาท่านก็กลับคืน
มาอยู่บ้านทิกบุญเรืองหันได้ปีหนึ่ง ถึงปีเบิกสัน จุลศกราชได้ ๑๑๕๐ ตัว เดือน ๙ ลง ๑๓ ค่ำ ท่านก็ได้
ลงไปกราบทูลขอเป็นข้าพึ่งสมภารเอาราชการฝ่ายใต้ฉนั้น ท่านก็ยกตั้งเจ้าอัครวรปัญญาขึ้นหื้อเป็น
เจ้าพระยาน่านหันแล ท่านได้เป็นพระยาน่านได้ ๑๗ ปี แล้วก็ได้ยกเอาไพร่พลศึกพร้อมกับด้วย นคร
เชียงใหม่ ขึ้นเมื่อปราบพญเอาเมืองเชียงแสนได้แล้วก็เอาลงไปกราบทูลถวายพระมหากษัตริย์เจ้า
เมืองใต้ พระมหากษัตริย์มีความยินดีเป็นอันมากแล้วก็เลื่อนยกท่านขึ้นหื้อเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงเมือง
น่านหันแล ท่านเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงน่าน นั้นนานได้ ๕ ปี ถึงปีกดสะง่า เดือนยี่ ลง ๔ ค่ำ ยามใกล้
รุ่งท่านก็ถึงแก่กรรมไปหันแล สมเด็จพระเจ้าฟ้าท่านเสวยราชสมบัติเมืองน่านได้ ๒๒ ปีนี้ เป็นข้าฝ่าย
ใต้ เป็นพระยาน่านอยู่เมืองเจียง ๓ ปีนั้นเป็นข้าฝ่ายเหนือ รวมท่านได้เป็นเจ้าเสวยเมืองอยู่เมืองเจียงและ
เมืองน่าน

เจ้าสุมนเทวราชเป็นเจ้าเมืองน่าน

นี้ได้ ๒๕ ปีแลได้ ๗ เช่นช่วงศกก่อนแล ผิดกันนับแต่เจ้าขุนฟองโพ้นมาได้ ๕๗ เช่นตนกินเมือง
ก่อนแล ในจุลศกราช ๑๑๗๒ ตัว ปีกดสะง่าวันสิ่งเดียว เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เม็ง วันพฤหัสบดี นั้น
เจ้าพระยาอุปราชา ตนเป็นน้าอยู่รักษาเมืองภายหลังท่านก็ได้ขึ้นเมื่อก่อพระเจดีย์เจ้าเขาแก้ววันนั้น

ข้าหลวงซื้อพระยาจันทะทิพย์ถือนั่งสือตราพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ขึ้นมาตั้งเจ้าพระยามหาอุป
ราชาตนเป็นน้าอันหื้อเป็นเจ้าพระยาน่านในวันนั้นแล พระมหากษัตริย์เจ้าก็เลื่อนยศขึ้นว่าเจ้าสมน
เทวราชเจ้าพระยาน่านว่าอันนั้นแล ครั้นว่าท่านได้รับเมืองแล้ว ถึงเดือน ๖ ลง ๓ คำ ท่านก็ลงลงไป
เฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ตนลูกหั้นแล ถึงเดือน ๗ ลง ๔ คำก็ถึงกรุงเทพมหานครในวันนั้นแลถึง
จุลศกราช ๑๑๗๓ ตัว ปีว้งเม็ด เดือน ๗ ลง ๖ คำ วันปีใหม่ พระ

มหากษัตริย์ จึงปงพระราชทานหื้อแก่เจ้าหลวงสมนเทวราช คือมี พานพระศรีคำใบหนึ่ง จอกคำ ๒ ใบ
ผอบยาสูบคำ ๒ อัน ชองพลูคำอันหนึ่ง มีด้ามคำเถียนหนึ่ง อุบนวดคำลูกหนึ่ง คนโทคำลูกหนึ่ง
กระโถน คำใบหนึ่ง แหวนธำมรงค์ราชาลูกดีพลอยเพชรต้น ๑๐ กลาง ๑๒ วง พระกลดแดงดอกคำใบ
หนึ่ง ปืนลองชนเครื่องคำบอกหนึ่ง ปืนลองชนต้นเหลียม ๒ บอก ต้นกลม ๓ บอก ผ้ายกไหมคำหลวง
สังเวียนผืนหนึ่ง ผ้านุ่งยกไหมคำ ๔ ผืน ผ้าโพกหัวทองผืนหนึ่ง เสื้อจีบเอวผุดดอกคำผืนหนึ่ง แพรเขียว
ผุดดอกคำผืนหนึ่ง สุดแร ๒ ผืน ชะโตกเงิน ๒ ใบ มีฉนั้นแล

เจ้าสมนเทวราชตีเมืองลำ เมืองพง

กวาดต้อนเมืองลื้อต่างๆ มาไว้เมื่อน่าน

อาชญาเจ้าหลวงครั้นว่าแล้วเกรงราชการแล้วท่านก็กราบทูลลาขึ้นมาถึงเมืองในเดือน ๙ ทู
ยะขึ้น ๗ คำวันนั้นแล ในสกราชเดียนั้นเดือน ๖ ลง ๑๒ คำ อาชญาเจ้าหลวงสมนเทวราช ท่านก็ยก
เอาพลนิกายโยธาทั้งหลายขึ้นเมื่อตีเอาเมืองลำ เมืองพง ก็ได้ยกทัพไปอยู่ท่าซี้เหล็กแล้วท่านก็
จึงมีอาชญาสั่งหื้อเสนาอำมาตย์ปกวินหลวงด้านใต้ลุนหลังหั้นแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๗๔ ตัว เดือน
๙ ขึ้น ๑๒ คำเม็ง วันเสาร์เสนาอำมาตย์ทั้งหลายอันอยู่ภายหลังก็พร้อมกันไพร่ไทยทั้งมวลปกวิน
หลวงด้านใต้วันนั้นแล ในสกราชเดียนั้นเดือน ๓ อาชญาเจ้าหลวงท่านก็กวาดเอาคนครัวเมืองลำ เมือง
พง เชียงแอ้ง เมืองหลวงภูคาลงมาไว้เมื่อน่านมีหกพันครัวหั้นแล ถึงจุลศกราช ๑๑๗๕ ตัว ปีกำเริบ
อาชญาหลวงเจ้า ท่านก็ลาถอยกองทัพกลับลงมาถึงเมื่อน่านเดือน ๘ หั้นแล ในสกราชเดียนั้นเดือน
๑๒ ท่านก็นำเอาท้าวพระยาหัวเมืองลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครเมืองใต้หั้น ครั้น
ว่าแล้วเกรงราชการทั้งมวลแล้วท่านก็กราบทูลลาพาเจ้านายหัวเมืองขึ้นมาถึงเมืองในเดือน ๔ หั้นแล
ในสกราชเดียนั้นเดือน ๖ เพ็ง ท่านก็กระทำเบิกบายฉลองทานพระอุโบสถวัดช้างค้ำด้านเหนือเป็นมหา
ทานอันใหญ่หั้นแล ถึงสกราช ๑๑๗๖ ตัว ปีกาบเส็ด เดือน ๘ เพ็ง อาชญาเจ้าหลวงท่านก็กระทำเบิก
บายฉลองยังพระมหาเจดีย์เจ้าเขาแก้วเป็นมหาพอยอันใหญ่และกับทั้งวิหารเขาแก้วนั้นก็ฉลองพร้อม
เดียวกันนั้นแล ในสกราชเดียนั้น เดือน ๔

เจ้าสมนเทวราชสร้างเหมืองหลวงและฝายสมน

ลง ๓ คำ อาชญาเจ้าหลวงท่านก็ยกเอากำลังคนหนึ่งหมื่นไปตั้งตำหนักอยู่ทุ่งถ่มตองไปขุด
เหมืองหลวงและตั้งฝายแล ถึงเดือน ๔ นั้นลง ๕ คำเม็ง วันเสาร์ไทย เตาสะง่า ฤกษ์ ๘ ตัวชื่อว่าราชา
ยามกองแลท่านก็แรกขุดเหมืองและตีฝายสมนวันนั้นแล รวมตำเหมืองมี ๙๒๓๒ ตำ ปากเหมืองกว้าง
๒ วา ห้องเหมืองกว้าง ๔ ศอกถึงเดือน ๕ ลง ๑๒ คำก็แล้วบรมวลหั้นแล ถึงเดือน ๕ ลง ๑๔ คำ
อาชญาเจ้าหลวงท่านก็เสด็จเข้ามาเวียงวันนั้นหั้นแล ถึงจุลศกราช ๑๑๗๗ ตัว ปีดับไค้ อาชญาเจ้า
หลวงท่านก็เล้งหันฝายหลวงสมนบ มั่นขึ้นถึงเดือน ๗ ขึ้นหนึ่งคำ ท่านก็ย้ายเอากำลังมีคนหนึ่งหมื่น
ออกตีฝายสมนแถมในวันนั้น เดือน ๗ ขึ้น ๗ คำวันนั้นถึงเดือนขึ้น ๑๓ คำก็แล้วบรมวลหั้นแล ถึง

เดือน ๗ ลง ๑๔ คำ ท่านก็เสด็จเข้ามาเวียงวันนั้นหันแล ถึงจุลศกราช ๑๑๗๘ ตัว ปีรวายใจ เดือน ๙ ขึ้น ๑๑ คำ เจ้าพระยาจางวางชาวตนเป็นพี่ท่านก็อนิจกรรมเสียวันนั้นแล

ถึงเดือน ๑๐ ขึ้น ๙ คำ เจ้าพระยาจางวางซ้ายตนเป็นพี่ท่านก็ช้อนิจกรรมแถมในศกราชเดียวกันหันแล ถึงจุลศกราชเดียวกันนั้นหมอล้องช้างชื่อน้อยคันธาไปคล้องช้างก็ได้ช้างเผือกพลายหนึ่งสูง ๓ ศอก คืบปลาย ๖ นิ้ว งายาวคืบ ๓ นิ้วที่ในแขวงเมืองจันทราเข้ามาถึงตำหนักทำขึ้นเหล็กในเดือน ๔ ขึ้น ๑๑ คำ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ คำอาชญาหลวงเจ้าก็เสด็จยกเอาพลนิกายโยธาเจ้านายท้าวขุนทั้งหลาย

เจ้าสุนทรวรราชนำช้างเผือกและช้างแดง

ถวายพระมหากษัตริย์ในกรุงเทพฯ

ออกไปต้อนรับเอาพระยาช้างเผือกในวันนั้นเดือน ๔ ขึ้น ๑๓ คำ เมื่อย่างอังคารนั้นท่านก็ยกเอาพลนิกายโยธาทั้งหลายแห่เอาพระยาช้างเผือกเข้ามาสู่เวียงในยามแฉีกใกล้สู่เที่ยงวันท่านก็มีอาชญาที่อระวัรักษ่อุ่มงั้นคัลเฝ้าไว้ตำหนักหลวงช่วงสนามหันก่อนแล ในศกราชเดียวกันเดือน ๖ ขึ้น ๘ คำอาชญาเจ้าหลวงท่านก็ยกเอาพลนิกายโยธาเจ้านายลูกหลานและพระยาหัวเมือง เชียงแข็ง เชียงของ ภูคา เมืองหลวง คุมเอาพระยาช้างเผือก ลงไปถวายพระมหากษัตริย์เจ้าปราสาททองในกรุงเทพมหานครวันนั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าก็มีความยินดีแล้วก็ปงพระราชทานรางวัลหื้อแก่อาชญาเจ้าหลวงสุนทรวรราช มีเงินไต้ ๒ ชั่งและสิ่งของทั้งหลายมวลงเป็นอันมากหันแล ครั้นว่าแล้วแก่ราชกิจการทั้งหลายแล้วท่านก็กราบทูลลาขึ้นม้านั้นแล ท่านมาถึงเมืองพิชัยหันในกาลเมื่ออุณหสัณฑ์ท่านเอาช้างเผือกลงไปเมืองไถ้ นั้น หมอล้องช้างก็ได้ช้างแดง

แถมพัง ๑ นำเอาเข้ามาสู่เวียงในศกราช ๑๑๗๙ ตัว ปีเมืองเป้าเดือน ๙ ปถมะขึ้น ๑๓ คำหันแล ถึงเดือน ๙ ทูติยะขึ้น ๑๑ คำเจ้าพระยารัตนะ เจ้าราชวงศ์ คุมเอาช้างแดงลงไปถึงเมืองพิชัยก็ลงไปประสบบาอาชญาเจ้าหลวงยังเมืองพิชัยแล้วเมื่อนั้นอาชญาเจ้าหลวงก็หื้อพระยารัตนะหัวเมืองแก้วและเจ้าราชวงศ์กุมเอาช้างแดงลงไปถวายพระมหากษัตริย์ เจ้าเมืองไต้หันแล พระมหากษัตริย์เจ้าก็สรรเสริญยกยอบุญคุณเจ้าหลวงมากนักหันแล ท่านก็ปงพระราชทานรางวัลเป็น

น้ำท่วมเมืองน่าน

อันมากหันแล อาชญาเจ้าหลวงท่านก็เสด็จขึ้นมาถึงเมืองในเดือน ๑๐ ลง ๔ คำ วันนั้นหันแล ครั้นว่าท่านขึ้นมาถึงเมืองแล้วท่านก็มีอาชญาแก่ท้าวพระยาเสนาอามาตย์หื้อแบ่งหื้อเวทดาไว้ที่ป่าเขตเมืองจันทราได้ช้างเผือกนั้นหื้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลายว่าอย่าหื้อคนทั้งหลายได้กระทำปาณาติบาต แก่สัตว์ทั้งหลายในแขวงป่าที่นั้นหันแลในศกราชเดียวกันเดือน ๙ ทูติยะลง ๑๐ คำ วันเสาร์ยามตูดเช้าหน้านานองท่วมเวียงวันนั้น ดังปรากฏเวียงและวัดวาอารามหื้อเรือนก็หลุไหลโปดพังไปเป็นอันมากหันแล อาชญาเจ้าสุนทรวรราช ท่านก็มาเล็งหันเวียงเก่านั้นเป็นอันซ่อมแซม ด้านวันออกแม่น้ำกั้ทั้งขวกโปดพังเข้ามาเป็นอันมากฉนั้น ท่านก็จึงมีอาชญาแก่ท้าวพระยาชัตติยะวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายหื้อได้พิจารณาที่เป็นชัยภูมิควรจักย้ายไปตั้งหื้อเป็นเวียงนั้นจึงหันยังดงพระเนตรช้างมีทิศหนเหนือไกลเวียงเก่า ๓๖ เส้น ไกลน่าน ๒๐ เส้นก็เป็นชัยภูมิตั้งหื้อเป็นมหานครเวียงใหญ่หันแล ในศกราชเดียวกันเดือน ๓ ขึ้น ๙ คำท่านก็ยกเอาพลนิกายโยธาไปเลียบเล็งดูหันสถานที่นั้นก็ควรตั้งหื้อเป็นมหานครชัยภูมิแล้วอาชญาหลวงเจ้าท่านก็หื้อคนทั้งหลายแผ้วถางที่นั้นถึงเดือน ๔ ขึ้น ๓ คำ เมื่อย่างวันศุกร์ ท่านก็พาเอาท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายขึ้นเมื่อตั้งอยู่ตำหนักดงพระเนตรช้างที่นั้นถึงเดือน ๕ ขึ้น ๒ คำ แผ้วถางบรวลงถึงเดือน ๕ ขึ้น ๙ คำ เมื่อย่างวันเสาร์เจ้าสุนทรวรราชสร้างเวียงเหนือ

ไทย เป็กสัน ฤกษ์ ๒ ตัว ชื่อมหาชนะฤกษ์ อยู่ในกรกฎราช ยามตูดซ้ายแรกปุกประตู่เวียงและตั้งลำด้านวันออกมี ๙๔๐ ต่ำ ขุดคือด้านวันตก ๗๒๘ ต่ำ ด้านใต้ ๓๙๓ ต่ำ ด้านเหนือ ๖๗๗ ต่อ ปากคือกว้าง ๕ ศอก ท้องคือกว้าง ๔ ศอก ลึก ๙ ศอก รวมต่ำเวียงทั้ง ๔ ด้านเข้ากันมี ๓๐๓๘ ต่อ ท่านสร้างแปงก็แล้วบรมวลในเดือน ๖ หั้นแล ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ วันสังขารอาชญาเจ้าหลวงก็เสด็จขึ้นไปตกปีใหม่เสียก่อน ถึงจุลศกราช ๑๑๘๐ ตัว ปีเป็กยี่ เดือน ๗เพ็ง ท่านก็เบิกบายฉลองพระวิหารหลวงด้านใต้และพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวงและหอธรรมเป็นมหาทานอันใหญ่หั้นแล ในสกราชเดียวนี้นท่านก็มีอาชญาหื้อสร้างแปงวัดวาอารามหอเรือนเสียก่อนหั้นแล ถึงจุลศกราช ๑๑๘๑ ตัว ปีกัดเหม้าเดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ เม็งวันอังคารฤกษ์ ๑๑ ตัวชื่อ มหาชนะยามแฉกใกล้เที่ยงวันอาชญาหลวงเจ้าสุมนเทวราชท่านก็ยกเอาครอบครัวทั้งมวลเสด็จเข้าอยู่เวียงในวันนั้นหั้นแล ถึงจุลศกราช ๑๑๘๒ ตัว ปีกดสีเดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ พระยาวัน วันเสาร์อาชญาหลวงเจ้าก็ปงพระราชกรุณาตั้งแสนหลวงหื้อเป็นพระยา ๔ ตน และขุนทั้ง ๘ และขุนจะเร ๑๒ คนไว้หื้อปรีชาคิดราชการเหนือสนามหั้นแล ในสกราชเดียวนี้นเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๔ ค่ำ หมอคล้องช้างก็ได้ช้างแดงแถมพลายหนึ่งเอาเข้ามาถวายถึงราชสำนักในวันนั้นอาชญาเจ้าหลวงท่านก็หื้อระวังรักษาไว้ตำหนักข่งสนามหลวงหั้นแล

เจ้าสุมนเทวราชนำช้างแดงถวายแก่พระมหากษัตริย์

และบูรณะวัดพระธาตุแช่แห้ง

ถึงเดือน ๖ ลง ๖ ค่ำ อาชญาหลวงเจ้าท่านก็เกณฑ์หื้อเจ้าอุปราชและเจ้านายท้าวขุนคุมเอาช้างแดงลงไปถวายพระมหากษัตริย์เจ้าในเมืองกรุงเทพมหานครวันนั้นหั้นแล ในจุลศกราชเดียวนี้นเดือนเจียงลง ๑๑ ค่ำ เม็งวันเสาร์ อาชญาหลวงเจ้าท่านจึงมีอาชญาหื้อเสนาอำมาตย์ปุกเสามังเมือง เล่มวันตกกับหลักช้างเผือกไว้ข่งสนามหลวงหั้นแล ถึงเดือนเจียงขึ้น ๑๓ ค่ำ ปุกเสาเซมเมืองเล่มหนเหนือวันนั้นแล ในสกราชเดียวนี้อาชญาเจ้าหลวงท่านก็มาเล็งหั้นพระวิหารหลวงแช่แห้งเป็นอันหลุดต่ำ คร่ำเสียท่านก็ได้พาเอาขัตติยะวงศาเสนาอำมาตย์กระทำหดยาสร้างแปงกายบนมีแปและแป้นแพนบายกลุ่มได้ก่อฝาพนักรวดรอบพระวิหารและเลิกสร้างติดต่อดมยังพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวงหารักติดคำใหม่หั้นแล บ่เท่าแต่นั้นท่านก็ได้สร้างแปงฉัตรหลวง ๔ ใบ กระทำแล้วด้วยไม้แก่นมุงด้วยแป้นหุ้มด้วยแผ่นทองแดงเสียงทองหนักแสนสองหมื่น ต้องด้วยลายดอกประดับด้วยแก้วและใส่รักทางติดด้วยสุวรรณคำแดงและติดด้วยข้ายไโรและหล่อเต็งหลวง ๒ ลูก ลูกหนึ่งเสียงทองแสนเจ็ดหมื่นลูกหนึ่งเสียงทองแสนสามหมื่น ปุกหอเต็ง ๒ หลังไว้วันตกวันออกหั้นแล ถึงเดือน ๖ เพ็ง เม็ง วันอาทิตย์ท่านก็พร้อมกับด้วยอัคมะเหสีและหน่อขัตติยะราชวงศาและเสนาอำมาตย์ไพร่ไทย ทั้งภายในและภายนอกในจังหวัดนครน่านทั้งมวลกระทำพุทธานิเชกเบิก

เมืองสิบสองพินนา เชียงรุ่งมาขอซื้อช้าง

บายฉลองถวายให้เป็นทานไว้กับพุทธศาสนาบูชาพระมหาธาตุเจ้าหั้นแล บ่เท่าแต่นั้นท่านก็หื้อทาน ๓ คนแม่ลูก ชายสอง หญิงหนึ่งไว้กับพระมหาธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้งที่นั่นตราบ ๕๐๐๐ พระวิสสาวันนั้นหั้นแล ดังพระสังฆะเจ้าอันได้นิมนต์มารับไทยมหาทานในสมัยนั้นเส้นหัววัดมี ๑๖๕ หัววัด เจ้าภิกขุมี ๓๓๙ องค์ เณรมี ๗๔๙ องค์แล ถึงเดือน ๖ ลงนั้น ลง ๖ ต่ำ เม็ง วันเสาร์แผ่นดินไหวในวันนั้นยอดมหาธาตุเจ้าแช่แห้งก็หักลงห้อยอยู่แล ในเดือน ๖ นั้น ลง ๑๓ ค่ำอาชญาเจ้าหลวงท่านก็เกณฑ์เอากำลังมีคนหนึ่งหมื่นยกไปตีฝ่ายสุมนและห้วยล้องทั้งมวลหื้อน้ำเข้ามาถึงเวียงหั้นแล ถึงจุลศกราชได้ ๑๑๘๓ ตัว ปีร่วงไล่ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ เมืองสิบสองพินนา เชียงรุ่งมีราชบรรณาการคือ ม้า ๔

ตัว เงิน ๗๔๐๐ ผ้าไหมม่าน ๓ ผืน แรแดงหนึ่งรำ ชะกินเขียวหนึ่งรำ แรเหลือหนึ่งรำ เกียนแดง ๖ ผืน เกียนดอกหนึ่งผืนและราชสาส์นแต่งหื้อพระยาอรินทร์และราชาปัญญาคำลือเป็นราชทูตไพร่เข้ากัน ๒๓ คนนำเอาลงมาถวายถึงสำนักอาชญาหลวงเจ้าสุมนเทวราช ขอซื้อช้างพลายหกตัวไปเป็นช้างมงคล ทูลขวัญเจ้าฟ้าอังวะองค์ใหม่ว่าฉันนั้น อาชญาเจ้าหลวงจักขายหื้อยังบ่ได้เทื่อเมื่อนั้นจึงใช้หื้อหมื่นนะ รัตน์ถือหนังสือลงไปแจ้งราชการใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททูลเกล้าฯ ถวายเจ้าเมืองใต้เห็นแล พระมหากษัตริย์ เจ้าจึงมีโปรดว่าตั้งเมืองพระถึงก์หากเป็นเมืองราชไมตรี

การแต่งตั้งมหาสังฆราชาเมืองน่าน

กับกรุงศรีอยุธยาแลให้พระยาน่านได้ขายหื้อตามความประสงค์แห่งเขาพะทะ โปรดประการ นี้ อาชญาเจ้าหลวงท่านได้แจ้งแล้วจึงมีอาชญาปงแกเสนาอามาตย์ตรวจวัดหาเอาช้างภายในเมืองน่าน ตัวหูดีหางดีหมดปลอดขายหื้อพระยาอรินทร์ ตัว เป็นค่า ๑๑๕๗๐ เงินรางหันแล ในสกราชเดียนนี้ เดือน ๙ ลง ๖ คำ เม็ง วันพฤหัสบดี ไทย รุ่งเม็ตฤกษ์ ๒๕ ตัว ชื่อ บุพภัทร อาชญาเจ้าหลวงท่านก็มา เล็งเห็นยังวรพุทธศาสนาหนภายในบ่มีสมเด็จเจ้าราชครูตนเป็นใหญ่ อันจักสั่งสอนแก่ คณะสังฆะบ่ได้ท่าน ก็กลัววรพุทธศาสนาหม่นหมองไปท่านก็ได้คิดสร้างแปงยังสัพพะวัดอุทยานทั้งหลายมวลงพร้อมแล้วถึง เดือน ๙ ลง ๖ คำวันนั้น อติเตพุทธศาสนา คลาล่งไปได้ ๒๓๖๔ พระวัสสาปลาย ๒ เดือน ปลาย ๒๑ วัน อนาคตะอันจักมาภายหน้ายัง ๒๖๓๕ พระวัสสา ปลาย ๙ เดือน ปลาย ๙ วัน เหตุนี้ อาชญา หลวงท่านจึงจักได้หุดสรยกยอยยังมหาครูบ่ดีเจ้าวัดพระยาวัตตนชื่อ ทิพวงโส เป็นมหาสังฆะราชาหื้อมี สาสติอนุสาสติโอวาทานุสาสนีแก่คณะสังฆะเจ้าในระวงโขงเขตนั้นทูลบุรีที่วันนั้นแล พระสังฆะเจ้า ทั้งหลาย ท่านได้นิมิตมารับทานครั้งนั้นวันนั้นมี ๕๖ หัววัดคณะสังฆะ มี ๑๒๓ พระองค์ สามเณรมี ๑๘๖ ตนแล อยู่มาถึงจุลสกราช ๑๑๘๔ ตัว ปีเตาสะง่า เดือน ๓ ลง ๖ คำ อาชญาหลวงเจ้าจึงเกณฑ์ เจ้าราชวงศ์ เมืองเชียงของเป็นแกและสุร โยธา ๓๐๐ คนคุม

เจ้าสุมนเทวราชสร้างพระพุทธรูป ราชนิเวศน์ และคุ้มแก้ว

เอาช้าง ๖ ตัว ช่วยพระยาอรินทร์รักษาช้างส่งขึ้นเมื่อถึงเมืองบนเหนือเพือกแล้วแต่อมิตรเข้าศึก มาผ่าสุนกระทำร้ายหื้อเป็นอันตรายขึ้นแล ในสกราชเดียนนี้อาชญาเจ้าหลวงท่านก็บังเกิดพระราชา ศรัทธาอันโยดยิ่งแลถึงเดือน ๕ ลง ๖ คำ ท่านก็ได้หื้อพระพุทธรูปเจ้าองค์หนึ่งเสี้ยงทองหนึ่งแสนเจ็ด หมื่นห้าพันไว้กับวัดสภารศกกลางเวียงหันแล ถึงจุลสกราช ๑๑๘๕ ตัว ปีกำเม็ต อาชญาเจ้าหลวงสุมน เทวราชท่านก็ปองอาชญาหื้อเสนาอามาตย์เกณฑ์คนตัดไม้จักมาสร้างราชนิเวศน์โรงหลวงตั้งเสามงคล ๒ เล่ม ท่านก็หื้อไปเอาไม้สักยังภูแท่นแก้วที่แขวงเมืองชะม้าที่นั่น ถึงเดือน ๖ ลง ๑๓ คำ เป้งวันเสาร์ไทย เมืองเป่าฤกษ์ ๘ ตัว ยามกองงาย แรกปลูกเสามงคลวันนั้นแล ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ คำ เม็ง วันศุกร์ ฤกษ์ ๘ ตัว ยามกองแลง อาชญาหลวงเจ้าท่านก็เสด็จขึ้นสถิตอยู่ราชนิเวศน์วันนั้นแล ถึงจุลสกราช ๑๑๘๖ ตัว ปีกาบสัน เดือน ๕ ลง ๔ คำ ท่านก็หื้อแรกก่อตั้งคุ้มแก้ว ด้านหลวงยาวมี ๗๙ วา ลวงขวางมี ๗๐ วา แลถึงเดือน ๖ ขึ้น ๑๒ คำ อุบาทว์เหตุเกิดมียังเมืองบ่อคือ น้ำแม่มางไหลอยู่พ้อยแห่งขาดบ่ไหลในวัน นั้น ยามแกลไกล้เที่ยงวันหันแล ถึงยามกองแลงจึงไหลไปตามปรกติหันแล ถึงเดือน ๖ นั้น ท้องตรา ราชสีห์ โปรดขึ้นมว่ากษัตริย์พระบิดา สรรคดให้พระยาน่านได้ลงไปปลงพระบรมศพมหากษัตริย์เจ้า ในเมืองกรุงศรีอยุธยา ว่าฉันนั้น

เจ้าสุมนเทวราชไปถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ ๒

เจ้าสุมนเทวราชถึงอสัญกรรม

เมื่อนั้นอาชญาหลวงเจ้าท่านก็จัดแจงแต่งเครื่องบรรณาการและขัตติยะวงศาเจ้านายท้าวขุน แล้วก็ยกจากเวียงลงไปในเดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ หั้นแลถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ท่านก็ลงไปถึงใน กรุงเทพมหานครหั้นแลถึงเดือน ๗ ลง ๑๓ ค่ำ ท่านก็บังเกิดพยาธิลงท้องและรากเป็นอันหนักนักถึง เดือน ๔ ขึ้นค่ำหนึ่ง เม็ง วันอาทิตย์ ยามกองแสงท่านก็ถึงแก่อสัญกรรมตายวันนั้นแล เมื่อนั้น พระมหากษัตริย์ เจ้าตนเป็นลูกก็มีโปรดให้ปลงศพท่านเสียในวัดแจ้งเมืองใต้ที่นั่น เดือน ๙ ลง ๗ ค่ำ หั้นแล เจ้าหลวงสุมนเทวราชอายุท่านได้ ๖๐ ปี ได้เป็นพระยาน่านและท่านสวयเมืองได้ ๑๔ ปีอายุได้ ๗๔ ปี ท่านก็ถึงแก่กรรมไปสู่ปรโลกวันนั้นแลได้ ๘ ชั่วโมงวงศาแล ผิจักนับแต่เจ้าขุนฟองโพ้นมาก็ได้ ๕๘ เช่นตนกินเมืองแลในเมื่อท่านอนิจกรรมนั้น ตกปีใหม่แล้วเป็นจุลศกราช ๑ ๑๘๗ ตัว แล้วแลใน เมื่อลุนหลังท่านเสด็จลงไปเมืองใต้ใกล้ตกปีใหม่นั้นบังเกิดลมใหญ่ลูกทิศวันตมาควรพรึ่สะเพิงกลัวยั้ง นักพัดต้นไม้และหอเรือนคนทั้งหลายหักโค่นเป็นอันมาก อันหนึ่งเหืองพระเจ้าวัดช้างค้ำองค์หลวง และพระเจ้าที่อุโบสถก็ออก อันหนึ่งยอดพระธาตุเจ้าภูเพียงก็คุดไปวันออกแจ้งได้หั้นแล ถึงเดือน ๙ ลง ๙ ค่ำ จุลศกราช ๑๘๘๗ ตัว ปีดับเร้า พระมหากษัตริย์เจ้าจึงตั้งเจ้าราชวงศ์ตนชื่อมหายศตนเป็นบุตร เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา นั้นเป็นพระยาน่านแทนหั้นแล พระมหากษัตริย์เจ้าก็ปงพระราชทานเครื่องพระยศ หื้อเหมือนพระยาน่านตนเก่านั้นแล

เจ้าหลวงมหายศเป็นเจ้าพระยาน่าน

เจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์ก่อขบถ

เจ้าหลวงมหายศครั้งว่าท่านได้รับพระราชทานเครื่องยศเป็นเจ้าพระยาน่านแล้วก็กราบทูลลา พระมหากษัตริย์เจ้าขึ้นมาถึงเมืองแล้วท่านก็มายั้งพักอยู่ตำหนักดอนไชยเวียงเก่าที่นั่น ถึงเดือน ๑๑ ลง ๘ ค่ำ ท่านก็เสด็จขึ้นสถิตย์อยู่ในมณฑลนิเวศน์ที่เก่าในจุลศกราช ๑๘๘๗ ตัวนั้น ปีดับเร้า เดือน ๖ ลง ๔ ค่ำ เม็ง วันเสาร์ ยามตูดซ้ายมหาขัตติยะราชวงศาและเสนาอามาตย์ทั้งหลายมวลกักราณาเชิญ ท่านขึ้นสถิตสำราญในราชนิเวศน์โรงหลวงแทนเจ้าสุมนเทวราชสร้างไว้นั้นแลถึงจุลศกราช ๑๘๘๘ ตัว ปีรวายเม็ด เดือน ๖ ลง ๑๑ ค่ำ ท้องตราพระราชสีห์เรียงลำดับหัวเมืองพิชัยส่งขึ้นมาถึงเมืองน่านว่า เจ้าอนุเวียงจันทบุรีคิดขบถต่อพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้หื้อพระยาน่านเกณฑ์กองทัพ ๕๐๐ คน ไว้ จักยกเข้าไปตีเอาเมืองจันทบุรีอยู่มาถึงเดือน ๖ ลง ๑๔ ค่ำ ข้าหลวงซื้อแฝงชะท่านถือท้องตราขึ้นมา เร่งยกทัพไปตีเอาเวียงจันทน์ ให้ทันพร้อมกับเมืองเชียงใหม่ ลำพูน นครเมืองแพร่ ว่าฉนั้นถึงเดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ อาชญาหลวงเจ้ามหายศจึงเกณฑ์หื้อเจ้าราชวงศ์เป็นแม่ทัพหน้าคุมกำลังคนหนึ่งพันยกจาก เมืองออกไปทางเมืองโถ่งเกณฑ์หื้อเจ้าพระเมืองแก้วคุมกำลัง ๕๐๐ยกไปทางน้ำปาดหื้อประสบกองทัพ นคร เชียงใหม่ ลำพูน ดังอาชญาเจ้าหลวงยกกำลังคน ๗๕๐๐ ออกไปยังเอาชัยในตำหนักไชยหั้นในวัน อังคารเดือน ๗ ลง ๑๓ ค่ำ ยามกองแสง จุลศกราช ๑๘๘๘ ตัว ปีรวายเส็ดนั้นแลถึงวันศุกร์เดือน ๘ ขึ้น ๒ ค่ำ อาชญาเจ้าหลวงหาญวราชก็ยกทัพออกไปจากดอนไชยไปทางเมืองโถ่งไปถึงเมืองพัน พรวัวในเดือน ๙ ลง ๕ ค่ำหั้นแล ดังกษัตริย์เจ้าวังหน้าและไทย ลาว หัวเมืองทั้งมวลกัไปตั้งอยู่เมืองพัน พรวัวหั้นนับเสียแล ดังเจ้าอนุเวียงจันทน์และบ้านเมืองไพรพลทั้งมวลรู้ว่ากองทัพใหญ่เมืองใต้ยกเข้าไป ฉนั้นนั้นก็แตกตื่นกระจัดกระจายหนี ดังเจ้าอนุก็ลงเรือไปออกท่าสิดาแล้วก็หนีเข้าไปเมืองพวนหั้นแล มหากษัตริย์วังหน้าจึงมีอาชญาหื้อกองทัพหัวเมืองทั้งมวลข้ามไปตั้งอยู่เมืองจันทน์แล้วหื้อไปกวาดเอา

ครอบครัวพวกพระยาสุปากเกี้ยว และครัวเวียงจันทน์ เเซง อันแตกตื่นไปลี้ภัยอยู่ชอกบ้านแคมเมืองนั้นมา หื้อได้นับเสียหั้นแล ครั้นว่ากองทัพหัวเมืองทั้งหลายไปกวาดเอามาได้แล้วก็เอาไปถวายกษัตริย์เจ้าวังหน้าหั้นแลก็ส่งไปเมืองไค้หั้นแล ตั้งเมืองน่านก็ได้คนครัวมาถวาย ๑๒๐๐ ครัว ตั้งพระยาราชสุภาวดี ท่านขึ้นมาทางเมืองปายิม เมืองปาสัก มาถึงเวียงพันพร้าวเดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ มหากษัตริย์เจ้าวังหน้า ก็เสด็จลงไปเมืองไค้หั้นแลในเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ พระยาราชสุภาวดีแม่ทัพพระราชทานคนครัวเมืองจันทน์หื้ออาชญาหลวงเจ้าเมืองน่าน ๔๓๘ คนหั้นแล อาชญาเจ้าหลวงท่านก็เลิกยกกองทัพมาจากเมืองจันทน์ พันพร้าว มาถึงเมืองน่านเดือนเจียงลง ๑๓ ค่ำหั้นแล เเซง ลาว เมืองหล่ม เมืองเลย แก่น ท้าว น้ำพูนรำชำ พระย่อง น้ำปาด ก็แตกตื่นเข้ามาเมืองน่านมาพึ่งอาชญาเจ้าหลวง น่านหั้นแล เขา ท่านก็มาสร้างบ้านแปงเรือนอยู่พึ่งสมภารเจ้าหลวงน่านที่นี้แลยังแต่เมืองหลวงพระบางบ่เข้ามาเพื่อเมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าบ่ไวใจได้เหตุเป็นด่านต่อแดนเมืองพวน อันหนึ่งตั้งเจ้าอนุเวียงจันทน์กับได้ตัวเทื่อจึงมีท้องตราขึ้นมาว่าหื้อพระยาพิชัยคุมกำลังคน ๕๐๐ ยกขึ้นเมื่ออยู่รักษาเมืองหลวงพระบางแล มีตราโปรดขึ้นมาเมืองน่านว่าหื้อพระยาน่านได้เกณฑ์คนไปอยู่รั้งพึ่งราชการในเมืองหลวงพระบางอย่าให้ขาดมีโปรดประการนั้นถึงจุลศกราช ๑๑๘๘ ตัว ปี เมืองไค้ เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ อาชญาเจ้าหลวงก็หื้อแสนสิริสงครามคุมคน ๖๐ ไปอยู่รั้งพึ่งราชการเมืองหลวงพระบางกับพระยาพิชัยก่อนหั้นแล เดือน ๖ ลง ๑๐ ค่ำ พระยาพิไชยรณฤทธิ์ถือตราขึ้นมาเร่งจัดเอาคนครัวลาวเซงอันขึ้นมาพึ่งอยู่ยังเมืองน่าน อาชญาเจ้าหลวงก็เกณฑ์ชัตติยะท้าวขุนไพร่ ๑๔๔ คนคุมคนครัวลาวส่งไปทางเมืองแพร่ในศกราช ๑๑๙๐ ตัว ปีเปิกใจ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๒ ค่ำพระยาพิไชยรณฤทธิ์เลิกจากเมืองน่านไปทางเมืองแพร่แลตั้งพระยาเซียงของตนเผ่าก็ถึงอนิจกรรมในวัดส้านั้น เดือน ๑๑ ลง ๑๒ ค่ำหม่อมน้อยแต่งหื้อราชาสิริไชยและท้าวปการไชยนำราชบรรณาการลงมาถึงเมืองน่าน เดือน ๑๒ ลง ๔ ค่ำ หลวงไชยยศข้าหลวงถือตราขึ้นมาว่าหื้อเมืองน่านเกณฑ์กองทัพไปเมืองหลวงพระบางถึงเดือนเจียงลง ๑๓ ค่ำ อาชญาเจ้าหลวงมหายศก็เกณฑ์หื้อเจ้าพระเมิงราชา พระยาแสนคุมคน ๖๕๐ ยกไปรักษาเมืองหลวงพระบางถึงเดือนยี่ขึ้น ๑๓ ค่ำ ท่านข้าเกณฑ์เจ้าพระเมืองวิไชยราชา พระยาเซียงแข็งคุมคน ๖๕๐ ยกไปเมืองหลวงพระบางแถม ถึงเดือนยี่ ลง ๑๑ ค่ำ หื้อแสนธัญไชยแสนจิตมโน คุมคน ๓๐๐ ไปพึ่งราชการ ฝ่ายเมืองเวียงจันทน์ไปตั้งอยู่ปากลายอยู่กับพระลับแล ตัวแสนจิตมโนลงไปเมืองเวียงจันทน์หึ่งท่านพระยาราชสุภาวดี แสนจิตมโนก็แจ้งการกลับคืนมาตั้งอยู่ สามหมื่น เมืองเพื่องกวาดต้อนเอาครอบครัวที่นั้นอาชญาเจ้าหลวงได้รู้แจ้งว่าแสนจิตมโนขึ้นมาตั้งอยู่ สามหมื่น หนองแก้วหาดเคย ท่านจึงเกณฑ์เจ้าสุริยะ คุมคนสามร้อยยกไปทวยหาแสนจิตมโนออกจากเมืองไปเดือน ๔ ลง ๑๑ ค่ำ เจ้าสุริยะไปถึงแสนจิตมโนแล้วก็พร้อมกันกวาดเอาคนครัวเวียงจันทน์ เเซง อันแตกขึ้นมาตั้งอยู่ สามหมื่น เมืองเพื่อง หนองแก้ว หาดเคย ได้ ๓๐๐๐ ครัวแล้วส่งเข้ามาหาพระลับแล อันตั้งอยู่ปากลาย ตั้งพระยาพิไชยรณฤทธิ์ก็หื้อพระมหาสงครามลงมาอยู่ปากลายที่นั้น พระมหาสงครามก็ปันคนครัวหื้อเจ้าสุริยะ ๑๗๐ คน ปันหื้อแสนธัญไชย ๖๑ คนหั้นแลตั้งพระยาพิไชยรณฤทธิ์อยู่เมืองหลวงพระบางก็ได้รู้ข่าวว่าเจ้าอนุเวียงจันทน์เอาตัวลี้ภัยในแขวงเมืองพวน จึงแต่งหื้อพระยาเลนกับพระลับแลคุมคน ๑๗๐ คนยกเข้าไปสาะสืบก็รู้เป็นแน่แล้วก็ยกเข้าไปจับเอาก็ได้ตัวเจ้าอนุกับนางคำปล้องได้

พระยาพิไชยรณฤทธิ์จับเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์

ในเดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลากลางคืนก็คุมเอาตัวเจ้าอนุและนางคำปล้องลงไปถึงพระยาราชสุภาวดียังเวียงจันทน์แล้วพระยาสุภาวดีก็พระราชทานคนครัวหื้อพระยาเลน ๓๐ คน เป็นความชอบ

หันแล ถึงสกราชได้ ๑๑๙๑ ตัว ปีกัดเป่า เดือน ๑๒ ลง ๑๓ คำ วันเสาร์ ยามตูดซ้าย อาชญาเจ้าหลวง มหายศักราชเอาขัตติยราชวงศาออกไปพิบูลแผ่มาหากษัตริย์เจ้าท่านก็ทูลตั้งเจ้ามหายศ พระเมืองไชย ตนเป็นน้ำหื้อเป็นเจ้ามหายศปราชชาหอหน้า ตั้งนายหนานรัมมเสนบุตรพระยาเชียงของหื้อเป็นพระยา เชียงของ ตั้งพระยาเชียงแข็ง ตั้งพระยาเมืองหลวง พระยาภูคา ครั้นนั้นแล้วท่านก็กลับขึ้นมาเมืองตั้ง พระยาเชียงของก็ขึ้นเมื่ออยู่เมืองเชียงของที่นั่น ครั้นอยู่มาพระยาเชียงของรัมมเสนก็ใช้ไปขันปันลูกสาวหื้อเจ้าราชวงศ์เมืองเชียงใหม่ เจ้าองค์หลวงมหายศได้รู้จึงเอาลูกสาวพระยาเชียงของชื่อ ปิยะภา ผู้ว่าจักเอาไปหื้อเชียงใหม่ท่านเป็นลูกสะใภ้เสียตั้งพระยาเชียงของได้เข้ามาอยู่เมืองนานเลี้ยงไป ๒ พระยา ถึงถ้วน ๓ เจ้ารัมมเสนนี้ก็ไปขันปันลูกสาวหื้อเจ้าต่างประเทศเมื่อเช่นพระยาสิวไชยนั้นก็ไป ขันปันหลานสาวหื้อเจ้าเมืองเวียงจันทน์เช่นพระยารินทร์เฒ่าท่านก็ว่าจักคิดหื้อลูกไปสืบ สัญไชยโมตรีเมืองหลวงพระบางจนได้หมายไว้มีฉันทันแล ตั้งเจ้าหลวงมหายศท่านสวดยสมบัติเป็นเจ้า นครเมืองนานได้ ๑๐ ปีถึงจุลสกราชได้ ๑๑๙๗ ตัว ปีดับเม็ด ท่านก็ได้ลงไปเฝ้า

เจ้าอชิตวงศ์ได้รับสัญญาบัตรเป็นพระยาน่าน

และบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุแช่แห้ง

พระมหากษัตริย์เจ้าเมืองได้ก็ลวดได้บังเกิดพยาธินั่นแล้วท่านถึงแก่อสัญกรรมในเมืองใต้ ที่นั่นวันนั้นแล ได้ ๙ เช่นช่วงศาก่อนแล ผินับแต่เจ้าขุนฟองมาก็ได้ ๕๖ เช่นตนกินเมืองแลถึงจุลสกราชได้ ๑๑๙๘ ตัว ปีรวายสัน เดือนเจียง ขึ้น ๘ คำวันอังคารยามตูดเช้า เจ้าอชิตวงศ์ บุตรเจ้าสุมน เทวราชตนเป็นราชวงศ์นั้นก็ได้ลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองได้ท่านลงไปถึงเมืองใต้เดือน ๓ ขึ้น ๗ คำ ถึงเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ คำ พระมหากษัตริย์มีพระมหากฤษฎาโปรดตั้งเจ้าราชวงศ์บุตรเจ้าสุมนนั้นหื้อเป็นพระยาหันแล เจ้าอชิตวงศ์ครั้นว่าท่านได้รับสัญญาบัตรเป็นพระยาน่านแล้วท่านก็กราบทูลลาขึ้นมาถึงเมืองเดือน ๖ ลง ๑๒ คำท่านก็มายังภักอยู่ด่านักไชยเวียงเก่าหั้นก่อนแล ถึงเดือน ๗ ออก ๑๒ คำท่านก็บวชเป็นสามเณร ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๓ คำ เมิงวันอังคารยามกองงายกระทำมฤตยาภิเชกท่าน แล วันเดือน ๗ ขึ้น ๑๕ คำเพ็งนั้นจันทคาหาแล เดือน ๗ ลงคำ ๑ ก็เป็นจุลสกราช ๑๑๙๙ ตัวปี เมืองเร้าแลในวันนั้นยามกองงาย ท่านก็เสด็จจากตำหนักเวียงเก่าเข้าไปสถิตอยู่โรงหลวงเวียงใหม่ วันนั้นแล ถึงเดือน ๗ ลง ๑๒ คำ อาชญาเจ้าหลวงอชิตวงศ์ ท่านก็เสด็จขึ้นเมื่อแช่แห้งต่อแกนธาตุเจ้าแต่เดิมเช่น เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาสร้างมี ๑๒ คอกท่านก็พร้อมเพรียงกับด้วยเจ้านายท้าวพระยาและสังฆะเจ้า

เจ้าหลวงอชิตวงศ์ถึงแก่อสัญกรรม

ทั้งหลายคาดคะช้านเอยอดมหาธาตุเจ้าอันคดไปทางวันออกแจ้งได้นั้นลงมาแบ่งต่อหื้อยาว แถม ๔ คอกเป็น ๑๖ คอก ฉัตรเก็งเดิมมี ๕ ใบท่านก็สร้างแบ่งใส่แถม ๒ ใบคือ ใบเค้า ใบปลายรวมทั้ง อันเก่าเป็น ๑๑ ใบแล อยู่มาถึงเดือน ๙ ขึ้น ๘ คำ นั้นท่านก็พร้อมกับด้วยหน่อขัตติยวงศาและเสนา อามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายขึ้นไปกระทำพุทธาภิเชกเบิกบายฉลองทำบุญหื้อท่านเป็นมหาพอยหันแล ถึง เดือน ๙ ขึ้น ๙ คำ ท่านก็เสด็จเข้ามาเวียงหันแล เจ้าหลวงอชิตวงศ์เมื่อท่านได้ลงไปรับสัญญาบัตรได้ เป็นเจ้าพระยาน่านขึ้นมานั้นก็ได้ติดด้วยพยาธิขึ้นมาแล ถึงเมื่อท่านได้มาอยู่เสวยเมืองแล้วพยาธินั้นก็ พอทุเลาสักหน่อยท่านก็เสด็จขึ้นเมื่อภูเพียงแช่แห้งสร้างต่อยอดพระธาตุเจ้าบรมวลแล้วท่านก็ได้ ทำบุญหื้อท่านบรมวลดีงามแล้วถึงวันเดือน ๙ ลง ๙ คำ ท่านก็เสด็จเข้ามาเวียงหันแล ตั้งแต่วัน ๙ คำ นั้นก็บังเกิดพยาธิอันหนักไปคือฟองแต่ตีนถึงท้อง เอาหมอทั้งหลายมายากั๋บหายถึงเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ คำ ยามเที่ยงคืนท่านก็ถึงแก่อสัญกรรมตายไปสู่โลกหน้าวันนั้นแล ท่านสวดยเมืองได้ ๗ เดือนก็ถึงแก่

กรรมแลถึงจุลศักราช ๑๒๐๐ ตัว ปีเปิกเส็ด จึงได้กระทำเลิกซากส่งสะการท่านแลเรียกว่าได้ ๑๐ เช่น
 ชั่ววงศาก่อนแล ผิจักนับแต่เจ้าขุนฟองมาก็ได้ ๖๐ เช่นตนกินเมืองแล

เจ้าหลวงมหาวงศ์บุรณะซ่อมแซมวัดต่างๆ

เจ้าอชิตวงศ์ มีบุตรชาย ๒ บุตรชายที่ ๑ เจ้าพระยาวังขวาตัก บุตรชายที่ ๒ ชื่อ เจ้าหนานสุ
 ยะ เมียท่านที่ ๒ ที่ ๓ บมีลูกแลในจุลศักราช ๑๒๐๐ ตัว ปีเปิกเส็ดนั้นสิ่งเดียวปลงศพเจ้าหลวงอชิต
 วงศ์ เจ้ามหาอุปราชามหาวงศ์ตนเป็นบุตรแม่เจ้านางเลิศนั้นท่านก็ได้ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์
 เจ้าเมืองได้พระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากรุณาโปรดตั้งเจ้ามหาอุปราชามหาวงศ์ หื้อเป็น
 เจ้าพระยาน่านหันแล อาชญาเจ้าหลวงมหาวงศ์ครั้งว่าท่านได้รับสัญญาบัตรเป็นเจ้าเสวยเมืองแล ก็
 กราบทูลลาขึ้นมาน่านแล ในสกราชนั้นสิ่งเดียวท่านก็มารำเพิงเล้งหันพุทธบาทศาสนาที่หลด้าคร้าชรา
 ควรวัดซ่อมสร้างขึ้นแถมใหม่ท่านก็สร้างหันแล ท่านสร้างวิหารสภารศและโรงวัดและพระธาตุเจ้าวัดส
 ภารศนั้นเป็นครั้งแรกและสร้างวิหารวัดพระเกิดเป็นครั้งแรก ๒ และท่านสร้างซ่อมพระวิหารพระ
 ธาตุเจ้าแซ่แห่งน้อยเป็นครั้งแรก ๓ แล ถึงจุลศักราช ๑๒๐๘ ตัว ปีรวายสะงา เดือน ๙ ลง ๑๑ ค่ำ เม้ง
 วันศุกร์ไทยกตสียามแลค้ำท่านก็ได้พร้อมไปด้วยหน่อขัตติยวงศาและเสนาอามาตย์ได้ก่อแรกสร้างจุ
 นพระเจดีย์ ๔ หลังเหนือปากชั้นหลวงมหาธาตุหลวงเจ้าแซ่แห่ง ๔ ด้าน และซ่อมแซมพระวิหารหลวง
 และศาลาบาตรและบริเวณช่วงและประตูโขงศาลานางหย่องแล เดือน ๙ ลง ๑๑ ค่ำในวันนั้นสิ่งเดียว
 ท่านก็ได้เชิญเอาแกนเหล็กขึ้นใส่ต่อก่อลูกหมากและมานข้าว ทรายต่อเท่าถึงเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๑ ค่ำ จึง
 เอาฉัตรและแก้งขึ้นใส่แปงใส่ใหม่แถม ๒ ใบ ดอกบัวเงิน ๖ ดอก ดอกบัวคำ ๖ ดอก สร้างตั้งน้อยห้อย
 ๑๐ ลูก สร้างพุทธรูปเจ้า ๓ องค์หันแล ในจุลศักราช ๑๒๐๘ ตัวนั้นสิ่งเดียวเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ท่าน
 ก็ได้พุทธาภิเษกเบิกบายฉลองทำบุญหื้อท่านเป็นมหาพอยหันแล ลุนแต่นั้นท่านก็ได้พร้อมไปด้วย
 หน่อขัตติยวงศาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลาย ซ่อมสร้างพระธาตุเจ้าทำล้อเป็นครั้งแรก ๕ ลุนแต่นั้น
 ท่านก็ได้ซ่อมสร้างพระวิหารเจ้าวัดช้างเผือกเป็นครั้งแรก ๖ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าดอน
 หนาม เมืองพัวเป็นครั้งแรก ๗ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างซ่อมแซมพระวิหารวัดพงสนุกเวียงสาเป็นครั้ง
 ถ้วน ๘ แลแต่ท่านนั้นพระพุทธบาทศาสนาว่าดวอาารามที่โดหลด้าคร้าชราควรวัด ร้างสร้างซ่อมนั้นท่านก็
 ได้มีอาชญาปกเตินแก่ขัตติยราชวงศาเสนาอามาตย์และไพร่พลบ้านเมืองทั้งมวลหื้อได้พากันรื้อร้าง
 สร้างสาหื้อก้านทุ่งรุ่งเรืองขึ้นยิ่งกว่าเก่าหันแล เจ้าพระยาน่านมหาวงศ์ตนนี้คือเป็นบุตรแม่เจ้านางเลิศ
 และเจ้ามหาพรหมเมืองเจียงนั้นแล แม่เจ้านางเลิศเป็นลูกแม่เจ้านางเทพ แม่เจ้านางเทพเป็นลูกเจ้า
 หลวงติณมหาวงศ์ลูกมเหสีท่านเมืองเชียงใหม่ท่านแล เจ้าพระยาน่านมหาวงศ์ ตนเป็นบุตรเจ้านางเลิศนี้
 มเหสีท่านชื่อแม่เจ้านางยอดแล เดิมแต่เมื่อท่านปได้เสวยเมืองเทื่อนั้นได้เป็นเจ้าพระเมืองไชยแล้วก็ได้
 เป็นเจ้าหอหน้าแล้วจึงได้เป็นเจ้าพระยา ท่านมีราชบุตรชาย ๓ ชายที่หนึ่งชื่อเจ้าน้อยอินปันตนนี้ได้
 เป็นราชบุตรแล้วได้เป็นบุรีแล บุตรที่ ๒ ชื่อ เจ้าคำเครื่อง ตนนี้ได้เป็นวังขวาแล ชายที่ ๓ ชื่อเจ้าน้อย
 หน่อเมืองแล เจ้าพิมมะสารเจ้าตุ้ย ๒ ตนนี้ต่างมารดาเป็นลูกเจ้าหลวงมหาวงศ์ เมียท่านที่ ๒ นั้นแล
 เจ้าหลวงมหาวงศ์ท่านเสวยราชสมบัติเป็นเจ้านครเมืองน่านได้ ๑๓ ปี ถึงปีร้างได้ จุลศักราช ๑๒๑๓
 ตัวนั้นท่านก็ถึงอสัญกรรมไปสู่โลกหน้า ในเวียงเหนือเมืองน่านที่นี้แลเรียกว่าได้ ๑๑ ชั่วเช่นวงศา
 ก่อนแล ผิจักนับแต่เจ้าขุนฟองโพ้นมาก็ได้ ๖๑ เช่นตนกินเมืองแล ถึงจุลศักราช ๑๒๑๔ ตัว เดือน ๖ ลง
 ๑๑ ค่ำเจ้าบุรีรัตนหัวเมืองแก้วชื่ออนันตยศ ตนเป็นบุตรเจ้าฟ้านั้นท่านก็ได้ลงไปกราบทูล
 พระมหากษัตริย์ในกรุงเทพมหานครหันแลเมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากรุณาโปรดตั้งเจ้า

บุรีรัตนหัวเมืองแก้วหื้อเป็นเจ้าพระยามงคลรวยศเป็นเจ้านครเมืองน่านแล้วก็พระราชทานเครื่องยศคือ
เสื้อแขนคำ ผ้านุ่งแขนคำพระมาลาสุบหัวและกระโถนคำ คนโทคำ พานหมากคำเครื่องในคำ ปิ่นชนิด
ดี ๑ บอก ดาบฝักคำ ๑ เกียน โตกเงิน ๒ ใบ ทวน ๒ เล่มหั้นแล ครั้นแล้วแกกราชกิจการทั้งมวลแล้ว
ท่านก็กราบทูลลาพระมหากษัตริย์ขึ้นมาถึงเมืองน่านในตาเดือน ๙ จุลศกราชได้ ๑๒๑๕ ตัวหั้นแล
ครั้นว่าท่านขึ้นมาถึงเมืองแล้วทอตราพระมหากษัตริย์เจ้าก็ทวยหลังขึ้นมาถึงเมืองน่านมี โปรดเกล้าว่า
หื้อเจ้าพระยาน่านได้จัดเอารัพลคนศีกยกกองทัพขึ้นเมื่อเมืองสิบสองพินนา เชียงรุ่งด้วยรีบเร็วว่าฉัน
นั้นด้วยกองทัพใหญ่ฝ่ายใต้และหัวเมืองทั้งหลายคือเมืองแพร่ นคร ลำพูน เชียงใหม่จัดขึ้นเมื่อเอาเชียง
ตุงว่าฉันนั้น ครั้นถึงเดือนยี่ จุลศกราช ๑๒๑๕ ตัวปีก่าเป้านั้นสิ่งเดียวเจ้าพระยาน่านหื้อเจ้ามงคลรวยศ
นั้นท่านเกณฑ์รัพลคนศีกได้แล้วก็ยกกองทัพขึ้นเมื่อเมืองสิบสองพินนาโพ้นหั้นแล ดังกองทัพใหญ่ฝ่าย
ใต้นั้นเสด็จเจ้ากรมหลวงวงศาเป็นเจ้าแม่ทัพใหญ่ก็ยกขึ้นมาจากเชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่เจ้า
มหาพรหมเชียงใหม่เป็นเจ้าแม่ทัพตั้งหัวเมืองทั้งหลายก็ขึ้นเมื่อทางเชียงใหม่ไปเชียงตุงก็ปีเดียวเดือน
เดียวเจ้าพระยาน่านขึ้นเมื่อเชียงรุ่งนั้นแล เจ้ามหาพรหมเชียงใหม่เป็นทัพหน้าขึ้นเอาเชียงตุงแล ฝ่าย
ทัพเจ้าเมืองน่านครั้นขึ้นเมื่อถึงสิบสองพินนาแล้วตั้งเมืองสิบสองพินนาทั้งมวลก็บ่กล้าจกรบด้วย
เจ้าพระยาน่านต่อได้ก็พากันเข้ามาน้อมเป็นข้าสวามิภักดิ์กับด้วยพระมหากษัตริย์เจ้าใน
กรุงเทพมหานครนับเลียงหั้นแล ครั้นหัวเมืองสิบสองพินนาเชียงรุ่งยอมเป็นข้าสวามิภักดิ์แล้วท่านก็
แต่งบ้านเมืองบ่หื้อมีเสี้ยนหนามแผ่นดินอันใดแล้วท่านก็ได้แต่งหื้อเจ้ามหาอุปราชเมืองเชียงรุ่งยก
รัพลกำลังขึ้นเมื่อทวยหาเสด็จที่เชียงตุงกับทันเข็ดเสด็จเจ้า กองทัพเสด็จเจ้าและเจ้ามหาพรหม
เชียงใหม่บ่มีชนะก็ถอยเลิกลงมาจากเชียงตุง มหาอุปราชเชียงรุ่งขึ้นเมื่อก็ได้ประสบกองทัพเสด็จเจ้า
กลางทางแล้วก็เลยลวดทวยตามเสด็จ

เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ ซ่อมแซมเมืองน่านเก่า

เจ้าลงมาหั้นแล กองทัพเสด็จเจ้าลงมาถึงเมืองน่านแล้วก็มาตั้งรกรากอยู่ที่นาลินริมเวียงเหนือ
ทางออกแจ่งใต้หั้นแล ฝ่ายเจ้าพระยาน่านก็เลิกจากเมืองสิบสองพินนา ลงมาก็มาพบเสด็จเจ้า อยู่มา
ลินนั้นขึ้นแลเสด็จเจ้ามาถึงเมืองน่านแล้วก็เข้าเกณฑ์รัพลคนศีกหัวเมืองทั้งหลายคือเมืองหลวงพระบาง
และ หล่ม เลย ลาว ทั้งมวลเมืองน่าน แพร่ นคร ลำพูน เชียงใหม่ ยกทัพใหญ่ขึ้นเมื่อเชียงตุงแถมหั้น
แล เจ้าพระยาน่านท่านก็ได้ยกกองทัพขึ้นเมื่อตามเสด็จแถมในจุลศกราช ๑๒๑๖ ตัว เดือนยี่ข้างขึ้นนั้น
หั้นแล กองทัพใหญ่ฝ่ายใต้ทั้งมวลก็ขึ้นรบคุมเอาเมืองเชียงตุงกับได้กองทัพใหญ่ฝ่ายเหนือก็เตงลงมา
เป็นอันมากเสด็จเจ้ากรมหลวงวงศาที่บ่อาจจกต่อสู้รัพลเชียงตุงได้ก็แตกค้ำถอยหนีฝ่ายเจ้าพระยา
น่านก็ได้ระวังป้องกันเอาชีวิตเสด็จเจ้าก็ค่อยถอยตามหลังเสด็จเจ้ามาหั้นแล เจ้าพระยาน่านถอย
จากเชียงตุงลงมาถึงเมืองน่านเดือน ๙ จุลศกราช ๑๒๑๗ ตัว ปีดับหมำนั้นหั้นแล ครั้นว่าท่านมาถึง
เมืองแล้วท่านก็ได้แต่งใช้ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครลงมาซ่อมสร้างเวียง
เก่าหั้นแล เมื่อนั้นมหากษัตริย์เจ้าก็มีพระมหากรุณาโปรดอนุญาตขึ้นมาหื้อซ่อมสร้างนั้นแล ในจุลศก
ราชนั้นสิ่งเดียวท่านก็กะเกณฑ์ไพร่พลคนเมืองทั้งหลายขึ้นดินที่และแผ้วถางในเวียงเก่าให้หมดไสดี
งามแล้วถึงเดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำเม็งวันอังคารยามแฉกใกล้สู่เที่ยงวันท่านก็ได้หื้อขัตติยะวงศาและ
เสนาอามาตย์ทั้งหลายก่อแรกตั้งปลูกประตูไชยและกำแพงเวียงนั้นแล ในสกราชนั้นวันนั้นสิ่งเดียวท่านก็
ได้หื้อเจ้าหนานมหาพรหมและเจ้าสุระ อันเป็นราชบุตรแห่งท่านคุมเอาเจ้านายท้าวพระยาแขกเมือง
สิบสองพินนา เชียงรุ่ง เมืองหลวงภูคา เมืองลำ เมืองพง ลงไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเครื่องราช

บรรณาการมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครหันแลในสกราช ๑๒๑๘ ตัวนั้นเจ้า ๒ องค์พี่น้องก็ได้รั้ง
 วัสดุอยู่เมืองไต่ก่อนหันแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากรุณาโปรดตั้งเจ้านานพรหมตน
 พื้หื้อเป็นเจ้าพระยามหาอุปราชหอน้ำ โปรดตั้งเจ้าสุยะตนน้องหื้อเป็นพระยาราชวงศานั้นแล เจ้า
 องค์พี่น้องครั้นว่าแล้วเกรงกิจทั้งมวลแล้วก็พาเอาเจ้านายไพร่ไทยแขกเมืองทูลลาขึ้นมาหันแล เจ้า ๒
 องค์พี่น้องขึ้นมาถึงเมืองน่านเข้าเวียงวันพระยวันนั้นหันแล อยู่มาถึงจุลสกราช ๑๒๑๘ ตัว เดือนยี่นั้น
 เจ้าพระยาน่านชื่อ มงคลวรยศ ท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทย เสด็จลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์
 เจ้าในกรุงเทพมหานครหันแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากรุณา โปรดตั้งเลื่อนยศ
 เจ้าพระยามงคลวรยศเจ้าเมืองน่านนั้นหื้อเป็นเจ้านันทวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนั้นทบุรมหาราช
 วงศาธิบดีเจ้านครเมืองน่านแล้วก็ปงพระราชทานเครื่องยศ คือ ทรงประพาसและกระโจมหัวคำ แทน
 แก้ว ๕ ชั้นและเศวตฉัตรขาว

เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา สร้างหอคำ
 คุ่มแก้วและแต่งตั้งตำแหน่งหน้าทำงานราชการต่างๆ ในเมืองน่าน

๗ ใบและดาบลูบคำ ๒ เลี่ยน ทวนเขี้ยวคำฝักเขี้ยว ๔ เล่ม ปืนชนิดดี ๒ บอกกระโถนคำ ๑
 คนโทคำ ๑ พานหมากคำ ๑ เครื่องในคำทั้งมวล มีด้ามคำ ๑ มะปัดที่คำ ๒ แถว รูปม้าคำ ๑ โตกเงิน
 ๑ ใบ เบ้ายาคำ ๑ในสกราช ๑๒๑๘ ตัว ปีรวายสินันต์สิ่งเดียว เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำเป้งวันอาทิตย์ ลุน
 หลังเจ้าชีวิตลงไปรับสัญญาบัตรเป็นเจ้าชีวิตนั้นเจ้าราชวงศาท่านก็ได้ยกกำลังขึ้นเมืองเชียงแขงแล้วก็
 กวาดเอาครัวเมืองเชียงแขงลงมาเมืองน่านแล

เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ สร้างวัดวาอารามศาสนาพระเจ้าพระธรรมและพระไตรปิฎก บาลี
 นิบาต นิกาย นิยายทั้งหลายไว้คำศาสนาถึงจุลสกราช ๑๒๑๙ ตัว ปีเมืองไสนั้นเจ้ามหาชีวิตท่านก็มี
 อาชญาหื้อแก่ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์บ้านเมืองทั้งมวลสร้างแปงหอคำและคุ่มแก้วชั้นแล เจ้า
 อนันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนั้นทบุรมหาราชวงศาเจ้าพระมหาชีวิตท่านได้เสวยราชสมบัติใน
 พระนครเมืองน่านบ้านเมืองก็ชุ่มเย็นเป็นสุขเป็นที่ถาษาปรากฏแผ่ทั่วไปด้วยเดชานุภาพแห่งท่านท้าว
 ประเทศทั้งคือ ไพร่ยูทางคำซ้ายยูทางขวา ผู้ร้ายอ้ายขโมยก็บ่ปรากฏได้แล ท่านได้เป็นเจ้าเสวยราช
 สมบัติแล้วก็มาตั้งพระยาหลวงจำแสนราชาไชยอภัยนั้นทวร
 ปัญญาวิสุทธีมงคลปถมอัครมหาเสนาธิบดีหื้อเป็นเค้าสนามและตั้งพระยาทั้ง ๔ ทั้ง ๘ แสนหลวง แสน
 น้อยรวมมี ๓๒ พร้อมเหนือหอสนามหลวงแล

ตั้งสุรลัยการ คนใช้ คนเวรทั้งหลายบ้านเมืองก็เป็นครึกครื้นยิ่งใหญ่ขึ้นเหลือแต่ก่อนหันแล
 ท่านก็ซำมีความรำเพิงเล้งหันยังพระพุทธบาทศาสนาที่หลุคร่ำตำขราเป็นการศิริสร้างสร้างซ่อมบ่เท่าแต่
 นั้นท่านก็มีพระราชศรัทธาใคร่สร้างเขียนยังรธรรมเทศนาคือบาลีและนิบาตนิยาย นิยายทั้งหลายไว้
 คำศาสนาพระโคตมเจ้าหื้อรุ่งเรืองไปภายหน้ารำเพิงฉนั้นแลในเมื่อปถมะตันแรกนั้นท่านก็ได้สร้าง
 พระวิหารช้างค้ำ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างวิหารกู่คำเป็นถ้วน ๒ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างวิหารมิ่งเมือง
 เป็นถ้วน ๓ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างวิหารนาฟ่งเป็นถ้วน ๔ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าอิงแข
 เป็นถ้วน ๕ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างวิหารไผ่เหลืองและพระธาตุเจ้าจอมทองเมืองปงเป็นถ้วน ๖ ลุนแต่
 นั้นก็ได้สร้างธาตุเจ้าหนองบัวเมืองไชยพรหมเป็นถ้วน ๗ ลุนนั้นท่านก็ได้สร้างพระวิหารวัดดอนไชย
 เมืองศรีสะเกษเป็นถ้วน ๘ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระวิหารหลวงภูมินทร์เป็นถ้วน ๙ ลุนนั้นท่านก็ได้
 สร้างพระธาตุเจ้าพญาภูเป็นถ้วน ๑๐ ลุนนั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าจอมซ้อเมืองเชิงเป็นถ้วน ๑๑

ลุน แต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุพุตุงเมืองอินทร์เป็นถ้ำวัน ๑๒ ลุนนั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าสบแว่นเมืองเชียงคำเป็นถ้ำวัน ๑๓ ลุนแต่นั้นท่านสร้างพระธาตุเจ้าเป้งสีกัด เมืองพั่วเป็นถ้ำวัน ๑๔ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างหอพระธรรมเจ้าที่แจ่งคุ่มแก้วทางวันออกแจ่งใต้เป็นถ้ำวัน ๑๕ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระวิหารวัดม่วงใต้เป็นถ้ำวัน ๑๖

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมบาลานครั้งที่ ๑

ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างวิหารสวนตาลและอุโบสถเป็นถ้ำวัน ๑๗ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระวิหารดอยเขาแก้วและวิหารตีนดอยเขาแก้วและเอาฉัตรและเกี้ยวขึ้นต่างยอดพระธาตุเจ้าเขาแก้วเป็นถ้ำวัน ๑๘ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระวิหารวัดมณฑลเป็นถ้ำวัน ๑๙ ลุนนั้นท่านก็ได้สร้างพระวิหารวัดพันต้นเป็นถ้ำวัน ๒๐ เอาฉัตรและเกี้ยวขึ้นใส่ยอดพระธาตุเจ้าแช่แห้งเป็นถ้ำวัน ๒๑ ลุนแต่นั้นท่านก็ได้ก่อแรกสร้างวิหารหัวข่วง ลุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างโบสถ์ข้างคำเป็นถ้ำวัน ๒๒ แล อันหนึ่ง ด้วยรธรรมเทศนานั้นท่านก็หากได้สร้างติดตามกันมาแต่ต้นแรกนั้นแล

ต่อไปนี้ไปจักกิตินาจาด้วยท่านได้สร้างธรรมก่อนแล

ในเมื่อจุลศักราชได้ ๑๒๑๗ ตัวนั้นท่านก็ได้เบิกของราชสมบัติออกจ้างสร้างธรรมทั้งหลายมีตั้งจักแจ่งต่อไปภายในนี้คือ อภิธัมมาสังคินีคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก วิภังคะคัมภีร์ ๑ มี ๑๘ ผูก ธาตุกถาคัมภีร์ ๑ มี ๖ ผูก ปุคคลบัญญัติคัมภีร์ ๑ มี ๖ ผูก กถาวัตถุคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผูก ยมกคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก มหาปัฏฐานคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก ปราชิกกัณฑ์คัมภีร์ ๑ มี ๒๐ ผูก ปาจิตติยคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก มหาวัคคคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก จุลวัคคคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก ปรีวารคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก ทีฆนิกายคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก มัชฌิมนิกายคัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผูก อังคุตตรนิกายคัมภีร์ ๑ มี ๑๓ ผูก สังยุตตรนิกายคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก ขุททกนิกายคัมภีร์ ๑ มี ๑๗ ผูก ปาหะมัตตัมมี ๑๐ ผูก ปาหะมัต ๒ มี ๑๒ ผูก ปาหะมัตถา มี ๑๒ ผูก ปาหะมัต ๔ มี ๑๒ ผูก ปาหะมัต ๕ มี ๑๒ ผูก ปาหะมัต ๖ มี ๘ ผูก ปาหะมัต ๗ มี ๗ ผูก ปาหะมัต ๘ มี ๙ ผูก ปาหะมัต ๙ มี ๙ ผูก เติมิยะคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก ขนกคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก สุวณณสามคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก เนมิราชคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก มโนสลคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก ฎริทคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก นารทะคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก วิธูรคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก จันทกุมารคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ปัญจนินาตคัมภีร์ ๑ มีมัด ๔ ปัญจนินาตมัด ๕ ปัญจนินาตมัด ๖ ปัญจนินาตมัด ๙ เอกทัสสะนินาตมัด ๑๑ เตรีสสะนินาตมัด ๑๓ ติงสะนินาตมัด ๓๐ จัตตาริสะนินาตมัด ๔๐ ปัญญาสนินาตมัด ๕๐ สัตตนิบาตมัด ๗๐ อสตีนิบาตมัด ๘๐ เวสสันดรจริยาปิฎกคัมภีร์ ๑ มี ๑๕ ผูก สทานามมัด ๑ มี ๑๓ ผูก วตังคูลี ๑ ผูก โลกบัญญัติ ๑ ผูก สทาวิมะลา ๑ ผูก อาณิสสประทีป ๑ ผูก จันทสุริยา ๑ ผูก มหาพุทธรุณ ๑ ผูก สัจจธรรม ๑ ผูก จุฬนิพนธ์ ๑ ผูก ัมมสุโข ๑ ผูก สิริสา ๑ ผูก ทัสสชาติ ๑ ผูก คิลิมานันทะ ๑ ผูก สมุทโฆษ ๑ ผูก มุลลตันไตรมัด ๑ มี ๕ ผูก สิหนาทะคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ขนสนระคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก ยอดไตรปิฎก ๑ ผูก โอวาทานุสาสนี ๑ ผูก เทวทุกกคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก สิงคาลสูตรคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก ปรีวารคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก นามตะสิกคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผูก มหาวงศ์หลวงคัมภีร์ ๑ มี ๑๓ ผูก สีสขาดก ๑ ผูก มุลกัมมัฏฐาน ๑ ผูก ธรรมจักร ๑ ผูก อภิธัมมาจอง ๑ ผูก แปรหมื่นสี่พันชั้น ๑ ผูก รัตนสูตร ๑ ผูก ไวยาหารยาณี ๒ ผูก ธรรมธัชคคะ ๑ ผูก มุลนิพพานสูตร ๑ ผูก ศัพท์สมันตคัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผูก สกละวัตถุคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก ติลักขณะคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก มังคลปัญหา คัมภีร์ ๑ มี ๖ ผูก กังขาเวตตรณคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผูก ไตรปิฎกทั้ง ๖ คัมภีร์ ๑ มี ๖ ผูก วัณณะพราหมณ์คัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก จันทรคาธคัมภีร์ ๑ มี ๖ ผูก สามัญผลคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก โลกะโกคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก พระเจ้าเลียบโลกคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก อรุณาวตคัมภีร์ ๑

มี ๙ ผูก ฎีกาอภิธัมมาคมัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก ศัพท์มันตาปาสาธิกะคมัมภีร์ ๑ มี ๑๖ ผูก สุวณฺณะโมกษะคมัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผูก สังขะผัตตัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก พุทธโฆษเถระคมัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก กับ ๑ มี ๑๒ ผูก อภิธัมมคัมภีร์ ๑ ผูก คิลิมานันทะ ๑ ผูก ทสชาติ ๑ ผูก รวมเข้ากันมี ๘๐ กับ บุษาคาเบ็ดมือ พระสังฆะเจ้าทั้งหลายแต่มีเขียนเสียง ๑๙,๔๐๐ ทือกแล ถึงจุลสกราชได้ ๑๒๒๒ ตัว ปีกดสัน เดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ท่านก็ได้ปกเตือนแก่มหาชาติตยยะวงศาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายแบ่งยังมหายานพที่ ท้องช่วงสนามหลวงแบ่งเป็นจตุรมุข ๔ ด้านมุงด้วยเสตวัดถาผ้าขาวและห้างสัพพะเยื้องครีวทาน ทั้งหลายพร้อมแล้วท่านก็ได้กระทำเบิกบายฉลองทานธรรม ตั้งแต่วันเดือนยี่ขึ้น ๓ ค่ำ ไปจนตลอดถึง เดือนยี่ลงค่ำ ๑ จึงเป็นที่เลิกแล้วบรมวลนั้นแล รวมท่านได้ตั้งกัณฑ์บูชาฟังธรรมแล้วหื้อทานมี ๔๒๓ กัณฑ์แล เจ้าอนันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันตไชยนั้นทบุรมหาราชวงศาธิบดีเจ้ามหาชีวิตนครเมื่อนาน ท่านได้สร้างธรรมแล้วหื้อทานฉลองฟังธรรมในครั้งนั้นเป็นปณมะ

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคมัมภีร์ธรรมบาลานครั้งที่ ๒

ต้นแรกก่อนแล ถึงสกราช ๑๒๒๓ ตัว ปีระงั่ว ท่านก็ได้เบิกของราชสมบัติออกจ่ายสร้าง ธรรมเทศนาต่อไปแถมมีตั้งจักแจ้งต่อไปนี้แลคือ กัจจายนเถระคมัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผูก เอกะนิบาตอังคตตระ นิกายคมัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก อภิธัมมคัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผูก นาฏฐะอภิธัมมาคมัมภีร์ ๑ มี ๑๕ ผูก ปรมัตถะวิภูติคัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผูก โวหารธาตุวิภังคะคมัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก นิสสัยอังคตตระนิกายคมัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก มธรส กับ ๑ มี ๖ ผูก ปัญญาสะชาตคัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผูก โบราณะสังคหะคมัมภีร์ ๑ มี ๑๔ ผูก รูปะสัทธิตัมภีร์ ๑ มี ๑๓ ผูก วินัยสังคหะคมัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผูก ห้าสิบชาติคัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผูก วิสุทธิมรรคัมภีร์ ๓ คัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก วินัยธัมมจักรคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก ฎีกาสังคหะคมัมภีร์ ๑ มี ๑๖ ผูก สุตโตสมคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก สุทนต์คัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก สิลขันธะวัคคทิมนิกายคมัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก มูลฎีกาสูตรคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก วิเทนวันทกุมารชาดก ๑ ผูก โลกะนัยคัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก ทุกคตะสูตรคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก ธาตุวิภังคะคมัมภีร์ ๑ มี ๑๑ ผูก อุเทนราชคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก มหาวัคคคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก ฎีกา ปรมัตถะนิสสัยคัมภีร์ ๑ มี ๑๓ ผูก เจ็ดคัมภีร์กับ ๑ มี ๗ ผูก วิสตีโธวาทคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผูก สามัญผละคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก สิงหปรกรณ์คัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผูก พรหมชาละสูตรคัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผูก พุทธวังสะคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผูก พุทธนิทานคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ฎีกา ๑ ผูก สะธัมโมปัญญาณะคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก ไตรภูมิคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก สิงคาลสูตรคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก จุฬวิภังคะพุทธคุณ ๑๐ ดวง คัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผูก อุปคตคัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผูก มังคละปัญหาคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก พละสังขยาคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก โลกะวิทูคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก สรุบทสสะบารมีคัมภีร์ ๑ มี ๖ ผูก โควินท์ ๑ ผูก โสทตรัสสะ ๑ ผูก มธรวาสินีคัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผูก เอตะทัคคคัมภีร์ ๑ มี ๑๓ ผูก บาลีโยชนาคัมภีร์ ๑ มี ๑๕ ผูก โวหารวินัยทั้ง ๕ กับ ๑ มี ๕ ผูก ลายจุคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผูก สุวณฺณะเมฆคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก รัมมะเทียกับ ๑ มี ๓ ผูก วุตโตไทยกับ ๑ มี ๔ ผูก สุธนคัมภีร์ ๑ มี ๙ ผูก กุสสรราชคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ฎีกามาลัย คัมภีร์ ๑ มี ๑๒ ผูก มังคละเกทาคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก อ้อมล้อมต่อมคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก สิรินันทะคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก นิสสัยพุทธมนต์คัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก มูลธัมมจักรคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก นระชะวะคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ชมพูปะติคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก สุพรหมโมกษะคัมภีร์ ๑ มี ๑๐ ผูก อุบาทว์สันตคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ปณมะกัปป ๑ ผูก พุทธมนต์ ๑ ผูก กำพรั่งวาทคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ปัญหาราชสูตร ๑ ผูก อาณิสสสัปปริวาส ๑ ผูก อาณิสสธัมมะสวณะ ๑ ผูก ปุณณะนาคะ ๑ ผูก จันทะกนิณรี ๑ ผูก นรนต์ติหาระคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก เสฎฐีทั้ง ๕ คัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก ฎีกานะโมคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก พุทธเสนะกะคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ช้างโง

คัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ฉัสมหายาหคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก ยะสนธะราคัมภีร์ ๑ มี ๗ ผูก โลกกะจักขุคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก บั๋วหมคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก หมายุคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก สิรินนทะคัมภีร์ ๑ มี ๓ ผูก สุนทะสุกกะพีคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก โพธิปักขิยะธรรมคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก อานิสงส์ ๑ ผูก ทศคตะกุมารคัมภีร์ ๑ มี ๑ ผูก จักขาวุคัมภีร์ ๑ สินหาทะคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ฎีกาฉัสมจักร ๑ ผูก ศรีมหามายาคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก สาระทะมานะวะ ๑ ผูก อานิสงส์คำสอน ๑ ผูก สติปัญญาคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก เวสสันตระนกะคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก สุวัณณะหอยสังข์คัมภีร์ ๑ มี ๖ ผูก สุภภาโกชนาคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก เจตะนาเกหาคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ฎีกาสมัยคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ประภาชะคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก อรินทร์ ๑ ผูก พกุล ๑ ผูก ยะสนธะวา ๑ ผูก มุลสิกขาคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ปฐมภาณวาร ๑ ผูก อุณห์สสะวิไชย ๑ ผูก เตปทุมกุมารคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ปัญญาพละคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก ศัพท์ปฏิสังขาโย ๑ ผูก ธรรมธัชคคะ ๑ ผูก ฎีกามาลา ๑ ผูก สติปัญญาคัมภีร์ ๑ มี ๔ ผูก ฎีกาพุทธาคัมภีร์ ๑ มี ๕ ผูก อุตสาปารสคัมภีร์ ๑ มัตตันมี ๘ ผูก อุตสาปารสมัตปลายมี ๗ ผูก มธุสคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก จันทะสุริยา ๑ ผูก ท่านสร้างตั้งแต่จุลศกราช ๑๒๒๓ ตัว ปีร่วงเ้ามาทีกหนี่ก่อนแล รวมเป็นคัมภีร์มี ๗๒ คัมภีร์ นับเป็นผูกมี ๔๕๙ ผูกนับเข้ากัน เบ็ดเสร็จทั้งมวลมี ๕๓๒ ผูกแล ถึงจุลศกราช ๑๒๒๔ ตัวเดือนเจียง ท่านก็มีอาชญาปกเดือนแก่เจ้านาย ท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายสร้างแปงยังมหายาหคัมภีร์ใหญ่แปงจุลศมุข ๔ ด้าน

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมไบลานครั้งที่ ๓

มี ๕ ยอดที่ห้องช่วงสนามหลวงแล ปกเต็นสร้างแปงสัพพะเยื่องเครื่องครวาทนทั้งหลายพร้อม แล้วถึงเดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำเป้งวันศุกร์ ท่านก็ได้พาเจ้านายท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลาย กระทำเบิกบายพุทธาภิเษกฉลองทานธรรมเป็นมหาพอยอันใหญ่หันแล ตราบถึงวันเดือนยี่ ลง ๑ ค่ำ จึงเป็นที่เลิกแล้วบรมวลหันแล ในครั้งนี้ท่านบูชาภักดิ์เป็นคินของท่านนั้นมี ๑๘๙ ภักดิ์ ภักดิ์ไหน วัตถุห้วยแขวนภักดิ์แล ๕ บาท ดอกฟ้งฝนแสนห่ามี ๓๒ ผูกแล พระสงฆ์เจ้าซึ่งมารับทานในครั้งถ้วน ๒ นี้ทั่วจังหวัดนครเมืองน่านทั้งมวลแล ถึงจุลศกราช ๑๒๒๕ ตัว ปีกาไค้ นั้นท่านก็เบิกของพระราช ทรัพย์ออกจ้างสร้างเขียนธรรมเทศนาต่อไปแถมมีตั้งจักแจ่งต่อไปนี้แล คือ มหาเวสธบับไหเหล้ากับ ๑ มี ๑๓ ผูก มาลัย ๒ ผูก อานิสงส์ ๑ ผูก รวม ๑๖ ผูก มหาเวสธบับกำแพงชั้นในกับ ๑ รวม ๑๖ ผูก มหาเวสธบับเมืองสองกับ ๑ รวม ๑๖ ผูก มหาเวสธบับพระยอดสร้อยกับ ๑ มี ๑๖ ผูก มหาเวสธบับพุกกล้า กับ ๑ รวม ๑๖ ผูก มหาเวสธบับพระหินฟูกกับ ๑ รวม ๑๖ ผูกจำปาสี่ตันคัมภีร์ ๑ มี ๑๔ ผูก อภัยราชคัมภีร์ ๑ มี ๘ ผูก กัมมวาจา ๔ ผูก ปิฎกทั้งสามรวมมี ๔ ผูก กับ ๑ พุทธาภิเษก ๓ ผูก คามณีจันทร ๕ ผูก พิมพาขุ่นจัว ๕ ผูก ทุกกนิบาตร ๑๐ ผูก อนาคตวงศ์ ๓ ผูก สุวัณณะชีวหา ๖ ผูก สิวไชยยนต์หงส์ ๑๐ ผูก ธรรมจักรโชน ๑ ผูก จักกะวัตติคัมภีร์ ๓ ผูก วิมานวัตถุ ๗ ผูกภะวิรัตติ ๔ ผูก สมุทโฆษ ๘ ผูก วินัยคัมภีระ ๙ ผูก ดำน่านพระบาทพระธาตุ ๑๑ ผูก ศัพท์ปาทะ ๕ ผูก มุลฤกษ์ ๒ ผูก บัวลม ๔ ผูก วิริยะมังสัง ๑๐ ผูก จัตตุกกนิบาตอังคตตระนิกาย ๑๓ ผูก มีรินทะปัญหา ๑๕ ผูก บาลีฉัสมปาทะ ๑๔ ผูก จำปาสี่ตันมัด ๓ มี ๑๓ ผูก ยะสนธะรา ๗ ผูก สุชะวะนะ ๗ ผูก วัดตั้งคุลี ๑ ผูก จุฬฉัสมปาละ มี ๗ ผูก วิสุทธีมรรคมัดตัน ๘ ผูก วิสุทธีมรรคมัด ๒ มี ๑๑ ผูก วิสุทธีมรรคมัด ๓ มี ๑๓ ผูก มุล ฎีกาสูตร ๑ ผูก ทะลิตะ ๑ ผูก ทีโสทะตะ ๑ ผูก อนุโลกะสาสะนา ๑ ผูก นาคิตตสูตร ๑ ผูก พุทธปาทาน ๑ ผูก ปากินนกะนิบาต ๕ ผูก รัฐฐะทีปณี ๔ ผูก ตีลักขณะยอตธรรมปาทะ ๕ ผูก ปิฎกจิริยา ๑ ผูก พุทธาภิเษก ๒ ผูก พระเวส ๑๓ ผูก บาลีพระเวส ๙ ผูก อภิฉัสมาสังคินี ๑๑ ผูก บาลีวิภังคะ ๑๗ ผูก ปาทะ ๑๔ ผูก บาลิทานะสังยุตตะนิกาย ๑๒ ผูก บาลิมหาพรรค ๙ ผูก บาลิอัฐฐะ

ทุกกะนิบาตรอังคตตระนิกาย ๑๕ ผูก บาลีอัฐมหารรรคสังยุตตะนิกาย ๑๒ ผูก บาลีอัฐปัญจะอังคตตระนิกาย ๑๔ ผูก บาลีอรรถกถาปิ่นนะสมัชฌิมนิกาย ๑๒ ผูก บาลีจัดตาฬีสะนิบาต ๔ ผูก บาลีปัญญาสะนิบาต ๓ ผูก บาลีสังคหะนิบาต ๑ ผูก จามเทวี ๕ ผูก วรยุตตเทวันทะ ๖ ผูก มังคลทีปนี ๑๓ ผูก วิทิวะณีกัมมหารรรค ๙ ผูก เมตไตรสูตร ๓ ผูก อรพพิมพ์ ๒ ผูก ศัพทัมมหารรรค ๑๔ ผูก บาลีนาถอรรถกถาภิธัมมา ๑๕ ผูก ติกกนิบาต ๑๕ ผูก ปิฎก ๔ ผูก พุทธาภิเษก ๓ ผูก โสฬัฏฐะเปกขณะสูตร สุตตสังคหะ ๓ ผูก มัตตะสูตร ๑ ผูก อะสิวิสูตร ๑ ผูก สุวัณณะโลมา ๑ ผูก กำพารำร้อยชอต ๑ ผูก สักกระวะดาน ๗ ผูก เมตไตรวงศ์ ๖ ผูก ปิฎกหนองควาย ๘ ผูก พระเวสธมฺมบัตอนคว่าง ๑๖ ผูก แปรหมื่นสี่พันชั้น ๑ ผูก พุทธนิทาน ๑ ผูก หัสสวัตถุ ๘ ผูก ปณมมุละมุลลา ๕ ผูก สิญไชยราช ๑๗ ผูก วิมานวัตถุ ๙ ผูก ยัสสะตติ ๑๑ ผูก วิสาखा ๘ ผูก นันทะเสน ๖ ผูก พระเวสธมฺมบวงกต ๑๖ ผูก เตสกุณา ๗ ผูก โลหนะชีวหา ๑๔ ผูก สุชน ๙ ผูก โคณะสูตร ๑๔ ผูก สุนันทะโวหารวัมมิกสูตร ๔ ผูก อะละวักกะยักข์ ๒ ผูก ฎีกาพาหุง ๑ ผูก อภิธัมมาจอง ๑๐ ผูก พุทธาภิเษกบารมี ๓ ผูก เปตวัตถุ ๑๘ ผูก ครุฑ ๑๒ ผูก สังคหะนิบาต ๓ ผูก โสฬัฏฐะกั ๖ ผูก ปัญญาสะนิบาต ๑๒ ผูก ทักขิณะวิวัณณะสูตร ๑ ผูก อังคตตระนิกาย ๑๓ ผูก สุตตะสังคหะโถกะวิหุ ๑ ผูก วิชาละสูตร ๒ ผูก จุฬมณีสกโขพัทธีรา ๒ ผูก มุลกีกาสุตระสุญญสูตรกาฬีธาด ๓ ผูก เสือตายเสือนอนโลกะวัตถุ ๒ ผูก ขานะวัตติปัญญกิริยาสุปปินะสามเณร ๓ ผูก โมคคัลลณะเณรนิพพาน ๑ ผูก ศรีสุทโธทนะ ๕ ผูก สารีบุตรนิพพาน ๑ ผูก ทัพพมัลลบุตรนิพพาน ๑ ผูก อโสกนิพพาน ๑ ผูก มหาอนันตนิพพาน ๑ ผูก ภูยวินาสอุบาทว์สันติ ๓ ผูก นิสสัยโอรณะฎีกา ๑๓ ผูก นิสสัยหาโมจะนะ ๗ ผูก คิลิมาณฑะครองวิปัสสนา ๓ ผูก มุลกัมมัญฐาน ๒ ผูก ราหุลสูตร ๑ ผูก อัมมทนายาไชยปราการ ๓ ผูก ราชาภิเษกเจ้าชาลิกันหา ๑ ผูก กัสสปะเถร ๑ ผูก อาณิสสสัมมิตาย ๑ ผูก พุทธนิพพาน ๑ ผูก กวางคำมันธาดุรา ๙ ผูก กะปณณะ ๖ ผูก พระแก้วพระจันทร์หั่วล้านเปื้อนเห็ดเข้ากัน ๓๖ ผูก กัมมวาจา ๔ ผูก โยกัปปะโก ๕ ผูก ปทุมกุมาร ๑ ผูก สัพพปุณณปทสังคหะ ๕ ผูก สัพพสูตรมนต์ทั้ง ๕ มี ๗ ผูก โวหารปธานสูตร ๙ ผูก โปรรณะสังคหะ ๑๐ ผูก อัมมเวทิตั้งบาลี ๒ ผูก เทวทัตตะสูตร ๘ ผูก วิสตีนิบาล ๘ ผูก มหาวัคคินทาน ๘ ผูก หัสสวัตถุ ๘ ผูก ปารายณวัคคัตตัทธดา ๖ ผูก ทัตตะกั ๘ ผูก มัชฌิมปณณาสะ ๗ ผูก โลกะวินัย ๑๕ ผูก มหาปธานะสูตร ๑๑ ผูก บาลีสังคหะนิบาต ๗ ผูก สัพพะสูตรสังคหะ ๑๕ ผูก โยชนะสธัมมโหระวินาทะนี ๑๖ ผูก มธุรสวาสิณี ๑๐ ผูก มหาวงศ์หลวง ๒๑ ผูก พระเวสธมฺมบวงศา ๑๖ ผูก อภิธัมมาสังคหะ ๕ ผูก วัณณะวินัยสูตร ๑๐ ผูก จักกวัตทีปนี ๑๐ ผูก ทุกกะสิกขาวิจฉัย ๓ ผูก กฐินวิจฉัย ๑ ผูก ศัพทคัมภีร์ ๑ ผูก มหานิพพาน ๑๐ ผูก นิสสัยฎีกาสติปัญญา ๑๔ ผูก เอตทัคคะอังคตตระนิกาย ๑๑ ผูก นิสสัยจตุกะนิบาต ๑๕ ผูก สุตโสม ๖ ผูก สติยะสังคี ๙ ผูก นิยาธัมโม ๗ ผูก เปตวัตถุ ๑๗ ผูก ศัพทพุททสิกขา ๕ ผูก นิสสัยมหาปัญญา ๔ ผูก นิสสัยคัทธนาปัญญา ๔ ผูก ศัพทอภิธัมมาสังคหะ ๙ ผูก ศัพทนีปณณาทะสังคหะ ๑๑ ผูก นิสสัยวินัยวิจฉัย ๑๓ ผูก โปรรณะ ๘ ผูก อสตีนิบาต ๖ ผูก สุนันทะอสังไชย ๕ ผูก ปัญญาสะนิบาต ๓ ผูก ทิฆะนิกายโทน ๑ ผูก สังคหะนิบาต ๓ ผูก ตำนานระแวก ๑ ผูก ปาติโมกข์คฤหัสถ์ ๑ ผูก มินิจฉัย ๑๒ ผูก มหาวัค ๙ ผูก วิมานวัตถุ ๖ ผูก สุทธาโกชนา ๒ ผูก กุณณาสะ ๕ ผูก สุตตะสังคหะ ๑๓ ผูก ฎีกานิบาต ๑๕ ผูก อัฐมอริยปณณาสะ ๑๑ ผูก ฎีกาอภิธัมมา ๙ ผูก สฬายตะนะวัค สังยุตตะนิกาย ๑๘ ผูก ศัพทสมันตะ ๑๒ ผูก สมณะเสฏฐีอมิตตพันธุ ๑๑ ผูก นิสสัยปุราปุพพฎีกาปัญญา ๑๔ ผูก สุตตสังคหะ ๑๐ ผูก สาระสังคหะ ๑๔ ผูก ศัพทอภิธัมมาสังคหะ ๙ ผูก โยชนะอภิธัมมาสังคหะ ๘ ผูก สามัญญผละสูตร ๗ ผูก บาลีอัฐมกถาขันธะวัคสังยุตตะนิกาย ๔ ผูก

บาลีอัฐกถาหมาวักสังยุตตนิกาย ๘ ผูก บาลีกัจจายะนาถะสนธิ ๑ ผูก บาลีกัจจายะนาถะสมาส ๖ ผูก บาลีกัจจายะนาถะตถะการกะ ๑ ผูก บาลีกัจจายะยาถะตะธิต ๓ ผูก บาลีนาราชาตะวังสะ ๑ ผูก ศรีมหาเมฆา ๖ ผูก วิสุทธีมค ๑๕ ผูก นิทานวัคสังยุตตนิกาย ๑๒ ผูก สุรปริณิสัยคัมภีระ ๙ ผูก เสฏฐีทั้ง ๕ มี ๕ ผูก มังคลสูตร ๑๒ ผูก มหานิพพานสูตร ๑๓ ผูก ห้าสิบชาติ ๑๐ ผูก รัฏฐนิตตะสูตร ๙ ผูก เปกขณะสูตร ๑ ผูก อินาราชชาฎะ ๑ ผูก โสหันทะกั ๖ ผูก วิสุทธีมค ๑๓ ผูก มธุรส ๑๐ ผูก ปรมัตถวิภูสี ๑๒ ผูก วินิจฉัยจุฬาค ๑๒ ผูก อตีตตะพุทรวังสะ ๑๕ ผูก มณิปทีป ๑๖ ผูก พุทธนิพพาน ๑๕ ผูก ฎีกานิบาต ๑๖ ผูก มธุรสวาหิณี ๑๑ ผูก ฎีกานิบาต ๑๕ ผูก ทสชาติ ๑๓ ผูก นิสัยสมันตะปาสาธิกะ ๑๔ ผูก ศัพท์สมันตสังฆาติเสส ๑๐ ผูก จริยาปิฎก ๒๐ ผูก พุทธวงศ์ ๙ ผูก มูลกัมมัญฐาน ๒ ผูก อักขระมโน ๑ ผูก วินัยรอม ๑๑ ผูก อุทาหรณ์สัททาทั้ง ๘ มี ๘ ผูก บาลีสมันต ๑๘ ผูก โยชนาสัททา ๑๙ ผูก บาลีพระสิงค์ ๑ ผูก นิสัยห้าสิบชาติมัต ๒ มี ๑๐ ผูก นิสัยหน้าสิบชาติมัต ๓ มี ๑๐ ผูก นิสัยห้าสิบชาติมัต ๔ มี ๑๐ ผูก นิสัยห้าสิบชาติมัต ๕ มี ๑๐ ผูก นิสัยมัชฌิมนิกายมัตตัน ๑๔ ผูก นิสัยมัชฌิมนิกายมัต ๒ มี ๑๐ ผูก นิสัยวุฒโตไทยบาลี ๑๓ ผูก นิสัยไทยพุทฺธยวังสมาธิ ๑๓ ผูก นิสัยสูตรมนต์ไชย ๑๒ ผูก นิสัยธัมมปาทะมัต ๑๑ มี ๑๐ ผูก นิสัยมธุรสชมพู ๑๕ ผูก นิสัยสัลวคัทธินิกาย ๑๗ ผูก นิสัยพิมพาเถรี ๗ ผูก ศัพท์ปถมะ ๒๒ ผูก ศัพท์สมันตปาสาธิกะมัตตัน ๙ ผูก ศัพท์สมันตปาสาธิกะมัต ๗ มี ๘ ผูก สัตตะนิบาต ๑๐ ผูก อุลลคธาดุ ๖ ผูก ตำนานพระยาเจือง ๑๑ ผูก ศัพท์อักขระกัญฐี ๓ ผูก ศัพท์สุโพธาลังกา ๒ ผูก นิสัยสังฆสังเขป ๘ ผูก นิสัยสัททเภทจินดา ๑๓ ผูก ท่านสร้างตั้งแต่จุลศกราช ๑๒๒๕ ตัว มาตราไปถึงจุลศกราช ๑๒๓๒ ตัว นานได้ ๘ ปีแล้ว รวมท่านได้สร้างธรรมครั้งถ้วน ๆ นี้ นับเป็นคัมภีร์มี ๑๘๙ คัมภีร์ นับเป็นผูกมี ๑๒๕๑ ผูกในสกรานั้นสิ่งเดียวเจียงช้างแรมท่านก็มีอาชญาปกเดินแก่หน่อขัตติยะวงศาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายหื้อแบ่งยังมหายมณฑลหลังใหญ่สูง ๘ วาแบ่งจรมุข ๔ ด้าน มุ่งด้วยเสตวัดถาผ้าขาวที่ในห้วงช่วงสนามหลวงและสร้างแบ่งยังสัพพะเยื้องเครื่องทานทั้งหลายพร้อมบรมวลแล้วถึงวันเดือนยี่ขึ้น ๓ ค่ำท่านก็ได้ตั้งกระทำพุทธานิเสกเบิกบายฉลองฟังธรรมกระทำบุญหื้อทานตั้งแต่วันเดือนยี่ขึ้น ๓ ค่ำไปจนตลอดถึงวันเดือนยี่ลงค้ำหนึ่งจึงเป็นที่เลิกแล้วบรมวลหันและเป็นมหาพอยอันใหญ่หันแลนับเป็นกัณฑ์ต้นพระองค์ได้บูชาภักดีในครั้งนั้นรวมมี ๓๑๖ กัณฑ์วัตถุห้อยแขวนกัณฑ์ไหนแล ๒ แถบรูเปียแล เจ้ามหาอุปราชบูชาเป็นคันท่าน ๕๐ กัณฑ์แล เจ้าราชวงศ์บูชาเป็นกัณฑ์คันท่าน ๑๐ กัณฑ์ เจ้าสุริยะบูชา ๕ กัณฑ์เจ้าราชบุตร ๕ กัณฑ์นอกนั้นศรัทธาเจ้านายท้าวพระยาเสนาอามาตย์ก็บูชาและกัณฑ์ ๒ กัณฑ์ไปแล พระสังฆะเจ้าทั้งหลายซึ่งท่านนิมนต์มารับทานในสมัยนี้มี ๓๘๙ พระองค์ ท่านได้เบิกข้าวใส่บาตรกินทานในครั้งนี้เสียข้าวสาร ๘๗๐,๐๐๐ ได้เบิกเป็นข้าวพันก้อนเสีย ๒๗,๕๐๐ แบ่งข้าวหมมเสีย ๑๐๐,๐๐๐ รวมทั้งเสียพระสังฆะเจ้าเมืองแพร่ เสียข้าวสาร ๑,๐๓๗,๐๐๐ นี่เป็นครั้งถ้วน ๓ แล ถึงจุลศกราชได้ ๑๒๓๖ ตัวปีกาบเส็ด เดือน ๑๐ ลง ๓ ค่ำ นั้นท่านก็ได้เบิกเอาของราชสมบัติออกจ้างสร้างเขียนธรรมตั้งจกมีแจ้งต่อไปนี้เทอะคือพุทธานุสสติกัมมัญฐาน

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมบาลานครั้งที่ ๔

และบูรณปฏิสังขรณ์และฉลองวัดภูมินทร์

๕ ผูก เสฏฐีเบื่องหม้อ ๑ ผูก โอวาทาจริณะ ๑ ผูก ฎีกามูลป็นนามมัชฌิมนิยาย ๑๐ ผูก ธัมมรังสี ๑ ผูก ทะเวสสะหงส์คำ ๑ ผูก กุศลนิสัยธรรมาปญญะคันตี ๑ ผูก ไวรหารภยวินาส ๖ ผูก ไวรหารทิพมนต์ ๓ ผูก โสจันทะกุมาร ๕ ผูก ไวรหารปาทะมัต ๙ มี ๑๓ ผูก อคคคัมภีร์ธัม ๙ ผูก ครุสาสติ ๑ ผูก

กะยะวิระติ ๑ ผูก ทูลลภา ๑ ผูก บาลิจตฺกนิบาตอังคฺตฺตฺรนิกาย ๗ ผูก สะนิบาต ๘ ผูก จันทพานิช ๑ ผูก จุฬวิบาก ๑ ผูก โมคคัลลสถานนิพพาน ๑ ผูก โพชนกคัมภีร์ ๗ มี ๒ ผูก ราหุโลวาทะสูตร ๑ ผูก ทุกก กุมาร ๓ ผูก บาลิมหาปฏฺฐานมัต ๒ มี ๑๑ ผูก มหาเวสธบับพรวัวพันลำ ๑๕ ผูก มหาเวสธบับฟ้าท้วง ๑๕ ผูก มหาเวสธบับข้อมมือเหล็ก ๑๖ ผูก ยะมะกะ มัต ๒ มี ๑๐ ผูกแล ท่านสร้างในจุลศกราช ๑๒๓๖ ตัวนั้นทีก่อนแล้ว

อันหนึ่งด้วยพระมหาวีรหารหลวงภุมินทรราชาที่กลางเวียงนครเมืองน่านอันท่านได้ก่อแรกตั้ง ต้นปลูกแปงสร้างสามาตั้งแต่จุลศกราชได้ ๑๒๒๙ ตัว ปีเมืองหม้า เดือน ๖ ขึ้นค่ำหนึ่งเม็งวันศุกร์ไทย ดับหม้าฤกษ์ได้ ๒๕ ตัวชื่อ บุพพัทธา ตั้งต้นสร้างตั้งแต่นั้นมานานได้ ๘ ปีมาถึงจุลศกราช ๑๒๓๖ ตัว ปีกาบเส็ดนี้ก็เป็นสำเร็จบรมวลขึ้นแล ในศกรานั้นสิ่งเดียวเดือนยี่ท่านก็ได้มีอาชญาปกเดือนแก่หน่อ ขัตติยวงศาท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่บ้านคนเมืองทั่วจังหวัดนครเมืองน่านทั้งมวลให้ตกแต่งห้าง สร้างแปงยังสัพพะเอียงเครื่องทานทั้งหลายพร้อมช้อนตั้งหัวเมืองต่างประเทศทั้งหลายคือเมืองนคร ลำพูน เชียงใหม่ ะยาว เชียงราย เมืองหลวงพระบาง นั้นท่านก็ได้แต่งให้นำเอายังอักขระกษาไปแผ่ พระกุศลคู่หัวเมืองขึ้นแล ครั้งถึงเดือน ๕ นั้น ท่านก็ก่อสร้างแปงมหายานหลังใหญ่แปงเป็นจตุรมุข ๔ ด้านมุงด้วยเสดวัดถ้ำผาขาวเทศที่ท้องช่วงสนามหลวงเหมือนแต่ก่อนนั้นแล้ว ครั้งถึง ณ วันเดือน ๖ ขึ้นค่ำหนึ่งท่านก็กระทำพุทธานิเชกเบิกบายฉลองธรรมกระทำบุญหื้อทานฟังธรรมตั้งแต่วันนั้นไป ตราบถึงเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำหื้อเป็นแล้วขึ้นห้องหนึ่งก่อนแล ตั้งแต่วัน ๙ ค่ำ ถึงวัน ๑๒ ค่ำฟัง ฝนแสนห่าและ ถึงวัน ๑๓ ค่ำ วัน ๑๔ ค่ำ หัวเมืองและหน้าบ้านทั้งหลายก็แห่เอาครัวทานและบอกไฟ เข้าไปประทักษิณแหววัดภุมินทร คือ ตั้งฉลองวัดหลวงภุมินทรราชา หัวเมืองทั้งหลายและหน้าบ้าน ทั้งมวล ครั้นประทักษิณแล้วก็แห่เอาพระกุศลเข้าถวายองค์สมเด็จพระมหาชีวิตที่ตำหนักท้อง ช่วงสนามหลวงคู่หน้าบ้านและหัวเมืองขึ้นแล ถึงวันเดือน ๖ เพ็งนั้นท่านก็กระทำพุทธานิเชกเบิกบาย ฉลองวัดหลวงภุมินทรขึ้นแล ถึงวันเดือน ๖ ลงค่ำหนึ่งก็ได้โอกาสหยาดน้ำซื้อทานบรมวลแล้วหน้า บ้าน และหัวเมืองทั้งหลายก็แห่เอาบอกไฟไปเจาะที่โห่งดินดอยภูเพียงแช่แห้ง บอกไฟเจาะถึง ๓ วันจึงจักเสี้ยง พระองค์สมเด็จพระมหาชีวิตท่านทานธรรมและฉลองวัดหลวงภุมินทรราชาในครั้งนี้ เป็นมหาสมัยกาลมหาพอยอันใหญ่หนึ่งแลท่านฉลองธรรมทานธรรมและฉลองวัดหลวงภุมินทรใน ครั้งนี้นับเป็นคัมภีร์ ๔๔ คัมภีร์ นับเป็นผูกมี ๑๐๓๖ ผูก รวมพระสังฆะเจ้าทั้งหลายท่านได้มีมนต์มารับ ทานในครั้งนี้เบ็ดเสร็จทั้งมวลมี ๕๓๗ ตน เณรนอกเมืองมี ๔๗ ตน เณรในเมืองนับได้แล รวมท่านได้ เบิกข้าวฉางหลวงออกทอดเลี้ยงหัวเมืองหื้อทานในครั้งนี้เลี้ยงข้าวสาร สองโกฏีสี่ล้านแปดแสนปลาย หมื่นสี่พันห้าร้อย พริกเลี้ยงสามแสนปลายหมื่นสี่พัน ยาเลี้ยงหกหมื่นสี่พันห้าร้อยปูนเลี้ยงห้าหมื่น ปลา ร้าเลี้ยงสามหมื่น ไข่ปลาบิกเลี้ยงหกหมื่น ปลาแห้งเลี้ยงสามแสนห้าหมื่นปลายพัน หมากแขนสามหมื่น ขิงสองหมื่นสี่พัน หอมสองหมื่น เมียงเลี้ยงสามแสนสี่หมื่น หมากเลี้ยงหกพันห้าร้อย พลุเลี้ยงสามแสน แปดหมื่น ดินไฟเลี้ยงหกแสนห้าหมื่น ขางเลี้ยงสี่หมื่นดินไฟแจกหนภายในเลี้ยงแสนหนึ่ง มาดสาม หมื่น ค่าดินไฟรวมเบ็ดเสร็จ ทั้งมวลเลี้ยง เจ็ดแสนปลายห้าหมื่น เงินแลบ เงินปี ซึ่งท่านประทานผายหื้อ อหมู่พวกแห่บอกไฟและหื้อผ้า ครัวทานทั้งหลายรวม ๔๘๕ แลบ รวมเป็นปี มี ๓๔๐๐ ปีแล รวม สิ่งของทั้งมวลท่านได้สร้างแปงพระวิหาร หลวงภุมินทรขึ้นหลักเลี้ยงสามหมื่น ทองหกพันปลายหนึ่ง ร้อย แก้วเลี้ยงสามแสนสามหมื่นสองพัน คำปิวเลี้ยงห้าหมื่นสี่พันเจ็ดร้อยใบ รักเลี้ยงสามสิบห้าไห ปลายสิบหกบ่อ หางเลี้ยงชาวแปดห่อ น้ำมันสมชะทายเลี้ยงชาวไหน้อ้อยเลี้ยงต่อหกแสนห้าหมื่น

ปูนเสี่ยงสองตื้อสี่ล้านสามแสนสี่หมื่นจ้าวข้างเลื่อยไม้เงินตราเสี่ยง ห้าซ้ง เงินแถบเสี่ยง สามร้อยแถบ
แลพระองค์สมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตสร้างวัดและสร้างธรรมแล้วฉลองทานในครั้งนี้เป็นถ้วน ๔ แล

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมบาลานครั้งที่ ๕

ถึงจุลศักราช ๑๒๓๗ ตัว ปีดับไค้ นั้นท่านก็ได้เบิกเอาของราชสมบัติออกจ้างสร้างธรรมต่อไป
แถบมีดั่งแจ้งต่อไปนี้ คือ พระเวสณบับกาลคอด ๑๖ ผูก พระเวสณบับหลายหิน ๑๖ ผูก พระเวส
ณบับพระรอม ๑๕ ผูก สาธินราชมูลกิตติกา ๒ ผูก อรรถะสังขารโลก ๑ ผูก เทวดาถามปัญหา ๑ ผูก วา
ราสีราชย ๑ ผูก สรุปวินัยคัมภีร์ระรัฎฐะทีปนี ๙ ผูก มโหสถ ๑๓ ผูก อาณิสงส์สัพพะทาน ๕ ผูก โส
หัสสนี ๕ ผูก บาลีอัฐฐาปัญจะอังกุตตระนิกาย ๑๔ ผูก พระเวสณบับสังหระส ๑๖ ผูก ไวยาหารอังกุต
ตระนิกาย ๘ ผูก บาลิมหาปฏฐาน ๑๑ ผูก สัพพะบารมี ๑๒ ผูก ศัพทปาติโมกข์ ๙ ผูก บาลิจุฬวัคค
ตัน ๑๑ ผูก บาลียะมะกะมัตคัน ๑๓ ผูก บาลีธาตุกถา ๕ ผูก โสนันทชาดก ๑๑ ผูก มุตาทเวดา ๑ ผูก
ทุสสุกumarวิไชยสูตร ๑ ผูก อาณิสงส์บอไฟ ๑ ผูก บาลีอัฐฐมหาวคสังยุตตนิคาย ๘ ผูก พระเวสณบับ
ปาเหียงแรงพื่อ ๑๖ ผูก พระเวสณบับปาไผ่แจ้เรียวแดง ๑๖ ผูก พระเวสณบับแท่นแก้ว ๑๖ ผูก
พระเวสณบับแผ่นดินไหว ๑๖ ผูก พระเวสณบับมังธา ๑๖ ผูก พระเวสณบับเชียงทอง ๑๖ ผูก พระเวส
ณบับมุกมุนทรายมุน ๑๖ ผูก พระเวสณบับน่านเก่า ๑๖ ผูก มิลินทปัญหา ๑๖ ผูก สมุทราโฆษ ๘ ผูก
ไวยาหารอิธัมมา ๙ ผูก เวทะมูลคันถี ๔ ผูก สุวัณณะเห็นคำ ๗ ผูก ปัญจวฐ ๑ ผูก บารมีพ้อคำแก้ว ๑
ผูก เทวดาถามปัญหา ๑ ผูก ศัพทปาจิตติย ๑๐ ผูก ศัพทจุฬวัค ๑๗ ผูก ศัพทปริวาร ๙ ผูก จุฬวิ
ภังคะ ๙ ผูก มหานิพพานหลวง ๑๐ ผูก ตีโลกะทีป ๕ ผูก โสทะกัณิ ๑ ผูก ปิฎก ๔ ผูก พุทธาภิเชก ๕
ผูก ท่านสร้างตั้งแต่ศักราช ๑๒๓๗ ตัว ปีดับไค้ นั้นมาถึงปีกัฒเม้า ได้ ๕ ปี จุลศักราช ๑๒๔ ๑ ตัวนี้
รวมเป็นกับมี ๓๔ กับ รวมเป็นผูกมี ๔๓๒ ผูก รวมเงินค่าทานได้จ้างพระสังฆะเจ้าเขียนธรรมในครั้ง
นี้เสี่ยง ๖๔๕ สลึง คิดเป็นเงินแถบมี ๑๘๒ แถบ ๓ สลึงแลในจุลศักราช ๑๒๔๑ ปีกัฒเม้านั้นสิ่งเดียว
เดือนยี่นั้นท่านก็ได้มีอาชญาปากเดือนแก่หน่อมหาชัตติยะวงศาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายสร้างแปง
ยังมหมณทปหลังใหญ่ในห้องช่วงสนามหลวงแปงเป็นจัตุรมุข ๔ ด้านมุงด้วยเสตวัดถาผ้าขาวและห้าง
ยังสัพพะเยื้องเครื่องทานทั้งหลายพร้อมแล้วถึง ณ วันเดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำนั้นท่านก็กระทำพุทธาภิเชก
เบิกบายฉลองฟังธรรมกระทำบุญหื้อทานตั้งแต่วันนั้นไปตราบถึงเดือนยี่ลงคำ ๑ จึงเป็นที่เลิกแล้ว
บรมวลนั้นแล ท่านฉลองทานธรรมในครั้งนั้นแผ่นดินไหวในวัน เดือนยี่ขึ้น ๘ ค่ำนั้นแล ไหวลูกหนเหนือ
มาก่อนแลท่านหื้อทานในครั้งนั้นก็เป้นมหาพอยอันใหญ่หนึ่งแล้วเป้นครั้งถ้วน ๕ แล ถึงจุลศักราชได้
๑๒๔๒ ตัว ปีกตสี นั้นท่านก็ได้เบิกของราชสมบัติออกจ้างสร้างเขียนธรรมต่อไปแถบมีดั่งจักแจ้ง
ต่อไปนี้ คือ ปิฎกจริยา ๑๐ ผูก พระเวสณบับเมืองหาน ๑๖ ผูก สังขะวัณณะ ๕ ผูก อภิธัมมาโจท ๖ ผูก
พระเวสณบับเชียงแสน ๑๖ ผูก

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมบาลานครั้งที่ ๖

พุทธบารมี ๕ ผูก คามะธัม ๑ ผูก บาลีวิภังคะอังกุตตระนิกาย ๑๓ บาลีธาตุกถาปกรณะ ๔
ผูก บาลีวิภังคะปะกกรณะ ๑๗ ผูก บาลิปุคคลบัญญัติ ๖ ผูก โลกะสัฎฐาสถิไวยาหารตำนานพระยาธัม ๒
ผูก ชะวะนะหังสะชาดก ๑ ผูก กัปปินะ ๑ ผูก ช้างฉัททันต์ ๑ ผูก สะวัฎฐะกุมาร ๔ ผูก ศัพทัตถิตติ ๓
กับ ศัพทสมาส ๓ กับ ศัพทการะกะ ๓ กับ รวม ๓ กับนั้นมี ๑๗ ผูก สังฆอมธาตุ ๔ ผูก สุวัณณะเห็นคำ
๑ ผูก สาลากะวิริชาสูตร ๑ ผูกพระเวสหังแก้ววิจวร ๑๖ ผูก มังคละทีปนีกับ ๑ วินัยทั้ง ๕ กับ ๑ เจ็ด

คัมภีร์กับ ๑ สี่ละกถารอมกับ ๑ ปัญหาพระยาปัสเสนทิ ๑ ผูก ชันชะทั้ง ๕ มี ๑ ผูก บาลีอัฐมหา
 วัคสังยุตตนิกาย ๘ ผูก พุทธาภิเษก ฉบับ ๑ มี ๕ ผูก ปิฎกทั้ง ๖ มี ๖ ผูก มหาวิบาก ๔ ผูก มูลละมูลลี
 ๒ ผูก สมุทรโฆษ ๘ ผูก อาณิสสขั้วขาวเมต ๑ ผูก ญะอุญญาตัพพะสูตร ๑ ผูก สาระทะมานะวะ ๑
 ผูก บาลีสังคินีปกรณ์ ๑๐ ผูก บาลีกถาวัตถุปกรณ์ ๗ ผูก บาลีสะทาทั้ง ๘ มี ๘ ผูก รัฐะบาร์มี ๒
 ผูก บาลียะมะกะ ๘ ผูก ปิฎกทั้ง ๓ มี ๓ ผูก อาณิสสขั้ว ๑ ผูก ปุคคัลบัญญัติ ๖ ผูก พุทธบาร์มี ๔
 ผูก แปดหมื่นสี่พันชั้น ๑ ผูก กถาวัตถุ ๖ ผูก ศัพทการะ ๒ ผูก บาร์มี ๑ ผูก อุบาทว์สันติ ๑ ผูก สัน
 ยุตตะ ๖ ผูก จุฬวัค ๕ ผูก ปณิธาน ๑ ผูก วินัยทั้ง ๕ มี ๕ ผูก มหาวิบาก ๑ ผูก อังคุดตระนิกาย ๕ ผูก
 ทิฆะนิกาย ๗ ผูก สันยุตตะนิกาย ๑๑ ผูก สุวัณณะหงส์คำ ๖ ผูก บาลีสัททาทั้ง ๘ มี ๔ ผูก สุวัณณะ
 ขางคำ ๓ ผูก สาระทะมานะวะ ๑ ผูก ญะอุญญาตัพพะสูตร ๑ ผูก สะเพาโหน ๑ ผูก อัฐปาละ ๑ ผูก
 จุฬวิบาก ๑ ผูก สัพพะสอน ๑ ผูก สุวัณณะเห็นคำ ๑ ผูก สูตรมนต์ทั้ง ๕ มี ๑ ผูก สะทาวิมลา ๒ ผูก
 ธิมมะสอน ๑ ผูก ทัสสะปัญหา ๑ ผูก ปัญหาพระยาปัสเสนทิ ๑ ผูก อาณิสสขั้วขาวเมต ๑ ผูก มหา
 มูลนิพพาน ๑ ผูก สี่ล็กถา ๑ ผูก พระเวสธบับมิงทรา ๑๖ ผูก พระเวสธบับมุกม่นทรายมุน ๑๖ ผูก
 พระเวสธบับปาซาง ๑๖ ผูก พุทธาภิเษก ๒ ผูก กถาวัตถุ ๕ ผูก เติมิยะ ๔ ผูก ชะนุก ๕ ผูก เนมิราช ๔
 ผูก มโหสถ ๑๓ ผูก สุวัณณะสาม ๔ ผูก จันทะกุมาร ๔ ผูก มหาปิฎฐาน ๑๗ ผูก ศัพทอะชยาต ๔ ผูก
 ศัพทอุณณาด ๗ ผูก วิภังคะ ๑๐ ผูก พุทธนิพพาน ๑๒ ผูก จันทสมุทรมี ๓ ผูก สันสาระวัฏฐสูตร ๑๑
 ผูก พระเวสธบับกำแพงพันชั้น ๑๖ ผูก ยอดไตรปิฎก ๑ ผูก อสิวิสูตร วิชาณะสูตร ๒ ผูก กัมมวาจา ๔
 ผูก มหาวิบาก ๔ ผูก จุฬวัค ๑๔ ผูก อาณิสสขั้วบอกไฟ ๑ ผูก อาณิสสขั้วพระเจ้า ๑ ผูก อาณิสสขั้วกองไชย ๑
 ผูก อาณิสสขั้วขาวพันก้อน ๑ ผูก เสฎฐีทั้ง ๕ มี ๕ ผูก มามะศัพทจุฬวัค ๑๔ ผูก โคนันทะ ๑ ผูก สมุทร
 โฆษ ๒ ผูก สาลากะวิริชา ๑ ผูก บาร์มีพ้อคำแก้ว ๑ ผูก มัลลยโผโตโลก ๑ ผูก สรุพวินัยคัมภีระอัฐ
 ปัททนี ๙ ผูก มโหสถ ๑๓ ผูก อาณิสสขั้วสัพพะทาน ๕ ผูก โสทัสสนี ๕ ผูก สัพพะบาร์มี ๑๒ ผูก ศัพท
 ปาติโมกข์ ๙ ผูก ท่านสร้างตั้งแต่จุลศกราชได้ ๑๒๔๒ ตัว ปีกดสี มาถึงจุลศกราช ๑๒๔๕ ตัว ปีกาเมต
 นั้นนับเป็นกับมี ๖๑ กับ นับเป็นกับมี ๒๗๑ ผูก รวมเงินค่าจ้างพระสังฆะเจ้าสร้างเขียนเลี้ยง ๕๖ แล
 ปลายบั้งแล ครั้นบรมวลแล้วในจุลศกราช ๑๒๔๕ ตัวนั้นสิ่งเดียวท่านก็เข้าได้สร้างยังหอพระธรรมเจ้า
 หลังหนึ่งแปดเป็นมณฑปมุงด้วยแผ่นหินประดับด้วยแก้วและทางรักติดคำฝากระดานภายในแต่รูป
 พระบาทเจ้านั่งแท่นประจิดริจจะหน้าตึงามก่อกำแพงแวดแล้วก่อสารูปกุ่มภณท์ ๒ ตัว ไหดอกหนึ่งไ
 รูปสิงโต ๒ ตัวตั้งเหนือกำแพงทั้งวันออกไว้ที่แจ้งค้อมแก้วผากวันออกแจ้งได้เห็น ครั้นบรมวลแล้วในส
 กราชนั้นสิ่งเดียว เดือนยี่ท่านก็ได้มีอาชญาปกดินแผ่พระกุศลถึงแก่ชัตติยะวงศาและเสนาอามาตย์ไพร่
 ไทยทั้งหลายสร้างแปดยังสัพพะเยื้องเครื่องทานทั้งหลายและสร้างแปดยังมณฑปหลังใหญ่ที่ห้อง
 ช่วงสนามหลวงมุงด้วยเสตวัดถาผ้าขาวเทศแปดเป็นจตุรมุข ๔ ด้านหันแล ครั้นถึงเดือนยี่ ขึ้น ๗ คำ
 ท่านก็พาเจ้านายท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายแห่นำเอาพระธรรมเจ้าลงสู่หอมณฑป
 หลวงที่ห้องช่วงสนามหลวงแล้วก็สงเสพด้วยตริยะนนถิเล่นม่วนเป็นมหัสพหั้นแล
 ถึงวันเดือนยี่ ขึ้น ๘ คำนั้น ก็ตั้งฉลองเบิกบายกระทำพุทธาภิเษกฟังธรรมไปตราบถึงวันเดือนยี่ลงคำ
 หนึ่งจึงเป็นที่เลิกแล้วบรมวลหั้นแล ครั้นบรมวลแล้วท่านก็นิมนต์เอาพระธรรมเจ้าขึ้นสู่หอมณฑป
 หลวงสร้างให้มันแล ท่านฉลองทานธรรมและฉลองหอพระธรรมเจ้าในครั้งนี้เป็นถ้วน ๖ อยู่มาถึง
 เดือน ๙ ขึ้นคำหนึ่ง เม็ง วันอาทิตย์ ไทย คับคั้ จุตศกราชได้ ๑๒๔๖ ตัว

เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ สร้างคัมภีร์ธรรมไบลานครั้งที่ ๗

ปีกาบสัน ท่านก็ได้หื้อทานช้างพลายหนึ่ง ชี้งหนักหมื่นหนึ่ง หัวเหล็กบ่อเมืองสาเก้านันทาน แก่พระมหาครูบาเจ้าไชยลังกา วัดหลวงไชยสถานกลางเวียงพะเยาวันนั้นแล ในจุลศักราชนั้นสิ่งเดียว ท่านเบิกเอาของราชสมบัติออกจ้างสร้างเขียนธรรมต่อไปแถมมีตั้งจักแจ้งต่อไปนี้เโทษ คือ ปีฎกทั้ง ๓ มี ๔ ผูก อานิสงส์วิสุทธิมค ๑๐ ผูก นิกายทั้ง ๕ ผูกตัน ผูกสี่ ผูกห้า รวมสามผูก สุวัณณะชมพู ๑๒ ผูก พุทธาภิเชก ๔ ผูก เมตรไถยสูตร ๔ ผูก มหาสมัยสูตร ๑ ผูก พระเวสณบับหิงแก้ว ๑๖ ผูก พระเวสณบับท่าแป้น ๑๖ ผูก พระเวสณบับวิวร ๑๖ ผูก พระเวสณบับข้าพ้าน ๑๖ ผูก พระเวสณบับจิริยา ๑๖ ผูก พระเวสณบับปากี ๑๖ ผูก พระเวสณบับป่าซาง ๑๖ ผูก พระเวสณบับมังธา ๑๖ ผูก พระเวสณบับ เฒ่านังรุ่ง ๑๖ ผูก พระเวสณบับแท่นแก้ว ๑๖ ผูก พระเวสณบับมุกมุ่นทรายมูน ๑๖ ผูก สุวัณณะชมพู ๑๒ ผูก แต่งเขี้ยว ๔ ผูก เจ็ดคัมภีร์ ๗ ผูก สุวรรณชีวหา ๔ ผูก นาระทะ ๓ ผูก เสฎฐีทั้ง ๕ มี ๕ ผูก ท่านสร้างตั้งแต่จุลศักราช ๑๒๔๖ ตัว มาตราไปถึงจุลศักราช ๑๒๔๘ ตัว นี่นับเป็นกับ ๒๔ กับ นับเป็น ผูกมี ๒๐๒ ผูกแล ในสักราชนั้นสิ่งเดียวท่านก็ได้สร้างซ่อมยังโรงอุโบสถที่วัดข้างค้ำหั้นก็เป็นสำเร็จ บรมวลแล้วในปี นั้นสิ่งเดียวอยู่มาถึงเดือนยี่นั้นท่านก็ได้มีอาชญาปกเต็นแก่หน่อมหาชัตติยะวงศาเสนา อามาตย์และรัฐประชาทั้งหลายหื้อสร้างแปง

ประวัติเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ

ยังมหามณฑปหลังใหญ่ที่ห้องช่วงสนามหลวงและสัพพะเยื่องเครื่องครวทานทั้งหลายคือ เหมือนแต่ก่อนๆ นั้นแล้วครั้นถึงเดือนยี่ขึ้น ๗ ค่ำท่านก็ได้นิมนต์เอาพระธรรมเจ้าลงหอมมณฑป หลวงที่ช่วงสนามหลวงแล้วท่านก็กระทำบรมสงเสพด้วยดุริยดนตรีเล่นม่วนเป็นมหรสพ หั้นแล ถึงวัน ๘ ค่ำ ท่านก็กระทำตั้งฉลองฟังธรรมไปตราไปถึงวัน ๑๔ ค่ำ ในวัน ๑๕ ค่ำ เพิ่งนั้นท่านก็กระทำพุทธาภิเชกฉลองยังพระอุโบสถวัดข้างค้ำและฟังพุทธาภิเชก ๖ ผูก ถึงวันเดือนยี่ลงค้ำ ๑ ก็เป็นที่เสร็จแล้ว บรมวลหั้นแล ท่านฉลองทานธรรมและฉลองพระอุโบสถในครั้งนี่ก็เป็นมหาสมัยกาลมหาพอยอันใหญ่ หั้นแล ท่านทานครั้งนี่เป็นถ้วน ๗ แล ท่านสร้างธรรมในครั้งนี่รวมเป็นกับมี ๓๘ กับ นับเป็นผูกมี ๒๙๙ ผูกแล เจ้านันทวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันตไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดีเจ้าพระมหาชีวิตเจ้านครเมืองน่าน ยามเมื่อท่านได้เป็นเจ้ารับสัญญาบัตรแต่ต้นแรกหัวที่วันนั้นท่านได้เป็นเจ้าพระพิไชยราชาก่อนแล้วก็ได้เป็นเจ้าพระยารัตนหัวเมืองแก้วเป็นถ้วน ๒ บ่านานเท่าใดก็ได้เป็นเจ้าพระยาบุรีรัตนแล้วอยู่มาบ่านานเท่าใดก็ได้เป็นเจ้าพระยามงคลวรยศเจ้าพระยาหลวงน่านแล้วอยู่มาบ่านานเท่าใดท่านก็ได้เป็นเจ้านันทวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันตไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี เจ้าพระมหาชีวิตเจ้านครเมืองน่านนี้เป็นครั้งที่ ๕ แล ยามเมื่อท่านได้เสวยราชสมบัติเป็นเจ้าพระยาน่านนั้นอายุท่านได้ ๔๙ ปี แล เมื่อท่านได้เป็นเจ้าพระมหาชีวิตนั้นอายุท่านได้ ๕๐ ปีแลท่านได้เสวยราชสมบัติแล้วตั้งพระพุทบาทศาสนาและบ้านเมืองทั้งมวลก็รุ่งเรืองเจริญยิ่งใหญ่ขึ้นเหลือแต่ก่อนๆ หั้นแล

ภรรยาแห่งท่านนางที่ ๑ ชื่อว่าแม่เจ้าสุนันทา เกิดลูกได้ราชบุตรชาย ๔ บุตรหญิง ๒ บุตรชายที่ ๑ ชื่อ เจ้าหนานมหาพรหมตนนี้ได้เป็นเจ้าพระยามหาอุปราชาหอหน้าแล บ่านานเท่าใดท่านก็ถึงแก่อสัญกรรมไปแล บุตรชายที่ ๒ คือ เจ้าสุยะ ตนนี้ได้เป็นเจ้าพระยาราชวงศ์แลบ่านานเท่าใดก็ได้เป็นเจ้ามหาอุปราชาหอหน้าแทนพี่แห่งตนแล้ว อยู่มาบ่านานเท่าใดก็ได้เป็นเจ้าเสวยเมืองแทนพ่อแห่งตนแล บุตรชายที่ ๓ ชื่อ เจ้าสารตนนี้ได้เป็นเจ้าสุริยวงศา แล้วบ่านานเท่าใดก็ได้เป็นเจ้าราชวงศ์แต่นั้นมาบ่านานเท่าใด ก็ได้เป็นเจ้ามหาอุปราชาหอหน้าแล้วก็ถึงแก่อสัญกรรมล่วงไป บุตรชายตนที่ ๔ ชื่อเจ้าบุญ

รังสี ตนนี้ได้เป็นเจ้าราชบุตรแล้วก็ถึงแก่กรรมล่วงไปแล บุตรหญิงที่ ๑ ชื่อเจ้าหมอกแก้ว บุตรหญิงที่ ๒ ชื่อเจ้าคำทิพย์แลภรรยาท่านถ้วน ๒ ชื่อแม่เจ้าชอดแก้วมีราชบุตรหนึ่งชื่อเจ้าน้อยมหาพรหมตนนี้ได้เป็นเจ้าราชบุตรแล้วก็ได้เป็นเจ้าราชวงศ์ แล้วบ่บานเท่าใดก็ได้เป็นเจ้ามหาอุปราชอาทอนหน้าแล บุตรหญิง ๑ ชื่อ เจ้ายอดนโมรา แล

ภรรยาที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าคำปิว ผู้นี้ไม่มีบุตรแล

ภรรยาที่ ๔ ชื่อ แม่เจ้าบัวเขียว เป็นเชื้อเมืองแพร่ มีบุตรหญิง ๑ ชื่อ นางปิว แล

ภรรยาที่ ๕ ชื่อ แม่เจ้าแวน มีบุตรชาย ๑ หญิง ๒ หญิงที่ ๑ ชื่อ เจ้าแก้วไหลมา หญิงที่ ๒ ชื่อ เจ้าบุษบา บุตรชาย ๑ ชื่อ เจ้าห้อยบุญสวรรค์ แล

ภรรยาที่ ๖ ชื่อ แม่เจ้าอรัญมรา ผู้นี้เป็นหลานท่านแล้วเอาเป็นเมียแล มีบุตรชาย ๑ ชื่อ เจ้าน้อยฟ้ารวนเมืองอิน บุตรหญิง ๑ ชื่อเจ้าขันคำ แล

ภรรยาที่ ๗ ชื่อ แม่เจ้าปาริกา เป็นเชื้อเมืองเชียงของมีราชบุตรชาย ๗ คน หญิง ๑ บุตรชายที่ ๑ ชื่อเจ้าน้อยบัวรม ตนนี้ได้เป็นเจ้าบุรีรัตน บ่บานเท่าใดก็ได้ถึงแก่สญกรรมไปสู่โลกหน้าหันแล บุตรชายที่ ๒ ชื่อเจ้าน้อยบัวเรียว บุตรชายที่ ๓ ชื่อเจ้าพระหยั่งดำเขียว ตนนี้ได้เป็นพระแล้วก็ตายสภหมิไปสู่โลกหน้าหันแล บุตรชายที่ ๔ ชื่อเจ้าน้อยบัวรองปองฟ้า บุตรวงศ์ตนนี้ได้เป็นเจ้ากรมมาแล้วก็ได้เป็นเจ้ากรมอัยการแล บุตรชายที่ ๕ ชื่อเจ้าน้อยหมอกมุงเมือง ตนนี้ได้เป็นเจ้ากรมคลังที่ ๒ แล้วก็ไปเป็นเจ้าแขวงเมืองเชียงลมแล บุตรชายที่ ๖ ชื่อเจ้านานรัตนเรื่องรังสีตนนี้ได้เป็นเจ้ากรมทหารที่ ๒ แล บุตรชายที่ ๗ ชื่อเจ้าน้อยสุทระนะแล บุตรหญิงหนึ่งชื่อ เจ้าคำเกี้ยว

ภรรยาที่ ๘ ชื่อแม่เจ้าสุคันธา มีบุตรชายหนึ่ง หญิง ๓ หญิงที่ ๑ ชื่อ เจ้าเกียงคำ หญิงที่ ๒ ชื่อ เจ้าเหมย หญิงที่ ๓ ชื่อสาวะดี บุตรชายหนึ่งชื่อ เจ้าน้อยอนุสรังสี ตนนี้ได้เป็นเจ้ากรมป่าไม้

ภรรยาที่ ๙ ชื่อแม่เจ้าแวน เป็นเชื้อลื้อ เมืองกุสวະดีผู้นี้ไม่มีลูกแล

ภรรยาที่ ๑๐ ชื่อนางแก้ว เป็นเชื้อเสนาเป็นหลานพระยาหลวงมนตรี มีบุตรชาย ๑ ชื่อเจ้านานมทวงศ์ บุตรหญิงชื่อนางปอกแล

ภรรยาที่ ๑๑ ชื่อนางคำแพง บ้านนาพัง เป็นเชื้อไพร่ มีบุตรชาย ๑ หญิง ๑ บุตรชายชื่อเจ้าน้อยนนท์ บุตรหญิงชื่อนางบัวแฝงลูกนางใช้ตน ๑ ชื่อเจ้านานมทวงศ์แล รวมราชบุตรหน่อผู้ชายทั้งหมดมี ๑๗ คน ๑๘ ทั้งลูกนางใช้นั้นแลรวมบุตรผู้หญิงทั้งหมดมี ๑๒ แล

เจ้านันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนั้นทบุรมหาราชวงศ์เจ้าพระมหาชีวิต ท่านเสวยราชสมบัตินานได้ ๓๙ ปี อายุได้ ๘๖ ปี ท่านก็ถึงพิราลัยไปสู่โลกภายในปีระงัหม้า จุลศกราชได้ ๑๒๕๓ ตัว เดือน ๘ ลง ๗ ค่ำเม็งวันศุกร์ไทย ดับหม้าวันนั้นแล เมื่อนั้นเจ้ามหาอุปราชอาทอนก็ได้แต่งหื้อเจ้านายผู้ใหญ่ ผู้น้อยลงไปกราบพูลพระมหาภคิรีเจ้าในกรุงเทพมหานครด้วยเจ้าพระมหาชีวิตถึงแก่พิราลัยนั้นหันแล ถึงจุลศกราช ๑๒๕๔ ตัว ปีเต่าสีนั้นอาชญาตนเป็นเจ้า

การสร้างพระเมรุเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ

มหาอุปราชอาทอนเป็นเค้าแล พระยาสุนทรบุรีรักษ์ข้าหลวงใหญ่ที่ ๒ ในกรุงเทพมหานครและเจ้าราชวงศ์เสนาอามาตย์ก็ได้กะเกณฑ์ไพร่พลบ้านเมืองหื้อตัดฟันไม้มาสร้างแปงพระเมรุขึ้นแล ในจุลศกราชนั้นสิ่งเดียวอาชญาเจ้ามหาอุปราชเป็นเค้าแล เจ้าราชวงศ์ พระยาสุนทรบุรีรักษ์ข้าหลวงใหญ่ประจำเมืองและหน่อมหาชัตติยาราชเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันและก็ชุมนุมมายังข้างไม้ทั้งหลายสร้างแปงยังมหาปราสาทพระเมรุหลวงหลังใหญ่ที่ช่วงดอนไชยลุ่มวัดหัวเวียงนั้นหันแล ท่านก็ได้

แต่งให้พระยาหลวงจำแสนราชา ใช้เป็นพนักงานจัดการควบคุมยังช่างไม้ทั้งหลายสร้างแปงยังมหาปราสาทพระเมรุหลังใหญ่แปงเป็นจัตุรมุขออก ๔ ด้านหลังมุงยอดภายในประดับแล้วด้วยน้ำสีต่างๆ ใส่ทั้งยอดช่อฟ้าและยองปลีบนยอดเศวตฉัตรงามดีสะอาดแล้วก็แต่งแปงศาลาบาตรล้อมแวด ๔ ด้าน จอดติดกัน มุงด้วยคา หุ้มด้วยวัดถาผ้าชาดเทศอันบริสุทธิ์แปงจัตุรมุข ๔ ด้าน มีประตูทั้ง ๔ หับไขแล้วก็แต่งโคมไฟยามแวดหันแล

ถึงจุลศักราช ๑๒๕๕ ตัว เดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำก็ได้เชิญเอาพระบรมศพเจ้าพระมหาชีวิตเสด็จลงจากหอคำราชโอรสหลวงแล้วก็กระทำสงเสพด้วยดุริยดนตรีตีกลองนันทเกร็นนั้นสะอาดแต่งรูปเทวบุตรตนไปก่อนหน้าแห่นำเอาศพพระเจ้าฟ้าไปสู่ปราสาทพระเมรุหลวงวันนั้นหันแล แล้วก็ตั้งเล่นม่วนเป็นมหรสพ อันใหญ่ผู้ประชาไพร่สนุกใจกระทำบุญหื้อทานไปบ่หื้อขาดหยาดน้ำอุทิศบุญคือว่ามหาบังสกุลเป็นต้นหันแล ถึงวันเดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำก็ได้พร้อมกันเชิญเอาพระบรมศพท่านไปถวายพระเพลิงไฟหันวันนั้นแลถึง ณ วันเดือน ๘ ลง ๑ ค่ำ นั้นหมายมีอาชญาตนเป็นเจ้ามหาอุปราชาสวณณะฝ่ายหน้าหอคำเป็นเจ้าและตนเป็นเจ้าราชวงศ์เป็นประธานและหน่อมหาชัตติยะราชวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันอังคารานาเอายังพระมหาอัฐิเจ้าเสด็จลงจากพระเมรุแล้วก็สงเสพด้วยดุริยดนตรีแห่นำเข้ามาเวียงหื้อสถิตอยู่ในพระมหาวิหารหลวงข้างค้ำหันก่อนแลก็กระทำบังสกุลพระอัฐิทำบุญหื้อทานอยู่ที่นี่ ครั้นถึงวันเดือน ๘ ลง ๓ ค่ำ เวลาขึ้น ๓ โมงก็พร้อมกันราราณาเชิญเอาพระมหาอัฐิเจ้าเสร็จขึ้นสถิตอยู่ที่นี่ในช่วงพระธาตุเจ้าข้างค้ำที่ผากกล้าวันตกแจ้งเหนือนั้นหันแล ในจุลศักราชนั้นสิ่งเดียวเดือน ๓ ลง ๙ คำนั้นเจ้ามหาอุปราชาหอหน้าท่านก็ได้เสด็จลงไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมเฝ้ามหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครถวายเครื่องราชบรรณาการแล เมื่อนั้นพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระมหากรุณาโปรดเกล้าตั้งให้เจ้ามหาอุปราชาหอหน้าท่านเป็นโอรสบุตรเจ้านันทวรฤทธิเดชา นั้นหื้อเป็นเจ้านครเมืองน่านปรากฏทรงพระนามว่าเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนิพนธ์บรมหาราชวงศาธิบดีเจ้านครเมืองน่านหันแล แล้วก็ปงพระราชทานเครื่องยศคือพานหมากคำเครื่องในค้ำทั้งมวล กระโถนคำ ๑ คนโทคำ พระมาลาหมวกจิกคำ ๑ เสื้อผ้าเครื่องครว้ทั้งหลายหันแล ครั้นแล้วแก่ราชกิจทั้งมวลแล้วท่านก็กราบทูลลาพระมหากษัตริย์เจ้าขึ้นมาหันแล ถึงเดือน ๙ ขึ้น ๘ คำนั้น สักราช ๑๒๕๖ ตัว ปีกาบสะง่าท่านก็เสด็จมาถึงเมืองหันแล อยู่มาถึงเดือนยี่ขึ้น ๔ คำนั้นหน่อชัตติยะราชวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันมูทราภิเษกหุดสร่งท่านแล้วก็พร้อมกันเชิญท่านขึ้นสถิตอยู่หอคำแทนเจ้านันทวรฤทธิเดชา ตนเป็นพระราชบิดาแห่งท่านนั้นแล เช่นเจ้านันทวรฤทธิเดชา ถึงพิราลัยไปสู่โลกภายในวันนั้นเรียกว่าได้ ๑๒ เช่นชั่วราชวงศาก่อนแล ฝิงานับแต่เช่นเจ้าขุนฟองโพ้นมาก็ได้ ๖๐ เช่นตนกินเมืองแล้วแล เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนิพนธ์บรมหาราชวงศาธิบดี ท่านได้เสวยราชสมบัติแล้วก็มีตำแหน่ง ๖ ประการ คือ ตำแหน่งมหาตไทย ๑ ตำแหน่งยุติธรรม ๒ ตำแหน่งทหาร ๓ ตำแหน่งวัง ๔ ตำแหน่งคลัง ๕ ตำแหน่งนา ๖ หกประการนี้แลเป็นเมืองประเทศราชขึ้นอีกกว่าแต่ก่อนๆ หันแลเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้านครเมืองน่านแต่ยามเมื่อท่านได้เป็นเจ้าราชวงศ์อยู่นั้นตั้งสักราชเดือนวันนั้นจำไม่ได้ยังมีในวันหนึ่งท่านก็ได้ทรงนิมิตฝันอันหนึ่งว่าท่านได้หันยังพระสุริยาอาทิตย์ปรากฏออกจากกลีบผ้าเมฆภายในหนทิศกล้าวันออกแล้วมีรัศมีใสส่องแจ้งทั่วโลกจักรวาลว่าอันหันแล ครั้นอยู่มาไม่นานเท่าใดพระองค์สมเด็จพระเจ้านันทวรฤทธิเดชา เจ้าพระมหาชีวิตตนเป็นพระราชบิดาท่านนั้นจักมีพระมหากรุณาโปรดสั่งเหนือเกล้าเหนือหัวแห่งท่านว่าแต่นี้ภายหน้าหื้อเจ้าราชวงศ์ได้เป็นเจ้าพนักงานซ่อมสร้างยังพระ

มหาธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้งหื้อเจริญรุ่งเรืองขึ้นยิ่งกว่าแต่ก่อนๆ นั้นเทอะมีโปรดประการนี้แล้วเมื่อนั้น เจ้าราชวงศ์ตนชื่อเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นี้ท่านก็ได้รับเอาคำพระมหากษัตริย์พระองค์สมเด็จพระมหาชีวิตด้วยทุกประการ

๔.๒ แปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง

การแปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง ได้ใช้หลักการปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นให้ตรงกับภาษาไทยกลาง วิธีนี้ใช้หลักการที่จะเขียนคำส่วนใหญ่ ให้อยู่ในรูปที่ตรงกับภาษาไทยกลางให้มากที่สุด เพื่อให้คนไทยทุกถิ่นสามารถอ่านเข้าใจได้

ถ้าตัวหนังสือในต้นฉบับภาษาถิ่นตรงกับคำในภาคกลาง ให้เขียนตามตัวหนังสือโดยไม่ต้องคำนึงถึงเสียงอ่านในภาษาถิ่น เช่น ต้นฉบับเขียนว่า “ซ้าง” แต่ออกเสียงเป็น “จ้าง” ในภาษาถิ่นล้านนา และออกเสียงเป็น “ซ้าง” ในภาษาถิ่นอีสาน ให้ถ่ายทอดเป็น “ซ้าง” ตามตัวหนังสือ คนไทยทุกภาคก็จะสามารถอ่านเข้าใจความหมายของคำนี้ได้

ถ้าเสียงอ่านในภาษาถิ่นตรงกับคำในภาคกลาง ให้เขียนตามเสียงอ่านโดยไม่ต้องคำนึงถึงอักษรวิธีที่ใช้เขียนในต้นฉบับเดิม เช่น ข้อความว่า “จี่ไฟเทิร” อ่านตามสำเนียงท้องถิ่นเป็น “จักไปเดิน” ก็ให้ถ่ายทอดตามเสียงอ่าน เหตุผลมีดังต่อไปนี้ อักษรวิธีล้านนาอาจใช้ไม้ขีด (ตรงกับไม้หันอากาศในภาคกลาง) แทนแม่กก เช่น “จี่” แทน “จัก”

อักษรวิธีล้านนา ถ้าเขียน “ไป” จะออกเสียงเป็น “ไป” จึงจำเป็นต้องเขียน “ไป” เพื่อให้ผู้อ่านออกเสียงเป็น “ไป” เมื่อถ่ายทอดมาจึงควรจะใช้ “ไป” เสียดีกว่า ส่วน การที่แนะนำให้ใช้ตัวสะกด “น” แทน “ร” นั้น เพราะเห็นว่าคำในต้นฉบับท้องถิ่นคำเดียวกันเขียนผิดกันไปได้หลายแบบ คงมุ่งเพียงแต่จะเขียนให้ออกเสียงตรงตามที่ต้องการเท่านั้น ทั้งนี้เพราะยังไม่มีพจนานุกรมออกมาบังคับให้เขียนเป็นมาตรฐานเดียวกัน ฉะนั้นถ้าจะถ่ายทอดตามอักษรวิธีของภาคกลางก็จะช่วยให้อ่านเข้าใจกันได้ทั่วประเทศ โดยมีเนื้อหาในคัมภีร์ที่ปริวรรตออกมาเป็นอักษรไทยดังนี้

ดูก่อนท่านสาธุชนทั้งหลาย นักปราชญ์ผู้รู้ท่านได้บันทึกประวัติลำดับตระกูลราชวงศ์ เจ้านายผู้เป็นใหญ่เสวยราชสมบัติในเมืองวรนคร คือเมืองบัวและเมืองนันทบุรี ขอน้อมนบเคารพพระรัตนตรัยด้วย คาถาขึ้นต้นว่า สุระณะมะหิณียัง พุทธะเสฏฐัง ดังนี้ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมกราบไหว้พระพุทธรูปเจ้าผู้ประเสริฐกว่าโลกทั้งสาม คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก ในกาลบัดนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมกราบไหว้พระธรรมคำสั่งสอน อันเป็นหนทางให้สัตพะสัตว์ในโลกนี้ได้พ้นจากความทุกข์สูงสุดคือพระนิพพาน ข้าพเจ้าขอนอบน้อมกราบไหว้พระสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า มีสองจำพวกคือ อริยะสงฆ์ และสมมุติสงฆ์ ผู้ควรรับทักษิณาทาน ข้าพเจ้าจะขอกว่า ณ บัดนี้

ราชา ทายาทะ รัฎฐาธิปัตติ ยัง ราชวงศ์ของเจ้าผู้ครองนครน่าน สืบสายมาจนถึงปัจจุบันนี้ สัตพะทุกขา สัตพะภะยา สัตพะโรคา สัตพะอันตะรายาปิ วินาสันตุ สัตพะทุกข์ภัยและความกังวลอันตรายทั้งหลายจงดับหายไป ขออย่าได้มีแก่ข้าพเจ้าด้วยเทอญ บัดนี้จะกล่าวลำดับตั้งแต่ต้นของราชวงศ์ผู้ครองนครน่าน

เริ่มต้นในครั้นเมื่อพระยาภูคาได้เสวยราชสมบัติในเมืองย่างในอดีตนั้น ยังมีพราณปาคนหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในเมืองย่าง ณ ที่นั้น มีปากต้ออกเดินป่าล่าเนื้อ ขึ้นเขาลงห้วยตามประสาพราณปา พราณผู้

นั้นก็ไม่ได้พบเจอเนื้อหรือสัตว์แต่อย่างใดเลย ครั้นเมื่อเดินมาถึงดินเขาตอยภูคา ได้เห็นรอยเนื้อจึงเดินตามรอยเนื้อนั้นไปขึ้นไปถึงบนตอยภูคา แต่พรานผู้นั้นก็ไม่เห็นเนื้อที่ตามรอยเท้ามา ขณะนั้นพรานป่าได้เป็นไขวางอยู่ใต้ต้นไม้ จำนวน ๒ ฟองซึ่งขนาดไข่ทั้งสองลูกนั้นมีขนาดเท่าลูกมะพร้าว พรานป่าจึงได้นำไข่ทั้งสองฟองนั้นออกจากตอยภูคา และได้นำไข่นั้นมาถวายพระยาภูคาเจ้าผู้ครองเมืองอย่างในขณะนั้น เมื่อพระยาภูคาได้เห็นไข่ทั้งสองฟองก็มีความยินดีด้วยเห็นเป็นอัศจรรย์ใจยิ่งนัก พระยาภูคาได้เก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีฟองแรกเก็บเอาไว้ในตระกร้ารองด้วยจั่ว ฟองที่สองใส่ตระกร้าที่รองด้วยฝ้าย และดูแลรักษาไว้เป็นอย่างดี ครั้นอยู่มาไม่นาน ไข่ฟองที่ใส่ในตะกร้าที่รองด้วยจั่วนั้นเกิดแตกออกก่อน มีความน่าอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่งข้างในไข่ใบนั้นเป็นเด็กผู้ชายมีรูปพรรณวรรณะอันงดงามยิ่งนัก พระยาภูคาก็รักเด็กคนนั้นเสมือนเหมือนดังลูกของตนเอง ครั้นต่อมาไม่นานไข่ฟองที่สองที่อยู่ในตะกร้ารองด้วยฝ้ายก็เกิดแตกออก เป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่งนักด้วยในไข่ฟองที่สองนั้นเป็นเด็กผู้ชายมีรูปพรรณวรรณะงดงามเสมอกันทั้งสอง พระยาภูคาได้รับเอาเด็กทั้งสองนั้นเลี้ยงไว้ให้เป็นบุตรของตนมีความรักต่อเด็กทั้งสองเสมอดังลูกในอกของตนเอง ครั้นบุตรทั้งสองเติบโตขึ้นมาพระยาภูคาผู้เป็นบิดาได้ตั้งชื่อให้ผู้ที่เกิดในตะกร้ารองด้วยจั่วชื่อว่า เจ้าขุนนุ่น และตั้งชื่อผู้เกิดในตะกร้ารองด้วยฝ้ายว่า เจ้าขุนฟอง ครั้นเจ้าขุนนุ่นมีอายุได้ ๑๘ ปี เจ้าขุนฟองมีอายุได้ ๑๖ ปี ทั้งสองปรึกษากันว่าเราสองพี่น้องควรไปกราบพ่อผู้เป็นพระยาภูคา ให้เราทั้งสองได้เป็นผู้ครองเมือง เมื่อทั้งสองได้ปรึกษากันดังนั้นแล้วก็ได้เข้าไปกราบพระยาภูคาผู้เป็นพ่อ ว่าข้าแต่ท่านพ่อข้าทั้งสองมีความประสงค์อยากจะเป็นพระยาผู้ครองเมืองขอให้ท่านพ่อได้กรุณาต่อข้าทั้งสองด้วยเทอญ ครั้นนั้นพระยาภูคาจึงได้กล่าวกับบุตรทั้งสองพี่สองว่า หากว่าเจ้าทั้งสองอยากจะเป็นพระยาแล้วนั้น เจ้าทั้งสองจงพากันไปหา พระยาเถรแดง ท่านจะได้กรุณาแต่เจ้าทั้งสองคน บุตรทั้งสองจึงกล่าวถามพ่อพระยาภูคาว่า พระยาเถรแดงท่านอยู่ ณ ที่ใด พระยาภูคาจึงกล่าวว่า ท่านได้พำนักรออยู่ระหว่างดอยตัวกับ ดอยววนั้น เมื่อกล่าวจบบุตรทั้งสองก็พากันไปพบพระยาเถรแดงที่นั่นแล เมื่อนั้นพระยาเถรแดง ก็ถามทั้งสองพี่น้องว่าด้วยเหตุใดถึงได้มาพบในครั้งนี้ พี่น้องทั้งสองจึงกล่าวกับพระยาเถรแดงว่าข้าทั้งสอง มีความประสงค์ต้องการเป็นพระยาครองเมือง พระยาภูคาผู้เป็นพ่อได้ให้ข้าทั้งสองมากราบท่าน ของท่านพระยาเถรแดงได้กรุณาตั้งบ้านตั้งเมืองให้กับข้าทั้งสองด้วยเทอญ พระยาเถรแดงกล่าวว่าหากเจ้าทั้งสองอยากเป็นเจ้าเมืองแล้วนั้นเราจะกรุณาแต่เจ้าทั้งสอง พระยาเถรแดงจึงได้พิจารณาจนถึถ้วนแล้ว จึงพา कुमार ทั้งสองไปทางทิศตะวันออกแล้วกล่าวว่าสถานที่ตรงนี้ควรจะสร้างบ้านสร้างเมือง พระยาเถรแดงเอาไม้เท้าขีดลงบนแผ่นดินเป็นรูปจันทร์พยุหะ แล้วจึงตั้งชื่อว่าจันทบุรี และพระยาเถรแดงได้แต่งตั้งให้เจ้าขุนนุ่นผู้เป็นพี่ชายได้เป็นเจ้าเมืองในที่นั้นพร้อมให้ชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณนั้นเป็นบริวาร ในขณะนั้นเจ้าขุนฟองผู้เป็นน้องชายกล่าวต่อพระยาเถรแดงว่า พี่ชายได้เป็นเจ้าเมืองแล้วขอพระยาท่านได้กรุณาให้กับข้าพเจ้าได้เป็นเจ้าเมืองด้วยเถิด ในขณะนั้นพระยาเถรแดงก็พาเจ้าขุนฟองผู้เป็นน้องนั้น มาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือมาถึงสถานที่แห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นทางทิศตะวันออกของแม่น้ำน่าน พระยาเถรแดงกล่าวว่าสถานที่นี้ควรสร้างบ้านสร้างเมือง พระยาเถรแดงจึงเอาไม้เท้าขีดลงบนพื้นดินเป็นตะขกษพยุหะ แล้วตั้งชื่อให้ว่า วรนคร ดังนั้นแล ต่อมาภายหลังจึงได้เรียกว่าเมืองบัว พระยาเถรแดงจึงได้มอบเมืองนั้นให้กับเจ้าขุนฟองให้เป็นท้าวพระยาครองเมืองวรนครนั้น และให้ชาวบ้านทั้งหลายที่อยู่บริเวณนั้นเป็นบริวาร

เจ้าขุนฟองได้เป็นพระยาครองเมืองแล้วก็อยู่เสวยราชสมบัติในเมืองวรรณครนั้น มีบุตรชาย ๑ คนเจ้าขุนฟองผู้เป็นบิดาจึงได้ตั้งชื่อให้ว่า เจ้าแก้วเถื่อน ครั้นอยู่มาไม่นานส่วนพระยาขุนฟองผู้เป็นบิดา ได้เสียชีวิตลง เสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็ได้ อุตส่าหาหาภิเษกเจ้าแก้วเถื่อนผู้เป็นลูกของพระยาขุนฟอง ขึ้นเป็นผู้ครองเมืองวรรณคร ครั้นอยู่มาไม่นานพระยาภูคาผู้เป็นปู่ได้ทราบว่าเป็นหลานของตน อนึ่งก็เป็นทีที่พึงพอใจแก่เสนาอำมาตย์และไพร่พลในบ้านเมืองนั้น พระยาภูคาจึงใช้ให้นางใช้สองคนไปทูลเชิญเจ้าแก้วเถื่อนมาครองเมืองอย่าง เจ้าแก้วเถื่อนจึงได้รับคำทูลเชิญตามความประสงค์ของพระยาภูคาผู้เป็นปู่ นางทั้งสองผู้มาทูลเชิญเจ้าแก้วเถื่อนครั้งนี้ว่าท่านรับคำทูลเชิญแล้ว ก็ได้พากันกลับไปแจ้งความแก่พระยาภูคาให้รับทราบ พระยาภูคาครั้งนี้ได้รับทราบแล้วจึงมีคำสั่งให้เสนาอำมาตย์และชาวเมืองอย่างนั้น เตรียมดนตรีเครื่องแห่ ไปรับเอาเจ้าแก้วเถื่อนมาเป็นพระยาแห่งเมืองอย่าง เจ้าแก้วเถื่อนทราบถึงความที่พระยาภูคาได้ให้เสนาอำมาตย์จักมาเชิญท่านไปนั้น จึงกล่าวกับภรรยาและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายว่า บัดนี้พระยาภูคาผู้เป็นปู่เรากำลังมาเชิญให้เราไปเป็นเจ้าผู้ครองเมืองอย่าง และบัดนี้เรากำลังไปอยู่ในเมืองอย่างกับพระยาภูคาก่อน ดังนั้นเมืองวรรณครนี้เรากำลังมอบให้ภรรยาของเราได้ปกครองไปก่อน ซึ่งในขณะนี้ท้องของภรรยาเราก็กว้างแล้ว หากนางได้ประสูติเกิดมาเป็นผู้ชาย โตขึ้นมาจักได้สร้างบ้านเมืองนี้ให้รุ่งเรือง กล่าวดังนั้นแล้วเจ้าแก้วเถื่อนก็มอบเมืองให้แก่นางเทวีและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายแล้วเจ้าแก้วเถื่อนก็ขึ้นมาครองเมืองอย่าง ตามความประสงค์ของพระยาภูคาผู้เป็นปู่ ครั้นอยู่มาไม่นานพระยาภูคา ก็ได้ถึงแก่กรรม ส่วนพระยาแก้วเถื่อนก็อยู่เสวยเมืองตามชอบธรรม ในขณะนั้นยังมีพระยาท่านหนึ่ง มีนามว่า “จำเมือง” เป็นเจ้าผู้ครองเมืองพะเยา รู้ข่าวว่าเมืองวรรณคร คือเมืองปัวนั้นขาดผู้นำ มีแต่นางพระยาอยู่ครองเมือง ครั้นนั้นพระยาจำเมืองก็ยกเอากองทัพมารบเอาเมืองปัว

ส่วนนางพระยาแม่ท้าวคำพินไม่ทันรู้ตัวข้าศึกก็เข้ามาประชิดเมืองแล้ว นางพระยาจึงให้หาความไปแจ้งแก่พระยาแก้วเถื่อนก็ไม่ทัน นางพระยาและเสนาอำมาตย์จึงแต่งทัพไพร่พลคนศึกในเมืองปัวนั้น ออกสู้รบ ก็ไม่มั่นพระยาจำเมืองที่มีทหารมากกว่า นางพระยาไม่สามารถป้องกันเมืองไว้ นางพระยาจึงได้เก็บเอาข้าวของเงินทองและแก้วแหวนพร้อมกับเด็กผู้หญิงคนหนึ่งหนีออกจากเมืองบุปผาผดงไปได้หลายวันไปได้ไกลมาก จนมาถึงเถียงไร้แห่งหนึ่งนางจึงขึ้นไปอยู่บนเถียงไร้แห่งนั้น นางได้ประสูติได้ลูกชายคนหนึ่ง ซึ่งในเถียงไร้ที่นั้นยังมีห้วยที่แห้งแล้งไม่มีน้ำให้อาบให้กิน นางจึงรำให้นึกถึงสามีของตนคือพระยาแก้วเถื่อนที่ได้มอบเมืองให้ครองไว้ นั้น อีกทั้งยังกล่าวว่าหากลูกเราเกิดเป็นผู้ชายเติบโตมาจักได้สร้างบ้านเมืองนี้ให้รุ่งเรือง บัดนี้จักหาน้ำกิน น้ำอาบยังไม่ได้เลย ในขณะนั้นมีลมและฝนทำใหญ่ก็ตกลงมามากยิ่งนัก จนน้ำไหลนองพัดก้อนหิน ก้อนผา ไหลตามมาด้วยเป็นที่น้ำสะพรั่งล้นมากนัก ครั้นฝนหยุดตกแล้วนางพระยาจึงอุ้มเอาลูกของตนไปหาน้ำเพื่อชำระร่างกาย ซึ่งในวันนั้นก็ในวันอุโบสถศีลเป็นวันเดือนเพ็ญ นางก็อุ้มเอาลูกของตนไปนั่งที่ก้อนหินอาบน้ำให้ลูกของตนนั้น ครั้นอาบน้ำเสร็จก็กลับไปยังเถียงไร้กับเด็กผู้หญิงที่ติดตามมานั้น ครั้นในวันรุ่งเช้า นายบ้านซึ่งเป็นชาวไร่มาดูแลของของตนได้ยินเสียงเด็กน้อยร้องให้จึงเข้าไปดู จึงเห็นนางพระยาและลูกน้อยอยู่บนนั้น นายบ้านจึงพานางพระยาเข้าไปไหว้แล้วถามว่าเหตุใดจึงได้เกิดเหตุการณ์อย่างนี้กับท่าน ถึงมาอยู่ในเถียงนาที่นี้ได้ นางพระยาจึงได้เล่าเหตุการณ์ที่ตนประสบให้กับนายบ้านนั้นได้รับรู้ ซึ่งนายบ้านผู้นี้เคยได้เป็นพ่อครัวของพระยาแก้วเถื่อนมาก่อน จึงได้ทูลเชิญให้นางพระยาพร้อมลูกน้อยและเด็กหญิงที่ติดตามมาด้วยนั้นไปอยู่ที่บ้านของ ตัวเองก่อน นางพระยาที่ได้รับคำทูลเชิญดังกล่าว นายบ้านจึงได้นำ

โภชนาอาหารมาเลี้ยงนางพระยาและลูกน้อยพร้อมกับเด็กหญิงผู้ติดตามให้อุ้มหน้า ครั้นเมื่อกุมารน้อยเติบโตขึ้นสามารถเดินได้นายบ้านกล้วยที่ทั้งสามคนจะปรากฏ จึงพาทั้งสามคนหนีไปอยู่หมู่บ้านแห่งหนึ่งชื่อ บ้านสระ ซึ่งหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านแรงงานของพระยาจำเมือง นายบ้านทั้งสองก็เลี้ยงดูแลกุมารจนเติบโตใหญ่อายุได้ ๑๖ ปี นายบ้านทั้งสองจึงได้พากุมารไปกราบไหว้พระยาจำเมือง เมื่อพระยาเห็นกุมารแล้วมีความเอ็นดูกรุณายิ่งนัก กุมารนั้นเป็นผู้รับใช้ที่ดีมาก พระยาจำเมืองจึงตั้งชื่อให้ว่า “เจ้าขุนใส” พระยาจำเมืองจึงได้เลี้ยงไว้ให้เป็นลูกของนายบ้าน ครั้นอยู่มาพระยาจำเมืองมีคำสั่งให้เจ้าขุนใสทำการแทนพระยา เจ้าขุนใสรับเอาคำสั่งและปฏิบัติเป็นอย่างดี พระยาจำเมืองมีความยินดียิ่งนักที่เจ้าขุนใสทำงานให้จนสำเร็จ จึงให้บริวารสร้างบ้านหลังหนึ่งและเงินทองอีกจำนวนหนึ่ง มอบให้เจ้าขุนใส อยู่มาไม่นานพระยาจำเมืองจึงได้ตั้งให้เจ้าขุนใส กินตำแหน่งหมื่น และสั่งให้ไปครองเมืองปราด จึงได้ยกฐานะให้ชื่อว่า “เจ้าไสยศ” ครั้นนั้นพระยาจำเมืองจึงได้มอบหมายให้ นางฮั่วฉิม กับลูกชายชื่อ อวป้อม ให้ได้ครองเมืองวรรณหรือเมืองบัว ครั้นถึงฤดูขึ้นปีใหม่ นางพระยาปวจะนำเครื่องบรรณาการไปไหว้พระยาจำเมือง อยู่มาไม่นานนางฮั่วฉิมกับลูกจะกลับเมืองบัว จึงได้ทำแกงเนื้อควายไปถวายพระยาจำเมือง พระยาได้กินแกงเนื้อควายนั่นและได้กล่าวล้อเล่นกับนางฮั่วฉิมว่า แกงเนื้อควายนี้น่าไม่ถึงหวานจึงอาจจะเป็นเพราะน้ำแกงมาก นางฮั่วฉิมได้ยินก็มีความเคียดแค้นในใจ นางจึงได้พาลูกไปไหว้พระยาจำเมืองแล้วลากลับเมืองบัว ครั้นกลับถึงเมืองปวนางจึงรีบเขียนหนังสือไปถึงเจ้าเมืองปราด ให้เจ้าเมืองปราดนำไพร่พลทหารยกกองทัพมายึดเมืองบัว เมื่อทัพของเจ้าเมืองปราด ก็คือเจ้าขุนไสยศ มาถึงเมืองปวนางฮั่วฉิมจึงออกไปต้อนรับเชิญเข้าไปในเมืองแล้วพูดคุยกันและตกลงปลงใจแต่งงานกันอยู่กินฉันสามีภรรยา อยู่มาไม่นานพระยาจำเมืองทราบข่าวว่าเจ้าเมืองปราดและนางฮั่วฉิมแต่งงานกัน จึงมีความเคียดแค้นเป็นยิ่งนักจึงยกกองทัพมาเป็นอันมากเพื่อจะมาตีชิงเอาเมืองบัว พระยาจำเมืองได้นำพลทหารมาตั้งทัพอยู่ที่บ้านหนองเรียง หามันว่าจะรบเอาเมื่อปีคิน

ครั้งนั้นเจ้าไสยศเจ้าเมืองปราด ได้ยกเอาไพร่พลกองทัพมีเจ้าอวป้อมเป็นหัวหน้าทัพออกรบกับกองทัพของพระยาจำเมือง พระยาจำเมืองเห็นเจ้าอวป้อมออกรบซึ่งเป็นลูกของตนเอง จึงมีความสงสารและรักลูกของตนเอง พระยาจำเมืองจึงได้นำกองทัพถอยคืนกลับเมืองพะเยา ครั้งนั้นเจ้าไสยศและเจ้าอวป้อมก็ถอยทัพกลับคืนมาเมืองบัว เหล่าเสนาอำมาตย์อันมีเจ้าอวป้อมเป็นต้น ก็กระทำการราชาภิเษกให้เจ้าเมืองปราด คือ เจ้าไสยศ ให้เป็นพระยาเสวยราชครองเมืองบัว และเรียกชื่อใหม่ว่า “เจ้าผานอง” ด้วยเหตุที่ท่านเกิดมาครั้งแรกนั้นหาน้ำกินน้ำอาบไม่ได้ภายหลังมามีฝนตกน้ำไหลนองพัดก้อนหิน ก้อนผาให้ไหลตามมาเป็นจำนวนมากในวันนั้น จึงนำเอานิมิตนั้นใส่ชื่อขึ้นว่าเจ้าผานอง

ส่วนพระยาเก่าเถื่อนอยู่เสวยเมืองภูคา คือเมืองย่างก็เป็นเวลานานมากพอสมควรท่านได้ถึงแก่กรรมในเมืองนั้น เจ้าผานองท่านก็ได้กระทำกุศลสร้างของพระยาเก่าเถื่อนผู้เป็นพ่อแล้ว ก็กลับมาอยู่เสวยราชสมบัติที่เมืองบัวดังเดิม ท่านเสวยราชสมบัติในเมืองบัวโดยชอบธรรม บ้านเมืองก็เจริญรุ่งเรือง เจ้าขุนฟองผู้เป็นปู่ท่านก็ได้ถึงแก่กรรมไปช่วงราชวงศ์ ก่อนแล้วครั้นถึงเจ้าเก่าเถื่อนถือเป็นสองช่วงราชวงศ์ จุลศักราชได้ ๖๘๔ (พ.ศ.๑๘๖๕) ท่านครองเมืองได้ ๓๐ ปี ท่านมีลูก ๖ คน คนที่ ๑ ชื่อ เจ้าครานเมือง คนที่ ๒ ชื่อ.....คนที่ ๓ ชื่อ สิ้น คนที่ ๔ ชื่อเจ้าบาจาย คนที่ ๕ ชื่อ เจ้าควายตม คนที่ ๖ ชื่อ เจ้าใส ครั้นเจ้าผานองถึงแก่กรรม เหล่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายได้กระทำการราชาภิเษกให้น้องคนสุดท้ายคือ เจ้าใสขึ้นเสวยเมืองแทนพ่อ เจ้าขุนใสได้เสวยเมืองอยู่เพียงสามปีท่านก็ได้ถึงแก่

กรรม ในปีจุลศักราช ๗๑๕ (พ.ศ.๑๘๙๖) เหล่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายจึงพร้อมใจกันกระทำราชาภิเษก ให้เจ้าครานเมืองผู้เป็นพี่ได้ขึ้นเสวยราชสมบัติแทน อยู่มาไม่นานมีพระยาท่านหนึ่งชื่อ “โสปัตตคันธิ” อยู่เสวยเมืองสุโขทัยได้มาเชิญให้พระยาครานเมืองไปช่วยสร้างวัดหลวงอภัย กับพระยาสุโขทัยนั้น พระยาครานเมืองก็ได้ลงไปช่วยค้าชูพระยาโสปัตตคันธิ นั้น ครั้นสร้างวัดเสร็จแล้วพระยาโสปัตตคันธิ ก็มีความยินดีซึ่งพระยาครานเมืองเป็นอันมากนัก จึงได้พระราชทานมอบเอาพระธาตุเจ้า ๗ องค์ พระพิมพ์ทองคำ ๒๐ องค์ พระพิมพ์เงิน ๒๐ องค์ พระธาตุมีผิวพรรณต่างกันคือ ๒ องค์เท่าพันธุ์หอมป้อม มีผิวพรรณดั่งแก้ว ๓ องค์ มีผิวพรรณดั่งมุก ๒ องค์ พระยาครานเมืองได้ของวิเศษขึ้นมาแล้วก็มี ความชื่นชมยินดีมากยิ่งขึ้น

ครั้นนั้นพระยาครานเมืองก็นำเอาพระธาตุและพระพิมพ์ทองคำและพิมพ์เงิน ไปให้กับมหาเถรเจ้าธรรมบาลที่เมืองปัวแล้ว ก็ให้ว่าท่านมหาเถรเจ้าว่าควรนำไปบรรจุไว้ที่ใด ขอให้ท่านมหาเถรเจ้าเมตตาพิจารณาด้วยเถิด ครั้นนั้นท่านมหาเถรเจ้าธรรมบาลได้พิจารณาอุสณห์ที่ควรบรรจุพระธาตุ ครั้นรู้แจ้งแล้ว จึงกล่าวกับพระยาครานเมืองว่า ควรให้ท่านพระยาได้นำไปบรรจุไว้ที่ดอยภูเพียงแซ่แห่ง ตรงที่ระหว่างแม่น้ำเกียนกับ แม่น้ำสิงห์ เมื่อพระยาครานเมืองได้ยินท่านมหาเถรเจ้ากล่าวดังนั้น แล้วก็มี ความยินดีเป็นมากนัก พระยาครานเมืองจึงได้ประกาศแจ้งแก่ประชาราษฎร์ทั้งหลายและเสนาอำมาตย์ พร้อมทั้งนิมนต์พระมหาเถรเจ้าลงไปทูลเพียงแซ่แห่ง พระยาครานเมืองได้ให้ช่างหลอม มาหลอมต้นปุนสำริดต้นใหญ่ต้นหนึ่ง แล้วพระยาครานเมืองพร้อมด้วยพระมหาเถรเจ้าและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายนำเอาพระพิมพ์เงิน พิมพ์ทอง ลงใส่ในต้นปุนแล้วก็เอาฝาปิดทับให้สนิท แล้วปิดทับด้วยปูนจันทน์ให้กลึงกลมเป็นดั่งก้อนผาแล้วนั้น พระมหาเถรเจ้าและพระยาก็ได้พิจารณาอุสณห์ที่สำคัญ ครั้นนั้นเทพบุตรเทพธิดาและเทวดาชั้นสูง ก็นำพระมหาเถรเจ้าและพระยาไปสู่ที่ควรบรรจุองค์พระธาตุ พระยาครานเมืองได้ให้ชุดลงไปดินนั้นลึกหนึ่งวาแล้วนำพระธาตุลงเข้าไปบรรจุก่ออิฐถมทับและก่อเจดีย์ขึ้นสูงเหนือผิวดินหนึ่งวา ครั้นเรียบร้อยแล้วจึงได้นิมนต์พระสงฆ์มากระทำมงคลเจริญพุทธมนต์คาถา พระยาครานเมืองก็กระทำการสักการะให้ท่านตามควรแล้ว ก็ได้พาบริวารของท่านกลับเมืองปัว อยู่มาไม่นานพระยาท่านมีความประสงค์อยากจะให้พระธาตุเจ้าอยากจะปฏิบัติบูชาทุกวัน พระยาครานเมืองจึงให้เสนาอำมาตย์และไพร่พลและโยธาทั้งมวลเสด็จลงมาสร้างเวียงรอบพระธาตุ ขุดคันดินรอบเวียงภูเพียงและให้ทำประตูเข้าออกแล้วเสร็จในปีจุลศักราช ๗๒๑ (พ.ศ.๑๙๐๒) พระยาครานเมืองอยู่เสวยราชสมบัติในเมืองปัวได้ ๖ ปี อยู่เวียงแซ่แห่งได้ ๕ ปี ครั้นถึงปีจุลศักราชได้ ๗๒๕ (พ.ศ. ๑๙๐๖) ขุนอินทา เมืองไตใช้เอาผ้าดีขึ้นมาถวายเป็นบรรณาการของเมืองใหญ่ และได้รำยมนต์ใส่แถมมีพิษ พระยาครานเมืองท่านก็ใส่ใจว่าไม่มีพิษก็เอามือจับผ้าผืนนั้นพระยาครานเมืองถูกพิษเจ็บเสียดตายทั้งยืน พระยาครานเมืองถึงแก่กรรมในปีจุลศักราช ๗๒๕ (พ.ศ.๑๙๐๖) ที่เวียงภูเพียงแซ่แห่งนั้นเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็พร้อมใจกันกระทำราชาภิเษกเจ้าผากองผู้เป็นลูกของพระยาครานเมืองขึ้นเสวยเมืองแทนในปีจุลศักราช ๗๒๕ (พ.ศ.๑๙๐๖) ท่านได้เสวยราชสมบัติอยู่ ณ เวียงภูเพียงแซ่แห่งที่นั้นได้ ๖ ปี เกิดปรากฏการณ์น้ำแห้งแล้ง จะหาน้ำให้ช้างม้า หรือมากินมาอาบไม่มี ท่านจึงได้ให้เสนาอำมาตย์และไพร่พลทั้งหลายมาสร้างเมืองตรงบ้านห้วยไคร้ คือตัวเมืองน่านในปัจจุบันนี้ เจ้าพระยาผากองสร้างเวียงน่านในปีจุลศักราชได้ ๗๓๐ (พ.ศ.๑๙๑๑) ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ วันอังคาร เจ้าพระยาผากองครองเมืองอยู่เวียงภูเพียงแซ่แห่งได้ ๖ ปี อยู่เมืองเวียงน่านได้ ๒๑ ปี ก็ถึงแก่กรรมในปีจุลศักราช ๗๕๐ (พ.ศ. ๑๙๓๑) รวมได้ ๖ ราชวงศ์ เสนาอำมาตย์ทั้งหลายจึงได้กระทำราชาภิเษกเจ้าคำตัน ผู้เป็น

ลูกเสวยเมืองแทน เจ้าคำตันอยู่ครองเมืองแทนพ่อได้นาน ๑๑ ปี พระยาเมืองใต้ซื้อขุนหลวงได้ขึ้นมา
 กระทำราชาภิเษกเจ้าคำตัน คนทั้งหลายจึงได้สร้างหอสง ณ ท่าสี่พระยาเมืองใต้จึงได้นำเอาน้ำ
 มุทธาภิเษกรดหัวของเจ้าคำตัน ซึ่งในน้ำนั้นมีพิษและมนต์ดำทำให้เจ้าคำตันมีอาการเจ็บศีรษะ
 ประหนึ่งจะแตกในทันที ครั้นมาถึงห้องนอนก็ถึงแก่กรรมในคืนนั้น ท่านถึงแก่กรรมในปี จุลศักราช
 ๗๖๐ (พ.ศ.๑๙๔๑) ขุนหลวงจากเมืองใต้จึงได้หนีกลับกลับ รวมเจ้าคำตันได้ ๗ ราชวงศ์ เสนาอำมาตย์
 ทั้งหลายจึงได้พร้อมใจกันกระทำราชาภิเษก เจ้าศรีทะผู้เป็นลูกเจ้าคำตันให้ขึ้นเสวยเมืองแทนพ่อ เจ้า
 ศรีทะท่านได้เสวยเมืองอยู่หนึ่งปี พระยาแพร่สององค์พี่น้อง พี่ชื่อพระยาเถร น้องชื่อ อุ่นเมือง ยก
 กองทัพมารบเอาเมืองน่านและได้กระทำการฆ่าเจ้าศรีทะตาย แล้วครองเมืองแทน เจ้าศรีทะถูกฆ่าในปี
 จุลศักราช ๗๖๑ (พ.ศ. ๑๙๔๒) เจ้าหุงผู้เป็นน้องชายของเจ้าศรีทะท่านได้หนีไปพึ่งพระยาแช่เลี้ยงเมือง
 ใต้ รวมราชวงศ์เจ้าศรีทะได้ ๘ ราชวงศ์ เจ้าพระยาเถรเสวยเมืองน่านได้ ๖ เดือน ๑๐ วันก็เกิดล้มป่วย
 เลือดไหลออกกรูมขนแล้วถึงแก่กรรมไปนับเป็น ๙ ราชวงศ์ผู้ครองเมืองน่าน ท่านเป็นผู้ครองเมืองต่าง
 ราชวงศ์ เจ้าอุ่นเมืองผู้เป็นน้องจึงได้ครองเมืองแทนในปีจุลศักราช ๗๖๑ (พ.ศ. ๑๙๔๒) ท่านครอง
 เมืองได้ ๑ ปี เจ้าหุงน้องชายของเจ้าศรีทะได้ยกพลขึ้นมารบตีเอาเมืองคืน เจ้าหุงรบชนะและจับเอา
 พระยาอุ่นเมืองไปถวายพระยาใต้ พระยาอุ่นเมืองอยู่เมืองใต้ได้ ๑๐ ปีถึงแก่กรรม พระยาอุ่นเมืองได้
 ออกจากเมืองน่านไปในปีจุลศักราช ๗๖๒ (พ.ศ.๑๙๔๓) รวมราชวงศ์ผู้ครองนครน่าน ได้ ๑๐ ราชวงศ์
 เจ้าพระยาหุงท่านได้เสวยเมืองแทนในปีจุลศักราช ๗๖๒ (พ.ศ. ๑๙๔๓) ท่านได้เสวยราชสมบัติเป็น
 เวลา ๘ ปี ในปีจุลศักราช ๗๖๔ (พ.ศ.๑๙๕๐) ท่านเป็นโรคฝีจึงได้ถึงแก่กรรมไป รวมราชวงศ์ผู้ครอง
 นครน่าน ได้ ๑๑ ราชวงศ์ เจ้าภูเขงผู้เป็นลูกของเจ้าหุงได้ขึ้นเสวยเมืองแทนในปีจุลศักราช ๗๖๔ (พ.ศ.
 ๑๙๕๐) ท่านได้เสวยเมืองน่านได้ ๑๑ ปี ก็เกิดเป็นพยาธิลงท้องจนถึงแก่กรรมไปในปีจุลศักราช ๗๗๔
 (พ.ศ.๑๙๖๐) รวมราชวงศ์ผู้ครองนครน่าน ได้ ๑๒ ราชวงศ์ เจ้าพันตันผู้เป็นลูกจึงได้เสวยเมืองแทนพ่อ
 ครองเมืองได้ ๑๐ ปี ท่านก็ได้ถึงแก่กรรมไป ในปีจุลศักราช ๗๘๘ (พ.ศ.๑๙๖๔) รวมราชวงศ์ได้ ๑๓
 ราชวงศ์ เจ้าจ้าวผาสุมผู้เป็นลูกได้เสวยเมืองแทนพ่อเสวยเมืองอยู่ได้ ๘ ปี ก็ถึงแก่กรรมไปในปีจุลศักราช
 ได้ ๗๙๕ (พ.ศ.๑๙๗๖) รวมเจ้าผู้ครองนครน่าน ได้ ๑๔ ราชวงศ์ เจ้าจ้าวผาสุมท่านมีราชบุตร ๓ คน คน
 ที่ ๑ ชื่อ เจ้าอินทะแก่น คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าแพง คนที่ ๓ ชื่อ เจ้าเหาะพรม ครั้นนั้นเสนาอำมาตย์ก็กระทำ
 ราชาภิเษกให้เจ้าอินทะแก่นผู้เป็นพี่ได้ขึ้นครองเมืองแทนพ่อได้ราว ๑ ปี ๓ ครั้งนั้นน้องทั้งสองคือ
 เจ้าแพง และเจ้าเหาะพรมคิดจะแย่งชิงขึ้นครองเมืองจึงพากันจับเอาเจ้าอินทะแก่นซึ่งไว้ในคุกหมาย
 มั่นว่าจะให้ตายไปในคุกนั้น เจ้าอินทะแก่นจึงกระทำอุบายว่าเป็นโรคลงท้องแล้วเอาเลือดควายมา
 ทาบนผ้ากระทำการร้องโอดโอยเหมือนกับจะขาดใจตายไปในบัดนั้น ผู้คุมจึงไปแจ้งความแก่เจ้าแพงว่า
 เจ้าอินทะแก่น เกิดอาการลงท้องมีเลือดออกเต็มเสื้อผ้าไปหมด เจ้าแพงรู้ข่าวดังนั้นจึงบอกกับผู้คุมให้
 เปิดประตูคุกเอาไว้ และกล่าวว่าจะให้มันตายนอกคุกก็ตามใจ ครั้นถึงตอนกลางคืนเจ้าอินทะแก่นก็หนี
 ออกจากคุกไปอยู่บ้านเตาไห หนีไปถึงเมืองรามไปขอกินข้าวกับคนแก่นุ่งห่มผ้าขาวคนหนึ่ง ผู้เฒ่านั้นก็
 มีความยินดีและพาเจ้าอินทะแก่นลงเรือท่มหนีลงไปเมืองใต้ พึ่งพระยาชะเลียงนั้น เจ้าแพงได้แย่งเอา
 เมืองและขึ้นครองเมืองแทนพี่ในปีจุลศักราช ๗๙๖ (พ.ศ.๑๙๗๗) ท่านครองเมืองได้หนึ่งปี ในปีจุล
 ศักราช ๗๙๗ (พ.ศ. ๑๙๗๘) เจ้าอินทะแก่นได้ขอพลศึกของพระยาชะเลียงนำเอากองทัพยกพลขึ้นมา
 ตั้งทัพอยู่ที่สบสมุน เหนือแช่พาง เจ้าแพงได้ยกกำลังพลเข้าต่อสู้โดยเจ้าแพงได้ขึ้นขี่ช้างตัวชื่อ ปราบ
 จักรวาล ข้ามเหนือปากสมุน เจ้าอินทะแก่นขึ้นขี่ช้างตัวชื่อ ขวนเพชรพระยามารเข้าต่อกร ช้างปราบ

จักรวาล ช่างชวนเพชรเข้าสู่รับจับถูกที่ตรงปลายงาช้างชวนเพชรถูกโรงช่างปราบจักรวาลได้วิ่งกลับคืนข้ามน้ำพันแล้วเอาน้ำน่านเป็นแนวกั้น ส่วนอีกทัพได้เอาน้ำสมุนเป็นแนวกั้น พวกกันตั้งทัพอยู่เจ้าแพงจักต่อสู้ให้รู้ถึงแพ้ชนะ เจ้าอินทะแก่นขึ้นขี่ช้างชวนเพชรพระยามารข้ามน้ำน่านไล่ชน เจ้าแพงไม่ยอมหนีขึ้นขี่ช้างปราบจักรวาลเข้าตี ช่างชวนเพชรแทงไล่ช้างปราบจักรวาล ช้างปราบจักรวาลถอยหนี เจ้าอินทะแก่นใช้จ้าวพันถูกใส่ขาของเจ้าแพงจนตายอยู่บนคอช้าง ไพร่พลของเจ้าอินทะแก่นไล่ฆ่าทัพของเจ้าแพงให้ตกไปในน้ำสมุนตามเป็นจำนวนมาก สถานที่ทั้งสองต่อสู้กันแรกเริ่มนั้นคือดอนสมุนเหนือแขวง สถานที่เจ้าแพงถึงแก่ความตายบนคอช้างนั้นคนทั้งหลายเรียกว่า นาเซจัต สถานที่กระทำการรบศึกกันนั้นคนทั้งหลายเรียกที่นั้นว่า บ้านไขว้แมงมาง เจ้าแพงถึงแก่กรรมในปี จุลศักราช ๗๙๗ (พ.ศ. ๑๔๗๘) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๑๕ ราชวงศ์ เจ้าอินทะแก่นท่านได้ส่วยเมืองแทนในปีนั้น ท่านได้อยู่ส่วยเมืองเป็นครั้งที่สองนานได้ ๑๖ ปี ท่านมีลูกชาย ๑ คน หญิง ๑ คน ครั้งนั้นท่านได้ให้บริวารได้อาเภื้อบ่อมางไปเป็นของถวายบรรณาการแก่พระยาติโลกราชเจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ภายหลังมาพระยาติโลกราชมีความประสงค์อยากได้เมืองน่านไปเป็นค้ำชูเมืองพิงค์เชียงใหม่ ท่านจึงยกพลไปทางเมืองลอ เอาชาวลอเป็นหัวหน้า ลงมาทางเมืองปง ควน ลงมาทางดินตอนวาวมาถึงเมืองน่านตั้งทัพอยู่ที่สวนตาลหลวง ตั้งปืนใหญ่เข้าทางประตูอุทยานโห้ร้องคุมเวียงเอาไว้ ครั้งนั้นพระยาอินทะแก่นไม่อาจต่อกรสู้รบได้ จึงพาลูกและเมียหนีไปเมืองใต้พึ่งพระยาชะเลียงผู้เป็นสหาย พระยาอินทะแก่นได้หนีจากเมืองน่านไปในปี จุลศักราช ๘๑๒ (พ.ศ. ๑๔๙๓) นับรวมราชวงศ์ผู้ครองเมืองน่าน ได้ ๑๖ ราชวงศ์ พระยาติโลกราชท่านได้เมืองน่านแล้วท่านได้ให้เจ้าผาแสงลูกเจ้าแพงได้ครองเมืองในปี จุลศักราช ๘๑๒ (พ.ศ. ๑๔๙๓) ท่านอยู่ส่วยเมืองได้ ๑๒ ปีถึงแก่กรรมในปีจุลศักราช ๘๒๓ (พ.ศ. ๒๐๐๔) รวมผู้ครองเมืองน่านได้ ๑๗ ราชวงศ์ เมื่อกล่าวถึงเชื้อสายราชวงศ์เมืองน่านตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาสิ้นสุดที่เจ้าผาแสง

ตั้งแต่ความนี้เป็นต้นไปเป็นผู้ครองเมืองน่านที่ถูกแต่งตั้งมา ครั้นสิ้นเจ้าผาแสงพระยาติโลกราชได้ให้หมื่นสร้อยเชียงของ มาครองเมืองแทนในปีจุลศักราช ๘๒๔ (พ.ศ. ๒๐๐๕) ครองเมืองน่านได้ ๔ ปีก็ย้ายไปครองเมืองฝาง รวมผู้ครองเมืองน่านได้ ๑๘ ผู้ครองเมือง พระยาติโลกราชได้ให้เจ้าหมื่นน้อยมาครองเมืองน่าน ในปีจุลศักราช ๘๒๘ (พ.ศ. ๒๐๐๙) ครองเมืองน่านได้ ๓ ปีกระทำความผิดจึงให้ฆ่าเสีย หมื่นน้อยตายในปีจุลศักราช ๘๓๐ (พ.ศ. ๒๐๑๑) นับรวมผู้ครองเมืองน่านได้ ๑๙ ผู้ครอง พระยาติโลกราชจึงได้ให้หมื่นขวาเผ่าชาลาย มาครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๘๓๑ (พ.ศ. ๒๐๑๒) ครองเมืองน่านได้ ๔ ปีถึงแก่กรรมในปีจุลศักราช ๘๓๔ (พ.ศ. ๒๐๑๕) นับรวมผู้ครองเมืองน่านได้ ๒๐ ผู้ครอง พระยาติโลกราชจึงได้ให้หมื่นคำมาครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๘๓๕ (พ.ศ. ๒๐๑๖) ครองเมืองน่านได้ ๓ ปีได้ย้ายไปครองเมืองฝางในปีจุลศักราช ๘๓๗ (พ.ศ. ๒๐๑๘) นับรวมผู้ครองเมืองน่านได้ ๒๑ ผู้ครอง พระยาติโลกราชจึงได้ให้ท้าวขาก่านจากเมืองฝาง มาครองเมืองน่านแทนในปีจุลศักราช ๘๓๘ (พ.ศ. ๒๐๑๙) พระยาติโลกราชได้ตำนานจากมหาเถรเจ้ารูปหนึ่งชื่อ วชิโรโพธิ์ จึงนำมอบให้กับท้าวขาก่าน ท้าวขาก่านพอได้รับรู้ถึงตำนานจึงมีเจตนาอยากจะสร้างพระมหาธาตุเจ้า ครั้นนั้นท้าวขาก่านพร้อมด้วยพระสงฆ์ทั้งหลายและชาวเมืองร่วมกันก่อสร้างพระมหาธาตุเจ้าอยู่เพียงแห่งหนึ่งซึ่งในเวลานั้นบริเวณมหาธาตุเจ้าเป็นป่าไม้ไผ่และคุมด้วยเครือวัลย์ สถานที่พระธาตุเจ้ายู่นั้นก็พอเป็นรูปเนินดินจอมปลวกเท่านั้น ท้าวขาก่านก็พาชาวบ้านทำความสะอาดถางหญ้าสร้างพระธาตุ ท่านกระทำการบูชาด้วย ข้าว ตุง เทียน พร้อมด้วยเครื่องบูชาทุกประการ ท่านก็อยู่คอยดูพระธาตุเจ้า ณ ที่

นั้น จนถึงกลางคืนพระมหาธาตุเจ้าก็เปล่งแสงปาฏิหาริย์รุ่งเรือง ท้าวขาก่านท่านได้เห็นดังนั้นแล้วจึงให้ชุดดูในจอมปลวกลึกลงไปหนึ่งวา แล้วจึงได้ก้อนผาลูกหนึ่งมีลักษณะกลมเกลี้ยง ท้าวขาก่านท่านจึงกระทำให้แตกถึงข้างในเห็นต้นปูลี่ทองเทศใหญ่มีผาปิดแนบ จึงให้พ่อผ้าขาวเชียงโคมอยู่วัดใต้ได้เป็นผู้เปิดดู เห็นพระธาตุเจ้าจำนวน ๗ องค์ พระพิมพ์เงิน ๒๐ องค์ พระพิมพ์ทอง ๒๐ องค์ ซึ่งพระยาคธานเมืองได้นำมาแต่สุโขทัยเมืองได้มาบรรจุไว้ นั้น ซึ่งพระยาอโศกได้บรรจุไว้ นั้น ลึก ๑๐ วา ท้าวขาก่านท่านได้นำไว้ในหอปฏิกรณ์ช่วงหลวงเป็นเวลานานได้ ๑ เดือน ท่านจึงนำความไปแจ้งแต่พระยาติโลกราช ท่านจึงกรุณาให้นำไปบรรจุไว้ที่เดิม ท้าวขาก่านท่านได้รู้ความประสงค์ของพระยาติโลกราช ท่านจึงนำไปบรรจุไว้ที่ดอยภูเพียง แล้วก่อเจดีย์ทับที่เดิมสูง ๖ วา ท้าวขาก่านท่านได้สร้างองค์พระมหาธาตุเจ้าแล้ว ครั้นถึงปีจุลศักราช ๘๔๒ (พ.ศ.๒๐๒๓) พวกแคว่นำพลศึกมาตีเมืองน่าน พระยาติโลกราชจึงมีคำสั่งให้ท้าวขาก่านคุมทัพเอากำลังพลออกตั้งรับสู้รบกับพวกแคว ท้าวขาก่านได้มีชัยชนะได้ฆ่าพวกแควตายไปเป็นจำนวนมาก จึงได้ตัดหัวพวกแควมาถวายแด่พระยาติโลกราช พร้อมกับได้ช้าง ม้า และครอบครัวชาวเขลมาถวายแด่พระยาติโลกราช ครั้นนั้นพระยาติโลกราชกล่าวว่า พวกแควได้พ่ายแพ้หนีไปก็ดีแล้วเข้าไปไล่ฆ่าพวกแควแล้วเอาครอบครัวแควมาเป็นจำนวนมาก อย่างนี้ไม่บังควรจึงคำสั่งให้ท้าวขาก่านไปอยู่เมืองเชียงราย นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๒ ผู้ครอง พระเจ้าติโลกราชจึงได้ให้ท้าวอ้ายยมมาครองเมืองน่าน ในจุลศักราช ๘๔๓ (พ.ศ.๒๐๒๔) ครองเมืองน่านได้ ๔ ปีก็ถึงแก่กรรมในจุลศักราช ๘๔๗ (พ.ศ.๒๐๒๘) ในขณะที่ท้าวได้ครองเมืองน่านนั้นท่านได้ชักชวนพระสงฆ์และชาวบ้านชาวเมืองสร้างพระธาตุครอบเจดีย์ที่ท้าวขาก่านได้ก่อขึ้นให้ใหญ่สูงกว่าเดิม กว้าง ๑๐ วา สูง ๑๗ วา ใช้เวลาสร้างนาน ๔ ปีแล้วจึงได้กระทำฉลองพระธาตุและให้ทาน รวมผู้ครองนครน่านนับได้ ๒๓ ผู้ครอง พระเจ้าติโลกราชจึงให้ท้าวเมืองผู้เป็นลูกของท้าวอ้ายยมมาครองเมืองน่านแทนในจุลศักราช ๘๔๗ (พ.ศ.๒๐๒๘) ท่านครองเมืองน่านได้ ๕ ปีก็เสียนาในจุลศักราช ๘๕๑ (พ.ศ.๒๐๓๒) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๔ ผู้ครอง พระเจ้าติโลกราชจึงให้หมื่นโหม่งเชียงเรือ มาครองเมืองน่านแทน ท่านครองเมืองน่านได้ ๖ เดือนได้เสียนาไป นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๕ ผู้ครอง พระเจ้าติโลกราชจึงได้ให้เจ้าเมืองนคร ชื่อท้าวบุญแฝงมาครองเมืองน่านแทนในจุลศักราช ๘๕๑ (พ.ศ. ๒๐๓๒) ท่านครองเมืองน่านได้ ๘ ปีจึงได้ไปครองเมืองเชียงแสนต่อในจุลศักราช ๘๕๘ (พ.ศ. ๒๐๓๙) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๖ ผู้ครอง พระเจ้าติโลกราชจึงได้ให้หมื่นดินเชียงมาครองเมืองน่านแทนในจุลศักราช ๘๕๘ (พ.ศ.๒๐๓๙) ท่านครองเมืองน่านได้ ๑๐ เดือนก็ไปครองเมืองเชียงแสน ในปี จุลศักราช ๘๕๙ (พ.ศ.๒๐๔๐) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๗ ผู้ครอง พระเจ้าติโลกราชจึงได้ให้เจ้าเมืองนคร ชื่อท้าวบุญแฝงจากเมืองเชียงแสนมาครองเมืองน่านอีกครั้งในจุลศักราช ๘๕๙ (พ.ศ. ๒๐๔๐) ท่านครองเมืองน่านได้ ๑๒ ปีถึงแก่กรรมในจุลศักราช ๘๖๙ (พ.ศ.๒๐๕๐) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๘ ผู้ครอง พระเจ้าติโลกราชจึงได้ให้หมื่นสามล้านมาครองเมืองน่านในจุลศักราช ๘๖๙ (พ.ศ.๒๐๕๐) ท่านครองเมืองน่านได้ ๓ ปีจึงถูกย้ายไปครองเมืองฝางในจุลศักราช ๘๗๑ (พ.ศ. ๒๐๕๒) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๒๙ ผู้ครอง พระเจ้าติโลกราชจึงได้ให้เจ้าเมืองแพร่สร้อย มาครองเมืองน่านในจุลศักราช ๘๗๒ (พ.ศ.๒๐๕๓) ครองเมืองน่านได้ ๓ ปีถูกย้ายไปครองเมืองละครในจุลศักราช ๘๗๕ (พ.ศ.๒๐๕๖) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๐ ผู้ครอง พระเจ้าติโลกราชได้มอบหมายให้หมื่นท้าวบุญขวางมาครองเมืองน่านในจุลศักราช ๘๗๕ (พ.ศ.๒๐๕๖) ท่านครองเมืองน่านได้ ๓ ปีจึงถูกย้ายให้ไปครองเมืองเจียงในจุลศักราช ๘๗๗ (พ.ศ.๒๐๕๘) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๑ ผู้ครอง

พระเจ้าติโลกราชได้ให้เจ้าเมืองฝางมาครองเมืองน่านแทน ท่านครองเมืองน่านได้ ๑๐ เดือนจึงได้ย้ายไปครองเมืองพะเยาในปีจุลศักราช ๘๗๘ (๒๐๕๙) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๒ ผู้ครอง พระเจ้าติโลกราชจึงได้ให้เจ้าเมืองแพร่ค้ายอตฟ้า มาครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๘๗๘ (พ.ศ. ๒๐๕๙) ท่านครองเมืองน่านได้ ๓ เดือนถูกย้ายให้ไปครองเมืองพะเยา นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๓ ผู้ครอง จากนั้นพระเจ้าติโลกราชจึงได้ให้พระยาหน่อเชียงแสนมาครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๘๗๙ (พ.ศ. ๒๐๖๐) ท่านครองเมืองน่านได้ ๓ ปีจึงถูกย้ายไปครองเมืองพะเยาในปีจุลศักราช ๘๘๑ (พ.ศ. ๒๐๖๒) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๔ ผู้ครอง พระเจ้าติโลกราชจึงได้ให้เจ้าพระยาค้ายอตฟ้ามาครองเมืองน่านเป็นครั้งที่สองในปีจุลศักราช ๘๘๑ (พ.ศ. ๒๐๖๒) ท่านครองเมืองน่านได้ ๔ ปีครั้นถึงปีจุลศักราช ๘๘๔ (พ.ศ. ๒๐๖๕) ท่านพร้อมกับพระสงฆ์ทั้งหลายอันมีครูบาเจ้าวัดแข่งแห่งเป็นต้น และทำวขุนบ้านเมืองทั้งหมด สร้างพระเจ้าล้านทองและสร้างกำแพงรอบพระมหาธาตุเจ้าแช่แห่ง พระยาค้ายอตฟ้าครองเมืองน่านได้ ๒๐ ปีจึงได้ชื่อว่า พระยาเมืองน่าน ต่อมาทางเชียงใหม่ได้ให้ไปครองเมืองเชียงใหม่ นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๕ ผู้ครอง เจ้าผู้ครองเชียงใหม่จึงได้ให้เจ้าแสนสงครามมาครองเมืองน่านในเดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ จุลศักราช ๘๘๘ (พ.ศ. ๒๐๖๙) ท่านครองเมืองน่านได้หนึ่งเดือน ๑๑ วัน จึงได้กลับนครเชียงใหม่อย่างเดิม นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๖ ผู้ครอง เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่จึงได้แต่งตั้งให้พระยาค้ายอตฟ้า เป็นเจ้าพระยาแสนสงครามแล้วให้กลับคืนมาครองเมืองน่านเป็นครั้งที่ ๓ ในปีจุลศักราช ๘๘๘ (พ.ศ. ๒๐๖๙) ท่านครองเมืองน่านได้ ๑ ปี ได้ไปออกศึกกลับมาแล้วได้ ๑ เดือนได้ไปรบศึกที่เชียงใหม่จึงถึงแก่กรรมในเมืองเชียงใหม่ ในปีจุลศักราช ๘๘๙ (พ.ศ. ๒๐๗๐) นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๗ ผู้ครอง เจ้าเมืองเชียงใหม่จึงให้พระยาพลเทพฤไชย มาครองเมืองน่านในเดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีจุลศักราช ๘๘๙ (พ.ศ. ๒๐๗๐) ท่านครองเมืองน่านได้ ๑๐ ปี ถึงปีจุลศักราช ๘๘๘ (พ.ศ. ๒๐๗๙) ท่านจึงได้สร้างวัดหลวงกลางเวียงเมืองน่าน ท่านครองเมืองน่านเป็นเวลานานได้ ๓๒ ปี ในปีจุลศักราช ๙๒๐ (พ.ศ. ๒๑๐๑) เจ้าฟ้าหงสามังทรา ได้มารบเอาเมืองเชียงใหม่ได้ พระยาพลเทพฤไชยผู้ครองเมืองน่าน จึงได้หนีไปเมืองล้านช้างในปีนั้นเอง เจ้าฟ้ามังทราครั้งได้รับชนะเชียงใหม่ได้แล้ว ก็ให้พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ได้มาครองเมืองน่านแทน

นับถึงเจ้าพระยาพลเทพฤไชย ได้หนีไปล้านช้าง นับรวมผู้ครองนครน่านได้ ๓๘ ผู้ครอง เจ้าฟ้ามังทราท่านเสวยราชอยู่เมืองเชียงใหม่ได้หนึ่งเดือนกับอีก ๑๒ วันแล้วเสด็จกลับเมืองหงสาดังเดิม เจ้าพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามได้มาเป็นเจ้าพระยาครองเมืองน่านนั้น ในปีจุลศักราช ๙๒๒ (พ.ศ. ๒๑๐๓) อนึ่งองค์พระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้งที่ท้าวอ้ายยมสร้างนั้นสูง ๑๗ วา กว้าง ๑๐ วา เกิดชำรุดทางด้านเหนือของพระธาตุ พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามได้เป็นเจ้าเมืองน่านจึงพร้อมด้วยพระสงฆ์ทั้งหลาย โดยมีมหาสามีเจ้ากัลยาโณ วัดศรีบุญเรืองเป็นประธานพร้อมด้วยชาวเมืองทั้งมวลพากันซ่อมแซมพระธาตุเจ้าให้ดังเดิม ซึ่งยังได้สร้างทางลอดกำแพงมหาธาตุ ยาว ๑๓๐๐ วา กว้าง ๖ วา และสร้างศาลาข้าวพระ วิหารน้อย และอุโบสถเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ในปีจุลศักราช ๙๔๒ (พ.ศ. ๒๑๒๓) ในเดือน ๖ ลง ๒ ค่ำ พระยาเชียงใหม่คือ เจ้าฟ้าสาวตถิมีความประสงค์จะไปล้านช้าง ท่านจึงมาพักอยู่ที่ภูเพียงแช่แห้ง จึงได้รู้ถึงตำนานองค์พระธาตุแช่แห้งจึงเกิดความศรัทธาอยากจะสร้างพระธาตุ จึงมีคำสั่งให้พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามทำการสร้างให้สมควรแก่ตำนานขององค์พระธาตุ พระยาหน่อคำไชยเสถียรจึงได้มอบหมายภาระให้กับท่านพระมหาศรีบุญเรือง ให้ชาวบ้านไปเอาไม้ห้วยตาว ได้ไม้จำนวน ๖๖ ต้น มีชาวบ้านศรีบุญเรือง ๑๗ คน บ้านแช่แห้ง ๙ คน สร้างบ่อน้ำ

โรงอาบและกุฎีให้กับสมเด็จพระเจ้าเมืองพ้อมาอยู่เป็นประธานของช่างไม้ทั้งหลาย พ่อช่างไม้มี ๘ ด้ามขวาน มีนันทะพุดเป็นประธานของช่างไม้กล่อม ชาวบ้านบุญเรืองและชาวบ้านแซ่แห่งไปเอาไม้ นารากได้ไม้มา ๘๖ ต้น ในเดือน ๖ ลง ๑๒ ค่ำ ปีจุลศักราช ๙๔๙ (พ.ศ.๒๑๓๐) วันอังคารกระทำการ สร้างวิหารหลวงแซ่แห่ง ถึงปีจุลศักราช ๙๕๓ (พ.ศ.๒๑๓๔) ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๘ พระยาหน่อคำเสถียร ไชยสงครามก็ถึงแก่กรรม ท่านเสวยเมืองนานได้ ๓๐ ปีบรรพมเจ้าผู้ครองนครนานได้ ๓๙ ผู้ครอง เจ้าผู้ ครองนครเชียงใหม่จึงให้ลูกพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงคราม ไปครองเมืองนานแทน

พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามนั้นท่านมีบุตรชาย ๔ คน คนที่ ๑ ชื่อเจ้าชายบุตรภุมมินทร์ คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าน้ำบ่อ คนที่ ๓ ชื่อเจ้าศรีสองเมือง คนที่ ๔ ชื่อ เจ้าอุ่นเมือง เจ้าศรีสองเมืองเมื่อเกิดมา นั้นพระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามท่านได้ให้หม่อโหรมาทำนาย หม่อโหรทนายไว้ว่ากุมารนี้หาก เติบโตมาจะมีเดชานุภาพจะสามารถชนะผู้เป็นพ่อได้ พระยาหน่อคำเสถียรเดิมที่จะนำเจ้าศรีสองเมือง ไปทิ้งให้ตาย แต่เจ้าน้ำบ่อได้ขอร้องเอาไว้และขอเอาน้องไปเลี้ยงเป็นลูกของตนเอง พระยาหน่อคำ เสถียรไชยสงครามจึงได้มอบเจ้าศรีสองเมืองให้เจ้าน้ำบ่อนำไปเลี้ยงเป็นลูกของตน พระยาหน่อคำไชย เสถียรถึงแก่กรรมแล้ว เจ้าเชตบุตรผู้เป็นพี่ได้ครองเมืองแทนพ่อในปีจุลศักราช ๙๕๓ (พ.ศ. ๒๑๓๔) ท่านครองเมืองนานได้ ๖ ปี ในปีจุลศักราช ๙๕๘ (พ.ศ.๒๑๓๙) ลง ๓ ค่ำ เดือน ๘ ท่านได้เสด็จลงไป อยู่เมืองพ้อ (อำเภอเวียงสาในปัจจุบัน) ไปสร้างวัดดอนแทนแล้วได้กระทำการแต่งตั้งเจ้าขวามแขวน ให้เป็นสังฆราชา เมื่อเวลาใกล้มานั้นท้าวขุนมูลนายทั้งหลายในเมืองพ้อก็พากันไปเอาแก้วที่บ่อน้ำสามา ถวายเป็นจำนวนมาก ท่านจึงมีคำสั่งให้คนทั้งหลายทำสระเอี้ยงยาว ๔ วา กว้าง ๕ ปล้อง ประดับให้เป็น รูปดอกบัวสายสระเอี้ยงยาว ๓ ศอก กว้าง ๓ ปล้อง ประดับด้วยแก้วจำนวนหนึ่งพัน ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ กระทำอภิเชกเถรเจ้าแซ่แห่งให้เป็นสังฆราชา

ในวัน ลง ๑ ค่ำ เดือน ๙ ได้กระทำใส่สระเอี้ยงคาคดตารางคว่ำ และมานข้าวแลยอดมหาเจดีย์ หลวง ที่ท้าวอ้ายยมสร้างไว้ นั้น ในปีจุลศักราช ๙๕๙ (พ.ศ.๒๑๔๐) เจ้าเชตบุตรภุมมินทร์คือพระยา หลวงนานและเจ้าฟ้าสาวตติ กระทำการต่อกรรบกันที่ปากงาว ฝ่ายพระยานานแพ้เจ้าฟ้าสาวตติถอยรี้ พลลงมา เจ้าพระยานานก็ได้หนีไปเมืองล้านช้างในวันนั้น เจ้าฟ้าสาวตติจึงแต่งตั้งให้พระยาแขกให้อยู่ รักษาเมืองนาน ครั้นถึง ๓ ปี คือปีจุลศักราช ๙๖๒ (พ.ศ.๒๑๔๓) เจ้าเชตบุตรคือพระยาหลวงนานได้ กำลังจากลาวมาก็นำกำลังศึกเมืองล้านช้างไปรบเอาเมืองเชียงใหม่ซึ่งไม่สามารถตีเมืองเชียงใหม่ได้ ด้วยลาวเป็นไส้ศึกรับสินจ้างจากเชียงใหม่ พระยาแขกที่อยู่รักษาเมืองนาน ครั้นรู้ว่าพระยาหลวงนาน ได้กำลังศึกและจักไปรบเอาเชียงใหม่ นั้น จึงได้ขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ในปีนั้น พระยาหลวงนานจึงได้ กลับมาอยู่เมืองนานดังเดิม พระยานานได้ยกเอากำลังพลไปกระทำศึกที่เชียงใหม่และไม่ได้กลับคืนมา ในปีจุลศักราช ๙๖๕ (พ.ศ.๒๑๔๖) เจ้าเมืองเชียงใหม่คือเจ้าฟ้าสาวตติยกกำลังพลมารบเอาเมืองนาน ครั้นนั้นพระยาหลวงนานและเจ้าน้ำบ่อจึงให้เจ้าศรีสองเมืองผู้เป็นน้อง ให้ไปอยู่เฝ้าระวังรักษาประตู หึ่งห้อยเมื่อศึกเข้ามาประชิดเมืองให้รีบเปิดประตูให้หมู่ข้าศึกพวกกลุ่มมหารธรรม ของเชียงใหม่ ส่วน เจ้าน้ำบ่อขอ มหารธรรมได้จับเอาไว้ใช้ไม้หนิบหน้าอกนาน ๗ วันจึงสิ้นใจตายแล้วเอาศพไปทิ้งที่น้ำบ่อ ทางทิศตะวันตกของวัดภูมินทร์ จึงเรียกว่าเจ้าน้ำบ่อมาจนถึงบัดนี้ ส่วนเจ้าเชตบุตรภุมมินทร์เจ้าเมือง นานเหล่าพวกมหารธรรมคือเจ้าฟ้าสาวตติจับได้จึงนำกลับไปเชียงใหม่ แล้วกระทำการฆ่าพระยาหลวง นานที่เมืองเชียงใหม่ในวันที่ถูกฆ่านั้นเกิดปรากฏการณ์แผ่นดินไหว เจ้าเชตบุตรภุมมินทร์ได้เสวยเมือง นานครั้งแรกได้ ๓ ปี ก็ได้หนีไปอยู่เมืองล้านช้างนานได้ ๓ ปี ก็ได้กลับมาเสวยครองเมืองดังเดิม ท่าน

เสวยเมืองครั้งที่ ๒ ได้ ๔ ปี จนถึงปีจุลศักราช ๙๖๕ (พ.ศ.๒๑๔๖) จึงถึงแก่กรรมด้วยถูกฆ่าที่เมือง เชียงใหม่ นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๐ ผู้ครอง

เจ้าฟ้าสาวตรีได้คุมตัวเอาเจ้าเชษฐบุตรภุมรินทร์ไปเมืองเชียงใหม่ แล้วให้เจ้าศรีสองเมืองผู้เป็น น้องครองเมืองน่านแทน ในปีจุลศักราช ๙๖๕ (พ.ศ.๒๑๔๖) จึงได้เรียกชื่อขึ้นใหม่ว่าพระยาพลศึกซ้าย ไชยสงคราม ท่านครองเมืองน่านได้ ๘ ปี ในระหว่างนั้นเจดีย์หลวงคือองค์พระธาตุเจ้าแช่แห้งที่ทำว อ้ายยวมสร้างไว้นั้นได้พังลง เจ้าพระยาหลวงน่านพร้อมกับเสนาอามาตย์และพระสงฆ์ทั้งหลายใน จังหวัดนครน่าน มีราชครูแห่งวัดแช่แห้งและราชครูแห่งวัดศรีบุญเรืองเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ได้กระทำ การกระทุบปูนที่ก่อออกจนถินขนาดที่ทำวาก่านสร้างไว้นั้น ครั้นถึงปีจุลศักราช ๙๗๓ (พ.ศ. ๒๑๕๔) เดือน ๙ ขึ้น ๑๓ ค่ำ จึงกระทำการก่อสร้างขึ้นสูง ๒๓ วา ในระหว่างนั้นได้มีเมืองล้านช้างมารบชิงเอา เมืองน่าน ครั้นถึงเดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ เจ้าพระยาพลศึกซ้ายได้ยกกำลังออกรบกับพวกลาว พวกลาวตาย ๒๗๐ คน ในเดือน ๔ ลง ๕ ค่ำ พวกลาวแพ้ศึกและหนีไป ในขณะนั้นเจ้าฟ้าอังวะได้ยกพลศึกมารบเอา เมืองเชียงใหม่ ทำให้ชาวเมืองเชียงใหม่ตายเป็นจำนวนมากเจ้าฟ้าอังวะได้กวาดต้อนเอาชาวเมือง เชียงใหม่ไปไว้ที่เมืองหงสา ครั้นถึงปีจุลศักราช ๙๗๗ (พ.ศ.๒๑๕๘) ท้าวพระยาทั้งหลายมีเมือง เชียงใหม่เป็นต้น ได้มาทูลเชิญเจ้าศรีสองเมืองพลศึกซ้ายไชยสงคราม เจ้าผู้ครองนครน่านให้ไปเป็นเจ้า ผู้ครองนครเชียงใหม่ เจ้าพลศึกซ้ายไชยสงครามท่านได้เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ จึงได้ให้เจ้าอุ่น เมืองผู้เป็นน้องครองเมืองน่านแทน ครั้นถึงเดือน ๑๐ ท่านจึงนำชาวน่านกลับเมืองเชียงใหม่ ด้วยท่าน ได้สร้างพระมหาธาตุเจ้าแช่แห้งนั้นตั้งแต่วันเสาร์ เดือน ๙ ลง ๒ ค่ำ หมดเงินไปเป็นจำนวนนับไม่ได้ เป็นค่าปูน น้ำอ้อยถวายเลี้ยงสงฆ์ที่มาก่อสร้าง ครั้นเสร็จจมนบูรณแล้วจึงได้ติดแผ่นจังโกตั้งแต่มานข้าว ลงมาถึงบัวคว่ำ เจ้าศรีสองเมืองคือเจ้าพลศึกซ้ายไชยสงคราม เจ้าครองนครเมืองน่านท่านครองเมือง แทนพี่ได้ ๑๓ ปีจึงได้ไปเป็นเจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ เป็นใหญ่แก่ล้านนาไทย ท่านได้อยู่ปกครองเมือง เชียงใหม่ได้ ๑๗ ปี จนถึงปีจุลศักราช ๙๘๓ (พ.ศ.๒๑๖๔) เจ้าพะวะมังทราสุทโธธรรมราชยกพลศึก ใหญ่มาตีชิงเอาเมืองเชียงใหม่ได้ จึงได้นำเอาเจ้านครเชียงใหม่กลับไปเมืองหงสาวดีนคร เจ้าฟ้าสุทโธจึง แต่งตั้งให้พระยาทิพพันเต แห่งเมืองเชียงแสนมาครองเมืองเชียงใหม่แทน ตั้งแต่นั้นมามหากษัตริย์แห่ง เมืองพิงค์เชียงใหม่ได้สูญสิ้นไป เจ้าพลศึกซ้ายไชยสงครามได้ครองเมืองน่านแล้วได้ไปครองเมือง เชียงใหม่นั้น นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๑ ผู้ครอง เจ้าอุ่นเมืองผู้เป็นน้องได้ครองเมืองแทนพี่ในปี จุลศักราช ๙๗๗ (พ.ศ.๒๑๖๘) ท่านครองเมืองน่านได้ ๙ ปี ถึงปีจุลศักราช ๙๘๕ (พ.ศ.๒๑๖๖) ขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒ วันศุกร์เกิดศึกรบทัพพม่าด้วยกำลังพลมีน้อยท่านจึงได้หนีไปอยู่เมืองไต ในปีจุล ศักราช ๙๘๖ (พ.ศ.๒๑๖๗) ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๐ วันอังคารตอนรุ่งเช้า เจ้านาหลังผัวมายึดเอาเมือง น่านไว้ให้กับเจ้าอุ่นเมือง จากเจ้าฟ้าลายซำ เจ้าฟ้าลายซำจึงหนีจากเมืองน่านไปอยู่เมืองแพร่ในวัน อังคาร ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ จากนั้นเจ้าอุ่นเมืองได้เดินทางมาจากล้านช้างรอตตั้งทัพอยู่ที่วัดอุทธยาน น้อย ในวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ เวลาใกล้เที่ยงเจ้าอุ่นเมืองจึงยกพลเข้ามาในเมืองน่าน ถึง เดือนยี่ (เดือน ๑๒) เจ้าฟ้าสุทโธได้แต่งทัพพลศึกมายึดเอาเมืองน่าน เจ้าอุ่นเมืองไม่อาจจะกรสู้รบได้ จึงได้หนีไปล้านช้าง ชาวบ้านชาวเมืองได้แตกตื่นหนีตายกันเป็นจำนวนมาก ราชครูแห่งวัดแช่แห้งและ พระครูบาวัดศรีบุญเรืองและศิษย์ทั้งหลายต่างพากันหนีไปบอกว่า ครั้นกองทัพพม้ามายังเมืองน่านแล้ว ก็ได้กวาดเอาชาวเมืองน่านไปเมืองหงสา ชาวเมืองน่านจึงล้มหายตายจากไปเป็นจำนวนมาก เจ้าอุ่น เมืองได้หนีจากเมืองน่านในวันนั้น นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๒ ผู้ครอง ครั้นถึงปีจุลศักราช ๙๘๗

(พ.ศ.๒๑๖๘) วันพฤหัสบดีขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๔ พระยาหลวงเมืองนครยกกำลังพลศึกมายึดเอาเมืองน่าน โดยเข้าทางประตูท่าช้างเข้ามาครองเมืองน่านในวันนั้น ท่านได้ครองเมืองแล้วเล็งเห็นพระมหาธาตุเจ้าแช่แห่งชำรุดทรุดโทรม ท่านจึงให้เสนาอำมาตย์และชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลาย ฝ่ายสงฆ์มีสมเด็จพระเจ้าที่ปิงกรเป็นประธานแก่สงฆ์ทั้งหลาย ร่วมกันบูรณปฏิสังขรณ์ ใส่ทองคำจังโก้นบนแทนบัลลังก์เป็นครั้งที่ ๒ และแทนหลวงจนถึงแผ่นดิน โดยใช้เงินพระยานันท์มิตรทะเลิง ๑๕๐๐ เป็นค่าแผ่นทองคำที่ใส่ทั้งสี่ด้าน ประการหนึ่งด้วยบริเวณระเบียบพระธาตุเจ้าซึ่งพระยาค่ายอดฟ้าสร้างไว้วันนั้น ตั้งแต่ประตูน้อยท้ายวิหารหลวงไปทางใต้มี ๑๑ ห้อง ชำรุดทรุดโทรม ท่านจึงชักชวนให้พระสงฆ์ทั้งหลายอันมีสมเด็จพระเจ้าที่ปิงกรเป็นประธานและชาวบ้าน ชาวเมืองกระทำการบูรณะ โดยสร้างตั้งแต่ปีจุลศักราช ๙๙๑ (พ.ศ. ๒๑๗๒) เป็นต้นมา

อีกประการหนึ่งด้วยภาระทั้งหลายอันมีการใส่รักและปิดทองคำทั้งหมดท่านได้ไว้วางใจให้แก่พระหลวงวัดภูค่าใส่และศรัทธาร้อยเพียใส่ ตั้งแต่แทนบัลลังก์เป็นครั้งที่ ๒ จนมาถึงแผ่นดิน หากพระมหาธาตุเจ้าแช่แห่งแตกกระแหงหรือรั่วซึมที่ใดพระเจ้าหลวงภูค่าและศรัทธาช่วยเพียท่านก็กระทำการซ่อมแซมใส่รักปิดทองคำแทนบัลลังก์ทั้ง ๔ แผ่น ใช้เวลาในการบูรณะ ๑๔ ปี ในปีจุลศักราช ๑๐๐๐ (พ.ศ.๒๑๘๑) เจ้าหลวงน่านคือพระยาเมืองนครท่านก็ได้ถึงแก่กรรมในปีนั้น ร่างของท่านได้นำไปบำเพ็ญกุศลก่อนจึงกระทำการถวายพระเพลิง นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๓ ผู้ครอง พระยาเชียงรายได้มาครองเมืองน่านแทนในปีจุลศักราช ๑๐๐๐ (พ.ศ.๒๑๘๑) ท่านครองเมืองน่านได้ ๑๑ ปี คือถึงปีจุลศักราชได้ ๑๐๑๑ (พ.ศ.๒๑๙๒) ในวันอังคารขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑ เวลาเช้า พระยาหลวงน่านคือพระยาเชียงรายท่านก็ได้ถึงแก่กรรม นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๔ ผู้ครอง เมื่อนั้นมหาธรรมเจ้าจึงให้พระยาเมืองเชียงของสามพี่น้องมาครองเมืองน่าน พี่ชื่อพระยาแหล่มม น้องคนที่ ๒ ชื่อเจ้าพระยายอดใจ คนที่ ๓ ชื่อ เจ้าพระยาเมืองราชา เจ้าพระยาแหล่มมผู้เป็นพี่ได้มาครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๑๐๑๑ (พ.ศ.๒๑๙๒) ท่านได้เข้ามาอยู่หอหลวงส่วยเมืองน่านในวันนั้น ท่านได้ปกครองเมืองน่านได้ ๑๔ ปี ๗ เดือน ถึงปีจุลศักราช ๑๐๒๔ (พ.ศ.๒๒๐๕) พระยาเมืองไต่ได้นำกำลังพลยกมายึดเอาเมืองน่านและได้จับเอาตัวพระยาแหล่มมกลับไปเมืองไต่ด้วย จนถึงแก่กรรมในเมืองไต่คนทั้งหลายจึงได้เรียกท่านว่า พระยาโขง นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๕ ผู้ครอง ครั้นถึงปีจุลศักราช ๑๐๒๙ (พ.ศ.๒๒๑๐) มหาธรรมเจ้า จึงให้พระยายอดใจผู้เป็นน้องได้มาครองเมืองน่านแทนในปีนั้น ท่านได้ลงมาตั้งอยู่เมืองบัว ต่อมาจึงลงมาอยู่เมืองน่าน ท่านได้ครองเมืองน่านเป็นเวลา ๒๓ ปี ๗ เดือน จนถึงวันอาทิตย์ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๑ เวลาเย็นท่านก็ถึงแก่กรรมไป นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๖ ผู้ครอง ในปีจุลศักราช ๑๐๕๑ (พ.ศ.๒๒๓๒) มหาธรรมเจ้า จึงให้เจ้าพระยาเมืองราชาผู้เป็นลูกพระยาแหล่มมมาครองเมืองน่านแทนในปีนั้น ท่านครองเมืองน่านได้ ๑๕ ปี ในปีจุลศักราช ๑๐๖๕ (พ.ศ. ๒๒๔๖) ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ เวลาใกล้รุ่งพระยาเมืองราชาได้ฟังคำของลาวโจรสานแก้ว และท้าวลา ให้ก่อกบฏยกกำลังพลไปรบกับพม่า พระสงฆ์ทั้งหลายได้รู้จึงได้มีความเมตตาห้ามท่านไว้ แต่พระเมืองราชาหาได้ฟังคำทัดทานไม่ ครั้นถึงวันศุกร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๗ เวลาเที่ยงวันกองทัพพม่าก็ได้ยกกำลังพลลงมายังไม่ถึงในเวียงเมืองน่าน เจ้าพระยาพระเมืองราชาเห็นว่าจักต่อกรสู้รบไม่ได้จึงได้นำครอบครัวลูกเมียหนีไปเมืองล้านช้าง พร้อมกับโจรสานแก้วและท้าวลา พระสงฆ์ทั้งหลายก็ได้แตกกระเจายหนีพร้อมกับชาวบ้าน ชาวเมือง บ้างก็ไปหลบอยู่ในป่า ในถ้ำ ในดอยเป็นจำนวนมาก จนถึงวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ท้าวพม่าก็มาถึงในเวียงเมืองน่าน เจ้าพระยาเมืองราชาที่หนีไปอยู่ล้านช้างไม่นานมากนัก

ท่านก็ได้หนีไปอยู่เมืองใต้ นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๗ ผู้ครอง ทัพพมาครั้นมาถึงเมืองน่านแล้วก็
 กระทำการเผาเมืองน่าน ทบพระพุทธรูปวัดภูมินทร์องค์ตะวันตกนั้นก็ขุดออก ประการหนึ่งยอดพระ
 มหาเจดีย์แช่แห้งและเจดีย์หลวงกลางเวียง(ปัจจุบันคือวัดพระธาตุช้างค้ำ) ก็ทำลาย ทำลายวัดวา
 อารามเสนาสนะธรรมก็จุดไฟเผาเหลือไว้แต่เพียงแผ่นดินเท่านั้น ทำให้ชาวบ้าน ชาวเมืองน่านตายไป
 เป็นจำนวนมากเพราะไม่เชื่อคำของพระมหากษัตริย์จึงพบจุดจบแบบนี้ ในสมัยของ ๓ ท้าวนี้เห็นว่า
 พระมหาธาตุเจ้าและวัดวาอารามจะชำรุดทรุดโทรมก็ไม่ได้กระทำการบูรณะแต่อย่างใด มีเพียงแต่
 พระสงฆ์และศรัทธาประชาชนทั้งหลายที่พร้อมใจกันบูรณะตามกำลังเท่านั้น กระทั่งถึงวันอังคาร ขึ้น
 ๒ ค่ำ เดือน ๕ จุลศักราช ๑๐๖๙ (พ.ศ.๒๒๕๐) พระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะมีคำสั่งแต่งตั้งให้น้อย
 อินทร์บ้านฝายแก้วให้เป็นพระนาซ้ายครองเมืองน่านไปก่อน พระน้อยอินทร์ผู้นี้เมื่อทัพพมามารบเอา
 เมืองน่านได้แล้วจุดไฟเผาบ้าน เผาเมืองและวัดวาอาราม คนทั้งหลายก็แตกตื่นหนีเข้าป่า เข้าถ้ำไป ศิก
 พม่ากลับหนีไปแล้วน้อยอินทร์คนนี้ค่อยประโลมเอาชาวบ้าน ชาวเมืองทั้งหลายกลับคืนมาอยู่เมือง
 น่านเหมือนเดิม ต่อจากนั้นมาอีกหนึ่งปี พวกแควและลาวก็มารบเอาเมืองน่านเป็นอีกครั้งหนึ่ง ก็ได้
 กวาดต้อนเอาคนเมืองน่านไปอยู่เมืองแควเมืองลาวเป็นจำนวนมาก คนทั้งหลายก็ได้แตกตื่นหนีเข้าไป
 หลบซ่อนอยู่ในป่าในเขาเป็นจำนวนมาก ครั้นข้าศึกหนีแล้วตัวน้อยอินทร์ผู้นี้เป็นคนฉลาดรอดตัวอยู่มา
 ได้จึงได้ค่อยๆประโลมเอาไพร่พลคนเมืองน่าน ซึ่งที่ได้นี้ไปหลบอยู่ในป่าในเขากลับมาตั้งอยู่เมืองน่าน
 เหมือนเดิม จนมีคนนำเอาความนี้ไปถึงเมืองอังวะว่าน้อยอินทร์ผู้นี้เป็นผู้ฉลาดรู้จักรวบรวมไพร่พล
 ทั้งหลายมาสร้างบ้านสร้างเมือง พระมหากษัตริย์เจ้าอังวะ จึงมีคำสั่งให้น้อยอินทร์ได้เป็นพระนาซ้าย
 ให้เป็นผู้รวบรวมไพร่พลไทยมาสร้างบ้านเมืองต่อไป ในศักราชนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ ก็ให้
 เจ้าฟ้าเมืองคองลงมาสร้างเมืองน่านกับพระนาซ้ายนั้น ในปีนั้นท่านฟ้าเมืองคอง ท่านได้มาอยู่เมืองริม
 ก่อนถึงวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๖ เจ้าฟ้าเมืองคองก็ลงมาตามหาพระนาซ้ายที่บ้านช้างผ้า ท่านก็มีคำสั่งให้
 พระนาซ้ายประกาศแก่คนทั้งหลายให้สร้างบ้านสร้างเมือง ทำฝาย ทำไร่ ทำนาหากใครเป็นเจ้าไร่เจ้า
 นา ท้าวพระยาจะเรียกหาหากไม่มาแล้ว ใครมีกำลังจะสร้างจะทำจะให้คนนั้นทำไม่ให้เป็นเจ้าของเก่าทำ
 แล้วภายหลังจะมาเรียกร้องเอาไม่ได้ ครั้นนั้นคนทั้งหลายจึงได้คิดมาสร้างไร่นา ตามคำสั่งทุกประการ
 ถึงปีจุลศักราช ๑๐๗๖ (พ.ศ.๒๒๕๗) ท่านก็ถึงแก่กรรมในเมืองน่าน เจ้าฟ้าเมืองคองท่านครองเมือง
 น่านได้ ๗ ปี นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๘ ผู้ครอง ในปีนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะได้ให้เจ้าฟ้า
 มวยชา ลงมาสร้างเมืองน่านแทน เจ้าฟ้ามวยชาท่านได้เป็นผู้ครองเมืองน่าน และสร้างเมืองพร้อมกับ
 พระนาซ้ายและพระสงฆ์ทั้งหลาย สร้างแกนพระธาตุแช่แห้งคือต่อแกนพระธาตุและทำแก่งขึ้นใส่พระ
 ธาตุ ๗ ใบ ในวันอังคาร ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เจ้าฟ้ามวยชาท่านได้ครองเมืองน่านได้ ๓ ปีก็ถึงแก่กรรม
 ในปีจุลศักราช ๑๐๗๘ (พ.ศ.๒๒๕๙) นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๔๙ ผู้ครอง เจ้าฟ้ามวยชาถึงแก่
 กรรมแล้วพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ จึงมีคำสั่งให้พระนาซ้ายได้ครองบ้านเมืองต่อและยกชื่อให้ขึ้น
 เป็นพระนาขวา ท่านครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๑๐๗๘ (พ.ศ.๒๒๕๙) ท่านได้ครองเมืองแล้วก็
 พร้อมเพรียงกับท้าวขุนมูลนายสร้างพระวิหารวัดภูทอง ครั้นสร้างเสร็จแล้วก็กระทำการฉลองถวาย
 ทาน พระนาขวาท่านได้ให้ช่างเขียนรูปตัวท่านไว้ที่ฝาผนังวิหารเพื่อไว้เป็นสัญลักษณ์แก่คนทั้งหลายใน
 ภายภาคหน้า ถึงปีจุลศักราช ๑๐๘๘ (พ.ศ.๒๒๖๙) ท่านพิจารณาเห็นว่าเมืองน่านนั้นหาเจ้าผู้ปกครอง
 ไม่ได้ พระนาขวาจึงพร้อมกับขุนนางทั้งหลายไปขอเชิญเจ้าเมืองเชียงใหม่มาเป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน
 ครั้นนั้นเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงแสนก็พร้อมใจกันไปเข้าเฝ้ามหากษัตริย์อังวะ ทูลตามพระนาขวา

หากขอมาเอาเจ้าเมืองเชียงใหม่ให้มาเป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน พระมหากษัตริย์อังวะจึงได้มีคำสั่งให้เมืองเชียงแสนให้เจ้าพระยาตินเมืองเชียงใหม่ไปครองเมืองน่าน พระนางขวาคือน้อยอินทร์บ้านฝายแก้วท่านได้ครองเมืองน่านได้ ๑๑ ปี แล้วยกให้ เจ้าพระยาติน ครองเมืองน่านต่อ นับรวมเจ้าผู้ครองนครน่านได้ ๕๐ ผู้ครอง เจ้าพระยาหลวงตินมหารวงศ์ เมืองเชียงใหม่ได้มาเป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๑๐๘๘ (พ.ศ. ๒๒๖๙) ในวันจันทร์ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ท่านได้ครองเมืองน่านได้ไม่นาน พระนางขวามีความคิดเสียตายเมืองจะกระทำการกบฏต่อเจ้าหลวงตินมหารวงศ์ ความทราบไปถึงเจ้าหลวงตินมหารวงศ์ท่านได้เรียกพระนางขวามาถามดู พระนางขวารู้จะตอบอย่างไรเพราะรู้ตัวว่าได้คิดผิดไป เจ้าหลวงตินท่านมีความกรุณาต่อพระนางขวา ว่าแต่เดิมพระนางขวาได้เป็นผู้รวบรวมไพร่ไทยสร้างบ้านเมือง ท่านก็ได้เป็นเจ้าเมืองน่านที่นี้แล้ว ท่านคิดคะเนว่าเมืองน่านหาเจ้าผู้ครองไม่ได้ ท่านจึงไปทูลเชิญให้เรามาครองเมืองน่านนี้ บัดนี้ท่านจะมาคิดกบฏต่อเรานั้นไม่ควรคิด จะทำให้เสียไพร่พลเสียเปล่าตัวเราผู้เป็นเจ้าของจะได้กลับคืนไปบ้านเมืองเรา ตัวท่านพระนางขวาก็จะเป็นเจ้าครองเมืองน่านนี้ตัวเราจะไม่มาขัดแย้งชิงเอาบ้านเมืองของท่าน เจ้าหลวงตินมหารวงศ์ได้มีความกรุณาต่อพระนางขวา พระนางขวามีความสะดุ้งตกใจกลัวเดชะนภาพอำนาจแห่งท่านตัวพระนางขวาคิดว่าจะอยู่สืบไปไม่ได้ จึงจับเอาปืนขึ้นอมปากกระบอกปืน ได้ยิงตัวตาย ณ พง์เชียงแลง เจ้าหลวงตินมหารวงศ์คราที่ท่านมาจากเชียงใหม่มาครองเมืองน่านนั้น ท่านได้มาเพียงองค์เดียวและเสนาบ่าวไพร่ตามสมควร แม้แต่แม่เหลืท่านยังไม่ได้นำมาด้วย เมื่อท่านมาอยู่ครองเมืองน่านแล้วก็ได้นางยอດบ้านนาปิงมาเป็นมเหสี มเหสีเทวีเมืองเชียงใหม่นั้นมีลูกกับเจ้าหลวงติน ชาย ๓ คน หญิง ๑ คน บุตรชายคนที่ ๑ ชื่อเจ้าอริยวงศ์หวันท็อก บุตรชายคนที่ ๒ ชื่อ เจ้ามั่งแล บุตรชายคนที่ ๓ ชื่อ เจ้านรินทร์ บุตรหญิงชื่อ เจ้านางเทพ ลูกทั้ง ๔ คนนี้ได้ตามมาหาเจ้าหลวงตินมหารวงศ์ในภายหลัง เจ้าหลวงตินมหารวงศ์ ท่านแต่งงานกับนางยอດเป็นมเหสีนั้นมีลูกผู้หญิง ๓ คน คนที่ ๑ ชื่อ เจ้านางมะลิละลา คนที่ ๒ ชื่อ เจ้านางยอດมนโระ คนที่ ๓ ชื่อ เจ้านางคำชา มี ๓ พี่น้อง เจ้าอริยวงศ์หวันท็อกได้ภรรยาที่เมืองเชียงใหม่ มีบุตรชาย ๖ คน คนที่ ๑ ชื่อ เจ้าหนานจันทโขด(เจ้ามงคลวรยศ) คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าวิฑูร (เจ้านาขวา) คนที่ ๓ ชื่อ เจ้าเทพิน คนที่ ๔ ชื่อ เจ้าน้อยตุ้ย คนที่ ๕ ชื่อ เจ้าหนานสม คนที่ ๖ ชื่อ เจ้าหนานมหารวงศ์ มี ๖ คนพี่น้อง ตามมาหาพ่อในภายหลัง เจ้าอริยวงศ์หวันทอกนั้นท่านตามมาหาเจ้าหลวงตินมหารวงศ์ผู้เป็นพ่อในที่เมืองน่าน ก็ได้นางเมืองรามมาเป็นภรรยาอีกหนึ่งคน ได้ลูกชาย ๓ คน คนที่ ๑ ชื่อ เจ้าขวา คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าซ้าย คนที่ ๓ ชื่อ เจ้าสมณะ มี ๓ คนพี่น้อง เจ้ามั่งแลได้ภรรยามีลูกหญิง ๑ คน ชาย ๑ คน ลูกหญิงชื่อ นางศรีมหามายา ลูกชายชื่อ เจ้าหนานมหารวงศ์ มี ๒ คนพี่น้อง เจ้านรินทร์ได้แต่งงานกับเจ้านางพิมพาลูกเจ้านางเทพนั้นมีลูกด้วยกันเป็นชาย ๑ คน หญิง ๑ คน ลูกชายชื่อ ทุนายนาคเสน ลูกหญิงชื่อ เจ้านางสุคันธา มี ๒ พี่น้อง เจ้านางเทพนั้นแต่งงานกับเจ้าไชยราชา ซึ่งเป็นหลานของเจ้าหลวงติน จากเมืองเชียงใหม่ที่ตามมาหาเจ้าหลวงตินในภายหลังที่มาครองเมืองน่าน เจ้าไชยยากับนางเทพมีลูกด้วยกันชาย ๓ หญิง ๔ ลูกชายคนที่ ๑ ชื่อเจ้านายอ้าย คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าสุทธะ คนที่ ๓ ชื่อ เจ้ามน ลูกหญิงคนที่ ๑ ชื่อ เจ้านางพิมพา ลูกคนที่ ๒ ชื่อ เจ้านางโนชา ลูกคนที่ ๓ ชื่อ นางเลิศ ลูกคนที่ ๔ ชื่อ เจ้านางศรีแก้ว มีรวมกัน ๗ พี่น้อง เจ้านายอ้ายแต่งงานกับเจ้านางคำชา ลูกเจ้าหลวงตินมีลูกด้วยกัน ชาย ๑ คน ชื่อเจ้าน้อยวงศ์ เจ้าสุทธะได้ภรรยาเป็นเชื้อตระกูลลัม ชื่อ นางกรรมณามีลูกด้วยกัน ชาย ๑ หญิง ๑ บุตรชายชื่อเจ้าสุริยะกลางเวียง บุตรหญิงชื่อ นางคำปิว เจ้านางพิมพาผู้เป็นลูกเจ้านางเทพนั้นได้แต่งงานกับเจ้านรินทร์ลูกเจ้าหลวงตินมีลูกด้วยกัน ๒ คน ก็เล็กกับเจ้า

นรินทร์ไปเอาสามีใหม่เป็นฝีกะ พี่น้องในตระกูลห้ามและทัดทานก็ไม่ฟังมีบุตรด้วยกัน ๑ คนชื่อนายคันธา นายน้อยคันธานั้นถึงวันเติบโตใหญ่ขึ้นมาแล้วเป็นผู้แข็งแรงกล้าหาญด้วยการสงคราม ครั้นถึงแก่กรรมไปแล้วก็กลายมาเป็นผีร้ายอยู่กับหอหลวงปรากฏชื่อว่า คันธาสามตา เจ้านางโนชาและเจ้านางศรีแก้วทั้งสองคนนี้ไม่มีลูก

เจ้านางเลิศแต่งงานกับเจ้ามหาพรหมเมืองเริง มีลูกด้วยกัน หญิง ๓ ชาย ๕ ลูกชายคนที่ ๑ ชื่อ เจ้ามหาวงศ์ คนนี้ภายหลังได้ครองเมืองน่าน ลูกคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าเมืองแก้ว คนที่ ๓ ชื่อเจ้าพิมพิสาร คนที่ ๔ ชื่อ เจ้าหนานวุฒินะ คนนี้ได้เป็นเจ้าหลวงเมืองเริง คนที่ ๕ ชื่อ เจ้าสุริยะช่อฟ้า ลูกหญิงคนที่ ๑ ชื่อ เจ้านางอุบลวรรณ คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าศรีวรรณ คนที่ ๓ ชื่อ เจ้านางจันทิมา ลูกเจ้าอริยวงศ์หัวหนอกกับนามเมืองรามคนที่ ๓ ชื่อ เจ้าสมณะ ได้เป็นเจ้าเมืองน่าน ลูกท่านชื่อเจ้าอชิตวงศ์ คนนี้ในภายหลังเจ้าอชิตวงศ์ท่านมีน้องต่างมารดา ๒ คน พี่ชื่อเจ้าหนานชายแก้ว น้องชื่อเจ้าบุษร เจ้าบุษรภายหลังได้เป็นเจ้าเมืองแก่น ลูกหญิง ๑ คนชื่อ นายแพ่งเมือง บุตรเจ้าสุทธะ ชื่อ เจ้าอัทธวรปัญญา ท่านได้เป็นเจ้าผู้ครองนครน่าน

ภรรยาท่านคนที่ ๑ ของเจ้าอัทธวรปัญญา ชื่อ แม่เจ้าคำน้อยเป็นเชื้อตระกูลลัม คือ พระยาหาญมีบุตรกับเจ้าฟ้า เป็นชาย ๒ หญิง ๓ ชายคนที่ ๑ ชื่อเจ้ามหายศ คนนี้ภายหลังได้เป็นเจ้าราชวงศ์ คนที่ ๒ ถึงแก่กรรมไป ลูกหญิงคนที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าปัทมาวดี คนที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้ามี คนที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าหล้า

ภรรยาคนที่ ๒ ของเจ้าอัทธวรปัญญา ชื่อ แม่เจ้าแวน เป็นเชื้อเชียงแสน มีบุตรหญิง ๑ คน ชาย ๖ คน ลูกหญิงชื่อเจ้าศรีวรรณ ลูกชายคนที่ ๑ ชื่อ เจ้ากแก้ว คนที่ ๒ ชื่อ แสงเมือง คนที่ ๓ ชื่อ เจ้าคำฤา คนที่ ๔ ชื่อ เจ้าหนานมหาวงศ์ คนนี้ได้เป็นเจ้าวังขวาแล้วก็ได้เป็นเจ้าหอหน้าท่านถึงแก่กรรมที่นครสวรรค์ คนที่ ๕ ชื่อ เจ้าสุริยะฮ้าย ลูกคนที่ ๖ ชื่อ เจ้าหนานนัญไชย

ภรรยาคนที่ ๓ ของเจ้าอัทธวรปัญญา ชื่อแม่เจ้าขอดแก้ว ภรรยาคนนี้ไม่มีลูก

ภรรยาคนที่ ๔ ของเจ้าอัทธวรปัญญา ชื่อแม่เจ้าขันแก้ว คนนี้เป็นเชื้อเจ้าเมืองเชียงแซ่งคือท่านเป็นลูกของเจ้าฟ้าแวน เมืองเชียงแซ่ง มีบุตรชายชื่อ เจ้าน้อยอนันตยศ ท่านนี้ภายหลังได้เป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน ปรากฏทรงพระนามว่า เจ้านันทวรฤทธิเดช เจ้ามหาชีวิต บุตรหญิง ๑ คนชื่อ แม่เจ้าต่อม มี ๒ คนพี่น้อง แม่เจ้าศรีวรรณก็แต่งงานกับเจ้ามหายศเป็นเชื้อเชียงของ มีบุตรร่วมกันชาย ๔ หญิง ๕ คน บุตรชายคนที่ ๑ ชื่อ เจ้าหนานเทพ บุตรชายคนที่ ๒ ชื่อเจ้านันทะ ท่านนี้ได้เป็นเจ้าวังขวา คนที่ ๓ ชื่อเจ้าหนานมหาไชย คนที่ ๔ ชื่อ เจ้ามหาวงศ์ บุตรหญิงคนที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าสุพรรณ คนที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้ากรรณิการ์ คนที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าสุธรรมมา คนที่ ๔ ชื่อ แม่เจ้าคำแพ่ง คนที่ ๕ ชื่อ แม่เจ้ายอดหล้า ผู้นี้ได้เป็นภรรยาของเจ้าสุริยะพงษ์พริตเดชฯ เจ้าผู้ครองนครน่าน

บุตรเจ้านางเลิศ คนที่ ๑ ชื่อ เจ้ามหาวงศ์นั้นได้เป็นเจ้าผู้ครองนครน่านส่วนภรรยาของท่านจะได้บอกในกาลต่อไป บุตรเจ้านางเลิศคนที่ ๒ ชื่อเจ้าเมืองแก้ว ท่านนี้ได้ภรรยาเชียงลม มีบุตรชื่อเจ้าหนานมหายศ บุตรเจ้านางเลิศคนที่ ๓ ชื่อ เจ้าน้อยสารท่านนี้ได้ถึงแก่กรรมไป บุตรเจ้านางเลิศคนที่ ๔ ชื่อ เจ้าหนานวุฒินะ ท่านนี้ได้เป็นเจ้าหลวงเมืองเริง บุตรนางเลิศคนที่ ๕ ชื่อเจ้าสุริยะช่อฟ้า ท่านนี้แต่งงานกับแม่เจ้าหล้าลูกของเจ้าฟ้า มีลูกด้วยกัน ชื่อ เจ้าน้อยกิตติยศ

บุตรหญิงเจ้านางเลิศคนที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้าอุบลวรรณ แม่เจ้าอุบลวรรณมีลูกชาย ๑ คนชื่อเจ้าพระเมืองน้อย บุตรหญิงเจ้านางเลิศคนที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้าศรีวรรณ แม่เจ้าศรีวรรณแต่งงานกับเจ้า

สุริยะกลางเวียง มีบุตรหญิงร่วมกัน ๒ คน คือเจ้ายอดธิดาและเจ้าเปย บุตรหญิงเจ้านางเลิศคนที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าจันทิมา ท่านนี้แต่งงานกับเจ้าน้อยกลาง มีลูกด้วยกันเป็นชาย ๑ คน ชื่อ เจ้าจันทะ วงศา
คณาญาติสายนี้มีความกว้างขวางมาก เป็นวงศ์ของเจ้ามหาพรหมเมืองเชียงและเจ้านางเลิศทั้งหมด

สายของเจ้าอริยวงศ์หวั่นท็อก ลูกของท่านอยู่เมืองเชียงใหม่คนที่ ๑ ชื่อ เจ้าจันทโชต ท่านนี้
ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาน่าน ปรากฏพระนามว่า เจ้ามงคลวรยศ ภรรยาของท่านคนที่ ๑ (ไม่
ปรากฏนาม) มีลูกชายด้วยกันชื่อเจ้าหนานพินทาฝ่ายแก้ว บุตรหญิง ๑ คนชื่อ แม่เจ้าเกียงคำ ภรรยา
คนที่ ๒ (ไม่ปรากฏนาม) มีลูกชายชื่อเจ้าคำตัน และลูกหญิงชื่อ แม่เจ้า...(ไม่ปรากฏนาม) เป็นภรรยา
เจ้าหลวงเชิง น้องเจ้ามงคลวรยศที่ ๑ ชื่อ เจ้าวิฑูร ท่านนี้ได้เป็นเจ้านาขวา ภายหลังท่านได้ครองเมือง
น่าน ท่านมีบุตรชาย ๑ คน ชื่อ เจ้าน้อยอะตะ

น้องของเจ้ามงคลวรยศ คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าเทพินทร์ เจ้าเทพินทร์มีบุตรชายได้เป็นเจ้าพระยา
รัตนหัวเมืองแก้ว และบุตรหญิงหนึ่งคน ชื่อ แม่เจ้าสิงสร้อย

น้องของเจ้ามงคลวรยศ คนที่ ๓ ชื่อ เจ้าน้อยดู่ท่านแต่งงานกับสาวบ้านแก้มเมืองปัวมีลูก
ด้วยกันเป็นชาย ๒ คน คนที่ ๑ ชื่อ เจ้าหนานยะ คนที่ ๒ ชื่อ เจ้าหนานัญไชย ท่านนี้ได้เป็นเจ้าหอ
หน้า

น้องเจ้ามงคลวรยศ คนที่ ๔ ชื่อ เจ้ามหาวงศ์ท่านนี้แต่งงานได้ภรรยาเป็นคนเชื้อเชียงลม มีลูก
ชาย ๑ คน หญิง ๒ คน ชายชื่อ เจ้าน้อยชะวะนะ และหญิงคนที่ ๑ ชื่อ แม่เจ้านันทา คนที่ ๒ ชื่อ แม่
เจ้าใจคำ เจ้านันทาได้สามีเป็นไพร่มีลูกด้วยกันชื่อ น้อยเทพ และนายทิพย์ดวง มี ๒ พี่น้อง และนางใจ
คำได้สามีเป็นไพร่มีลูกชาย ๑ คน ชื่อ นายชมพู ลูกหญิง ๑ คน ชื่อ นางศรีโสภา คนนี้ได้เป็นภรรยา
ของเจ้าพระยารัตน ในสายนี้เป็นเชื้อสายของเจ้าอริยวงศ์หวั่นท็อก เหล่าลูกและเมียในเมืองเชียงใหม่

ที่กล่าวมานี้เป็นการกล่าวถึงเชื้อสายตระกูลของเจ้าหลวงดินมหวงศ์ เมืองเชียงใหม่ได้มา
ครองเมืองน่าน ในสมัยนั้นนักปราชญ์ทั้งหลายเรียกว่าเป็นปฐมต้น เจ้าหลวงดินท่านได้ครองเมืองน่าน
เป็นเวลา ๒๖ ปี คือมาถึงวันพฤหัสบดี แรม ๘ ค่ำ เดือน ๗ ท่านก็ถึงแก่กรรม ท่านถึงแก่กรรมแล้วเจ้า
อริยวงศ์ท่านก็ได้ครองเมืองน่านแทนพ่อ ถึงจุลศักราช ๑๑๑๕ (พ.ศ. ๒๒๙๖) เจ้าอริยวงศ์ท่านได้
พร้อมกับหน่อขัติยะวงศ์และเสนาอำมาตย์ กระทำการปลงพระศพจนเสร็จสิ้นทุกประการ นับรวมเจ้า
ผู้ครองนครน่านได้ ๕๑ ผู้ครอง อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๑๖ (พ.ศ. ๒๒๙๗) ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑ มัง
สามหลวงก็ถือเอาคำสั่งของพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ มามอบเมืองน่านให้แก่เจ้าอริยวงศ์หวั่นท
อกผู้เป็นลูกได้ครองเมืองน่านแทนพ่อต่อไป ท่านครองเมืองน่านได้ ๗ ปี ในปีจุลศักราช ๑๑๒๒ (พ.ศ.
๒๓๐๓) เมืองล้านนาไทยที่เมืองเชียงใหม่ เชียงแสน เป็นต้นก็พร้อมในกันคิดจะต่อต้านหรือเป็นกบฏ
ต่อพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ

ครั้นถึงปีจุลศักราช ๑๑๒๓ (พ.ศ. ๒๓๐๔) ทัพพม่า ๙ ทัพ มีทัพโดยการนำของอะมะยะคา
มะณีเป็นผู้นำทัพ มีกำลังหนึ่งหมื่นสามพันยกกองทัพใหญ่ลงมา ครั้นถึงวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ ก็มาถึง
เวียงเชียงใหม่ใช้เวลาในการกระทำการศึกนานหนึ่งเดือนกับอีกหนึ่งวัน ก็สามารถยึดเมืองเชียงใหม่ได้ ครั้น
พม่าได้เมืองเชียงใหม่แล้ว พม่า ๓ ทัพ ๓ แม่ทัพก็ยกพลมาเมืองนคร มาเมืองแพร่ มาเมืองน่าน มาตั้ง
ทัพอยู่บริเวณหัวเวียงแล้วมาอยู่พระราชที่หัวเวียงเก็บเอาเงินค่าหัว คู่สามีเก็บเอาเงิน ๕๐๐ บาท ครั้น
อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๒๔ (พ.ศ. ๒๓๐๕) ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ พม่า ๓ ทัพ ๓ แม่ทัพ ก็ยกกำลังพล
กลับไปเมืองอังวะ ถึงปีจุลศักราช ๑๑๒๕ (พ.ศ. ๒๓๐๖) พม่า ๔ ทัพ ๔ แม่ทัพ มีกำลัง ๔๐๐๐ ก็ยกทัพ

มามีมหามังคลทกคิเป็นผู้นำทัพ มาจัดเอากำลึงของล้านนาไทยรวบรวมได้แล้วก็ยกกองทัพไปปราบเอาเมืองหลวงพระบางก็สามารถยึดเมืองได้ จนถึงวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๘ ทัพพม่าก็ยกทัพจากเมืองหลวงพระบางมาตั้งอยู่ที่วัดหลวงลำปาง เมืองนคร พร้อมเข้าพระราชอาณัติที่นั่น ก็รวบรวมเอากำลึงพลล้านนาไทย ๕๗ เมืองได้ ถึงวันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ ปีจุลศักราช ๑๑๒๖ (พ.ศ.๒๓๐๗) ทัพพม่าและล้านนาก็ยกทัพลงไปเมืองโยธยา ฝ่ายเมืองน่านนั้นเจ้าหลวงอริยวงศ์ก็ให้เจ้านายอ้าย ผู้เป็นหลานคุมกองทัพไปตามเมืองล้านนาแข็งเมืองต่อพม่า

แม่ทัพพม่ามั่งคละทกคิไปรบที่โยธยา ในครั้งนั้นในเมืองล้านนาเหล่าพม่าที่มากลุมเมืองล้านนา กระทำการยึดทรัพย์ ทำลายลูกหลานชาวบ้านที่เป็นผู้หญิง ทั้งนี้ยังได้นำเอาไปเมืองพม่าตามอยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๒๗ (พ.ศ.๒๓๐๘) ท้าวพระยาเจ้านายบ้านเมืองในล้านนาไทยไม่อาจอดข่มใจไว้ได้ ก็พร้อมใจกันกระทำการแข็งข้อต่อพม่า ปีจุลศักราช ๑๑๒๘ (พ.ศ.๒๓๐๙) แม่ทัพพม่าชื่อ มหายักษ์ รู้ว่าเมืองล้านนาไทยทั้งหมดแข็งข้อต่อพม่า ก็ได้ยกกำลึงพลออกจากเมืองลาวมาในวัน แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๑ จนมาถึงปากงาวในวัน ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๑ ได้ตั้งทัพอยู่ ณ ที่นั้น ฝ่ายเจ้าหลวงอริยวงศ์เมืองน่านก็ได้จัดกำลึงศึกแล้วก็ยกทัพขึ้นรบกับพม่าที่ปากงาวเหนือเวียงน่านนั้น ทัพพม่าแตกพ่ายหนีไป ในกาลนั้นมหากษัตริย์อังวะได้รู้ว่าล้านนาไทยแข็งข้อแล้วนั้น ในปีจุลศักราช ๑๑๒๙ (พ.ศ.๒๓๑๐) ได้ให้แม่ทัพ อะแสหงวนคิเป็นผู้นำทัพ มีกำลึงหนึ่งหมื่นหกพันนายยกทัพขึ้นมาถึงเชียงใหม่ ในวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ ในครานั้นพระยาจำบ้านเจ้าเมืองเชียงใหม่และพระเมืองไชยลำพูนก็ได้กวาดต้อนเอาไพร่พลในเมืองเชียงใหม่และลำพูนมีกำลึงสามพันก็ให้เข้ามาอยู่เมืองลำพูน

ในครั้งนั้นพม่าก็ยกทัพมาล้อมเอาไว้ตั้งแต่ วันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๓ จนถึงวันพฤหัสบดี แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ เวลาใกล้รุ่งเมืองลำพูนก็แตกพ่าย พม่าก็จับเอาพระยาจำบ้านเชียงใหม่ ส่วนตัวพระยาเมืองไชยลำพูนก็หนีไปเมืองฮ้อ (เมืองจีน) จนถึงปัจจุบัน ครั้นพม่ายึดเมืองลำพูนได้แล้ว ทัพพม่าก็ยกพลเข้ามาเมืองแพร่ เมืองน่าน มาถึงเมืองน่านใน วัน แรม ๑ ค่ำ เดือน ๕ เมืองน่านก็ได้หนีไปอยู่เมืองลาว อยู่เมืองลาวได้ ๑ พรรษา จนถึงปีจุลศักราช ๑๑๓๐ (พ.ศ.๒๓๑๑) ก็กลับมาอยู่เมืองน่านเหมือนเดิม ดังเจ้านายอ้ายไปกระทำการราชการในเมือง โยธยากับพม่านั้น พม่าตีเมืองโยธยาได้ในปีจุลศักราช ๑๑๒๙ (๒๓๑๐) ครั้นเมื่อพม่าได้ครองโยธยาแล้ว พม่าได้นำเจ้าฟ้าดอกเดื่อ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองได้ขึ้นไปเมืองอังวะ กลับทางเมาะตะมะ ทำหวาย ตัวเจ้านายอ้ายก็ติดตามพม่ากลับทางเส้นนั้น ครั้นถึงเมืองอังวะแล้วเจ้านายอ้ายก็ได้กราบทูลพระมหากษัตริย์เมืองอังวะ ในศักราชเดียวกันนั้นฮ้อ (จีน) ก็ยกกองทัพใหญ่ลงมามีกำลึงเก้าหมื่นจะมารบเอาเมืองอังวะ ลงมาถึงเมืองแสนหวีห้า ครั้งนั้นกษัตริย์อังวะจึงกรุณาให้เจ้านายอ้าย โดยกล่าวกับเจ้านายอ้ายว่า เจ้านายอ้ายท่านได้มาประสบพบราชการกับเรานี้ ขอให้เจ้านายอ้ายเอาราชการเราออกรบศึกกับฮ้อ (จีน) ก่อน เมื่อนั้นเจ้านายอ้ายก็ออกรบศึกฮ้อ (จีน) กับแม่ทัพพม่า ทัพของฮ้อ (จีน) ทั้งหลายก็แตกทัพพ่ายแพ้หนีไป ได้ไล่ศึกฮ้อ ไปจนถึงชาวเหล็ก ชาวทอง เสร็จแล้วจึงได้กลับลงมาราบทูมมหากษัตริย์ ท่านจึงได้มีคำสั่งให้เจ้านายอ้ายเป็นเจ้าครองเมืองน่าน ส่วนว่าเจ้านายอ้ายครั้งนี้ได้รับคำสั่งของพระมหากษัตริย์แล้วก็ทูลลาจากกษัตริย์เมืองอังวะ ลงมาถึงเมืองน่านในปีจุลศักราช ๑๑๓๐ (พ.ศ.๒๓๑๑) เจ้าอริยวงศ์ ได้เป็นผู้ครองเมืองน่านได้ ๕ ปี แล้วท่านได้มอบเมืองน่านให้เจ้านายอ้ายผู้เป็นหลานได้ครองเมืองน่านแทนตนเอง ในปีจุลศักราช ๑๑๓๐ (พ.ศ.๒๓๑๑) ในวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๐ นับได้ ๒ ราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๒ ผู้ครอง

เจ้านายอ้ายท่านได้เป็นเจ้าเมืองน่าน นานได้ ๗ เดือน ก็ไปราชการที่เมืองลาว ครั้นไปถึงบ้านโพนท่านก็บังเกิดโรคภัยในปัจจุบันนั้น ก็ถึงแก่กรรมไปในบ้านโพนที่นั่นในวันนั้น นับเชื้อสายนี้ได้ ๓ ช่วงราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๓ ผู้ครอง อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๓๑ (พ.ศ.๒๓๑๒) ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๐ มังสามหลวงก็ถือเอาคำสั่งลงมายกเมืองน่านให้เจ้าหนานมโนรส ผู้เป็นน้องเจ้านายอ้ายให้เป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน เจ้ามโนรสท่านได้ครองเมืองน่านได้ ๖ ปี มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๓๖ (พ.ศ.๒๓๑๗) พระยาจำบ้านเชียงใหม่และพม่าแพ้เมืองล้านนา พระยาลำพูน พระยานคร ก็พากันแข็งข้อต่อพม่าที่มาอยู่เมืองเชียงใหม่โดยได้ไปขอเอากำลังเมืองโยธยาขึ้นมารบกับพม่า ซึ่งมีแม่ทัพมวยหวานและชะคายที่อยู่เมืองเชียงใหม่ พม่าจึงได้พ่ายแพ้แตกทัพหนีไป ในคราวนั้นเจ้าวิฑูรคือเจ้านาขาลูกของเจ้าอริยวงศ์ก็ได้ไปร่วมการรบกับเมืองเชียงใหม่ ชาวเมืองได้จึงได้เจ้าน้อยวิฑูรที่เมืองเชียงใหม่นำลงไปเมืองนครแล้วชาวไตก็แต่งตั้งให้เจ้าน้อยวิฑูรได้เป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่านในปีจุลศักราช ๑๑๓๖ (พ.ศ.๒๓๑๗) ในวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ ก็มาถึงเมืองน่านในวันนั้น ครั้นเมื่อเจ้าวิฑูรมาถึงเมืองน่านแล้ว เจ้าหลวงมโนรสท่านจึงได้ยกเมืองน่านให้เจ้าวิฑูรได้เป็นผู้ครองเมืองน่าน ในปีจุลศักราชนั้น เจ้าหลวงมโนท่านได้ปกครองเมืองน่านได้ ๖ ปี ก็ยกเมืองน่านให้เจ้าวิฑูร นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๔ ผู้ครอง เจ้าวิฑูรท่านได้ครองเมืองน่านในปีนั้นในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๗ พม่าก็ยกกองทัพมาทางศาลาปากงาว เมื่อนั้นเจ้าเมืองน่านคือเจ้าหลวงวิฑูรก็ได้นำพาครอบครัวไพร่พลหนีลงไปตั้งอยู่บ้านชะลิมท่าปลา แล้วก็ยกกำลังพลขึ้นมารบพม่าในเวียงเมืองน่าน ทำให้พม่าแตกหนีไป อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๓๗ (พ.ศ.๒๓๑๘) คำสั่งเจ้าอริยวงศ์และเจ้าหลวงวิฑูรผู้เป็นลูกก็ได้ยกเอาครอบครัวและไพร่พลหนีจากบ้านชะลิม ขึ้นมาตั้งอยู่บ้านนาปัง ณ ที่นั้นเป็นเวลาหนึ่งพรรษา แล้วเจ้าหลวงวิฑูรผู้เป็นลูกก็เข้าไปในเมืองนครในปีศักราชนั้น ในวันแรม ๖ ค่ำ เดือน ๖ เจ้าอริยวงศ์ผู้เป็นพ่อก็พาเอาเจ้าจันทปโชติและไพร่พลครอบครัวลูกเมียจากบ้านนาปังไปตั้งอยู่เมืองจันทบุรี หลังเจ้าวิฑูรผู้เป็นลูกได้ครองเมืองน่าน ถึงปีจุลศักราช ๑๑๔๑ (พ.ศ.๒๓๒๒) เมืองอโยธยาก็กองทัพใหญ่ขึ้นมารบเอาเมืองจันทบุรี ถึงวันแรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ เมืองจันทบุรีแตก พระมหากษัตริย์เจ้าเวียงจันทร์นั้นได้หนีไปเมืองแก้ว ชาวไตจึงได้ควบคุมลูกเจ้าเมืองจันทบุรี ๑ คน เจ้านันทเสนกับลูกสาวมหากษัตริย์เวียงจันทร์ ๑ คน ชื่อ นางเชียวค้อม และไพร่ไทยทั้งหลายนำลงไปเมืองไตด้วย ครานั้นเจ้าอริยวงศ์ผู้เป็นพ่อเจ้าหลวงวิฑูรและไพร่พลชาวน่านที่ได้ติดตามท่านไปอยู่เมืองจันทบุรีนั้นชาวไตก็ได้กวาดเอาลงไปเมืองไตหมด อยู่มาจนถึงจุลศักราช ๑๑๔๓ (พ.ศ.๒๓๒๔) ในวันเสาร์ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๓ เจ้าอริยวงศ์ผู้เป็นพ่อของเจ้าหลวงวิฑูรก็ถึงแก่กรรมในเมืองไตที่นั่น

ครานี้จะได้กล่าวถึงเจ้ามโน ครั้นว่าเจ้าหลวงวิฑูรท่านได้หนีไปอยู่เมืองแพร่ แล้วก็ได้กลับคืนมาอยู่ที่บ้านช้างผ้า ที่นั่นได้หนึ่งปี ถึงปีจุลศักราช ๑๑๓๙ (พ.ศ.๒๓๒๐) ในวันศุกร์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๗ เจ้ามโนท่านได้หนีไปตั้งอยู่เมืองลาวนาตาล ในปีศักราชนั้นด้วย

เจ้าหลวงวิฑูรครั้นท่านได้กลับจากนครมาถึงเมืองน่านแล้วก็ขึ้นไปตั้งเมืองอยู่เมืองอวนได้ ๑ ปี ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๔๐ (พ.ศ.๒๓๒๑) พระยานครก็ยกเอากองทัพมาตั้งอยู่เมืองงั่วที่นั่น พระยาวิฑูรบริบูรณ์อยู่ในราชสัจจามหากษัตริย์เจ้าเมืองไต เจ้าเมืองไตก็ใช้คนให้เรียกลงมาเมืองงั่ววันนั้น ครั้นพระยาวิฑูรลงมาถึงเมืองงั่วแล้ว พระยาภิบาลเจ้าวิฑูรได้แล้วก็เอาใส่ คาลงไปในเมืองนครแล้วส่งไปเมืองไต พร้อมกับภรรยาของท่านด้วย พระยาวิฑูรท่านก็เลยถึงแก่กรรมตายไปในเมืองไตที่นั่น พระยาวิฑูรท่านนี้คือเจ้านาขาลูกผู้เป็นน้องของเจ้าจันทปโชติ คนที่ ๒ คือลูกเจ้านางเมืองเชียงใหม่ ดังเจ้าจันทปโชติผู้

เป็นพี่ก็ได้ติดตามเจ้าพระยาอริยวงศ์หนีไปล้านช้างแล้วก็ได้ไปเมืองใต้ เจ้าวิฑูรทนต์ได้เป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน นานได้ ๕ ปี ก็ได้จากเมืองน่านไปในปีจุลศักราช ๑๑๔๐ (พ.ศ. ๒๓๒๑) นับรวมเชื้อสายในได้ ๕ ช่วงอายุคน นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๕ ผู้ครอง ในครั้งนั้นเมืองล้านนาไทยก็ไม่มี ความมั่นคงสักเมือง ส่วนเมืองน่านเราก็กหาผู้ครองเมืองไม่ได้ในศักราชนั้น

เจ้าพระยามโนทนต์ก็ได้ยกเอาครอบครัวลูกและเมียหนีจากนาตาลเมืองลาวมาตั้งอยู่ที่เมืองจ๋วได้ ๑ ปี ถึงปีจุลศักราช ๑๑๔๑ (พ.ศ. ๒๓๒๒) วันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๕ พระยาสุวรรณคโลก พระยานคร ก็ยกกองทัพเข้ามาถึงเมืองจ๋ว พระยาสุวรรณคโลกได้กวาดเอาไพร่พลคนเมืองน่านลงไปอยู่เมืองใต้จนเกือบหมด เจ้าพระยามโนและพระยานครก็พร้อมใจกันแข็งข้อรบพุ่งต่อพระยาสุวรรณคโลก พระยาสุวรรณคโลกพ่ายแพ้จึงได้หนีไป ในปีศักราชนั้น เจ้าพระยามโนจึงได้ยกกำลังไพร่พลครอบครัวจากเมืองจ๋วมาตั้งอยู่ที่ตีนดอยภูเพียงแซ่แห่งฝั่งตะวันตกนั้น ท่านก็ได้มาทำความสะอาดซึ่งวัดแซ่แห่งให้สดใสดีงาม แล้วก็สร้างต่ออุโบสถให้กว้างออกอีกหนึ่งห้อง ประตูล้อมกำแพงพระธาตุฝั่งตะวันตกนั้นท่านก็ได้ให้ล้อถอนแล้วจะสร้างใหม่ แต่ก็ไม่ได้สร้างในศักราชนั้น ในวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ท้าวพม่าและพระยาของก็ยกพลเข้ามาเมืองน่าน มายึดเอาเมืองน่านได้แล้วก็กวาดเอาชาวเมืองน่านไปไว้ที่เชียงแสน เจ้ามโนทนต์ก็ได้ยกเอาครอบครัวหนีขึ้นไปอยู่เชียงแสน ในวันแรม ๖ ค่ำ เดือน ๗ ปีจุลศักราช ๑๑๔๑ (พ.ศ. ๒๓๒๒) อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๔๒ (พ.ศ. ๒๓๒๓) แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ พระยาจำบ้านเชียงใหม่และพระยานคร พระยาแพร่ ลาว เมืองหลวงพระบางก็ยกทัพขึ้นมาตั้งอยู่สบกก ฝ่ายเมืองเชียงแสนคือเจ้ามวยหวานเชียงแสน ก็ได้เตรียมกำลังพลเข้าสู้รบกับพระยานครเชียงใหม่นั้นนานได้หนึ่งเดือน กำลังเมืองเชียงแสนไม่อาจต่อสู้ได้ ถึงวันจันทร์ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๗ ในยามเช้าเมืองเชียงแสนก็แตกพ่าย ครอบครัวถอยหนีไปอยู่เมืองภูเพียง ส่วนเจ้ามโนทนต์ก็ได้ยกเอาครอบครัวไพร่พลลูกเมียหนีจากเชียงแสนไปตั้งอยู่เมืองภูเพียง กับชาวเมืองเชียงแสน ท่านอยู่ที่นั่นได้ราวหนึ่งพรรษา ครั้นถึงเวลาออกพรรษาพม่าได้ขับไล่ให้เอาครอบครัวไพร่ไทยและชาวเมืองเชียงแสนทั้งหมดมาตั้งอยู่เมืองเชียงแสนให้เป็นบ้านเป็นเมืองเหมือนดังเดิม ครานั้นเจ้ามโนทนต์ก็ได้ยกเอาครอบครัวมาอยู่เชียงแสนในเวียงนั้นด้วยกับชาวบ้านชาวนั้น อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ พม่าก็ให้เจ้ามโนทนต์ยกเอาครอบครัวไพร่ไทยชาวน่าน ชาวเซ่ง ทั้งหมดลงมาตั้งอยู่เมืองเซ่งที่นั่นได้ ๓ ปี ในปีจุลศักราช ๑๑๔๖ (พ.ศ. ๒๓๒๗) วันพฤหัสบดีแรม ๒ ค่ำ เดือน ๘ เวลาเที่ยง เจ้ามโนทนต์ถึงแก่กรรมตายไปในวันนั้น ถึงวัน ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๙ ก็กระทำการถวายเพลิงพระศพนั้น ในศักราชเดียวกันนั้นเจ้ามวยหวานเชียงแสนก็ได้ใช้ให้มานำเอาเจ้าอัครวรปัญญา ผู้เป็นบุตรของเจ้าสุทธะ เป็นหลานเจ้ามโนที่เมืองเจียงนั้นขึ้นมาเมืองเชียงแสน แล้วก็ยกเมืองน่านให้กับเจ้าอัครวรปัญญาได้ปกครอง ในครานั้นเจ้ามวยหวาน เชียงแสน จึงได้ใช้ให้แสนไชยปรากฏขึ้นไปกราบทูลต่อมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ ครานั้นมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะ จึงมีบัญชาต่อเจ้าสวนลงมาว่า ให้เจ้าอัครวรปัญญาผู้เป็นหลานได้เป็นพระยาน่านครองเมืองน่านในวันนั้น เจ้าอัครวรปัญญาท่านได้รับบัญชาต่อเจ้าสวนให้เป็นเจ้าเมืองน่านแต่ท่านก็ได้อยู่ที่เมืองเจียงนั้นก่อน ในปีจุลศักราช ๑๑๔๕ (พ.ศ. ๒๓๒๖) เมืองน่านได้เป็นเมืองเปล่าไม่มีท้าวพระยาอยู่รักษา ไพร่ไทยชาวบ้านทั้งหลายที่ค้างอยู่ในบ้านเมืองนั้นต่างก็พากันหลบซ่อนอยู่ในป่าเขา

ส่วนฝ่ายเจ้าผู้มีอายุมากแล้วนั้นได้ไปอยู่เมืองไค้ที่นั่นมหากษัตริย์เจ้าเมืองไค้ก็ได้ตั้งให้เจ้าหนานจันทปโชตผู้เป็นลูกของเจ้าอริยวงศ์นั้นให้เป็นเจ้าพระยามงคลวรยศ แล้วให้ขึ้นมาเป็นเจ้าผู้ครองนคร

น่านในปีจุลศักราช ๑๑๔๕ (พ.ศ.๒๓๒๖) วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ท่านได้มาตั้งอยู่ที่บ้านท่าปลา อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๔๗ (พ.ศ.๒๓๒๘) มหาษัตริย์เจ้าเมืองอังวะก็ยกเอากำลังพลทัพใหญ่ลงมาจกทำยุทธกรรมเอาเมืองกรุงศรีอยุธยาได้ลงไปทางเมะตะมะ ท่าหวาย จึงแต่งตั้งให้พระยารามมังคีเป็นแม่ทัพมีกำลังหนึ่งหมื่นลงมาทางล้านนาไทย มาถึงเมืองเชียงแสน ในวันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ และในวันศุกร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕ ก็ได้ยกเอากองทัพออกจากเชียงแสนมาถึงเมืองอิงรบเอากำลังเมืองอิงแล้วก็มาถึงเมืองน่าน เมืองแพร่

ฝ่ายเมืองเชียงใหม่ นคร ก็พร้อมเป็นหนึ่งเดียวกัน ในครานั้นพระยานคร พระยาแพร่ไม่สู้ ไม่ต่อกรรบด้วยเลยยอมขอเป็นข้าพม่า เมืองเถินก็ยอมเป็นข้าพม่าด้วย ส่วนเมืองเชียงใหม่ นคร ไม่ยอมพม่าจึงยกเอากองทัพเข้าเวดล้อมชิงเอาเมือง ในครานั้นกองทัพมหาษัตริย์เจ้าเมืองอังวะลงมาทางเมะตะมะ ท่าหวาย นั้นไม่อาจจะต่อเมืองอยุธยาได้ก็แพพ่ายหนีขึ้นมาเมืองอังวะดังเดิม ส่วนเมืองล้านนาไทยแม่ทัพพะครานมังคีก็จ้องเอาเมืองนคร เชียงใหม่ ครั้นได้รู้ว่าทัพของมหาษัตริย์ได้รับความพ่ายแพ้และได้กลับคืนมาเมืองอังวะ แม่ทัพพะครานมังคีก็ถอยทัพแล้วมากวาดเอาชาวเมืองแพร่ เมืองน่าน ขึ้นไปไว้ที่เมืองเชียงแสนเกือบหมด อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๔๘ (พ.ศ.๒๓๒๙) แรม ๒ ค่ำ เดือน ๘ พะครานมังคีแม่ทัพยกกองทัพออกจากเมืองเชียงแสนหนีกลับเมืองอังวะ ในปีเดียวกันนั้น พระยาแพร่ก็พร้อมด้วยหัวเมืองฝ่ายเหนือมีพระยายอง เป็นต้น ก็สู้รบกับพม่าในเวียงเชียงแสน ส่วนตัวของมวยหวานเชียงแสน ก็แพพ่ายหนีไป หนีมาเจียงรายพระยาเจียงรายก็จับได้ตัวของมวยหวานลาก็ส่งลงไปนคร พระยานครก็ส่งตัวมวยหวานลงไปเมืองไตในปีนั้น พระยานครก็ยกทัพขึ้นไปตั้งอยู่เชียงแสนแล้วจับพระยาแพร่ใส่คาลงไปเมืองไต ในปีเดียวกันนั้น

ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑ พม่าก็ยกกองทัพใหญ่ขึ้นมาเมืองเชียงแสน ตั้งอยู่บ้านด้วยท่าแพ ในเวลานั้นพระยานครก็รีบกวาดต้อนเอาครอบครัวเมืองเชียงแสนลงมาอยู่เมืองอิงแล้วจึงได้หนีไปเมืองนคร ครานั้นพระยายองก็เอาครอบครัวหนีข้ามไปตั้งเมืองภูคา ส่วนฝ่ายพระยานครและชาวเจียงทั้งมวลก็คอยรวบรวมเอาครอบครัวไพร่ไทยชาวน่าน ชาวเจียงทั้งมวลหนีออกจากเมืองอิงลงมาในวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๒ มาถึงเมืองน่านในวันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๖ มาตั้งอยู่บ้านตีดริมแม่น้ำน่านฝั่งตะวันตกอยู่เพียงแยะแห่ง ครานั้นเจ้าจันทโชติคือเจ้ามงคลยศท่านก็ตั้งอยู่ท่าปลา ส่วนเจ้าสมณะผู้เป็นน้องของเจ้าพระยามงคลยศนั้นท่านขึ้นมาตั้งอยู่บ้านคือเวียงพ้อ ครั้งนั้นเจ้าอัครวรปัญญาท่านก็พาท้าวขุนไพร่ไทยจำนวนตามสมควรลงไปหาเจ้าสมณะผู้เป็นน้าที่บ้านคือ ในครานั้นยังมีขุนท่านหนึ่งได้ทาลักษณะของเจ้าอัครวรปัญญาที่จะลงไปเยี่ยมหน้านั้น ครั้งนั้นขุนท่านนั้นห้ามไว้ไม่ให้ไปเพราะฤกษ์ไม่ดี ครั้นจะลงไปหาหน้าในวันนั้นก็กลัวจักเกิดเหตุอันตราย เมื่อนั้นท้าวขุนทั้งหลายก็ห้ามไว้ ท่านก็ยังไม่เชื่อฟังพาเอาท้าวขุนที่เรือล่องลงไปหาเจ้าผู้เป็นน้าที่บ้านคือเวียงสา นั้น ในครานั้นเจ้าสมณะผู้เป็นน้าท่านก็ตีเหล็กอยู่ผู้เป็นหลานก็เข้าไปหาหน้า เจ้าผู้เป็นน้าครั้นเห็นหลานไปหาคิดว่าเป็นข้าของเมืองเหนือ ตัวเราเป็นข้าของเมืองไต มันจะมาทำร้ายเรา คิดอย่างนี้แล้วจึงห้ามผู้เป็นหลานไม่ให้เข้าไปหา ๒ - ๓ ครั้ง ครานั้นผู้เป็นหลานก็ได้ตะโกนบอกกล่าวว่าจะมาหาเพื่อพบปะไม่คิดสู้รบด้วยประการใด ส่วนหลานก็เข้ามาใกล้ น้ำอีก ครานั้นผู้เป็นน้าจึงจับได้ปืนจึงยิงเจ้าผู้เป็นหลาน ๒ - ๓ ครั้ง ปืนก็ยังไม่ออก ส่วนผู้เป็นหลานเห็นน้ากระทำเช่นนั้นต่อตัวเองจึงจับเอาหอกโล่หน้าของตน ส่วนน้าไม่อาจทนอยู่ได้จึงวิ่งหนีไปทั่วคือ น้ำน่าน ในขณะนั้นมีบ่าวของผู้เป็นน้าไปด้วย ๑ คนก็วิ่งตามเจ้าผู้เป็นน้าไป ส่วนหลานก็วิ่งตามไปถึงริม่านแล้วเจ้าผู้เป็นน้าก็กระโจนลงน้ำที่วังคือนั้น เกือบเสียชีวิต บ่าวผู้ติดตามก็กระโจนตามไปแล้ว

ช่วยอุ้มเอาเจ้าผู้เป็นน้ำไปอีกฟากของน้ำน่านแล้วก็พาหนีไป ครานั้นผู้เป็นหลานก็พาเอาท้าวขุนบ่าวไพร่ขึ้นกลับมา ในปีเดียวกันนั้นผู้เป็นหลานก็พาเอาท้าวขุนบ่าวไพร่ลงไปหาเจ้าพระยามงคลวรายศผู้เป็นน้ำที่เมืองท่าปลาแล้วก็พูดด้วยกิริยาด้วยเจ้าสมณะผู้เป็นน้ำกระทำแก่ตัวเองนั้น ครานั้นพระยามงคลวรายศผู้เป็นน้ำซึ่งเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ท่านก็มีคำตักเตือนขอกับหลานอย่าได้มีความอาฆาต ร้ายแค้นท่านเลยขอหลานอย่าได้ถือสา

อีกประการหนึ่งบ้านเมืองน่านของเราต่อไปนี้ในภายภาคหน้าจะมีความเจริญรุ่งเรืองในภายหน้านั้น น้ำก็จะมอบเมืองให้หลานได้ครอบครองรักษาทั้งหมด อีกประการหนึ่งนั้นน้ำก็แก่เฒ่าแล้วได้ครอบครองเมืองน่านมาก็ ๒ - ๓ ปี บ้านเมืองไม่เคยมั่นคง เจ้าผู้เป็นหลานหากได้ฟังคำตักเตือนแล้วนั้น ท่านก็มีความยินดีไม่ได้มีความโกรธเคืองแต่ประการใดแก่เจ้าสมณะผู้เป็นน้ำนั้น แล้วท่านก็ได้ลาจากเจ้าพระยามงคลวรายศผู้เป็นน้ำขึ้นไปอยู่บ้านตึ๊ดบุญเรือง เจ้าพระยามงคลวรายศคือเจ้าจันทโชติ นั้นท่านได้เป็นเจ้าครองเมืองน่านได้ ๔ ปี จนถึงปีจุลศักราช ๑๑๔๘ (พ.ศ.๒๓๒๙) ท่านก็ได้มอบบ้านเมืองทั้งมวลให้แก่เจ้าอัครวิญญู ผู้เป็นหลานได้ครองเมืองน่านต่อไป นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟอง มาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๖ ผู้ครอง เจ้าอัครวิญญูท่านได้ครองเมืองน่านแทนผู้เป็นน้ำแล้วอยู่มาได้หนึ่งปี ในปีจุลศักราช ๑๑๕๐ (พ.ศ.๒๓๓๑) แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๙ ท่านได้พาท้าวขุนและไพร่ไทยลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ ครั้นนั้นพระมหากษัตริย์ท่านก็มีพระมหากรุณาตั้งให้เจ้าอัครวิญญูให้ได้เป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน แล้วจึงได้ตั้งให้เจ้าสมณะผู้เป็นน้ำ อันเป็นน้องของพระยามงคลวรายศนั้นให้เป็นเจ้าพระยาหอหน้า เจ้าอัครวิญญูท่านได้รับเป็นเจ้าเมืองน่านแล้วก็กราบทูลลาพระมหากษัตริย์เมืองใต้ แล้วก็พาเจ้าขุนไพร่ไทยกลับคืนมา ถึงในวัน ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๑๒ ท่านก็ได้ขึ้นมาถึงเมืองงั่วก็ได้ตั้งอยู่ที่นั่นก่อน ครานั้นเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายก็ได้ลงไปต้อนรับเอาท่านขึ้นมาถึงเมืองในวัน แรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ วันนั้นท่านได้พักอยู่ที่ทุ่งต้นซางหัวซุ้มฝายเหนือ ท่านก็ได้ให้สร้างพระพุทธรูปทันใจหนึ่งองค์ จนถึงวันแรม ๘ ค่ำ ก็ได้นิมนต์พระสงฆ์มากระทำการพุทธาภิเษกในคืนวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ และในวัน แรม ๙ ค่ำ เวลาเช้าก็ใส่บาตรถวายทานแล้วก็ขึ้นมาอยู่บ้านตึ๊ดบุญเรือง ถึงวันอังคาร ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ ท่านก็ได้ยกเอาครอบครัว ช้าง ม้า ท้าวขุนไพร่ไทยบ้านตึ๊ดลงไปตั้งอยู่เมืองงั่วในวันนั้น ครานั้นท่านก็มีปัญหาแก่เจ้าขุนทั้งหลายมีเจ้าพระเมืองแก้วและนายชายแก้ว มีนายดวงทิพย์เป็นประธานและท้าวขุนทั้งหลายให้รวบรวมไพร่ไทยทั้งหลายอยู่รักษาเวียงเก่าไว้ให้เป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือก่อน ถึงจุลศักราช ๑๑๕๑ (พ.ศ.๒๓๓๒) ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ท่านก็ได้มาจากเมืองงั่วขึ้นมาบ้านตึ๊ดบุญเรือง ในครั้งนั้นบ้านเมืองในเมืองน่านก็มีแต่ความว่างเปล่า โจรผู้ร้ายได้มาขโมยหักเอายอดมหาเจดีย์เจ้าแช่แห้งและเอาเง็กลงมา เจ้าหลวงอัครวิญญูท่านก็เห็นพุทธศาสนามีความมัวหมองทรุดโทรมยิ่งนัก ในปีจุลศักราช ๑๑๕๑ (พ.ศ.๒๓๓๒) ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ท่านได้พาเจ้าขุนมูลนายและประชาราษฎร์ทั้งหลายขึ้นไปทำความสะอาดวัดหลวงแช่แห้งและบริเวณช่วงพระมหาธาตุเจ้า จนถึงแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ได้ก่อสร้างประตูโขงนั้นก่อน ถึงแรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ก็สำเร็จเรียบร้อย ในวันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ได้กระทำการคาถะขามหาธาตุเจ้าขึ้นไว้จนถึงเวลาตอนเย็นก็เป็นทีสำเร็จ ท่านได้นำแกนเหล็กอันเก่านั้นลงมาทำใหม่ต่อแกนเหล็กเก่าขึ้นอีกหนึ่งศอก ถึงวันอังคาร ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๓ เวลาเช้าจึงเอาแกนเหล็กยอดมหาธาตุเจ้าขึ้นตั้งใหม่ ท่านได้รวบรวมช่างทั้งหลายให้มาทำเก็งใหม่ใส่อีก ๒ ใบ เก็งเก่ามี ๗ ใบรวมเข้ากันมี ๙ ใบ แล้วจึงทำการสร้างรูปหงส์ตัวหนึ่งมีความงามยิ่งนัก ให้คาบเก็งขึ้นไป ถึงวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน..... ก็ได้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์รวมได้ ๓

รูป สามเณรมี ๑๑๔ รูป มารับถวายทานและเทศนาธรรม ท่านก็พร้อมด้วยเจ้านายไพร่ไทยทั้งหลายพากันมาใส่บาตรให้ทานในวัน ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ เวลาเที่ยงวันจึงชักเอารูปหงส์คาบเกี้ยวขึ้นไปยังมหาธาตุเจ้าเป็นอันเสร็จสิ้นในปีนั้น

ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ในคืนวันนั้นได้กระทำการพุทธานิเสกองค์มหาธาตุเจ้าแช่แห้ง ถึงวัน แรม ๑ ค่ำ เดือน ๓ ท่านก็ใส่บาตรถวายทานอีกครั้งในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ นั้นครั้นเมื่อเอาเกี้ยวขึ้นไว้บนธาตุนั้นเทพเทวดาก็ปรากฏให้เห็นซึ่งอัศจรรย์มี ๖ ประการก็ปรากฏในเวลานั้น ประการหนึ่งคือได้เห็นคิษะราชาคือว่าพระยาแครง ๔ ตัวก็มาบินร่อนอยู่เหนือองค์มหาธาตุเจ้าให้คนทั้งหลายได้เห็นทุกคน ประการหนึ่งได้ยินเสียงเป็นประดุจดั่งเสียงนกยูงบินมาแต่ทิศทางใต้ขึ้นแต่พอมองไปไม่เห็นมีนกยูงแม้แต่ตัวเดียว และอีกประการหนึ่งได้เห็นงู ๑ ตัวเลื้อยตามหลังพระยาเจ้าเข้าไปที่ช่วงบริเวณมหาธาตุเจ้าแล้วก็หายไป ในขณะที่ชักรูปหงส์คาบเกี้ยวขึ้นไปนั้นกลับฝ่าเมฆทั้งหลายก็กลับหายไปทางใต้ ท้องฟ้าโปร่งใสบริสุทธิ์ ประการหนึ่งเหล่าดาวที่อยู่บนท้องฟ้าเกินปรากฏให้เห็นแก่คนทั้งหลายในเวลาที่เที่ยงวันนั้น อีกประการหนึ่งฝนก็ตกลงมาเห็นเม็ดฝนอยู่เหมือนจะตกลงถูกใส่คนทั้งหลายแท้จริงแล้วนั้นก็ไม่ถูกใครสักคน ซึ่งตกลงมาแบบไม่ขาดสายนานได้ ๒ วันจึงหาย เจ้าหลวงอัทธวรปัญญาท่านได้เห็นอัศจรรย์ทั้งหลายซึ่งไม่เคยเกิดมาก่อนนั้น ท่านก็บังเกิดปิติ โสมนัสชื่นชมยินดีหาประมาณไม่ได้ ครั้นเสร็จสิ้นแล้วท่านก็นิมนต์พระมหาครูบาเจ้าวัตร้องห้า ชื่อ เจ้าอริยะวังโส มาอยู่เมตตาปฏิบัติที่วัดหลวงภูเพียงแช่แห้งนั้น

ที่นี้จะกล่าวถึงฝ่ายพระยาของ ก่อน ในครั้งจุลศักราช ๑๑๔๙ (พ.ศ.๒๓๓๐) ท่านได้เข้าใจผิดไม่คิดถึงบ้านเมืองตัวเองเลยได้พร้อมใจกับพระยาแพร์เข้ารบพันต่อเจ้ามวญหวานเชียงแสน ในปีศักราชนั้นวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ พม่าก็ยกกองทัพลงมาถึงบ้านกุ่มเมืองเชียงราย ทางบ้านด้าย ท่าแพนั้น ครั้นนั้นพระยาเชียงของ พระยาเชียงรายและพระยาน่านก็ยกครอบครัวไพร่ไทยหนีลงมาเป็นเข้าเมืองใต้หมดสิ้น ส่วนตัวพระยาของก็ไม่ลงมากเอาครอบครัวไพร่ไทยแห่งตัวเองข้ามของหนีไปอยู่เมืองหลวงภูคาที่นั่น ครั้นว่ากองทัพพม่าเข้ามาถึงเวียงเชียงแสน เจ้านาขวเมืองเชียงแสนก็เอาครอบครัวไพร่ไทยกลับคืนมาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสนพร้อมด้วยทัพพม่าทั้งหลายเหมือนเดิม ในเวลานั้นแม่ทัพพม่าทั้งหลายก็ไม่ยกทัพไปรบกับพระยาของ เหตุว่าแม่ทัพพม่าทั้งหลายเห็นว่า พระยาของนี้หากเป็นข้าของพระมหาจักรีเจ้าแต่เดิมมา อีกประการหนึ่งลูกของพระยาของก็อยู่ในสำนักของพระมหาจักรี แม่ทัพพม่าก็อยู่รอฟังคำสั่ง พระยาของก็ไม่ออกมามีแต่เตรียมทัพอยู่ไม่ออกมารบ อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๕๒ (พ.ศ.๒๓๓๓) พม่าก็ยกกองทัพเข้าไปรบเอาพระยาของ พระยาของก็แตกพ่ายเข้าไปทางเมืองลาวคิดว่าจะไปเมืองสวรรคโลกนั้น ครั้นนั้นพม่าก็ตามไปและจับได้พระยาของจึงนำไปเมืองอังวะ ซึ่งไม่ทันไปถึงเมืองอังวะพระยาของก็ถึงแก่กรรมก่อนในกลางทาง ส่วนไพร่ไทยทั้งหลายของพระยาของก็แตกพ่ายเข้ามาเมืองน่านมีพระยาศรีและราชปราบโลก ท้าวทั้งหลายก็เข้ามาเมืองน่านนับได้ ๕๘๕ ครอบครัว ก็เข้ามาทางบ่อมาลงมาถึงเมืองน่านในศักราชนั้นวันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๑ ก็มาอยู่ในเมืองน่านทั้งหมด ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๕๓ (พ.ศ.๒๓๓๔) ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๗ พระยาเชียงของก็ยกเอาครอบครัวไพร่ไทยทั้งหลายในเมืองเชียงของออกมาจากเมืองแก่นท้าวก็เข้ามาทางเองด่านใต้ก็มาอยู่ในเมืองน่านทั้งหมด รวมคนครัวมี ๕๐๕ ครัว ถึงปีจุลศักราช ๑๑๕๔ (๒๓๓๕) วันอาทิตย์ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๘ เวลาใกล้เที่ยงวัน เจ้าหลวงอัทธวรปัญญาเป็นประธานและเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายพร้อมใจกันสร้างพระเจดีย์วัดนาราบ เมืองงั่วในวันแรกเริ่มนั้นพระเจดีย์หลังนี้ เจ้าหลวง

อัครวรปัญญาท่านได้สร้างเอาไว้ด้วยคำสั่งจะอธิษฐานของท่าน ซึ่งไม่ใช่เป็นพระธาตุเก่า ถึงวันพุธ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ท่านได้กระทำการฉลองถวายทานและทำการพุทธานิเทศซึ่งพระธาตุเจ้าในวันนั้น ในปีเดียวกันนั้นเจ้าหลวงและเจ้ามงคลวรยศและเจ้าอุปราชอาทอนและเจ้านายทั้งหลายมีบริวาร ๒๐๐ คน ยกขึ้นไปเมืองเก่า ถึงวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖ ก็มาถึงบ้านตีบุญเรือง ท่านก็ได้พาเอาหน่อขี้ยะวงศาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลาย ภายใน(หมายถึงคณะสงฆ์) มีเจ้าอารัมมาธิปัตติวงศ์บุญเรืองเป็นประธานพร้อมใจกันก่อสร้างเสาวิหารและก่อฝายนั่งเทพื้นอยู่ที่นั่น ครานั้นเจ้าหลวงและครูบาเจ้าวัดหลวงแห่งท่านเห็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่วัดหลวงแห่งนั้นแตกกระแหง ท่านจึงพาเจ้านายไพร่ไทยทั้งหลายอันมีครูบาเจ้าวัดแห่งเป็นประธานพร้อมใจกันสร้างโปกปูนและहारกมาทาให้งดงามแล้วก็ติดทองคำเสร็จสิ้นในปีจุลศักราช ๑๑๕๕ (พ.ศ.๒๓๓๖) วันพฤหัสบดีขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ เวลาใกล้รุ่ง ต้นไม้มหาจำโรงก็หักโค่นลงทับใส่พระธาตุเจ้าแห่งตั้งแต่บัวคว่ำลงมาทำให้แตกชำรุดไป อีกประการหนึ่งวิหารน้อยที่สถิตยสาราญพระเจ้าทันใจห้องหน้าก็ฟาดใส่โค่นลงพังเสียหายเว้นแต่พระเจ้าทันใจที่อยู่นั้นไม่เสียหาย

ในปีเดียวกันนั้นเจ้าหลวงอัครวรปัญญา ท่านก็ได้พาเจ้านายไพร่ไทยมาจากเมืองจ๋วขึ้นมาทำ ความสะอาดบ้านพ้อปากน้ำสาบั้น ถึงวันเสาร์ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๔ เวลาเย็นเข้าได้เริ่มแรกตั้งเวียงให้เป็นเวียงในบ้านพ้อปากสา ถึงปีจุลศักราช ๑๑๕๖ (พ.ศ.๒๓๓๗) วันพุธ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๔ เวลาเที่ยงวันก็ได้ยกเอาครอบครัวและท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหมดเข้ามาอยู่เวียงพ้อปากสา ณ ที่นั่น ครั้นท่านได้มาอยู่เวียงพ้อแล้วก็มาคิดสร้างทำฝายน้ำสา ด้วยฝายน้ำสาและทุ่งนาได้ทำรางสูญเสียตั้งแต่เมื่อลาวค้อนก้อมเข้ามากวาดเอาชาวเมืองน่านหนีไป ตั้งแต่นั้นมา ๒๑๓ ปี ท่านก็มาคิดสร้างให้เป็นฝาย มั่นคง ทำให้เป็นทุ่งเป็นนากลับมาเหมือนเดิมในปีเดียวกันนั้นท่านก็ได้ยกกองทัพขึ้นรบกับลาวเมืองเชียงแสนกับด้วยพระยาแพร์ ในปีเดียวกันนี้ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๓ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาได้พาเอาเจ้าขุนมูลนายบ่าวไพร่ยกจากเวียงพ้อขึ้นมาภูเพียงแห่งแล้วท่านก็พร้อมกับด้วยพระสงฆ์ทั้งหลายมีครูบาเจ้าวัดแห่งเป็นต้น พวกกันบูรณะพระมหาธาตุเจ้า ที่ไม้จำโรงหักโค่นลงทุบตีนั้น ท่านได้ก่อเริ่มแรกสร้างทำการนั้นตั้งแต่วันขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ นานได้ ๖ วันก็เสร็จสิ้นมาเหมือนเดิม ส่วนวิหารพระเจ้าทันใจและที่ใดชำรุดเสียหายท่านก็พาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยและพระสงฆ์ทั้งหลายสร้างให้สมบูรณ์ทุกสิ่งอันถึงวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ท่านก็ได้กระทำให้ท่านทำพุทธานิเทศฉลองพระธาตุเจ้าแห่งอยู่มาจนถึงวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๗ เจ้าหลวงอัครวรปัญญาท่านก็ได้ยกเอาครอบครัวไพร่ไทยจากเมืองจ๋วขึ้นมาฉลองวัดศรีบุญเรืองเป็นงานบุญใหญ่ อยู่มาถึง วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ จุลศักราช ๑๑๕๗ (พ.ศ.๒๓๓๘) เจ้าหลวงอัครวรปัญญาท่านได้กระทำการฉลองพุทธานิเทศพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวงวัดแห่งนั้นอีกครั้ง ในปีเดียวกันนี้ วันขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๘ ท่านพร้อมกับเจ้าขุนมูลนายไพร่ไทย ได้ก่อสร้างปราสาทหอธรรมที่วัดกลางเวียงเมืองสา ส่วนสูงตั้งแต่พื้นดินถึงยอดมี ๙ วา ท่านก็ได้บรรจุอรหันตธาตุไว้ในที่นั้นมี ๒๐ พระองค์กับพระพุทธรูปแก้วหนึ่งองค์ ถึงวันอังคาร ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๕ เวลาเย็นท่านได้ยกฉัตรขึ้น คราที่ท่านมาจากเมืองจ๋วขึ้นมาตั้งอยู่เวียงสาที่ท่านได้ให้ผู้เป็นน้ำ คือเจ้าพระยามงคลวรยศและนาริยะอยู่ที่เมืองจ๋วนั้น ในปีจุลศักราช ๑๑๕๗ (พ.ศ.๒๓๓๘) ครั้นมาถึงเดือน ๙ ก็มาบังเกิดเหตุการณ์ในเมืองจ๋วด้วยเทพสังฆณ์แก่เป็นยักษ์ เทวดา มากระทำการรบกวนกับพระที่จำวัดอยู่ในวัดหลวงเมืองจ๋ว อีกทั้งชาวบ้านก็มารังควานทุบตีและได้เขียนหนังสือมาทักให้ว่าเป็นรุกเทวดาที่รักษาอยู่พระธาตุเจ้าพลูเช่นนั้น เป็นสถานที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์

ทั้งหลายเอาพระธาตุมาประดิษฐานไว้ท่านได้สร้างไว้แต่ก่อนนั้นได้ชำระธาตุโทรมเสียหาย ท่านทั้งหลายก็ไม่ได้สร้างให้ดีงาม ต่อไปนี้ให้ท่านทั้งหลายได้สร้างได้ทำให้ดีเหมือนแต่เก่า หากว่าท่านทั้งหลายไม่สร้างพระธาตุพลูแช่ที่นั่นให้เจริญรุ่งเรืองดีงามเหมือนเดิม เราทั้งหลายก็จะมารังควานให้ได้รับอันตรายไม่หยุดยั้ง หากว่าท่านสร้างทำให้ดีงามเหมือนเดิมเราทั้งหลายก็จะไม่รบกวนไม่มารังควานอีก ครั้นนั้นเจ้าพระยามงคลวรยศผู้เป็นน้าท่านก็ได้ใช้ให้คนใช้ขึ้นมาแจ้งสารนำความมาบอก เจ้าอัทธวรปัญญาผู้เป็นหลานที่เวียงพอดด้วยเหตุการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นทุกประการ ครั้นนั้นเจ้าหลวงอัทธวรปัญญาท่านก็จึงได้ให้เจ้าพระยามงคลวรยศผู้เป็นน้าและนายอริยะและพระสงฆ์ทั้งหลายและท้าวขุนไพร่ไทยในเมืองจ๋วที่อยู่ นั้น ให้ขึ้นไปสร้างพระธาตุเจ้าพลูแช่ ถึงเดือน ๑๒ เจ้าพระยามงคลวรยศท่านก็พาเอาเจ้าขุนมูลนายท้าวทั้งหลายและพระสงฆ์ทั้งหลายในเมืองจ๋วเริ่มก่อสร้างทำพระธาตุเจ้าพลูแช่ที่นั่นนานได้ ๕ เดือนก็สำเร็จบริบูรณ์ ถึงวันอังคาร แรม ๖ ค่ำ เดือน ๘ เจ้าหลวงอัทธวรปัญญาท่านก็เสด็จลงมานำฉัตรพระชินธาตุเจ้าพลูแช่ลงมาแล้วก็กระทำการพุทธาภิเษกฉลองในวันนั้นด้วย ครั้นเมื่อสร้างพระธาตุพลูแช่เสร็จเรียบร้อยแล้วเหล่าเทพสังหรณ์ก็หายไปในวันนั้นด้วย ถึงปีจุลศักราช ๑๑๕๙ (พ.ศ.๒๓๔๐) เจ้าหลวงอัทธวรปัญญาท่านก็พาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายก่อสร้างเสาวพระวิหารหลวงวัดบุญยืนเวียงสาที่นั่นใน วันเสาร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๙ จุลศักราช ๑๑๕๙ (พ.ศ.๒๓๔๐) ถึงจุลศักราช ๑๑๖๐ (พ.ศ.๒๓๔๑) ก็ได้ก่อสร้างวัดบุญยืนที่นั่น ท่านให้หมื่นสัพพะช่าง เป็นช่างตัดไม้วิหารหลวงนั้น ถึงปีจุลศักราช ๑๑๖๑ (พ.ศ.๒๓๔๒) แรม ๒ ค่ำ เดือน ๖ ท่านก็ได้นำเอาเจ้าขุนมูลนายไพร่ไทยได้กำลัง ๔๙๖๓ คน มีเจ้านายท้าวขุนจำนวน ๔๓๔ คน รวมเข้ากันมี ๕๓๙๗ คนก็พากันไปสร้างฝายสมุน ในวันศุกร์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๖ จึงเริ่มลงหลักไว้ก่อนแล้วจึงขุดเหมืองแบ่งท่า เฉลี่ยแล้ว ๒ คนต่อท่า รวมท่าเหมืองมี ๒๔๘๑ ท่า ด้วยฝายสมุนที่นั่นได้ห่างหายสูญไปในครั้งเมื่อลาวค้อนก้อมเข้ามากวาดเอาเมืองน่านหนีไปนั้นก็เป็นเวลานานมาก นานได้ ๒๑๙ ปี เจ้าหลวงอัทธวรปัญญาท่านก็มาสร้างตั้งแต่วันก่อสร้างครั้งแรกลงหลักฝายนั้นมาได้ ๑๕ วัน ก็สำเร็จเสร็จสิ้นมั่นคงดีเป็นทุ่งน้ำจนมาถึงทุกวันนี้ ถึงจุลศักราช ๑๑๖๒ (พ.ศ.๒๓๔๓) วันอังคาร ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ เวลาเย็นเช้าก็นำคนเข้าแผ้วถางเวียงน่านเก่านั้น ถึงวันพุธ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๕ เวลาเที่ยงเจ้าหลวงอัทธวรปัญญา ท่านก็ได้สร้างพระพุทธรูปเจ้าองค์อิน ๓ วัดหลวงบุญยืนที่นั่น ถึง วันพุธ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗ ก็สำเร็จบริบูรณ์ ท่านติดทองคำหมดไป ๔๙๕๐ แผ่น อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๖๓ (พ.ศ.๒๓๔๔) ท่านได้ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าขอขึ้นมามาตั้งเวียงเก่า เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าก็อนุญาตให้ขึ้นมามาตั้งอยู่เวียงเก่านั้น

ในปีเดียวกันนั้น ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๒ เวลาค่ำแผ่นดินร้องครวญครางสนั่นหวั่นไหวมากนัก แก้วที่ประดับไว้บนยอดพระธาตุเจ้าแช่แห้งก็หลุดกระเด็นตกลงมา ยอดพระธาตุเจ้าดอยสุเทพ เชียงใหม่ และยอดพระธาตุเจ้าลำพูน และยอดพระธาตุเจ้าลำปาง ยอดพระธาตุเจ้าช่อแฮเมืองแพร่ และชื่อพระวิหารหลวงเมืองพะเยาที่พระเจ้าตนหลวงอยู่นั้นก็กระเด็นตกลงพร้อมเดียวกันในครั้งนั้นด้วย ในเดือนเดียวกันนี้ก็มาถึงแรม ๑๔ ค่ำ ก็เกิดแผ่นดินไหวอีกครั้งหนึ่ง ถึงเดือน ๓ ท่านจากเวียงสาขึ้นมานิมนต์พระสงฆ์ทั้งหลายให้คาดคะชาเอาแก้วขึ้นใส่อีกครั้ง ที่ใดแตกกระแหงท่านก็ให้ซ่อมให้ติดเดิมแล้วท่านก็กลับคืนลงไปเวียงสาแล้วก็ยกครัวขึ้นมามาตั้งอยู่ดอนหมากเบน ให้คนทั้งหลายแผ้วถางทั้งในเวียงและนอกเวียง ถึงวันพฤหัสบดี ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๔ เวลาเที่ยงวัน ท่านได้ก่อแรกสร้างประตูเวียงและก่อกำแพง ครั้นเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ลงไปเวียงสา ถึงวันจันทร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๖ ท่านก็ยก

เอาครอบครัวจากเวียงสาขึ้นมาอยู่ดอนไชย วันอังคาร ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ทานกียกครอบครัวเสด็จเข้าสู่เวียงน่านเก่านั้น ถึงจุลศักราช ๑๑๖๔ (พ.ศ.๒๓๔๕) ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ ทานกียกกำลังพลมีกำลังคนสามพัน ขึ้นไปรบเอาเมืองเชียงแสน

ครั้งเมื่อพระยายมราชเมืองใต้เป็นแม่ทัพขึ้นมาทั้งพระเจ้าเวียงจันทร์และพระเจ้าเชียงใหม่ และท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมดได้รวบรวมกำลังพลคนศึกมีทั้งหมด ๒๐๐๐๐ คน ยกกองทัพใหญ่ขึ้นล้อมเอาเมืองเชียงแสนไม่ได้ถอยหนี ถึงวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ อยู่มาถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๖๖ (พ.ศ.๒๓๔๖) ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๘ ทานกียกเอากำลังพลมีจำนวนหนึ่งพันคน เมืองเชียงใหม่ ๑๐๐๐ เมืองนคร ๑๐๐๐ รวมกัน ๓๐๐๐ ยกพลขึ้นรบเมืองเชียงแสนอีก ถึงวันอังคาร ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๙ เวลาใกล้แจ้งทานกียกเอากำลังพลคนศึกเข้าเวียงเชียงแสน เข้าประตูดินขอ จึงได้เวียงในวันนั้น ตัวเจ้ามวยหวานเจ้าเมืองเชียงแสนก็ถูกกระสุนปืนตายที่นั่นด้วย ส่วนตัวเจ้านาชาวเชียงแสนนั้นก็แตกพ่ายหนีไปอยู่จอมเฝ้า จอมแซว ไปไล่ตามเอาได้ตัวนาชาวที่นั่นกับทั้งภรรยาชาวสองคน ลูกของนาชาวสามคนแล้วก็กวาดเอาไพร่พลคนครัวเมืองเชียงแสนลงมาใส่เมืองน่านและนครเชียงใหม่จนหมดสิ้น ครั้งลงมาถึงเมืองแล้ว เชียงใหม่ก็เอาตัวนาชาวลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้า ตัวนาชาวก็ไปตายเมืองใต้ที่นั่น ครั้งนั้นพระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีก็ชุบเลี้ยงเจ้าหลวงอัครวรปัญญาให้เป็นเจ้าฟ้าน่าน ครั้งนั้นพระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีรักเจ้าหลวงฟ้าน่าเสมอตั้งลูกเกิดแต่อกของตนนั้น

ในครั้งนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็ได้พระราชทานรางวัลแก่เจ้าฟ้า มีแหวนธำมรงค์ดวงปลาหกว ขันทองคำหนึ่งใบ กล่องยาสูบทองคำ ๒ กล่อง จอกหมากทองคำ ๒ ลูก ขອງพลูทองคำหนึ่งลูก มีดผ่าหมากด้ามทองคำหนึ่งเล่ม คนโททองคำหนึ่งลูก กระโถนทองคำหนึ่งใบ ขันโตกเงิน ๒ ใบ เสื้อผ้าเนื้อดีและเครื่องทั้งหลายเป็นจำนวนมาก เจ้าฟ้าหลวงเมื่อได้รับของพระราชทานรางวัลกับพระมหากษัตริย์แล้วก็ทูลลาขึ้นมาเมืองน่าน ในปีเดียวกันนั้น วันอังคาร ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ทานกียกเกณฑ์เอากำลังพลคนศึกได้แล้วก็ลงทัพไชย ถึงแรม ๔ ค่ำ เดือน ๔ เจ้าฟ้าหลวงทานกียกเอากองทัพขึ้นไปเมืองสิบสองพินนา เชียงรุ่งจกยกกองทัพเข้าปราบเอาเมือง ครั้งนั้นเมืองเชียงแ่งและเมืองเชียงรุ่ง เมืองสิบสองพินนาทั้งหมดก็ไม่อาจจะต่อสู้รบได้สักเมืองก็พากันเข้ามาถ่มกรบน้อมทุกหัวเมืองขอเป็นข้าพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงเทพมหานครสิ้นทุกหัวเมือง อันเมืองเชียงรุ่งนั้นท่านก็ได้นำตัวเจ้านามวงศ์ผู้เป็นน้ำของเจ้าเมืองเชียงรุ่งและท้าวพระยาในเมืองสิบสองพินนาทั้งหมดมีพระยาเมืองเชียงแ่งเป็นประธานและลูกพระยาภูคาและเครื่องราชบรรณาการทั้งหลาย ลงไปทูลต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงเทพมหานคร ครานั้นพระมหากษัตริย์ก็มีความยินดียิ่งกว่าแล้วก็พระราชทานรางวัลแก่เจ้าฟ้าหลวงน่านเป็นอันมากแล้วก็พระราชทานรางวัลแก่เจ้านายท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายเหนือมีเมืองเชียงรุ่งเป็นต้น พระราชทานขึ้นเมืองเชียงรุ่งนั้นมีช้างพลาย ๒ ตัว บาตรเหล็ก ๖ ลูก ใบลานเขียนธรรม ๑๒ กับ ผ้าสักหลาดแดง ๖ พับ ผ้าขาวบางมีดอก ๓ พับ ผ้ากาสา ๗ พับ ผ้าพรรณอน ๖ ผืน ผ้าสาบแดง ๑ ผืน ผ้ายกน้ำคำ ๑ ผืน ผ้ายกเทศ ๑ ผืน ผ้าก้ายแยง ๑ ผืน ผ้ายกนคร ๑ ผืน ผ้าก้านแยงเขียว ๑ ผืน ผ้าแต้มเทศ ๑ ผืน แก้วกาจ ๒ หมั้นคำปิว ๑๒๐๐ ใบ ครั้นพระมหากษัตริย์ได้พระราชทานรางวัลแล้วเจ้าฟ้าน่านก็พาเอาเจ้านายหัวเมืองเหนือเข้าทูลลาขึ้นมา ครั้นขึ้นมาถึงเมืองน่านแล้ว เจ้าฟ้าหลวงท่านก็ให้มหาอุปราช ผู้เป็นน้ำแห่งทานและท้าวขุนบ่างไพร่มีคน ๒๐๐ คนควบคุมเอาเครื่องพระราชทานและท้าวพระยาหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นไปเมืองเชียงรุ่ง ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๖๗ (พ.ศ.๒๓๔๗) ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เจ้าฟ้าน่านก็ยกจากเวียงไปตั้งอยู่ทุ่งช้างยี่ ที่ดินดอยภูเพียงแซ่แห่งแล้ว

ท่านก็เห็นบริเวณกำแพงพระธาตุเจ้าแช่แห่งนี้ ดูแล้วคับแคบ ท่านก็พร้อมด้วยเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยและพระสงฆ์ทั้งหลายช่วยกันขุดกำแพงพระธาตุเจ้าด้านใต้นั้นให้ย้ายออกอีก ๔ วาและก่อประตูโขงด้านตะวันออกและด้านใต้ ด้านตะวันตกและประตูโขงบังเวียนองค์พระธาตุสองประตู และก่อสร้างคร่อมมุมและสร้างดอกบัวคำตั้งเหนือฉัตร ๗ ใบ และก่อสร้างรูปเทพบุตร ๔ องค์ อยู่ ๔ มุมนั้น ถึงจุลศักราชได้ ๑๑๖๘ (พ.ศ. ๒๓๔๘) วันอังคาร ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เวลาเที่ยงวันมีพระบัญชาให้เกณฑ์เอากำลังคน ๕๐๐ คน ก่อสร้างรูปมณฑาคราชใหญ่ ๒ ตัว ยาว ๖๘ วา ตัวใหญ่ตั้งแต่พื้นดินขึ้นสูง ๔ ศอก ยกหัวแม่พังพานสูงขึ้น ๑๐ ศอก ตั้งไว้สองข้างทางขึ้นไปมัสการพระมหาธาตุเจ้าแช่แห่งนี้ พร้อมทั้งได้สร้างศาลาบาตรแวดล้อมตามกำแพงภายในบริเวณขามหาธาตุเจ้า และได้ก่อสร้างรูปท้าวจตุโลกทั้ง ๔ กับบริวาร อย่างละ ๒ อยู่รักษาพระธาตุเจ้าทั้ง ๔ มุม ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ท่านก็ทำบุญถวายทานไปเป็นครั้งหนึ่งกัน อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๖๙ (พ.ศ. ๒๓๔๙) ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ เวลาสายทิพย์เจดีย์ที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระธาตุวัดช้างค้ำได้ไคร่น้ำพังลง ถึงอง วันพุธ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงท่านก็ได้สร้างศาลานางหย่อง ก่อเสาดิน มุงด้วยแป้นเกล็ดมี ๓ ห้อง ๒ ชาย ถึงวันพุธ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๖ เวลาเที่ยงวัน ก็ได้นำเอาศรัทธาทั้งภายในและภายนอกพร้อมใจกันก่อสร้างทิพย์เจดีย์ขึ้นใหม่ แล้วท่านก็ได้บรรจุพระธาตุไว้ ๑๖ องค์ ก่อสูงขึ้น ๗ วา ได้ยกรัศมี ๕ ใบ ไว้โขงทั้ง ๔ ด้านเป็นที่สถิตพระพุทธรูปทองคำ ๔ องค์ อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๑๗๐ (พ.ศ. ๒๓๕๐) ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เจ้าฟ้าหลวงท่านก็เสด็จลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ ท่านเสด็จลงไปถึงท่าปลาบ้านแฝก ครานั้นยังมีสามเณร ๒ รูป รูปหนึ่งชื่อว่า อริยะ อีกรูปหนึ่งชื่อว่า ปัญญา ลงไปยังท่ายามเช้า ท่านได้เห็นไหเงินใบหนึ่งลอยหมุนอยู่ที่วังวนปากถ้ำนั้น ก็ได้ชวนกันลงไปเอาออกมาแล้วก็เปิดดูเห็นพระเกศาธาตุเจ้าดวงหนึ่งรอยเข้ามุกดาหารไว้ ๔ ดวง ธาตุอรหันต์ธาตุเจ้ามี ๒๖๐ ดวง พระพิมพ์คำ ๖๐ องค์ พระพิมพ์เงิน ๒๐๔ องค์ พระพุทธรูปแก้วมี ๔ องค์ ต้นดอกไม้ทองคำหนึ่งต้น ดอกไม้เงินหนึ่งต้น ต้นน้ำเงินหนึ่งต้น ต้นน้ำคำหนึ่งต้น ไหเงิน ๑ ลูก ไหทอง ๑ ลูก หมอนเงิน ๑ ลูก ภายในใส่แก่นจันทร์ขาวไว้ หมอนทองคำ ๑ ลูก ภายในใส่แก่นจันทร์แดง และมีข้างซ้าย ม้าซ้าย เงินทองมี ๖๐ เสือเงินหนึ่งผืน เสือทองหนึ่งผืน แก้วแหวนเงินทองมีพร้อมทุกประการ ครั้นท่านลงไปถึงแล้วท่านก็ให้ช่างเครื่องมาตีทำโกศเงินใส่และทำต้นดอกไม้เงินหนึ่งต้น ดอกไม้ทองหนึ่งต้นไว้กับพระธาตุเจ้า แล้วท่านก็ได้นิมนต์พระสังฆมณฑลเจ้ามากระทำการฉลองพิธีธรรมพุทธาภิเษก กระทำการใส่บาตร กรวดน้ำถวายทาน ท่านก็ได้นิมนต์เอาพระเกศาธาตุลงสู่เรือเอาล่องลงไปเมตตาพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ พระมหากษัตริย์เจ้าครั้งได้ทราบซึ่งเจ้าฟ้าได้พระเกศาธาตุเจ้าลงไปเมตตา ฉะนั้น ท่านก็มีโสมนัสชื่นชมยินดีประมาณไม่ได้แล้วท่านก็ให้ประดับเสลี่ยงทองและขันทองพร้อมด้วยเครื่องทั้งหลาย มีดุริยางค์ดนตรีมาต้อนรับหน้าเอาเข้าไปที่ท้องปราสาทแล้วก็กระทำการสักการบูชาพระเกศาธาตุเจ้าด้วยเครื่องบูชาทั้งหลายต่างๆ ครานั้นพระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็มีพยานรูปเขียนขอนิมนต์พระเกศาธาตุเจ้าอยู่เมตตาโปรดในกรุงเทพมหานครพระมหานครนั้น แล้วท่านก็มีคำยินดีด้วยกับเจ้าฟ้ายิ่งกว่าเดิมแล้วก็พระราชทานรางวัลสมมะนาคุณให้กับเจ้าฟ้าเป็นจำนวนมาก เจ้าฟ้าหลวงครั้งเสด็จขึ้นมาถึงเมืองแล้วท่านก็กราบทูลลาพระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นมาถึงเมืองน่านใน วันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ ครั้นว่าท่านเสด็จขึ้นมาถึงเมืองแล้วท่านก็จึงชักชวนเจ้านายขัตติยวงศา ขุนแสน ขุนหมื่น ประชาไพร่ไทยทั้งหลายในจังหวัดนครน่าน ทุกแห่งให้ตกแต่งเครื่องของครัวทานและเครื่องเล่นทั้งหลายทุกประการ ให้มีรูปหลากหลายพร้อมทุกประการ ถึงวันขึ้น ๑๒ ค่ำเดือน

๖ ท่านก็มีพระบัญชาแก่เจ้านายเสนาอำมาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายให้ก่อตั้งเล่นเป็นมหรสพในท้องข้างสนามไปจนถึงวันเดือนเพ็ญ เวลาเช้าท่านจึงได้ยกเอาเครื่องของถวายทานทั้งหลายขึ้นไปในช่วงแก้วกุเพ็ญและได้นิมนต์พระสงฆ์ สามเณรมารับถวายทานในช่วงพระธาตุเจ้ากุเพ็ญเพียงแห่ง มีจำนวน ๑๓๙ วัด พระสงฆ์รวม ๔๖๙ รูป สามเณรรวม ๘๖๓ รูป รวมกันทั้งหมดมีจำนวน ๑๓๒๖ รูป วัดอุทยานมีเรือนทานห่อผ้า ๑๓๖ หลัง ท่านได้ทำการจัดแข่งบั้งไฟใหญ่กระบอบหนึ่งใส่ดินประสิวหมดไปสามแสนเจ็ดหมื่นสี่พัน มีบั้งไฟขึ้น ๑๔๔ กระบอบ บั้งไฟกวาง บั้งไฟคว้าง บั้งไฟกังหัน บั้งดาว ไฟนก ไฟเทียน ประทีป ช่อ ตุง มีอาจคณานับได้ มีทั้งต้นกล้วยพลุข บั้งไฟขึ้นใช้เวลาเจาะรู ๓ วันจึงสำเร็จ อยู่มาถึงจุลศักราชได้ ๑๑๗๒ (พ.ศ.๒๓๕๒) ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้าอัครวรปัญญาท่านเสด็จลงไปทำการปลงศพพระมหากษัตริย์เจ้าบรมโกฏีในกรุงเทพมหานคร ไม่ทันจะได้ปลงศพถึงเดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ เวลาใกล้รุ่งท่านก็เกิดโรคแล้วก็ถึงแก่กรรมไปในเมืองไค่นั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้าแต่แรกนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองอังวะมีพระราชองค์การให้จำสวนให้ท่านได้เป็นพระยาน่านแล้วท่านก็ตั้งอยู่เมืองเจิงได้ ๓ ปี ถึง เดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ท่านจึงได้ยกเอาครอบครัวลูกเมียและไพร่ไทยจากเมืองเจิงลงมา ถึงเดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ ก็มาถึงเมืองน่านตั้งอยู่ที่บ้านตึ๊ดบุญเรือนที่นั่นก่อน ในปีเดียวกันนั้นท่านก็ได้ไปหาเจ้าพระยามงคลรวรยศที่เมืองท่าปลา ขอลงมาเป็นเอาราชการต่อพระมหากษัตริย์เมืองไค้ เมื่อนั้นเจ้าผู้เป็นนาก็มีความยินดีท่านจึงมอบบ้านเมืองให้กับเจ้าอัครวรปัญญาได้ครอบครองบ้านเมืองต่อไป เจ้าอัครวรปัญญาท่านก็กลับคืนมาอยู่ที่บ้านตึ๊ดบุญเรือนได้หนึ่งปี ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๕๐ (พ.ศ. ๒๓๕๐) เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ท่านได้ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองไค้ พระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็มีความยินดีด้วยเจ้าอัครวรปัญญาลงไปกราบทูลขอเป็นข้าพึ่งสมภารเอาราชการฝ่ายไค้ด้วย ท่านจึงได้ตั้งให้เจ้าอัครวรปัญญาขึ้นเป็นเจ้าพระยาน่าน ท่านได้เป็นพระยาน่านได้ ๑๗ ปี ก็ได้้นำกำลังพลศึกพร้อมด้วยนครเชียงใหม่ ขึ้นไปปราบเอาเมืองเชียงแสนได้แล้วก็ลงไปกราบทูลถวายพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองไค้ พระมหากษัตริย์ท่านมีความยินดียิ่งนักก็ได้เลื่อนยกท่านให้เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงเมืองน่าน ท่านเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงน่าน นั้นนานได้ ๕ ปี ถึงเดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ เวลาใกล้รุ่งท่านก็ได้ถึงแก่กรรมไป สมเด็จพระเจ้าฟ้าท่านเสวยราชสมบัติเมืองน่านได้ ๒๒ ปี เป็นข้าฝ่ายไค้ เป็นพระยาน่านอยู่เมืองเจิง ๓ ปีนั้นเป็นข้าฝ่ายเหนือ รวมท่านได้เป็นเจ้าเสวยเมืองอยู่เมืองเจิงและเมืองน่านนั้นได้ ๒๕ ปี นับเป็น ๗ ราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๗ ผู้ครอง ในปีจุลศักราช ๑๑๗๒ (พ.ศ.๒๓๕๒) เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ วันพฤหัสบดี เจ้าพระยาอุปราชาผู้เป็นน้าอยู่รักษาเมืองแทนท่านก็ได้ไปก่อพระเจดีย์เจ้าเขาแก้วในวันนั้น ข้าหลวงชื่อพระยาจันทะทิพย์ถือหนังสือตราพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองไค้ขึ้นมาตั้งเจ้าพระยามหาอุปราชาผู้เป็นน้านั้น ให้เป็นเจ้าพระยาน่านในวันนั้น พระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็ได้เลื่อนยกชื่อให้ว่า เจ้าสุมนเทวราชเจ้าพระยาน่าน ครั้นท่านได้รับเมืองแล้ว ถึงเดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ท่านก็ได้ลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองไค้ผู้เป็นลูก ถึงเดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ก็ถึงกรุงเทพมหานครในวันนั้น ถึงจุลศักราช ๑๑๗๓ (พ.ศ.๒๓๕๓) เดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ วันปีใหม่ พระมหากษัตริย์จึงได้พระราชทานให้แก่เจ้าหลวงสุมนเทวราช คือมี พานพระศรีทองคำหนึ่งใบ จอกทองคำ ๒ ใบ ผอบยาสูบทองคำ ๒ อัน ชองพลูทองคำหนึ่งอัน มีด้ามทองคำหนึ่งเล่ม อุบนวนทองคำหนึ่งลูก คนโททองคำหนึ่งลูก กระโถนทองคำหนึ่งใบ แหวนอำมรงค์ราชาลูกดีพลอยเพชรต้น ๑๐ กลาง ๑๒ วง พระกลดแดงดอกทองคำหนึ่งใบ ปิ่นลองชนเครื่องทองคำหนึ่งกระบอก ปิ่นลองชนต้นเหลี่ยม ๒ กระบอก ผ้ายกไหมทองคำหลวงสังเวียนหนึ่งผืน ผ้านุ่งยกไหมทองคำ ๔ ผืน ผ้าโพกหัว

ทองหนึ่งผืน เสื้อจีบเอวผูกดอกทองคำหนึ่งผืน แพรเชียวผูกดอกทองคำหนึ่งผืน สูตร ๒ ผืน ชันโตกเงิน ๒ ใบ มีดังที่กล่าวมานี้

เจ้าหลวงน่านครั้งเสร็จราชการท่านก็กราบทูลลาขึ้นมาถึงเมืองน่านได้ในเดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ เจ้าหลวงสมนเทวราช ท่านก็ได้ยกเอากำลังพลเข้าตีเมืองลำ เมืองพง ได้ยกกำลังพลวางทัพไชยอยู่ท่าซี้เหล็กแล้วท่านจึงมีบัญชาให้เสนาอำมาตย์สร้างวิหารหลวงด้านใต้ ถึงจุลศักราชได้ ๑๑๗๔ (พ.ศ.๒๓๕๔) เดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เสนาอำมาตย์ทั้งหลายที่อยู่ในเมืองน่านก็พร้อมกันสร้างวิหารหลวงด้านใต้ ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๓ เจ้าหลวงท่านก็ได้กวาดต้อนเอาคนครัว เมืองลำ เมืองพง เชียงแข็ง เมืองหลวงภูคาลงมาไว้เมืองน่านมีหกพันครัว ถึงจุลศักราช ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๕) เจ้าหลวงท่านก็ลาถอยทัพกลับเมืองน่านในเดือน ๘ นั้น ในปีเดียวกันนั้นเดือน ๑๒ ท่านก็นำเอาท้าวพระยาหัวเมืองลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครเมืองไค่นั้น ครั้นเสร็จราชการกิจแล้วท่านก็กราบทูลลาพาเจ้านายหัวเมืองขึ้นมาถึงเมืองน่านในเดือน ๔ นั้น ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๖ ท่านก็กระทำการฉลองถวายทานพระอุโบสถวัดช้างค้ำด้านเหนือเป็นมหาทานอันใหญ่ ถึงปีจุลศักราช ๑๑๗๖ (พ.ศ.๒๓๕๖) เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เจ้าหลวงท่านก็กระทำการฉลองพระมหาเจดีย์เจ้าเขาแก้วเป็นการฉลองใหญ่และวิหารเขาแก้วนั้นก็ฉลองพร้อมเดียวกันนั้น ในปีเดียวกันนี้ เดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ เจ้าหลวงท่านก็ยกเอากำลังคนหนึ่งหมื่นไปตั้งตำหนักอยู่ที่ทุ่งถิมนตอง ไปขุดเหมืองหลวงและตั้งฝาย ถึงเดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ วันเสาร์ ท่านก็เริ่มขุดเหมืองและทำฝายสมนในวันนั้น รวมทำและเหมืองมี ๙๒๓๒ ทำ ปากเหมืองกว้าง ๒ วา ร่องเหมืองกว้าง ๔ ศอก ถึงเดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ ก็เสร็จบริบูรณ์ ถึงเดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ เจ้าหลวงท่านก็เสด็จเข้ามาในเมืองวันนั้น ถึงปีจุลศักราช ๑๑๗๗ (พ.ศ. ๒๓๕๗) เจ้าหลวงน่านท่านก็เห็นฝายหลวงสมนไม่มั่นคง ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ ท่านก็ได้ยกเอากำลังคนมีหนึ่งหมื่นออกตีทำฝายสมนอีกครั้งในวันนั้น เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ก็เสร็จบริบูรณ์ ถึงเดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ ท่านก็เสด็จเข้ามาในเมืองเวียงน่าน ถึงปีจุลศักราช ๑๑๗๘ (พ.ศ.๒๓๕๘) เดือน ๙ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เจ้าพระยาจางวางซ้ายผู้เป็นพี่ท่านก็ได้ถึงแก่กรรมในปีเดียวกันนั้น หมอคล่องช้างชื่อน้อยคันธาไปคล้องช้างก็ได้ช้างเผือกพลายหนึ่งสูง ๓ ศอก คีบปลาย ๖ นิ้ว งายาว ๓ คืบ หนึ่งนิ้ว ในแขวงเมืองจิมได้นำเข้ามาถึงตำหนักท่าซี้เหล็กในเดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำเจ้าหลวงก็เสด็จยกเอากำลังพลโยธาเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายออกไปต้อนรับเอาพระยาช้างเผือกในวันนั้น เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ วันอังคาร ท่านก็ยกเอากำลังพลโยธาทั้งหลายแห่เอาพระยาช้างเผือกเข้ามาสู่เวียงในเวลาใกล้เที่ยงวัน ท่านก็มีบัญชาให้ระวังรักษาเฝ้าไว้ในตำหนักหลวงช่วงสนามนั้น ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ เจ้าหลวงท่านก็ยกเอากำลังพลโยธาเจ้านายลูกหลานและพระยาหัวเมือง เชียงแข็ง เชียงของ ภูคา เมืองหลวง คุมเอาพระยาช้างเผือก ลงไปถวายพระมหากษัตริย์เจ้าปราสาททองในกรุงเทพมหานครในวันนั้น ครานั้นพระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็มีความยินดีแล้วก็ได้พระราชทานรางวัลให้แก่เจ้าหลวงสมนเทวราช มีเงินใต้ ๒ ชั่งและสิ่งของทั้งหลายเป็นอันมาก ครั้นเสร็จราชการกิจทั้งหลายแล้วท่านก็กราบทูลลาขึ้นมา ท่านมาถึงเมืองพิชัยในภายหลังท่านเอาช้างเผือกลงไปเมืองไค่นั้น หมอคล่องช้างก็ได้ช้างแดงอีก ๑ พัง นำเอาเข้ามาสู่เวียงในปีจุลศักราช ๑๑๗๙ (พ.ศ. ๒๓๕๙) เดือน ๙ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เจ้าพระยารัตน เจ้าราชวงศ์ได้คุมเอาช้างแดงลงไปถึงเมืองพิชัยก็ลงไปประสพพบเจ้าหลวงน่าน ที่เมืองพิชัย ครั้นนั้นเจ้าหลวงก็ให้พระยารัตนหัวเมืองแก้วและเจ้าราชวงศ์คุมเอาช้างแดงลงไปถวายพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้ พระมหากษัตริย์เจ้าก็สรรเสริญยกยอบุญคุณเจ้า

หลวงมากนักร ท่านจึงได้พระราชทานรางวัลเป็นอันมาก เจ้าหลวงท่านก็เสด็จขึ้นมาถึงเมืองน่านในเดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ ในวันนั้น ครั้นท่านมาถึงแล้วท่านก็มีบัญชาแก่ท้าวพระยาเสนาอามาตย์ให้สร้างหอเวทดาวัวที่ป่าเขตเมืองจิมที่ได้ช้างเผือกนั้นให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย อย่าให้คนทั้งหลายได้กระทำปบบแก่สัตว์ทั้งหลายในเขตบ้านนั้น ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๙ แรม ๑๐ ค่ำ วันเสาร์ เวลาเช้าแม่น้ำน่านท่วมเวียงน่านในวันนั้น ทำให้ปราการเวียงและวัดวาอารามบ้านเรือนพังทลายไปเป็นจำนวนมาก เจ้าหลวงสมนเทวราชท่านก็เห็นพื้นที่เวียงเก่าที่มีความคับแคบ ผังด้านตะวันออกของเวียงนั้น น้ำน่านก็ได้เซาะเข้ามาเป็นจำนวนมาก ท่านจึงมีบัญชาแก่ท้าวพระยาขัตติยะวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายให้ได้พิจารณาหาที่ชัยภูมิ อันควรที่จะย้ายเมืองไปตั้งใหม่ให้เป็นเวียงนั้น จึงเห็นดงพระเนตรช้างมีที่ทิศเหนือไกลจากเวียงเก่าไป ๓๖ เส้น ไกลจากน้ำน่าน ๒๐ เส้นเป็นที่ชัยภูมิสำหรับตั้งเมืองใหม่เป็นมหานครเวียงใหญ่นั้น ในปีเดียวกันนี้ เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ท่านก็ยกเอากำลังพลเสนาโยธาไปดูสถานที่นั้นควรให้ตั้งเป็นมหานครชัยภูมิแล้วเจ้าหลวงท่านก็ให้คนทั้งหลายแผ้วถางที่นั้นถึงเดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ วันศุกร์ ท่านก็พาเอาท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายขึ้นไปตั้งอยู่ตำหนักดงพระเนตรช้างที่นั้นถึงเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ แผ้วถางก็สำเร็จบริบูรณ์ ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำวันเสาร์ท่านได้สร้างประตูเวียงและตั้งลำด้านตะวันออกมี ๙๔๐ ขุดคือด้านตะวันตก ๗๒๘ ทำ ด้านใต้ ๓๙๓ ทำ ด้านเหนือ ๖๗๗ ทำปากคือกว้าง ๕ ศอก ท้องคือกว้าง ๔ ศอก ลึก ๙ ศอก รวมท่าเวียงทั้ง ๔ ด้านมี ๓๐๓๘ ทำ ท่านสร้างเสร็จบริบูรณ์ในเดือน ๖ ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ วันสังขาร เจ้าหลวงท่านก็เสด็จขึ้นไปขึ้นปีใหม่อีกก่อน ถึงปีจุลศักราช ๑๑๘๐ (พ.ศ.๒๓๖๐) เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ท่านก็กระทำการฉลองพระวิหารหลวงด้านใต้และพระพุทธรูปเจ้าหลวงและหอรรมเป็นมหาทานครั้งใหญ่ ในปีเดียวกันนั้นท่านก็มีบัญชาให้สร้างวัดวาอาราม บ้านเรือนก่อน ถึงจุลศักราช ๑๑๘๑ (พ.ศ. ๒๓๖๑) เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ วันอังคาร เจ้าหลวงท่านก็ยกเอาครอบครัวทั้งหมดเสด็จเข้ามาอยู่ในเวียงในวันนั้น ถึงจุลศักราช ๑๑๘๒ (พ.ศ.๒๓๖๒) เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ วันเสาร์ เจ้าหลวงก็มีพระราชกรุณาตั้งแสนหลวงให้เป็นพระยา ๔ ท่าน และขุนทั้ง ๘ และขุนจร ๑๒ คน ไว้ให้เป็นปรีกษาราชการ ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๔ ค่ำ หมอคล้องช้างก็ได้ช้างแดงมาพลายหนึ่ง เอาเข้ามาถวายถึงราชสำนักในวันนั้น เจ้าหลวงท่านให้ระวังรักษาไว้ในตำหนักขวงสนามหลวงนั้น

ถึงเดือน ๖ แรม ๖ ค่ำ เจ้าหลวงท่านก็ได้ให้เจ้าอุปราชและเจ้านายท้าวขุนควบคุมเอาช้างแดงลงไปถวายพระมหากษัตริย์ในเมืองกรุงเทพมหานครในวันนั้น ในปีเดียวกันนี้ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ วันเสาร์ เจ้าหลวงท่านจึงมีบัญชาให้เสนาอามาตย์ได้ตั้งเสาเมือง เล่มตะวันตกกับหลักช้างเผือกไว้ที่ขวงสนามหลวงนั้น ถึงเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ทำการตั้งเสาหลักเมืองเล่มทิศเหนือในวันนั้น ในปีเดียวกันนี้เจ้าหลวงท่านก็เล็งเห็นวิหารหลวงวัดแช่แห่งทรุดโทรม ท่านจึงได้พาเอาขัตติยะวงศาเสนาอามาตย์กระทำการบูรณะด้านบนมี แปะและแป้นแหนบ ด้านล่างได้ก่อฝาผนังแวดล้อมรอบพระวิหารและสร้างติดต่อก้อมพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวงและติดรักติดทอกคำใหม่ นอกจากนั้นท่านได้สร้างฉัตรหลวง ๔ ใบกระทำด้วยไม้แก่นมุงด้วยแป้นไม้หุ้มด้วยแผ่นทองหนักแสนสองหมื่น ฉลุด้วยลายดอกประดับด้วยแก้วและใส่ลงรักปิดทองคำแดง และติดด้วยตาข่ายใบไรและหล่อระฆังหลวง ๒ ลูก ลูกหนึ่งหมดทองแสนเจ็ดหมื่น ลูกหนึ่งหมดทองแสนสามหมื่น สร้างหอรบขังไว้ ๒ หลังไว้ทางตะวันตกและตะวันออก ถึงเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันอาทิตย์ ท่านก็พร้อมด้วยอัคมเหสีและหน่อขัตติยะวงศาและเสนาอามาตย์ไพร่ไทย ทั้งภายในและภายนอกจังหวัดกระทำพุทธาภิเษก ฉลองถวายให้เป็นทานไว้ใน

พุทธศานาบูชาพระมหาธาตุเจ้านั้น นอกจากนั้นท่านก็ถวายทาน ๓ คนแม่ลูก ชายสอง หญิงหนึ่งไว้กับพระมหาธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้งที่นั่นตราบ ๕๐๐๐ พระวัสสา พระสงฆ์ที่ได้นิมนต์มารับไทยทานในสมัยนั้นมีจำนวน ๑๖๕ วัด มีภิกษุ ๓๗๙ รูป สามเณรมี ๗๔๙ รูป ถึงเดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ เจ้าหลวงท่านก็เกณฑ์เอากำลังคนหนึ่งหมื่นยกไปสร้างฝายสมุนและห้วยทั้งหมดให้น้ำเข้าถึงในเวียง ถึงปีจุลศักราช ๑๑๘๓ (พ.ศ.๒๓๖๓) เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ เมืองสิบสองปันนา เชียงรุ้ง มีราชบรรณาการคือ ม้า ๔ ตัว เงิน ๗๔๐๐ ผ้าไหมม่าน ๓ ผืน แสดแดงหนึ่งรำ สีเขียวหนึ่งรำ สีแสดหนึ่งรำ เกรียนแดง ๖ ผืน เกรียนดอกหนึ่งผืนและราชสาส์นให้พระยาอรินทร์และราชปัญญาคำลือเป็นราชทูตไพร่รวมกัน ๒๓ คน นำเอาลงมาถวายถึงสำนักเจ้าหลวงสมุนเทวราช ขอซื้อช้างพลายหกตัวไปเป็นช้างมกลดูลุสขวัญเจ้าฟ้าอังวะองค์ใหม่ เจ้าหลวงยังไม่สามารถขายให้ได้จึงให้หมื่นนระรัตนถือหนังสือลงไปแจ้งราชการใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททูลเกล้าฯ ถวายเจ้าเมืองใต้ พระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระราชองค์การโปรดเกล้าฯ ให้อยู่เป็นเสมือนเมืองราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา จึงให้พระยาน่านได้ขายให้ตามความประสงค์แห่งเขา เจ้าหลวงน่านท่านได้ทราบความแล้วจึงมีบัญชาแก่เสนาอำมาตย์ให้สำรวจหาเอาช้างภายในเมืองน่านตัวที่มีหูดีหางดีให้นำมาขายแก่พระยาอรินทร์ เป็นมูลค่า ๑๑๕๗๐ เงินราง ในปีเดียวกันนั้น เดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ วันพฤหัสบดี เจ้าหลวงท่านก็เล็งเห็นพระพุทธรูปภายในไม่มีสมเด็จเจ้าราชครูผู้เป็นใหญ่ ไว้อบรมสั่งสอนแก่คณะสงฆ์ ท่านกลัวว่าพระพุทธรูปจะหม่นหมอง ท่านจึงคิดสร้างวัดอุทยานทั้งหลายพร้อมแล้ว ถึงเดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ พระพุทธรูปได้ล่วงไปได้ ๒๓๖๔ ปี ๒ เดือน กับอีก ๒๑ วัน อนาคตที่จะมาถึงในวันข้างหน้าอีก ๒๖๓๕ ปี ๙ เดือน กับอีก ๙ วัน เหตุนั้นเจ้าหลวงท่านจึงได้ยกเอามหาครูเจ้าวัดพระพญาวัด มีนามว่า ทิพวงโส ขึ้นเป็นมหาสังฆราชา ให้มีสาสติ อนุสาสติ โอวาทสาสนีแก่พระภิกษุในเขตนั้นทั้งบุรี พระสงฆ์ทั้งหลายท่านได้นิมนต์มารับถวายทานในครั้งนี้มี ๕๖ วัด มีพระภิกษุ ๑๒๓ รูป สามเณรมี ๑๖๘ รูป อยู่มาถึงปีจุลศักราช ๑๑๘๔ (พ.ศ.๒๓๖๔) เดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ เจ้าหลวงท่านจึงเกณฑ์เอาเจ้าราชวงศ์เมืองเชียงของเป็นต้น และโยธา ๓๐๐ คน คุมเอาช้าง ๖ ตัวช่วยพระยาอรินทร์รักษาช้างส่งขึ้นไปถึงเมืองเหนือ เพื่อเป็นการป้องกันข้าศึกมากระทำร้ายระหว่างทาง ในปีเดียวกันนี้เจ้าหลวงท่านก็บังเกิดความศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง ถึงเดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ ท่านได้กระทำการหล่อพระพุทธรูปองค์หนึ่ง หมดทองไปหนึ่งแสนเจ็ดหมื่นห้าพันไว้กับวัดสภารศ กลางเวียงนั้น ถึงปีจุลศักราช ๑๑๘๕ (พ.ศ.๒๓๖๕) เจ้าหลวงสมุนเทวราชท่านก็ได้มีบัญชาให้เสนาอำมาตย์เกณฑ์คนไปตัดไม้มาสร้างราชนิเวศน์โรงหลวงตั้งเสามงคล ๒ เล่ม ท่านก็ให้ไปเอาไม้สักที่ภูแท่นแก้วที่แขวงเมืองชะม้า ถึงเดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ วันเสาร์ จึงได้ตั้งเสาร่มมงคลในวันนั้น ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เจ้าหลวงท่านได้เสด็จขึ้นสถิตอยู่ราชนิเวศน์ในวันนั้น ถึงปีจุลศักราช ๑๑๘๖ (พ.ศ.๒๓๖๖) เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ ท่านก็ได้ก่อตั้งคุ่มแก้วด้านยาวมี ๗๙ วา ด้านขวางมี ๗๐ วา ถึงเดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เกิดอุบาทว์มีขึ้นที่เมืองบ่อแก้ว คือแม่น้ำมางไหลอยู่เกิดแห้งขอดไปในวันนั้น ในเวลาเที่ยงวัน ถึงเวลาเย็นจึงไหลไปตามปกติ ถึงเดือน ๖ นั้นท้องตราราชสีห์ ได้ขึ้นมาแจ้งข่าวว่ากษัตริย์ซึ่งเป็นพระบิดาสวรรคตให้พระยาน่านได้ลงไปปลงพระบรมศพมหากษัตริย์เจ้าเมืองกรุงศรีอยุธยา

ครั้งนั้นเจ้าหลวงท่านก็ได้จัดตกแต่งเครื่องบรรณาการและเหล่าขัตติยะวงศ์เจ้านายท้าวขุนทั้งหลายพากันออกจากเวียงไปในเดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ท่านก็ไปถึงกรุงเทพมหานคร ถึงเดือน ๗ แรม ๑๓ ค่ำ ท่านเจ้าหลวงน่านก็เกิดโรคลงท้องเป็นอันหนักมาก ถึงเดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ วันอาทิตย์ เวลาเย็นท่านก็ถึงแก่กรรมไปในวันนั้น ครั้งนั้นพระมหากษัตริย์ผู้เป็นลูก

ก็ทรงโปรดให้ปลงพระศพท่านที่วัดแจ้ง ที่เมืองไค้ นั้น เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ เจ้าหลวงสมนเทวราชอายุท่านได้ ๖๐ ปี ได้เป็นพระยาน่านและท่านครองเมืองน่านได้ ๑๔ ปี อายุได้ ๗๔ ปี ท่านก็ถึงแก่กรรมไปในวันนั้น นับราชวงศ์ได้ ๖ ราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๕ ผู้ครองท่านถึงแก่กรรมในวันนั้น เป็นช่วงวันปีใหม่เป็นปีจุลศักราช ๑๑๘๗ (พ.ศ.๒๓๖๗) ในภายหลังที่ท่านได้เสด็จลงไปเมืองไค้ นั้นใกล้ปีใหม่นั้นบังเกิดพายุลมใหญ่มาจากทิศตะวันตกนำกลัวยิ่งนักพัดเอาต้นไม้และบ้านเรือนเป็นจำนวนมาก อีกประการหนึ่งเหืองของพระเจ้าองค์หลวงวัดช้างค้ำและพระเจ้าที่อุโบสถก็ไหลออกมา อีกประการหนึ่งยอดพระธาตุเจ้าภูเพียงก็คุดไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ถึงเดือน ๙ แรม ๙ ค่ำ ปีจุลศักราช ๑๑๘๗ (พ.ศ.๒๓๖๗) พระมหากษัตริย์จึงได้แต่งตั้งเจ้าราชวงศ์ท่านอื่น ชื่อมหายศเป็นบุตรเจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ขึ้นเป็นพระยาน่านแทน พระมหากษัตริย์ท่านจึงได้พระราชทานเครื่องพระยศให้เหมือนพระยาน่านองค์ก่อนนั้น

เจ้าหลวงมหายศครั้งท่านได้รับพระราชทานเครื่องยศเป็นเจ้าพระยาน่านแล้วก็กราบทูลลาพระมหากษัตริย์เมืองไค้ขึ้นมาถึงเมืองน่าน ท่านก็มาหยุดพักอยู่ตำหนักดอนไชยเวียงเก่าที่นั่น ถึงเดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ท่านก็เสด็จขึ้นสถิตอยู่ในมณฑลนิเวศน์ที่เดิม ในปีจุลศักราช ๑๑๘๗ (พ.ศ.๒๓๖๗) เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ วันเสาร์ มหาขัตติยะวงศ์และเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็มาทูลเชิญท่านให้ขึ้นสถิตอยู่ในราชนิเวศน์โรงหลวงแทนเจ้าสมนเทวราชที่ท่านได้สร้างไว้ นั้น ถึงปีจุลศักราช ๑๑๘๘ (พ.ศ.๒๓๖๘) เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ท้องตราพระราชสีห์เรียงลำดับหัวเมืองพิชัยส่งขึ้นมาถึงเมืองน่าน ว่าเจ้าอนุเวียงจันทบุรีคิดกบฏต่อพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองไค้ ให้พระยาน่านได้เกณฑ์ทหารนำกองทัพ ๕๐๐ คนไว้เพื่อจะยกเข้าไปตีเอาเมืองจันทบุรี อยู่มาถึงเดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ข้าหลวงซื้อแฝงสะท้านได้ถือท้องตราขึ้นมาเร่งยกทัพไปตีเอาเวียงจันทร์ ให้ทันพร้อมกับเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และนครเมืองแพร่ ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ เจ้าหลวงมหายศท่านจึงเกณฑ์ให้เจ้าราชวงศ์เป็นแม่ทัพหน้าคุมกำลังคนหนึ่งพันยกจากเมืองออกไป ทางเมืองโถ่งเกณฑ์ให้เจ้าพระเมืองแก้วคุมกำลัง ๕๐๐ ยกไปทางน้ำปาดให้ไปรวมกองทัพกันนครเชียงใหม่ ลำพูน ส่วนเจ้าหลวงมหายศยกกำลังพล ๗๕๐๐ คน ออกไปรอเอาชัยในตำหนักไชยในวันอังคารนั้น เดือน ๗ แรม ๑๓ ค่ำ ปีจุลศักราช ๑๑๘๘ (พ.ศ.๒๓๖๘) ถึงวันศุกร์เดือน ๘ ขึ้น ๒ ค่ำเจ้าหลวงมหายศราชก็ได้นำกำลังพลออกไปจากดอนไชยไปทางเมืองโถ่งไปถึงเมืองพันพร้าวในเดือน ๙ แรม ๕ ค่ำ ส่วนกษัตริย์เจ้าวังหน้าและไทย ลาว หัวเมืองทั้งหลายก็ไปตั้งอยู่เมืองพันพร้าวทั้งหมด ส่วนเจ้าอนุเวียงจันทร์และบ้านเมืองไพร่พลทั้งหลายรู้ข่าวกองทัพใหญ่เมืองไค้ยกเข้าไปตั้งนั้นก็แตกตื่นกระจัดกระจายหนีไป ส่วนเจ้าอนุก็ลงเรือไปออกทำศึกแล้วก็นำเข้าไปเมืองพวน มหากษัตริย์เจ้าวังหน้าจึงมีบัญชาให้กองทัพหัวเมืองทั้งหมดไปตั้งอยู่เมืองจันทร์ แล้วให้ไปกวาดเอาครอบครัวพวกพระยาสุปากเกี้ยว และครัวเวียงจันทร์ เสง อันแตกตื่นไปหลบซ่อนอยู่นอกบ้านริมเมืองนั้นมาให้ได้หมด เมื่อกองทัพหัวเมืองทั้งหลายไปกวาดเอามาได้แล้วก็นำไปถวายกษัตริย์เจ้าวังหน้านั้น และส่งไปเมืองไค้ ส่วนเมืองน่านก็ได้คนครัวมาถวาย ๑๒๐๐ ครัว ส่วนพระยาราชสุภาวดีท่านกลับขึ้นมาทางเมืองปาจิเม เมืองปาสัก มาถึงเวียงพันพร้าวเดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ มหากษัตริย์เจ้าวังหน้าก็เสด็จลงไปเมืองไค้ ในเดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำ เสง ลาว เมืองหล่ม เมืองเลย แก่นท้าว น้ำพูนรำชา พระยอง น้ำปาด ก็แตกตื่นเข้ามาเมืองน่านมาพึ่งเจ้าหลวงน่าน เหล่าคนทั้งหลายก็มาสร้างบ้านเรือนอยู่พึ่งสมภารเจ้าหลวงน่าน เว้นแต่เมืองหลวงพระบางยังไม่เข้ามา ครั้งนั้นพระมหากษัตริย์ท่านไม่ไว้วางใจด้วยเหตุเป็นด่านต่อแดนเมืองพวน อีกประการหนึ่งเจ้าอนุเวียงจันทร์ก็ยังไม่ได้ตัวมาจึงมีท้องตราขึ้นมา

ให้พระยาพิชัยคุมกำลังคน ๕๐๐ ยกขึ้นไปอยู่รักษาเมืองหลวงพระบาง มีตราโปรดขึ้นมาจากเมืองน่านให้พระยาน่านได้เกณฑ์คนไปอยู่รอฟังราชการในเมืองหลวงพระบางอย่าให้ขาด ถึงปีจุลศักราช ๑๑๘๙ (พ.ศ.๒๓๖๙) เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ เจ้าหลวงก็ให้แสนสิริสงครามคุมคน ๖๐ คน ไปอยู่รอฟังราชการเมืองหลวงพระบางกับพระยาพิชัยก่อน เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ พระยาพิไชยรณฤทธิ์จากเมืองน่านไปทางเมืองแพร่ ส่วนพระยาเชียงของผู้เผ่าก็ถึงแก่กรรมในวันนั้น เดือน ๑๑ แรม ๑๒ ค่ำ หม่อมน้อยให้ราชาสีวิไชยและท้าวปราชการไชยนำราชบรรณาการลงมาถึงเมืองน่าน เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ หลวงไชยยศเข้าหลวงถือตราขึ้นมาจากเมืองน่านเกณฑ์กองทัพไปเมืองหลวงพระบางถึงเดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำ ท่านให้เกณฑ์เจ้าพระเมืองวิไชยราชา พระยาเชียงแข็ง คุมคน ๖๕๐ คน ยกไปเมืองหลวงพระบางอีกถึงเดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ให้แสนธัญไชยแสนจิตมโน คุมคน ๓๐๐ คน ไปฟังราชการ ฝ่ายเมืองเวียงจันทร์ไปตั้งอยู่ปากลายอยู่กับพระลับแล ตัวแสนจิตมโนลงไปเมืองเวียงจันทร์ทั้งท่านพระยาราชสุภาวดี แสนจิตมโนก็แจ้งการกลับคืนมาตั้งอยู่ สามหมื่น เมืองเพื่องกวาดต้อนเอาครอบครัวที่นั่น เจ้าหลวงได้รู้แจ้งว่าแสนจิตมโนขึ้นมาตั้งอยู่สามหมื่น หนองแก้วหายเคย ท่านจึงเกณฑ์เจ้าสุริยะ คุมคนสามร้อย ยกไปตามหาแสนจิตมโน ออกจากเมืองไปเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ เจ้าสุริยะไปถึงแสนจิตมโนแล้วก็พร้อมกันกวาดเอาคนครัวเวียงจันทร์ เชิง ที่แตกพ่ายขึ้นมาตั้งอยู่ สามหมื่น เมืองเพื่อง หนองแก้ว หาดเคย ได้ ๓๐๐๐ ครัว แล้วส่งเข้ามาหาพระลับแล ที่ตั้งอยู่ปากลาย ส่วนพระยาพิไชยรณฤทธิ์ก็ให้พระมหาสงครามลงมาอยู่ที่ปากลายที่นั่น พระมหาสงครามก็แบ่งคนครัวให้เจ้าสุริยะ ๑๗๐ คน แบ่งให้แสนธัญไชย ๖๑ คน ส่วนพระยาพิไชยรณฤทธิ์อยู่เมืองหลวงพระบางก็รู้ข่าวว่าเจ้าอนุเวียงจันทร์ได้หลบหนีอยู่ในแขวงเมืองพวน จึงให้พระยาเลยกับพระลับแลคุมคน ๑๗๐ คนยกเข้าไปตามหาสืบดูก็เป็นทีรู้แน่แล้ว ก็ยกเข้าไปจับเอาก็ได้ตัวเจ้าอนุกับนางคำปล้องจับได้ในเดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลากลางคืน ก็คุมเอาตัวเจ้าอนุและนางคำปล้องลงไปถึงพระยาราชสุภาวดี ณ เวียงจันทร์แล้วพระยาสุภาวดีก็พระราชทานคนครัวให้พระยาเลย ๓๐ คน เป็นความชอบนั้น ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๙๑ (พ.ศ.๒๓๗๑) เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ วันเสาร์ เจ้าหลวงมหายศก็พาขัตติยราชวงศ์ไปพูลเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าท่านก็ได้ตั้งให้เจ้ามหายศ พระเมืองไชยผู้เป็นน้ำให้เป็นเจ้ามหายศอุปราชอาทอนา ตั้งนายหนานรัมมแสนบุตรพระยาเชียงของให้เป็นพระยาเชียงของ ตั้งพระยาเชียงแข็ง ตั้งพระยาเมืองหลวง พระยาภูคา ครั้งนั้นเสร็จแล้วท่านก็กลับขึ้นมาเมือง ส่วนพระยาเชียงของก็ขึ้นกลับมาอยู่เมืองเชียงของ ครั้นอยู่มาพระยาเชียงของรัมมแสนก็ไปแบ่งลูกสาวให้กับเจ้าราชวงศ์เมืองเชียงใหม่ เจ้าองค์หลวงมหายศได้รู้จึงเอาลูกสาวพระยาเชียงของชื่อ ปิยะภา ที่จะให้ไปเชียงใหม่นั้นเอามาเป็นลูกสะใภ้ ส่วนพระยาเชียงของได้เข้ามาอยู่เมืองน่านหมดไป ๒ พระยา ถึงท่านที่ ๓ เจ้ารัมมแสนก็ไปแบ่งลูกสาวให้เจ้าต่างประเทศเหมือนกันท่านพระยาสีวิไชยนั้นก็ได้แบ่งปันหลานสาวให้เจ้าเมืองเวียงจันทร์เหมือนกับพระยาอรินทร์ผู้เผ่าที่คิดว่าให้ลูกสาวไปสืบเชื้อสายเมืองหลวงพระบางจนได้หมั้นไว้ ส่วนเจ้าหลวงมหายศท่านก็ครองเมืองน่านได้ ๑๐ ปี ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๙๗ (พ.ศ.๒๓๗๗) ท่านก็ได้ไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองได้ก็เกิดโรคอันหนักแล้วท่านก็ถึงแก่กรรมในเมืองไต่ที่นั่น นับได้ ๙ ราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๕๙ ผู้ครอง ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๑๙๘ (พ.ศ.๒๓๗๘) เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ วันอังคาร เจ้าอชิตวงศ์ บุตรเจ้าสุมนเทวราชผู้เป็นราชวงศ์นั้นก็ได้ลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองไต่ท่านลงไปเมืองไต่เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ ถึงเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พระมหากษัตริย์มีพระมหากรุณาโปรดตั้งเจ้าราชวงศ์บุตรเจ้าสุมนนั้นให้เป็นพระยาน่าน เจ้าอชิตวงศ์ครั้งนี้ได้รับสัญญาบัตรเป็น

พระยาน่านแล้วท่านก็กราบทูลลาขึ้นมาถึงเมืองน่านเดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำท่านก็ได้มาพักอยู่ตำหนักไชยเวียงเก่าก่อน ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ท่านก็บวชเป็นสามเณร ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ วันอังคารท่านก็กระทำมหาภิเนษก เดือน ๗ แรม ๑ ค่ำก็ขึ้นจุลศักราช ๑๑๙๙ (พ.ศ.๒๓๗๙) เวลาเช้าท่านก็เสด็จจากตำหนักเวียงเก่าเข้าไปสถิตอยู่โรงหลวงเวียงใหม่ในวันนั้น ถึงเดือน ๗ แรม ๑๒ ค่ำ เจ้าหลวงอชิตวงศ์ ท่านก็เสด็จขึ้นแช่แห่งต่อแกนธาตุเจ้าแต่เดิมรุ่นเจ้าฟ้าอัครวรปัญญาสร้างมี ๑๒ ศอก ท่านก็พร้อมเพรียงกับด้วยเจ้านายท้าวพระยาและพระสงฆ์ทั้งหลายคาคะชาขึ้นเฝ้าทอดมหาธาตุเจ้าอันที่คดไปทางตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นลงมาทำต่อให้ยาวอีก ๔ ศอกเป็น ๑๖ ศอก ฉัตรเกี้ยวเดิมมี ๕ ใบท่านก็สร้างใส่อีก ๒ ให้คือ ใบต้น และใบปลายร่วมทั้งอันเก่าเป็น ๑๑ ใบ อยู่มาถึงเดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ ท่านก็พร้อมไปด้วยหน่วยขัตติยะวงศ์และเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายขึ้นไปกระทำพุทธานุภาพเชกฉลองทำบุญให้ท่านเป็นมหากษัตริย์ ถึงเดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ ท่านก็เสด็จเข้ามาเวียง ตั้งแต่วัน ๙ คำนั้นก็บังเกิดโรคอันหนักคือบวมตั้งแต่เท้าถึงท้อง ให้หมอทั้งหลายมารักษาก็ไม่หาย ถึงเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเที่ยงคืนท่านก็ถึงแก่กรรมไปในวันนั้น ท่านเสวยเมืองได้ ๗ เดือนก็ถึงแก่กรรม และถึงปีจุลศักราช ๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๐) จึงได้กระทำการปลงศพท่าน รวมได้ ๑๐ ราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๖๐ ผู้ครอง

เจ้าอชิตวงศ์ มีบุตรชาย ๒ คน บุตรชายคนที่ ๑ ชื่อ เจ้าพระยาวิงขวาดัก บุตรชายคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าหนานสุยะ ภรรยาคนที่ ๒ ที่ ๓ ไม่มีลูก ในปีจุลศักราช ๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๐) ได้ปรังพระศพเจ้าหลวงอชิตวงศ์ เจ้ามหาอุปราชามหาวงศ์ผู้เป็นบุตรแม่เจ้านางเลศนั้นท่านก็ได้ลงไปกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองใต้พระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากรุณาตั้งเจ้ามหาอุปราชามหาวงศ์ ให้เป็นพระยาน่าน เจ้าหลวงมหาวงศ์นั้นครั้งได้รับสัญญาบัตรเป็นเจ้าเสวยเมืองแล้ว ก็กราบทูลลาขึ้นมาน่าน ในปีเดียวกันนั้นท่านก็ได้เล็งเห็นพุทธศาสนาที่ชำรุดทรุดโทรมควรที่จะซ่อมสร้างขึ้นใหม่ ท่านได้สร้างวิหารวัดสภารคและโรงวัดและพระธาตุเจ้าวัดสภารคขึ้นเป็นครั้งแรก และสร้างวิหารวัดพระเกิดเป็นครั้งที่ ๒ และท่านได้ซ่อมพระวิหารพระธาตุเจ้าแช่แห่งนับเป็นครั้งที่ ๓ ถึงปีจุลศักราช ๑๒๐๘ (พ.ศ.๒๓๘๘) เดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ วันศุกร์ท่านก็พร้อมด้วยหน่วยขัตติยะวงศ์และเสนาอามาตย์ได้ก่อสร้างจุฬพระเจดีย์ ๔ หลังเหนือปากชั้นหลวงมหาธาตุเจ้าแช่แห่ง ๔ ด้าน และซ่อมแซมพระวิหารหลวงและศาลาบาตรและบริเวณช่วงและประตูโขงศาลานางหย่อง เดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ จึงได้นำฉัตรและเกี้ยวขึ้นใส่ใหม่อีก ๒ ใบ ดอกบัวเงิน ๖ ดอก ดอกบัวคำ ๖ ดอก สร้างเต็นน้อยห้อย ๑๐ ลูก สร้างพระพุทธรูปเจ้า ๓ องค์ ในปีจุลศักราช ๑๒๐๘ (พ.ศ.๒๓๘๘) เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ท่านก็ได้กระทำพุทธานุภาพเชกฉลองทำบุญให้ท่านเป็นมหากษัตริย์ หลังจากนั้นท่านก็ได้พร้อมด้วยหน่วยขัตติยะวงศ์เสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลาย ซ่อมพระธาตุเจ้าท่าล้อเป็นครั้งที่ ๕ หลังจากท่านท่านก็ได้ซ่อมแซมพระวิหารเจ้าวัดช้างเผือกเป็นครั้งที่ ๖ หลังจากนั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าดอนหนาม เมืองพัวเป็นครั้งที่ ๗ หลังจากนั้นท่านได้ซ่อมแซมพระวิหารวัดปงสนุกเวียงสาเป็นครั้งที่ ๘ นอกจากนั้นพระพุทธานุภาพที่ชำรุดทรุดโทรมควรต้องซ่อมสร้างท่านก็ได้มีบัญชาให้แก่ขัตติยะวงศ์และเสนาอามาตย์และไพร่พลบางเมืองทั้งหลายให้ร่วมกันซ่อมสร้างให้เจริญรุ่งเรือง พระยาน่านมหาวงศ์ท่านนี้คือเป็นบุตรแม่เจ้านางเลศและเจ้ามหาพรหมเมืองเจียงนั้น แม่เจ้านางเลศเป็นเป็นลูกแม่เจ้านางเทพ แม่เจ้านางเทพเป็นบุตรลูกเจ้าหลวงดินมหาราชลูกมเหสีท่านเมืองเชียงใหม่ เจ้าพระยาน่านมหาวงศ์ ท่านเป็นบุตรเจ้านางเลศนี้ มเหสีท่านชื่อแม่เจ้านางยอด แต่เดิมในครั้งที่ท่านไม่ได้เสวยเมืองนั้นได้เป็นเจ้า

พระเมืองไชยแล้วก็ได้เป็นเจ้าหอหน้า แล้วถึงได้เป็นเจ้าพระยา ท่านมีราชบุตรชาย ๓ คนคนที่หนึ่งชื่อ เจ้าน้อยอินปัน ท่านนี้ได้เป็นราชบุตรแล้วได้เป็นบุรี บุตรคนที่ ๒ ชื่อเจ้าคำเครื่อง ท่านนี้ได้เป็นวังขวา บุตรคนที่ ๓ ชื่อเจ้าน้อยหน่อเมืองแล เจ้าพิมมะสารและเจ้าด้อย บุตรทั้ง ๒ คนนี้ต่างมารดาเป็นลูกเจ้า มหาวงศ์ ภรรยาคนที่ ๒ เจ้าหลวงมหาวงศ์ท่านเสวยราชสมบัติเป็นเจ้านครเมืองน่านได้ ๑๓ ปี ถึงจุลศักราช ๑๒๑๓ (พ.ศ.๒๓๙๓) ท่านถึงแก่อสัญกรรม ณ เวียงเหนือเมืองน่านนี้เรียกได้ว่า ๑๑ ช่วง ราชวงศ์ นับรวมตั้งแต่เจ้าขุนฟองมาแต่ปฐมต้นนั้นนับได้ ๖๑ ผู้ครอง ถึงปีจุลศักราช ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๙๔) เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ เจ้าบุรีรัตนหัวเมืองแก้วชื่อนันทยศ เป็นบุตรเจ้าฟ้านั้นท่านก็ได้ลงไป กราบทูลพระมหากษัตริย์ในกรุงเทพมหานคร ครั้นนั้นพระมหากษัตริย์ท่านจึงมีพระมหากรุณาโปรดตั้ง เจ้าบุรีรัตนหัวเมืองแก้วให้เป็นเจ้าพระยามงคลวรายศเป็นเจ้านครเมืองน่าน แล้วก็พระราชทานเครื่องยศคือ เสื้อตะเข็บทองคำ ผ้านุ่งตะเข็บทองคำ พระมาลาสวมหัวและกระโถนทองคำ คนโคทอง พานหมากทอง เครื่องในทอง ปืนชนิดดี ๑ กระบอก ดาบฝักทอง ๑ เล่ม ชันโตกเงิน ๒ ใบ ทวน ๒ เล่ม ครั้นเสร็จราชกิจทั้งหมดแล้วท่านก็กราบทูลพระมหากษัตริย์ขึ้นถึงเมืองน่านในเดือน ๙ จุลศักราชได้ ๑๒๑๕ (พ.ศ.๒๓๙๕) ครั้นท่านขึ้นมาถึงเมืองน่านแล้ว ท้องตราพระมหากษัตริย์เจ้าก็ตามขึ้นมาในภายหลังถึงเมืองน่าน โปรดเกล้าให้เจ้าพระยาน่านได้เจ้าเอากองทัพพลคนศึกยกกองทัพขึ้นไปเมืองสิบสองพินนา เชียงรุ้ง โดยเร็วด้วยกองทัพใหญ่ฝ่ายใต้และหัวเมืองทั้งหลายคือเมืองแพร่ นคร ลำพูน เชียงใหม่จัดขึ้นไปเอาเชียงตุงแล้ว ครึ่งถึงเดือน ๑๒ จุลศักราช ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๓๙๕) พระเจ้าน่านให้เจ้ามงคลวรายศนั้นท่านได้เกณฑ์กำลังพลคนศึกได้แล้วยกกองทัพขึ้นไปเมืองสิบสองพินนา ส่วนกองทัพใหญ่ฝ่ายใต้นั้นเสด็จเจ้ากรมหลวงวงศาเป็นแม่ทัพใหญ่ยกขึ้นมาจากทางเชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่นั้นเจ้ามหาพรหมเชียงใหม่เป็นแม่ทัพ ส่วนหัวเมืองทั้งหลายก็ขึ้นไปทางเมืองเชียงใหม่ไปเชียงตุงก็ในปีเดียวกัน เดือนเดียวกัน เจ้าพระยาน่านขึ้นไปทางเชียงรุ้ง เจ้ามหาพรหมเชียงใหม่เป็นทัพหน้าขึ้นเอาเชียงตุงฝ่ายทัพเจ้าเมืองน่านครั้งขึ้นถึงเมืองสิบสองพินนาแล้ว ส่วนเมืองสิบสองพินนาทั้งหมดก็ไม่กล้าต่อกรรบด้วยเจ้าพระยาน่าน ก็ได้พากันเข้ามาน้อมเป็นข้าสวามิภักดิ์กับด้วยพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครนั้นหมด ครั้นหัวเมืองสิบสองพินนาเชียงรุ้งยอมเป็นข้าสวามิภักดิ์แล้วท่านก็สร้างบ้านเมืองไม่ให้มีเสี้ยนหนามต่อแผ่นดิน แล้วท่านก็ได้ตั้งให้เจ้ามหาอุปราชเมืองเชียงรุ้งยกกำลังพลขึ้นไปตามหาเสด็จที่เชียงตุงก็ไม่ทันเสด็จเจ้า กองทัพเสด็จเจ้าและเจ้ามหาพรหมเชียงใหม่ไม่มีชัยชนะก็ได้ถอยกำลังลงมาจากเชียงตุง มหาอุปราชเชียงรุ้งขึ้นไปก็ประสบกับกองทัพเสด็จเจ้ากลางทางแล้วก็เลยตามเสด็จเจ้าลงมา

กองทัพเสด็จเจ้าลงมาถึงเมืองน่านแล้วก็มาตั้งทัพอยู่ที่นารินริมเวียงเหนือทางออกทิศใต้ ฝ่ายเจ้าพระยาน่านก็กลับจากเมืองสิบสองพินนา ลงมาก็พบเสด็จเจ้าอยู่ที่นารินนั้น เสด็จเจ้ามาถึงเมืองน่านแล้วก็ได้เกณฑ์กำลังพลคนศึกหัวเมืองทั้งหลายคือเมืองหลวงพระบางและ หล่ม เลาย ลาว ทั้งหมดเมืองน่าน แพร่ นคร ลำพูน เชียงใหม่ ยกทัพใหญ่ขึ้นกลับเชียงตุงอีกครั้ง เจ้าพระยาน่านท่านก็ได้ยกกองทัพขึ้นไปตามเสด็จอีกในจุลศักราช ๑๒๑๖ (พ.ศ.๒๓๙๖) เดือน ๑๒ กองทัพใหญ่ฝ่ายใต้ทั้งหมดก็ขึ้นรบคุมเอาเมืองเชียงตุงก็ไม่ได้ ด้วยกองทัพใหญ่จากทางฝ่ายเหนือลงมาเสริมทัพเป็นจำนวนมาก เสด็จเจ้ากรมหลวงวงศาที่ไม่อาจต่อสู้กำลังพลจากเชียงตุงได้ก็แตกทัพถอยหนี ฝ่ายเจ้าพระยาน่านก็ได้ระวังป้องกันเอาชีวิตเสด็จเจ้า ก็ค่อยถอยตามหลังเสด็จเจ้ามา เจ้าพระยาน่านท่านถอยจากเชียงตุงลงมาถึงเมืองน่านเดือน ๙ จุลศักราช ๑๒๑๗ (พ.ศ.๒๓๙๗) ครั้นท่านมาถึงเมืองแล้วท่านก็ได้ใช้ลงไป

กราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครขอลงมาซ่อมสร้างเวียงเก่า นั้น เมื่อนั้นมหากษัตริย์เจ้าก็มีพระมหากรุณาโปรดอนุญาตขึ้นมาให้ซ่อมสร้างนั้นในจุลศักราชนั้น ท่านก็ได้เกณฑ์ไพร่พลคนเมืองทั้งหลายป็นก้อนอิฐและแผ้วถางในเวียงเก่าให้หมดสดใสดังมาแล้วถึงเดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ วันอังคาร เวลาใกล้เที่ยง ท่านก็ได้ให้ขัณฑ์ยวงสาและเสนาอามาตย์ทั้งหลายก่อแรกตั้งประตูไชและกำแพงเวียงนั้น ในศักราชนั้นท่านก็ได้ให้เจ้าหนานมหาพรหมและเจ้าสุระ อันเป็นราชบุตรแห่งท่านคุมเอาเจ้านายท้าวพระยาแขกเมืองสิบสองพม่าน เชียงรุ่ง เมืองหลวงภูคา เมืองลำ เมืองพง ลงไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเครื่องราชบรรณาการมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานคร ในปีจุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ.๒๓๙๘) เจ้าสองพี่น้องก็ได้อยู่พรรษาในเมืองไต่ก่อน ครั้นนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากรุณาโปรดตั้งเจ้านานพรหมผู้เป็นพี่ ให้เป็นเจ้าพระยามหาอุปราชหอน้ำ โปรดตั้งเจ้าสุยะผู้เป็นน้องให้เป็นพระยาราชวงศา เจ้าองค์พี่น้องครั้นว่าเสร็จราชการแล้วก็พาเจ้านายไพร่ไทยแขกเมืองทูลลาขึ้นมาเมือง เจ้าสองพี่น้องขึ้นมาถึงเมืองน่านเข้าเวียงในวันพฤหัสบดี อยู่มาถึงจุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๙๘) เดือน ๑๒ เจ้าพระยาน่านชื่อ มงคลวรายศ ท่านก็พาเอาเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทย เสด็จลงไปเฝ้าพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครนั้น เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้าจึงมีพระมหากรุณาโปรดตั้งเลื่อนยศเจ้าเมืองน่านนั้นให้เป็นเจ้านันทวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนั้นทูลมหาราชวงศาธิบดีเจ้านครเมืองน่านแล้วก็พระราชทานเครื่องยศ คือ ทรงประพาสและกระโจมหัวคำ ท่านแก้ว ๕ ชั้น และเศวตฉัตรขาว ๗ ใบ และดาบเครื่องทอง ๒ เล่ม ทวนเขี้ยวทองฝักเขี้ยว ๔ เล่ม ปืนชนิดดี ๒ กระบอก กระโถนทอง ๑ ใบ คนโททอง ๑ ใบ พานหมากทอง ๑ เครื่องในทองทั้งมวล มีด้ามทอง ๑ เล่ม ลูกปัดที่ทอง ๒ แถว รูปม้าทอง ๑ ตัว ชันโตกเงิน ๑ ใบ เบ้ายาทอง ๑ ในปีจุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ.๒๓๙๘) เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ วันอาทิตย์ ภายหลังเจ้าชีวิตลงไปรับสัญญาบัตรเจ้าชีวิตนั้นเจ้าราชวงศ์ท่านได้ยกกำลังพลขึ้นเมืองเชียงแเชิงแล้วก็กวาดเอาครัวเมืองเชียงแเชิงลงมาเมืองน่าน

เจ้านันทวรฤทธิเดช สร้างวัดวาอารามพระพุทธศาสนาและพระไตรปิฎก บาลี นิบาต นิยายทั้งหลายไว้คำชูพระศาสนา ถึงจุลศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ.๒๓๙๙) เจ้ามหาชีวิตท่านก็มีบัญชาแก่ท้าวพระยาเสนาอามาตย์บ้านเมืองทั้งมวลให้สร้างหอคำและคุ้มแก้วนั้น เจ้านันทวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนั้นทูลมหาราชวงศาเจ้าพระมหาชีวิต ท่านได้เสวยราชสมบัติในพระนครเมืองน่านก็อยู่เย็นเป็นสุขเป็นที่เรื่องลือปรากฏแผ่ไปทั่วด้วยเดชานุภาพแห่งท่านทั่วนาๆ ประเทศ ผู้ร้ายขโมยก็ไม่ปรากฏได้ ท่านได้เป็นเจ้าเสวยราชสมบัติแล้วก็ตามตั้งพระยาหลวงจำแสนราชาไชยอภัยนัทรปัญญาวิสุทธิมงคลปฐมอัครมหาเสนาธิบดีให้เป็นต้นสนามและตั้งพระยาทั้ง ๔ ทั้ง ๘ แสนหลวง แสนน้อยรวมมี ๓๒ พร้อมหอสนามหลวง

ตั้งสุรลัยการ คนใช้ คนเฝ้าทั้งหลายบ้านเมืองเป็นที่ครึกครื้นยิ่งนัก ท่านยังได้มีความเห็นซึ่งพระพุทธบาทศาสนาที่ซำรดหุดโหมม เป็นที่ควรต่อการซ่อมสร้างท่านก็ได้มีพระราชศรัทธาอยากสร้างเขียนซึ่งรธรรมเทศนา คือ บาลีและนิบาตนิยาย นิยายทั้งหลายไว้คำชูพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองไปในภายภาคหน้า ครั้นมีความเห็นดังนี้แล้วในเมื่อปฐมต้นเริ่มแรกนั้นท่านได้สร้างพระวิหารช้างค้ำ หลังจากนั้นท่านก็ได้สร้างวิหารวัดกู่ครั้งที่ ๒ หลังจากนั้นท่านก็ได้สร้างวิหารวัดมิ่งเมืองเป็นครั้งที่ ๓ หลังจากนั้นท่านก็ได้สร้างวิหารวัดนาฟ้างเป็นครั้งที่ ๔ หลังจากนั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าชิงแครงเป็นครั้งที่ ๕ หลังจากนั้นท่านก็ได้สร้างวิหารวัดฝั่เหลียงและพระเจ้าจอมทองเมืองปงเป็นครั้งที่ ๖ หลังจากนั้นก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าหนองบัวเมืองไชยพรมเป็นครั้งที่ ๗ หลังจากนั้นได้สร้างวิหารวัด

ดอนไชยเมืองศรีสะเกษเป็นครั้งที่ ๘ จากนั้นท่านได้สร้างวิหารหลวงภูมินทร์เป็นครั้งที่ ๙ จากนั้นท่านได้สร้างพระธาตุเจ้าพญาญเป็นครั้งที่ ๑๐ จากนั้นท่านได้สร้างพระธาตุเจ้าจองซื้อเมืองเชิงเป็นครั้งที่ ๑๑ จากนั้นท่านได้สร้างพระธาตุอุตุมเมืองอินทร์เป็นครั้งที่ ๑๒ จากนั้นท่านได้สร้างพระธาตุเจ้าสบแวนเมืองเชียงคำเป็นครั้งที่ ๑๓ จากนั้นท่านสร้างพระธาตุเจ้าเป้งสัด เมืองปัวเป็นครั้งที่ ๑๔ จากนั้นท่านได้สร้างหอพระธรรมที่คุ้มแก้วทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นครั้งที่ ๑๕ จากนั้นท่านได้สร้างพระวิหารวัดม่วงใต้เป็นครั้งที่ ๑๖ จากนั้นท่านได้สร้างวิหารวัดสวนตาลและอุโบสถเป็นครั้งที่ ๑๗ จากนั้นท่านได้สร้างพระวิหารดอยเขาแก้วและวิหารดินดอยเขาแก้วและนำเอาฉัตรและเกี้ยวขึ้นไว้บนยอดพระธาตุเจ้าเขาแก้วเป็นครั้งที่ ๑๘ จากนั้นท่านได้สร้างวิหารวัดมณฑิเตอร์เป็นครั้งที่ ๑๙ จากนั้นท่านได้สร้างวิหารวัดพันต้น เป็นครั้งที่ ๒๐ จากนั้นท่านได้นำเอาฉัตรและเกี้ยวขึ้นใส่บนยอดพระธาตุเจ้าแช่แห้งเป็นครั้งที่ ๒๑ จากนั้นท่านได้สร้างวิหารวัดหัวช่องและสร้างอุโบสถวัดช้างค้ำเป็นครั้งที่ ๒๒

อีกประการหนึ่งด้วยรศธรรมเทศนานั้นท่านก็ได้สร้างติดตามกันมาตั้งแต่แรกนั้น ในเมื่อจุลศักราชได้ ๑๒๑๗ (พ.ศ.๒๓๙๗) ท่านได้เบิกของราชสมบัติออกจ้างสร้างธรรมทั้งหลายมีดังต่อไปนี้

อภิธัมมาสังคณิกัมภีร์ มี ๑๑ ผูก	วิภังคคัมภีร์ มี ๑๘ ผูก	ธาตุกถาคัมภีร์ มี ๖ ผูก
ปุคคัลบัญญัติคัมภีร์ มี ๖ ผูก	กถาวัตถุคัมภีร์ มี ๗ ผูก	ยมกคัมภีร์ มี ๙ ผูก
มหาปัฏฐานคัมภีร์ มี ๘ ผูก	ปราชิกกัณฐคัมภีร์ มี ๒๐ ผูก	ปาจิตตีย์คัมภีร์ มี ๑๑ ผูก
มหาวัคคคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก	จุลวัคคคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก	ปริวารคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก
ทีฆนิกายคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก	มัชฌิมนิกายคัมภีร์ มี ๑๒ ผูก	อังคุตตรนิกายคัมภีร์ มี ๑๓ ผูก
สังยุตตรนิกายคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก	ขุททกนิกายคัมภีร์ มี ๑๗ ผูก	ปาหะมัตตัมมี ๑๐ ผูก
ปาหะมัต ๒ มี ๑๒ ผูก	ปาหะมัตถา ๓ มี ๑๒ ผูก	ปาหะมัต ๔ มี ๑๒ ผูก
ปาหะมัต ๕ มี ๑๒ ผูก	ปาหะมัต ๖ มี ๘ ผูก	ปาหะมัต ๗ มี ๗ ผูก
ปาหะมัต ๘ มี ๙ ผูก	ปาหะมัต ๙ มี ๙ ผูก	เตมียะคัมภีร์ มี ๓ ผูก
ชนกคัมภีร์ มี ๒ ผูก	สุวัณณสามคัมภีร์ มี ๒ ผูก	เนมิราชคัมภีร์ มี ๒ ผูก
มโหสถคัมภีร์ มี ๙ ผูก	ภูริทัตคัมภีร์ มี ๕ ผูก	นารทะคัมภีร์ มี ๓ ผูก
วิธูรคัมภีร์ มี ๕ ผูก	จันทกุมารคัมภีร์ มี ๒ ผูก	ปัญจนินาตคัมภีร์ ๑ มีมัต ๔
ปัญจนินาตมัต ๕	ปัญจนินาตมัต ๖	ปัญจนินาตมัต ๙
เอกทัสสะนินาตมัต ๑๑	เตรัสสะนินาตมัต ๑๓	ติงสะนินาตมัต ๓๐
จัตตารัสสะนินาตมัต ๔๐	ปัญญาสนินาตมัต ๕๐	สัตตนิบาตมัต ๗๐
อสีตินินาตมัต ๘๐	เวสสันดรจริยาปิฎกคัมภีร์ ๑๕ ผูก	สทานามมัต มี ๑๓ ผูก
วตังคูลี ๑ ผูก	โลกบัญญัติ ๑ ผูก	สทาวิมะลา ๑ ผูก อานิสงส์
ประทีป ๑ ผูก	จันทสุริยา ๑ ผูก	มหาพุทธคุณ ๑ ผูก
สังจธรรม ๑ ผูก	จุฬนันทัน ๑ ผูก	ธัมมสุโข ๑ ผูก
สิริสา ๑ ผูก	ทัสสะชาติ ๑ ผูก	คิลิมานันทะ ๑ ผูก
สมุทโฆษ ๑ ผูก	มุลลตันไตรมัต มี ๕ ผูก	สินหาทะคัมภีร์ มี ๒ ผูก
ชนสันระคัมภีร์ มี ๓ ผูก	ยอตไตรปิฎก ๑ ผูก	โอวาทานุสาสนี ๑ ผูก
เทวทุกกคัมภีร์ มี ๕ ผูก	สิงคาลสูตรคัมภีร์ มี ๙ ผูก	ปริวารคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก
นามตะสิคคัมภีร์ มี ๗ ผูก	มหาวงศ์หลวงคัมภีร์ มี ๑๓ ผูก	สีสชาดก ๑ ผูก

มูลกัมมัญฐาน ๑ ผูก	ธรรมจักร ๑ ผูก	อภิธัมมาจอง ๑ ผูก
แปดหมื่นสี่พันชั้น ๑ ผูก	รัตนสูตร ๑ ผูก	โวหารยาณี ๒ ผูก
ธรรมชัคคะ ๑ ผูก	มูลนิพพานสูตร ๑ ผูก	ศัพทสมัมตคัมภีร์ มี ๑๒ ผูก
สกละวัตถุคัมภีร์ มี ๕ ผูก	ติลลิกขณะคัมภีร์ มี ๕ ผูก	มังคลปัญหา คัมภีร์ มี ๖ ผูก
กัณฑเวตตรณีกัมภีร์ มี ๗ ผูก	ไตรปิฎกทั้ง ๖ คัมภีร์ มี ๖ ผูก	วิณณะพราหมณ์คัมภีร์มี ๕ ผูก
จันทรคารคัมภีร์ มี ๖ ผูก	สามัญผละคัมภีร์ มี ๕ ผูก	โลกะโกคัมภีร์ มี ๕ ผูก
เจ้าเลียบโลกคัมภีร์ มี ๙ ผูก	อรณวตคัมภีร์ มี ๙ ผูก	พระภิกษาภิธัมมาคัมภีร์ มี ๙ ผูก
ศัพทมนตาปาสาธิกะคัมภีร์ ๑๖ ผูก	สุวัณณะโมกษะคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก	สังฆะผัดคัมภีร์ มี ๒ ผูก
พุทธโฆษะเถระคัมภีร์ มี ๕ ผูก	กับ ๑ มี ๑๒ ผูก	อัญญิกะมัคคะ ๑ ผูก
คิลิมานันทะ ๑ ผูก	ทสชาติ ๑ ผูก	

รวมทั้งหมดมี ๘๐ กับ ได้ถวายปัจจัยบูชาธรรมที่พระสงฆ์ทั้งหลายได้เขียนให้ทั้งสิ้น ๑๙,๔๐๐ เงินทอิก ถึงปัจจุลศักราชได้ ๑๒๒๒ (พ.ศ.๒๔๐๒) เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ท่านก็ได้ให้มหาชาติ ยะวงศ์และเสนาอำมาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายสร้างมหายานที่ท้องช่วงสนามหลวง สร้างเป็นจัตุรมุข ๔ ด้านมุงด้วยผ้าขาวและ เตรียมเครื่องถวายทานทั้งหลายพร้อมแล้วท่านก็ได้กระทำการฉลองถวายทาน ธรรม ตั้งแต่วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ไปจนตลอดถึง เดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำจึงเป็นที่สำเร็จบริบูรณ์ รวม ท่านได้ตั้งกัมมัฏฐานฟังธรรมและให้ทานมี ๔๒๓ กัณฑ์ เจ้านันทวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันตไชยนั้นบุรุษ รมหาราชวงศาธิบดีเจ้ามหาชีวิตนครเมื่อนาน ท่านได้สร้างธรรมและถวายทานฉลองฟังธรรมในครั้ง นั้นเป็นปฐมต้นแรกก่อน

ถึงปัจจุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ.๒๔๐๓) ท่านได้เบิกของราชสมบัติออกจับจ่ายสร้างธรรมเทศนา ต่อไปอีกครั้งดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

กัจจายนเถระคัมภีร์ มี ๑๒ ผูก	เอกะนิบาตอังคตตระนิกายคัมภีร์ มี ๒ ผูก
อัญญิกาเอกะนิบาตคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก	นาฏฐะอภิธัมมาคัมภีร์ มี ๑๕ ผูก
ปรมัตถะวิภูติคัมภีร์ มี ๑๒ ผูก	โวหารธาตุวิภังคะคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก
นีสัยอังคตตระนิกายคัมภีร์ มี ๙ ผูก	มธุรส กับ ๑ มี ๖
ผูกปัญญาสะชาติคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก	โบราณะสังคหะคัมภีร์ มี ๑๔ ผูก
รูปะสิทธิคัมภีร์ มี ๑๓ ผูก	วินัยสังคหะคัมภีร์ มี ๑๒ ผูก
ห้ำสัชชาติคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก	วิสุทธิมรรค มัด ๓ คัมภีร์ มี ๘ ผูก
วินัยธัมมจักรคัมภีร์ มี ๘ ผูก	ฎีกาสังคหะคัมภีร์ มี ๑๖ ผูก
สุตตโสสมคัมภีร์ มี ๘ ผูก	สุทธนคัมภีร์ มี ๒ ผูก
สีลขันธะวัคคัทธินิกายคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก	มูลฎีกาสูตคัมภีร์ มี ๓ ผูก
วิเทวันทกุมารชาดก ๑ ผูก	โลกะนัยคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก
ทุกคตะสูตรคัมภีร์ มี ๙ ผูก	ธาตุวิภังคะคัมภีร์ มี ๑๑ ผูก
อุเทนราชคัมภีร์ มี ๙ ผูก	มหาวัคคคัมภีร์ มี ๙ ผูก
ฎีกาปรมัตถะนีสัยคัมภีร์ มี ๑๓ ผูก	เจ็ดคัมภีร์กับ ๑ มี ๗ ผูก
วิสตโหวาทคัมภีร์ มี ๗ ผูก	สามัญผละคัมภีร์ มี ๙ ผูก
สิงหนภรณ์คัมภีร์ มี ๑๐ ผูก	พรหมชาละสูตรคัมภีร์ มี ๑๒ ผูก

พุทธวังสะคัมภีร์ มี ๗ ผูก

ฎีกา ๑ ผูก

ไตรภูมิคัมภีร์ มี ๘ ผูก

จุฬารังคะพุทธคุณ ๑๐ ดวง คัมภีร์ มี ๑๐ ผูก อุปคตคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก

มังคละปัญหาคัมภีร์ มี ๘ ผูก

โลกะวิทูคัมภีร์ มี ๔ ผูก

โควินท์ ๑ ผูก

มธุรวาสินีคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก

บาลีโยชนาคัมภีร์ มี ๑๕ ผูก

ลายงูคัมภีร์ มี ๗ ผูก

รัมมะเทียนกับ ๑ มี ๓ ผูก

สุธนคัมภีร์ มี ๙ ผูก

ฎีกามาลย์ คัมภีร์ มี ๑๒ ผูก

อ้อมล้อมต่อมคัมภีร์ มี ๒ ผูก

นิสัยพุทธมนต์คัมภีร์ มี ๒ ผูก

นะระชีวะคัมภีร์ มี ๔ ผูก

สุพรหมโมกษะคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก

ปถมะกัปป ๑ ผูก

กำพร้าจวทองคัมภีร์ มี ๔ ผูก

อานิสงส์ปริวาส ๑ ผูก

ปุณณะนาคะ ๑ ผูก

นรนัดติหาระคัมภีร์ มี ๕ ผูก

ฎีกานะโมคัมภีร์ มี ๓ ผูก

ช้างโงะคัมภีร์ มี ๔ ผูก

ยะสนระราคัมภีร์ มี ๗ ผูก

บัวหอมคัมภีร์ มี ๕ ผูก

สิรินันทะคัมภีร์ มี ๓ ผูก

โพธิปักขิยะธรรมคัมภีร์ มี ๔ ผูก

ทศคตะกุมารคัมภีร์ มี ๑ ผูก

ฎีกาธัมมจักร ๑ ผูก

สาระทะมานะวะ ๑ ผูก

สติปฏิฐานคัมภีร์ มี ๔ ผูก

สุวัณณะหอยสังข์คัมภีร์ มี ๖ ผูก

เจตนะนาถาคัมภีร์ มี ๔ ผูก

ปะระภาวะคัมภีร์ มี ๒ ผูก

ยะสนระวา ๑ ผูก

พุทธนิทานคัมภีร์ มี ๔ ผูก

สะธัมโมปัญญาณะคัมภีร์ มี ๘ ผูก

สิงคาลสูตรคัมภีร์ มี ๔ ผูก

อุปัคตคัมภีร์ มี ๑๐ ผูก

พละสังขยาคัมภีร์ มี ๙ ผูก

สรูปัสสะบารมีคัมภีร์ มี ๖ ผูก

โสทรธัสสะ ๑ ผูก

เอตะทัคคคัมภีร์ มี ๑๓ ผูก

โวหารวินัยทั้ง ๕ กับ มี ๕ ผูก

สุวัณณะเมฆคัมภีร์ มี ๕ ผูก

วุดโตไทยกับ ๑ มี ๔ ผูก

กุสสราชคัมภีร์ มี ๒ ผูก

มังคละเกฬาคัมภีร์ มี ๘ ผูก

สิรินันทะคัมภีร์ มี ๓ ผูก

มุลธัมมจักรคัมภีร์ มี ๕ ผูก

ชมพูปะติคัมภีร์ มี ๘ ผูก

อุบาทว์สันติคัมภีร์ มี ๒ ผูก

พุทธมนต์ ๑ ผูก

ปัญหาราชสูตร ๑ ผูก

อานิสงส์ธัมมะสวณะ ๑ ผูก

จันทะกีนนรี ๑ ผูก

เสฏฐีทั้ง ๕ คัมภีร์ มี ๕ ผูก

พุทธเสนะกะคัมภีร์ มี ๔ ผูก

ธัมมหายาทคัมภีร์ มี ๓ ผูก

โลกะจักขุคัมภีร์ มี ๕ ผูก

หมาลยคัมภีร์ มี ๒ ผูก

สุนทะสุกกะพีคัมภีร์ มี ๔ ผูก

อานิสงส์ ๑ ผูก

จักขาวุธคัมภีร์ ๑ สิหนาทะคัมภีร์ ๑ มี ๒ ผูก

ศรีมหาเมธาคัมภีร์ มี ๕ ผูก

อานิสงส์คำสอน ๑ ผูก

เวสสันตระณกเค้าคัมภีร์ มี ๒ ผูก

สุพภาโภชนาคัมภีร์ มี ๒ ผูก

ฎีกามหาสมัยคัมภีร์ มี ๔ ผูก

อรินทร์ ๑ ผูก พก ๑ ผูก

มุลสิกขาคัมภีร์ มี ๒ ผูก

ปฐมภาณวาร ๑ ผูก	อุณห์สสะวิไชย ๑ ผูก
เตปทุมกุมาร คัมภีร์ มี ๔ ผูก	ปัญญาพละคัมภีร์ มี ๒ ผูก
ศัพทปฏิบัติสังขาโย ๑ ผูก	ธรรมชัคคะ ๑ ผูก
ฎีกามาลา ๑ ผูก	สติปัญฐานคัมภีร์ มี ๔ ผูก
ฎีกาพุทธาคัมภีร์ มี ๕ ผูก	อุสสาปารสคัมภีร์ ๑ มัดต้นมี ๘ ผูก
อุสสาปารสมัดปลายมี ๗ ผูก	มธุรสคัมภีร์ มี ๒ ผูก จันทะสุริยา ๑ ผูก

ท่านสร้างตั้งแต่ปีจุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๓) รวมเป็นคัมภีร์มี ๗๒ คัมภีร์ นับเป็นผูกมี ๔๕๕ ผูกนับเข้ากันรวมทั้งหมดมี ๕๓๒ ผูก ถึงจุลศักราช ๑๒๒๔ (พ.ศ. ๒๔๐๔) เดือน ๑๑ ท่านก็มีบัญชาป่าวประกาศให้เจ้านายท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายสร้างมหายานพหุหลังใหญ่ทำเป็นจตุรมุข ๔ ด้านมี ๕ ยอดที่ท้องช่วงสนามหลวง สร้างเครื่องถวายทวยทั้งหลายพร้อมแล้ว ถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ วันศุกร์ ท่านก็ได้พาเจ้านายท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายกระทำพุทธาภิเษกถวายเป็นบุญใหญ่ ปรากฏถึงวันเดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำจึงเป็นที่สำเร็จบริบูรณ์ ในครั้งนี้ท่านบูชาภัณฑ์เทศน์เป็นของท่านนั้นมี ๑๘๙ ภัณฑ์ ภัณฑ์ไหนมีวัตถุห้อยแขวนกันทีละ ๕ บาท ดอกฟุ้งแผนสนหามี ๓๒ ผูก พระสงฆ์เจ้าซึ่งมารับถวายทานในครั้งที่ ๒ นี้ทั่วจังหวัดนครเมื่อนานทั้งหมด

ถึงจุลศักราช ๑๒๒๕ (พ.ศ. ๒๔๐๕) นั้นท่านก็ได้กระทำเบิกของพระราชทรัพย์ออกจ้างสร้างเขียนธรรมเทศนาต่อไปอีกครั้งดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

มหาเวศนบัพไหเหล้ากับ ๑ มี ๑๓ ผูก มาลัย ๒ ผูก	อานิสงส์ ๑ ผูก รวม ๑๖ ผูก
มหาเวศนบัพกำแพงชั้นในกับ ๑ รวม ๑๖ ผูก	มหาเวศนบัพเมืองสองกับ ๑ รวม ๑๖ ผูก
มหาเวศนบัพพระยอดสร้อยกับ ๑ มี ๑๖ ผูก	มหาเวศนบัพพุกล่า กับ ๑ รวม ๑๖ ผูก
มหาเวศนบัพพระหินฟูกกับ ๑ รวม ๑๖ ผูก	จำปาสดันคัมภีร์ มี ๑๔ ผูก
อภัยราชคัมภีร์ มี ๘ ผูก	กัมมวาจา ๔ ผูก
พุทธาภิเษก ๓ ผูก	คามณีจันทร ๕ ผูก
ทุกกนิบาตร ๑๐ ผูก	อนาคตวงศ์ ๓ ผูก
สัวิชัยยนต์หงส์ ๑๐ ผูก	ธรรมจักรโทณ ๑ ผูก
วิมานวัตถุ ๗ ผูก	ภะวิรัตติ ๔ ผูก
วินัยคัมภีระ ๙ ผูก	ตำนานพระบาทพระธาตุ ๑๑ ผูก ศัพทปาทะ ๕ ผูก
มูลฤกษ์ ๒ ผูก	บัวลม ๔ ผูก
จัดตูกกนิบาตอังคตตระนิกาย ๑๓ ผูก มีรินทะปัญหา ๑๕ ผูก	บาลีธัมมปาทะ ๑๔ ผูก
จำปาสดันมัด ๓ มี ๑๓ ผูก	ยะสนธะรา ๗ ผูก
วัดตั้งคุลี ๑ ผูก	จุฬธัมมปาละ มี ๗ ผูก
วิสุทธิมรรคมัค ๒ มี ๑๑ ผูก	วิสุทธิมรรคมัดต้น ๘ ผูก
ทะเลาะ ๑ ผูก	วิสุทธิมรรคมัด ๓ มี ๑๓ ผูก
นาคิตตสูตร ๑ ผูก	ทีโสทะตะ ๑ ผูก
รัฐะทีปณี ๔ ผูก	อนุโลกะสาสะนา ๑ ผูก
พุทธาภิเษก ๒ ผูก	ปากนินกะนิบาต ๕ ผูก
อภิธัมมาสังคินี ๑๑ ผูก	ติลักขณะยอธรรมปาทะ ๕ ผูก
	ปิฎกจริยา ๑ ผูก
	พระเวส ๑๓ ผูก
	บาลีพระเวส ๙ ผูก
	ปาทะ ๑๔ ผูก

บาลีหะนะสังยุตตะนิกาย ๑๒ ผูก บาลีมหาวรรค ๙ ผูก
 บาลีอัฐมทุกกะนิบาตอังคตตระนิกาย ๑๕ ผูก บาลีอัฐมหารวรรคสังยุตตะนิกาย ๑๒ ผูก
 บาลีอัฐมปุณณะอังคตตระนิกาย ๑๔ ผูก บาลีอรรถกถาปันนะสมัชฌิมนิกาย ๑๒ ผูก
 บาลีจัตตาฬิสะนิบาต ๔ ผูก บาลีปัญญาสะนิบาต ๓ ผูก บาลีสังฆนินบาต ๑ ผูก
 จามเทวี ๕ ผูก วรรณคดีวันทะ ๖ ผูก มังคลทีปนี ๑๓ ผูก
 วิตวะณีกัมมหารวรรค ๙ ผูก เมตไตรสูตร ๓ ผูก อรพพิมพ์ ๒ ผูก
 ศัพทมหาวรรค ๑๔ ผูก บาลีนาถอรรถกถาภิธัมมา ๑๕ ผูก ตีกกนิบาต ๑๕ ผูก
 ปิฎก ๔ ผูก พุทธาภิเชก ๓ ผูก โสทัตตเปกขณะสูตร สุตตสังคหะ ๓ ผูก
 มัตตะสูตร ๑ ผูก อะสิวิสูตร ๑ ผูก สุวัณณะโลมา ๑ ผูก
 กำพาร้อยชด ๑ ผูก สักกระวะดาน ๗ ผูก เมตไตรวงศ์ ๖ ผูก
 ปิฎกหนองควาย ๘ ผูก พระเวสธมบัตอนคว่าง ๑๖ ผูก แปรหมื่นสี่พันชั้น ๑ ผูก
 พุทธนิทาน ๑ ผูก หัสสวัตถุ ๘ ผูก ปณมะมูละมูลา ๕ ผูก
 สิญไชยราช ๑๗ ผูก วิมานวัตถุ ๙ ผูก ยัสสะตติ ๑๑ ผูก
 วิสาข ๘ ผูก นันทะเสน ๖ ผูก พระเวสธมบวงกต ๑๖ ผูก
 เตสกุณา ๗ ผูก โลหนะชีวหา ๑๔ ผูก สุธน ๙ ผูก
 โคนะสูตร ๑๔ ผูก สุนันทะโวหารวมิกสูตร ๔ ผูก อะละวัคกะยักซ์ ๒ ผูก
 ฎีกาพาหุง ๑ ผูก อภิธัมมาจอง ๑๐ ผูก พุทธาภิเชกบาร์มี ๓ ผูก
 เปตวัตถุ ๑๘ ผูก ครุธัม ๑๒ ผูก สังฆนินบาต ๓ ผูก
 โสทันตะกั ๖ ผูก ปัญญาสะนิบาต ๑๒ ผูก ทักขิณะวิมังคะสูตร ๑ ผูก
 อังคตตระนิกาย ๑๓ ผูก สุตตะสังคหะโกกะวิห ๑ ผูก วิสาละสูตร ๒ ผูก
 จุฬมณีสกโขพัทธีรา ๒ ผูก มูลฎีกาสุตตสุญญสูตรกาฬิชาตุ ๓ ผูก
 เสือตายเสือนอนโลกะวัตถุ ๒ ผูก ขานะวตติปัญญกิริยาสุปปินะสามเณร ๓ ผูก
 โมคคัลลานะเถรนิพพาน ๑ ผูก ศรีสุทโธนะ ๕ ผูก สารีบุตรนิพพาน ๑ ผูก
 ทัพพมัลลุตตเถรนิพพาน ๑ ผูก อโสกกราชนิพพาน ๑ ผูก มหาอนันตนิพพาน ๑ ผูก
 ภยวินาสอุบาทว์สันติ ๓ ผูก นิสัยโบราณะฎีกา ๑๓ ผูก นิสัยหาโมจะนะ ๗ ผูก
 คิลิมานันทะครองวิปัสสนา ๓ ผูก มูลกัมมัฏฐาน ๒ ผูก ราชูลสูตร ๑ ผูก
 อัมมทายาไชยปรากฏการ ๓ ผูก ราชากิเชกเจ้าชาลิกัณหา ๑ ผูก กัสสปะเถร ๑ ผูก
 อานิสงส์ผิตาย ๑ ผูก พุทธนิพพาน ๑ ผูก กวางคัมภีร์ธาตุราช ๙ ผูก
 กะปณะ ๖ ผูก พระแก้วพระจันทร์หัวล้านเปื้อนเห็ดเข้ากัน ๓๖ ผูก
 กัมมวาจา ๔ ผูก โยกัปปะโก ๕ ผูก ปทุมกุมาร ๑ ผูก
 สัพพปณณปตสังคหะ ๕ ผูก สัพพสูตรมนต์ทั้ง ๕ มี ๗ ผูก โวหารปธานสูตร ๙ ผูก
 โบราณะสังคหะ ๑๐ ผูก อัมมเวทิตั้งบาลี ๒ ผูก เทวทันตะสูตร ๘ ผูก
 วิสตีนิบาล ๘ ผูก มหาวัคคินิทาน ๘ ผูก หัสสวัตถุ ๘ ผูก
 ปารายณวัคคัตตัตถินดา ๖ ผูก ทันตะกั ๘ ผูก มัชฌิมปณณาสะ ๗ ผูก
 โลกะวินัย ๑๕ ผูก มหาปธานะสูตร ๑๑ ผูก บาลีสักกะนิบาต ๗ ผูก
 สัพพะสูตรสังคหะ ๑๕ ผูก โยชนะสธัมโมหะวินาทะนี ๑๖ ผูก มธุสวาสิณี ๑๐ ผูก

มหาวงศ์หลวง ๒๑ ผูก	พระเวสณบับวงศา ๑๖ ผูก	อภิธัมมาสังคหะ ๕ ผูก
รัฐวินิตะสูตร ๑๐ ผูก	จักรวาลทีปณี ๑๐ ผูก	ทุกกะสิกขาวิनिจฉัย ๓ ผูก
กฐินวินิจฉัย ๑ ผูก	ศัพทคัมภีร์ ๑ ผูก	มหานิพพาน ๑๐ ผูก
นิสสัยภิกขาสติปัฏฐาน ๑๔ ผูก	เอตทัคคะอังกุตตระนิกาย ๑๑ ผูก	นิสสัยจตุกะนิบาต ๑๕ ผูก
สุตโสม ๖ ผูก	สติยะสังคี ๙ ผูก	นิยาธัมโม ๗ ผูก
เปตะวัตถุ ๑๗ ผูก	ศัพทชุททกสิกขา ๕ ผูก	นิสสัยมหาปัฏฐาน ๔ ผูก
นิสสัยคัทธนาปัฏฐาน ๔ ผูก	ศัพทอภิธัมมาสังคหะ ๙ ผูก	ศัพทนีปณณปาตหะสังคหะ ๑๑ ผูก
นิสสัยวินัยวินิจฉัย ๑๓ ผูก	โพรานะ ๘ ผูก	อสีตนิบาต ๖ ผูก
สุนันทะอสังขย ๕ ผูก	ปัญญาสะนิบาต ๓ ผูก	ทีฆะนิกายโทน ๑ ผูก
สัฏฐินิบาต ๓ ผูก	ตำนานระแวก ๑ ผูก	ปาติโมกข์คฤหัสถ์ ๑ ผูก
มินิจฉัย ๑๒ ผูก	มหาวัค ๙ ผูก	วิมานวัตถุ ๖ ผูก
สุทธาโกชา ๒ ผูก	กุณณาละ ๕ ผูก	สุดตะสังคหะ ๑๓ ผูก
ภิกขานิบาต ๑๕ ผูก	อัฐธูริปณณาสะ ๑๑ ผูก	ภิกขาอภิธัมมา ๙ ผูก
สหยตะนะวัค สังกยุตตนิกาย ๑๘ ผูก	ศัพทสมันตะ ๑๒ ผูก	สมณะเสฏฐีอมิตตพันธ ๑๑ ผูก
นิสสัยปุราปัฏฐาน ๑๔ ผูก	สุดตสังคหะ ๑๐ ผูก	สาระสังคหะ ๑๔ ผูก
ศัพทอภิธัมมาสังคหะ ๙ ผูก	โยชนะอภิธัมมาสังคหะ ๘ ผูก	สามัญญผละสูตร ๗ ผูก
บาลีอัฐกถาขันธะวัคสังยุตตนิกาย ๔ ผูก	บาลีอัฐกถามหาวัคสังยุตตนิกาย ๘ ผูก	
บาลีกัจจายะนาถะสนธิ ๑ ผูก	บาลีกัจจายะนาถะสมาส ๖ ผูก	
บาลีกัจจายะนาถะตถะการกะ ๑ ผูก	บาลีกัจจายะยาถะตะธิต ๓ ผูก	
บาลีนารายาถะวังสะ ๑ ผูก	ศรีมหาเมยา ๖ ผูก	วิสุทธีมัค ๑๕ ผูก
นิทานวัคสังยุตตนิกาย ๑๒ ผูก	สุรวินิสัยคัมภีระ ๙ ผูก	เสฏฐีทั้ง ๕ มี ๕ ผูก
มังคลสูตร ๑๒ ผูก	มหานิพพานสูตร ๑๓ ผูก	หาลิสาชาติ ๑๐ ผูก
รัฐวินิตะสูตร ๙ ผูก	เปกขณะสูตร ๑ ผูก	ชินราชชาฎะ ๑ ผูก
โสหันทะกั ๖ ผูก	วิสุทธีมัค ๑๓ ผูก	มธุรส ๑๐ ผูก
ปรมัตถวิภูสี ๑๒ ผูก	วินิจฉัยจุฬวัค ๑๒ ผูก	อติตะพุทธวังสะ ๑๕ ผูก
มณีปทีป ๑๖ ผูก	พุทธนิพพาน ๑๕ ผูก	ภิกขานิบาต ๑๖ ผูก
มธุรสวาหิณี ๑๑ ผูก	ภิกขานิบาต ๑๕ ผูก	ทสชาติ ๑๓ ผูก
นิสสัยสมันตะปาสาธิกะ ๑๔ ผูก	ศัพทสมันตสังฆาทีเสส ๑๐ ผูก	จริยาปิฎก ๒๐ ผูก
พุทธวงค์ ๙ ผูก	มูลกัมมฏฐาน ๒ ผูก	อักขระมโน ๑ ผูก
วินัยรอม ๑๑ ผูก	อุทาหรณ์สัททาทั้ง ๘ มี ๘ ผูก	บาลีสมนัต ๑๘ ผูก
โยชนาสัททา ๑๙ ผูก	บาลีพระสังค์ ๑ ผูก	นิสสัยหาลิสาชาติมัต ๒ มี ๑๐ ผูก
นิสสัยหาลิสาชาติมัต ๓ มี ๑๐ ผูก	นิสสัยหาลิสาชาติมัต ๔ มี ๑๐ ผูก	นิสสัยหาลิสาชาติมัต ๕ มี ๑๐ ผูก
นิสสัยมัชฌิมนิกายมัตตัน ๑๔ ผูก	นิสสัยมัชฌิมนิกายมัต ๒ มี ๑๐ ผูก	นิสสัยวุตโตไทยบาลี ๑๓ ผูก
นิสสัยไทยพุทฺธยวังสมาธิ ๑๓ ผูก	นิสสัยสูตรมนต์ไชย ๑๒ ผูก	นิสสัยธัมมปาตมะมัต ๑๑ มี ๑๐ ผูก
นิสสัยมธุรสขมพู ๑๕ ผูก	นิสสัยสัลลวัคทีฆนิกาย ๑๗ ผูก	นิสสัยพิมพาเถรี ๗ ผูก
ศัพทปถมะ ๒๒ ผูก	ศัพทสมันตปาสาธิกะมัตตัน ๙ ผูก	ศัพทสมันตปาสาธิกะมัต ๗ มี ๘ ผูก

สัตตตะนิบาต ๑๐ ผู้ก อุลลชธาตุ ๖ ผู้ก ตำนานพระยาเจือง ๑๑ ผู้ก
 ศัพทอักษรกะฎฐี ๓ ผู้ก ศัพทสุโพธาลังกา ๒ ผู้ก นิสัยสังขสังเขป ๘ ผู้ก
 นิสัยสัททเภทจินตา ๑๓ ผู้ก

ท่านสร้างตั้งแต่จุลศักราช ๑๒๒๕ (พ.ศ.๒๔๐๕) ตราบถึงจุลศักราช ๑๒๓๒ (พ.ศ.๒๔๑๒) นานได้ ๘ ปี รวมท่านได้สร้างธรรมครั้งนี้ นับเป็นคัมภีร์มี ๑๘๙ คัมภีร์ นับเป็นผู้กมี ๑๒๕๑ ผู้ก ใน ศักราชนี้เดือน ๑๑ ข้างแรม ท่านได้มีบัญชาปาฐะประกาศให้หน่อขัตติยะวงศ์เสนาอำมาตย์ไพร่ไทย ทั้งหลายให้สร้างมหามณฑปหลังใหญ่สูง ๘ วา ทำเป็นทรงจตุรมุข ๔ ด้าน มุงด้วยผ้าขาวที่ห้อง สนามหลวงและสร้างเครื่องถวายทานทั้งหลายพร้อมแล้วถึงวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ท่านก็ได้ตั้งกระทำ พุทธาภิเษกฉลองฟังธรรมกระทำบุญให้ท่านตั้งแต่วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ไปจนตลอดถึงวันเดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ จึงเป็นที่บริบูรณ์ เป็นมหาทานใหญ่นับเป็นกัณฑ์ที่ท่านได้กระทำบูชาในครั้งนี้นับรวม ๓๑๖ กัณฑ์วัตถุห้อยแขวนกัณฑ์ไหนละ ๒ แถบรูปเย็บ เจ้ามหาอุปราชบูชาเป็นทรัพย์ของท่าน ๕๐ กัณฑ์ เจ้าราชวงศ์บูชาเป็นกัณฑ์ของตนเอง ๑๐ กัณฑ์ เจ้าสุริยบูชา ๕ กัณฑ์ เจ้าราชบุตร ๕ กัณฑ์ นอกนั้น ศรัทธาเจ้านายท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ก็บูชาคนละกัณฑ์สองกัณฑ์ พระสงฆ์เจ้าทั้งหลายซึ่งท่าน นิมนต์มารับทานในสมัยนั้นมี ๓๘๙ พระองค์ ท่านได้เบิกข้าวใส่บาตรถวายทานในครั้งนี้อย่างข้าวสาร ไป ๘๗๐,๐๐๐ ได้เบิกเป็นข้าวพันก้อนหมดไป ๒๗,๕๐๐ ทำขนมหมดไป ๑๐๐,๐๐๐ รวมทั้งเลี้ยง พระสงฆ์เจ้าเมืองแพร่หมดข้าวสารไป ๑,๐๓๗,๐๐๐ การถวายทานครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๓

ถึงปีจุลศักราชได้ ๑๒๓๖ (พ.ศ.๒๔๑๖) เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำท่านได้เบิกเอาของราชสมบัติ ออกจ้างสร้างเขียนธรรมดังจะกล่าวต่อไป

พุทธาสนสติกัมมัฏฐาน ๕ ผู้ก	เสฐฐีเบื้องหม้อ ๑ ผู้ก	โอวาทาภิหารณะ ๑ ผู้ก
ฎีกามูลปนนามัชฌิมนิยาย ๑๐ ผู้ก	ธัมมรังสี ๑ ผู้ก	ทะเลสาบสงส์คำ ๑ ผู้ก กุศล
นิสัยธรรมาฎะณคันทิ ๑ ผู้ก	โวหารภยวินาส ๖ ผู้ก	โวหารทิพนนต์ ๓ ผู้ก
โสจันตะกุมาร ๕ ผู้ก	โวหารปาทะมัต ๙ มี ๑๓ ผู้ก	อัครคัมภีร์ธัม ๙ ผู้ก
ครุสาสติ ๑ ผู้ก	กะยะวิระติ ๑ ผู้ก	ทูลลภา ๑ ผู้ก
บาลีจตุกนิบาตอังคตตรนิยาย ๗ ผู้ก	สะนิบาต ๘ ผู้ก	จันทพานิช ๑ ผู้ก
จุฬวิบาก ๑ ผู้ก	โมคคัลลกันนิพพาน ๑ ผู้ก	โพชนงค์ทั้ง ๗ มี ๒ ผู้ก
ราหูโลวาทะสูตร ๑ ผู้ก	ทุกกกุมาร ๓ ผู้ก	บาลีมหาปิฎฐานมัต ๒ มี ๑๑ ผู้ก
มหาเวสธบับพร้าวพันลำ ๑๕ ผู้ก	มหาเวสธบับฟ้าท้วง ๑๕ ผู้ก	
มหาเวสธบับข้อมือเหล็ก ๑๖ ผู้ก	ยะมะกะ มัต ๒ มี ๑๐ ผู้ก	

ท่านสร้างในจุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ.๒๔๑๖) ถึงตรงนี้ก่อน

อีกประการหนึ่งด้วยพระมหาวิหารหลวงภูมินทราชาที่กลางเวียงนครน่านที่ท่านได้ก่อแรกตั้ง ต้นสร้างมาตั้งแต่จุลศักราชได้๑๒๒๙ (พ.ศ.๒๔๐๙) เดือน ๖ ขึ้น ๑ ค่ำ วันศุกร์ไทย สร้างตั้งต้นแต่นั้น มานานได้ ๘ ปี มาถึงปีจุลศักราชได้ ๑๒๓๖ (พ.ศ.๒๔๑๖) ก็เป็นที่สำเร็จ ในปีเดียวกันนั้นเดือน ๑๒ ท่านก็ได้มีบัญชาปาฐะประกาศแต่หน่อขัตติยะวงศ์ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ไพร่บ้านคนเมืองทั่วจังหวัด น่านทั้งมวลให้ตกแต่งสร้างเครื่องถวายทานทั้งหลายพร้อมทุกประการ ส่วนหัวเมืองต่างประเทศ ทั้งหลายคือเมืองนคร ลำพูน เชียงใหม่ พะเยา เชียงราย เมืองหลวงพระบาง นั้นท่านก็ได้ให้นำเอา หนังสือไปบอกบุญกุศลทุกหัวเมืองนั้น ครั้นถึงเดือน ๕ ท่านให้สร้างมหามณฑปหลังใหญ่ทำเป็น

จักรมุข ๔ ด้าน มุงด้วยผ้าขาวที่ห้องช่วงสนามหลวงเหมือนแต่ก่อนนั้น ครั้นถึง ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๑ ค่ำ ท่านก็กระทำพุทธานิเชกครองธรรมกระทำบุญถวายทานฟังธรรมตั้งแต่นั้นไปจนถึงเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ให้เป็นที่บริบูรณ์ห้องหนึ่งก่อน ตั้งแต่วัน ๙ ค่ำ ถึงวัน ๑๒ ค่ำ ฟังฝนแสนห่า และถึงวัน ๑๓ ค่ำ วัน ๑๔ ค่ำ หัวเมืองและหน้าบ้านทั้งหลายก็แห่เอาเครื่องถวายทานและบั้งไฟเข้าไปกระทำการเวียนรอบวัดภูมิวันทร์ คือ ตั้งฉลองวัดหลวงภูมิวันทร์ หัวเมืองทั้งหลายและหน้าบ้านทั้งมวล ครั้นแห่รอบวัดแล้วก็แห่เอาพระกุศลเข้าถวายองค์สมเด็จพระมหาชีวิตที่ตำหนักห้องช่วงสนามหลวงทุกคุ้มบ้าน และหัวเมืองนั้น ถึงวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ท่านก็กระทำพุทธานิเชกครองวัดหลวงภูมิวันทร์นั้น ถึงเดือน ๖ แรม ๑ ค่ำก็ได้กระทำการอุทิศกรวดน้ำถวายทานเสร็จแล้ว คุ้มบ้านและหัวเมืองทั้งหลายก็แห่เอาบั้งไฟไปเจาะที่ตีนดอยภูเพียงแซ่แห่ง ใช้เวลาในการเจาะบั้งไฟถึง ๓ วันจึงจะเจาะหมด พระองค์สมเด็จพระมหาชีวิตท่านถวายธรรมและฉลองวัดหลวงภูมิวันทราชาในครั้งนี้เป็นมหาสมัยกาลบุญอันใหญ่ ท่านทำบุญฉลองในครั้งนี้นับเป็นคัมภีร์ ๕๔ คัมภีร์ นับเป็นผูกมี ๑๐๓๖ ผูก รวมพระสงฆ์ทั้งหลายที่ได้นิมนต์มารับถวายทานในครั้งนี้เป็นจำนวน ๕๓๗ รูป สามเณรนอกเมืองมี ๔๗ รูป ส่วนสามเณรในเมืองนั้นนับจำนวนไม่ได้ รวมการถวายทานได้เบิกข้าวฉางหลวงออกเลี้ยงหัวเมืองให้ทานในครั้งนั้นหมดข้าวสาร สองโกฏีสี่ล้านแปดแสนหนึ่งหมื่นสี่พันห้าร้อย พรึกหมดไปสามแสนหนึ่งหมื่นสี่พันห้าหมื่นไปหกหมื่นสี่พันห้าร้อย ปูนหมดไปห้าหมื่น ปลา ร้าหมดไปสามหมื่น ไข่ปลาบึกหมดไปหกหมื่น ปลาแห้งหมดไปสามแสนห้าหมื่นหนึ่งพัน หมากแขวนหมดไปสามหมื่น ขิงหมดไปสองหมื่นสี่พัน หอมหมดไปสองหมื่น เมียงหมดไปสามแสนสี่หมื่น หมากหมดไปหกพันห้าร้อย พลูหมดไปสามแสนแปดหมื่น ดินประสิ้วหมดไปหกแสนห้าหมื่น เหล็กขางหมกไปสี่หมื่น ดินประสิ้วแจกภายในหมดไปหนึ่งแสน มาดหมดไปสามหมื่น ค่าดินประสิ้วรวมแล้วหมดไป เจ็ดแสนห้าหมื่น เงินแถบ เงินเบี้ย ซึ่งท่านได้ประทานให้กับกลุ่มแห่บั้งไฟและห่อผ้า ของเครื่องทานทั้งหลายรวม ๔๘๕ แถบ รวมเป็นเบี้ย ๓๔๐๐ ปี รวมสิ่งของทั้งหมดท่านได้สร้างพระวิหารหลวงภูมิวันทร์นั้นเหล็กหมดไปสามหมื่น ทองหกพันหนึ่งร้อย แก้วหมดสามแสนสามหมื่นสองพัน ทองคำเปลวหมดไปห้าหมื่นสี่พันเจ็ดร้อยใบ รักหมดไปสามสิบห้า ไหกับอีกสิบหกกระบอก หางหมดไปยี่สิบแปดห่อ น้ำมันผสมสหายหมดไปยี่สิบไห น้ำอ้อยหมดหกแสนห้าหมื่น ปูนหมดไปสี่ล้านสามแสนสี่หมื่น จ้างช่างไม้เลื่อยไม้หมดไป ห้าซ่ง เงินแถบหมดไปสามร้อยแถบ พระองค์สมเด็จพระมหาชีวิตสร้างวัดและสร้างธรรมแล้วฉลองทานในครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๔

ถึงจุลศักราช ๑๒๓๗ (พ.ศ.๒๔๑๗) ท่านได้เบิกเอาของราชสมบัติออกจ้างสร้างธรรมต่อไปอีก ครั้งดังจะกล่าวต่อไปนี้

พระเวสณบัปกาลคอด ๑๖ ผูก	พระเวสณบัปหลายหิน ๑๖ ผูก	พระเวสณบัปพระรอม ๑๕ ผูก
สาธินราชมูลกิตติกา ๒ ผูก	อรรถสังขารโลก ๑ ผูก	เทวดาถามปัญหา ๑ ผูก
วาราสีราขย ๑ ผูก	สรุปวินัยคัมภีร์ระฎฐะทีปนี ๙ ผูก	มโหสถ ๑๓ ผูก
อานิสงส์สัพพะทาน ๕ ผูก	โสหัสสนี ๕ ผูก บาลีอัฐฐาปิยจะ	อังคตตระนิกาย ๑๔ ผูก
พระเวสณบัปสิงหะรส ๑๖ ผูก	โวหารอังคตตระนิกาย ๘ ผูก	บาลีมหาปิฎฐาน ๑๑ ผูก
สัพพะबारมี ๑๒ ผูก	ศัพทปาติโมกข์ ๙ ผูก	บาลีจุฬารัตนัตถ ๑๑ ผูก
บาลียะมะกะมัตถคัน ๑๓ ผูก	บาลีธาคูกา ๕ ผูก	โสณนทชาดก ๑๑ ผูก
มุตาทเวดา ๑ ผูก	ทุสสกุมารวิไชยสูตร ๑ ผูก	อานิสงส์บอกไฟ ๑ ผูก
บาลีอัฐฐมหาวคัสสยุตตนิกาย ๘ ผูก	พระเวสณบัปป่าเหียงแรงฟือ ๑๖ ผูก	

พระเวสณบับป่าไผ่แจ้เรียวแดง ๑๖ ผูก	พระเวสณบับแพ้นแก้ว ๑๖ ผูก	
พระเวสณบับแผ่นดินไหว ๑๖ ผูก	พระเวสณบับมังธา ๑๖ ผูก	
พระเวสณบับเชียงทอง ๑๖ ผูก	พระเวสณบับมุกมุ่นทรายมูน ๑๖ ผูก	
พระเวสณบับน่านเก่า ๑๖ ผูก	มิลินทปัญหา ๑๖ ผูก	สมุทรโฆษ ๘ ผูก
โวหารอภิมมา ๙ ผูก	เวทมูลคันถี ๔ ผูก	สุวัณณะเห็นคำ ๗ ผูก
ปัญจจุ ๑ ผูก	บารมีพ้อคำแก้ว ๑ ผูก	เทวาทาถามปัญหา ๑ ผูก
ศัพทปาจิตติย ๑๐ ผูก	ศัพทจุฬวัค ๑๗ ผูก	ศัพทปริวาร ๙ ผูก
จุฬวิภังคะ ๙ ผูก	มหานิพพานหลวง ๑๐ ผูก	ติโลกะทีป ๕ ผูก
โสทะกัณิ ๑ ผูก	ปิฎก ๔ ผูก	พุทธาภิเษก ๕ ผูก

ท่านสร้างตั้งแต่จุลศักราช ๑๒๓๗ (พ.ศ.๒๔๑๗) จนถึงปีจุลศักราช ๑๒๔๑ (พ.ศ.๒๔๒๑) รวมเป็นกัปมี ๓๔ กัป รวมเป็นผูกมี ๔๓๒ ผูก รวมเงินค่าท่านได้ถวายพระสงฆ์ในการเขียนธรรมครั้งนี้หมดไป ๖๔๕ สลึง คิดเป็นเงินแถบมี ๑๘๒ แถบ ๓ สลึง ในปีจุลศักราช ๑๒๔๑ (พ.ศ.๒๔๒๑) เดือน ๑๒ ท่านได้มีบัญชาให้ปาวประกาศแก่น้อมมหาชัฎยวงศ์เสนาอามาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายสร้างมหายานพหลัใหญ่ในห้องช่วงสนามหลวงสร้างเป็นจัตุรมุข ๔ ด้าน มิ่งด้วยผ้าขาวและเตรียมเครื่องถวายทานทั้งหลายพร้อมแล้ว ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ท่านก็กระทำพุทธาภิเษกฉลองฟังธรรมกระทำบุญถวายทานตั้งแต่นั้นวันนั้นไปจนถึงเดือน ๑๒ ลง ๑ ค่ำ จึงเป็นที่สำเร็จบริบูรณ์ ท่านเลื่องถวายธรรมในครั้งนี้เกิดแผ่นดินไหวในวัน เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำนั้น แผ่นดินไหวมาจากทางเหนือก่อน ท่านทำการถวายทานในครั้งนี้เป็นการทำบุญใหญ่แล้วรวมเป็นครั้งที่ ๕

ถึงปีจุลศักราช ๑๒๔๒ (พ.ศ.๒๔๒๒) ท่านก็ได้เบิกของราชสมบัติออกจ้างสร้างเขียนธรรมต่อไปอีกครั้งดังจะได้กล่าวต่อไปนี้ คือ

ปิฎกจรียา ๑๐ ผูก	พระเวสณบับเมืองหนาน ๑๖ ผูก	สังฆะวัณณะ ๕ ผูก
อภิมมาโจท ๖ ผูก	พระเวสณบับเชียงแสน ๑๖ ผูก	พุทธบารมี ๕ ผูก
คามะธัม ๑ ผูก	บาลีวิภังคะอังคตตระนิกาย ๑๓ ผูก	บาลีธาตูกถาปกรณ์ ๔ ผูก
บาลีวิภังคะปะกรณ์ ๑๗ ผูก	บาลีปุคคัลลัญญัตติ ๖ ผูก	
โลกะสัทธาสาวิหารตำนานพระยาธัม ๒ ผูก		ชะวะนะหังสะชาต ๑ ผูก
กัปินะ ๑ ผูก	ช้างฉัททันต์ ๑ ผูก	สะวัณฐะกุมาร ๔ ผูก
ศัพทัตถิต ๓ กัป	ศัพทสมาส ๓ กัป	ศัพทการะกะ ๓ กัป รวม ๓ กัปนี้มี ๑๗ ผูก
สังฆธม ๔ ผูก	สุวัณณะเห็นคำ ๑ ผูก	สาลากะวิริชาสูตร ๑ ผูก
พระเวสทังแก้ววิงวร ๑๖ ผูก	มังคละทีปกับ ๑ ผูก	วินัยทั้ง ๕ ๑ กัป
เจ็ดคัมภีร์ ๑ กัป	สีกะถารอม ๑ กัป	ปัญหาพระยาปัสเสนทิ ๑ ผูก
ขันธะทั้ง ๕ มี ๑ ผูก	บาลีอัฐมมหาวิคสังยุตตนิคาย ๘ ผูก	พุทธาภิเษก ฉบับ ๑ มี ๕ ผูก
ปิฎกทั้ง ๖ มี ๖ ผูก	มหาวิบาก ๔ ผูก	มูลละมูลลี ๒ ผูก
สมุทรโฆษ ๘ ผูก	อานิสงส์ข้าวขาวเม็ด ๑ ผูก	ญะอุญญาตัพพะสูตร ๑ ผูก
สาระทะมานะวะ ๑ ผูก	บาลีสังคิณิปกรณ์ ๑๐ ผูก	บาลีกถาวัตรูปกรณ์ ๗ ผูก
บาลีสะทาทั้ง ๘ มี ๘ ผูก	รัฐะบารมี ๒ ผูก	บาลียะมะกะ ๘ ผูก
ปิฎกทั้ง ๓ มี ๓ ผูก	อานิสงส์ปิฎก ๑ ผูก	ปุคคัลลัญญัตติ ๖ ผูก

พุทธบารมี ๔ ผูก	แปดหมื่นสี่พันชั้นธ ๑ ผูก	กถาวัตถุ ๖ ผูก
ศัพทการะ ๒ ผูก	บารมี ๑ ผูก	อุบาทว์สันติ ๑ ผูก
สังยุตตะ ๖ ผูก	จุฬาริก ๕ ผูก	ปณิธาน ๑ ผูก
วินัยทั้ง ๕ มี ๕ ผูก	มหาวิบาก ๑ ผูก	อังคุตตรนิกาย ๕ ผูก
ทีฆะนิกาย ๗ ผูก	สังยุตตะนิกาย ๑๑ ผูก	สุวัณณะหังสคำ ๖ ผูก
บาลีสัททาทั้ง ๘ มี ๔ ผูก	สุวัณณะขางคำ ๓ ผูก	สาระทะมานะวะ ๑ ผูก
นะอญญาตัพพะสูตร ๑ ผูก	สะเพาโหน ๑ ผูก	อัญญาปาละ ๑ ผูก
จุฬวิบาก ๑ ผูก	สัพพะสอน ๑ ผูก	สุวัณณะเห็นคำ ๑ ผูก
สูตรมนต์ทั้ง ๕ มี ๑ ผูก	สะทาวิมลา ๒ ผูก	ธัมมะสอน ๑ ผูก
ทิสสะปัญหา ๑ ผูก	ปัญหาพระยาปัสเสนทิ ๑ ผูก	อานิสงส์ข้าวขาวเม็ด ๑ ผูก
มหามูลนิพพาน ๑ ผูก	สีลกถา ๑ ผูก	พระเวสธบับมั่งทรา ๑๖ ผูก
พระเวสธบับมุกม่นทรายมุน ๑๖ ผูก	พระเวสธบับป่าซาง ๑๖ ผูก	พุทธานิเชก ๒ ผูก
กถาวัตถุ ๕ ผูก	เตมียะ ๔ ผูก	เชนิก ๕ ผูก
มโหสถ ๑๓ ผูก	สุวัณณะสาม ๔ ผูก	เนมิราช ๔ ผูก
มหาปฏฐาน ๑๗ ผูก	ศัพทอะชยาต ๔ ผูก	จันทะกุมาร ๔ ผูก
วิภังคะ ๑๐ ผูก	พุทธานิพพาน ๑๒ ผูก	ศัพทอุณณาต ๗ ผูก
สังสาระวัฏสูตร ๑๑ ผูก	พระเวสธมับกำแพงพันชั้น ๑๖ ผูก	จันทสมุทรมี ๓ ผูก
อสิริสูตร วิชานะสูตร ๒ ผูก	กัมมวาจา ๔ ผูก	ยอตไตรปิฎก ๑ ผูก
จุฬาริก ๑๔ ผูก	อานิสงส์บอกไฟ ๑ ผูก	มหาวิบาก ๔ ผูก
อานิสงกองไชย ๑ ผูก	อานิสงส์ข้าวพันก้อน ๑ ผูก	อานิสงส์พระเจ้า ๑ ผูก
มามะศัพทจุฬาริก ๑๔ ผูก	โคนันทะ ๑ ผูก	เสฏฐีทั้ง ๕ มี ๕ ผูก
สาลากะวีริชา ๑ ผูก	บารมีพ้อคำแก้ว ๑ ผูก	สมุทรมโฆษ ๒ ผูก
สรุพวินัยคัมภีระอัญญาปัทม ๙ ผูก	มโหสถ ๑๓ ผูก	มาลัยไผ่โลก ๑ ผูก
โสทิสสนี ๕ ผูก	สัพพะบารมี ๑๒ ผูก	อานิสงส์สัพพะทาน ๕ ผูก
		ศัพทปาติโมกข์ ๙ ผูก

ท่านสร้างตั้งแต่จุลศักราชได้ ๑๒๔๒ (พ.ศ.๒๔๒๒) มาถึงจุลศักราช ๑๒๔๕ (พ.ศ.๒๔๒๕) นับเป็นกัปมี ๖๑ กัป นับเป็นผูกมี ๒๗๑ ผูก รวมเงินค่าถวายพระสงฆ์ในการสร้างเขียนธรรมหมดไป ๕๖ แถบ ครั้นบริบูรณ์แล้วในปีจุลศักราช ๑๒๔๕ (พ.ศ.๒๔๒๕) ท่านก็ได้สร้างหอพระธรรมหลังหนึ่ง ทำเป็นมณฑปมุงด้วยแผ่นหินประดับด้วยแก้วและहारรักติดทองคำ ผากระดานภายในวาดรูปพระบาท เจ้านั่งแท่นอย่างวิจิตรบรรจง ให้ติงามก่อกำแพงรอบแล้วก่อรูปกุ่มกัณฑ์ ๒ ตัว ไหลดอกหนึ่งไห รูปสิงโต ๒ ตัว ตั้งเหนือกำแพงทางทิศตะวันออก ครั้นสำเร็จแล้ว เดือน ๑๒ ท่านก็ได้มีบัญชาป่าวประกาศแก่ พระกุศลถึงแก่ขัตติยวงศ์และเสนาอามาตย์ ไพรไทยทั้งหลายสร้างเครื่องถวายทานทั้งหลายและสร้าง มหามณฑปหลังใหญ่ที่ห้องช่วงสนามหลวง มุงด้วยผ้าขาวทำเป็นจัตุรมุข ๔ ด้าน ครั้นถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ท่านก็พาเจ้านายท้าวพระยาเสนาอามาตย์ไพรไทยทั้งหลายแห่หน้าเอาพระธรรมเจ้าลงสู่หอ มณฑปหลวงที่ห้องช่วงสนามหลวงแล้วก็ ประโคมด้วยดนตรีเป็นมหรสพนั้น ถึงวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ก็ตั้งทำการฉลองทำพุทธานิเชกฟังธรรมไปตราบถึงวันเดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ จึงเป็นที่บริบูรณ์แล้ว

ท่านก็ได้นิมนต์เอาพระธรรมเจ้าขึ้นสู่หอนมทปหลวงสร้างให้มั่นคง ท่านฉลองทานธรรมและฉลองหอพระธรรมเจ้าในครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๖

อยู่มาถึงเดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำ วันอาทิตย์ จุลศักราชได้ ๑๒๔๖ (พ.ศ.๒๔๒๖) ท่านก็ได้ให้ท่านข้างพลายหนึ่งตัว ขี้ผึ้งหนึ่งหมื่น หัวเหล็กบ่อเมืองสาเก้าน้ำพันแก่พระมหาครูบาเจ้าไชยลังกา วัดหลวงไชยสถานกลางเวียงพะเยาในวันนั้น ในปีเดียวกันนั้นท่านได้ทำการเบิกของราชสมบัติออกจ้างสร้างเขียนธรรมต่อไปอีกครั้งดังจะได้กล่าวต่อไปนี้ คือ

ปิฎกทั้ง ๓ มี ๔ ผูก	อานิสงส์วิสุทธิมค ๑๐ ผูก	นิกายทั้ง ๕ ผูกต้น ผูกสี่ ผูกห้า รวมสามผูก
สุวณณะชมพู ๑๒ ผูก	พุทธานิเชก ๔ ผูก	เมตรไทยสูตร ๔ ผูก
มหาสมัยสูตร ๑ ผูก	พระเวสธบับหิงแก้ว ๑๖ ผูก	พระเวสธบับท่าแป้น ๑๖ ผูก
พระเวสธบับวิวร ๑๖ ผูก	พระเวสธบับข้าพ้าน ๑๖ ผูก	พระเวสธบับจริยา ๑๖ ผูก
พระเวสธบับปากี ๑๖ ผูก	พระเวสธบับป่าซาง ๑๖ ผูก	พระเวสธบับมังธา ๑๖ ผูก
พระเวสธบับเต้านั่งรุ่ง ๑๖ ผูก	พระเวสธบับแท่นแก้ว ๑๖ ผูก	
พระเวสธบับมุกม่นทรายมูน ๑๖ ผูก	สุวณณะชมพู ๑๒ ผูก	แต่งเขียว ๔ ผูก
เจ็ดคัมภีร์ ๗ ผูก	สุวรรณชีวหา ๔ ผูก	นาระทะ ๓ ผูก
		เสฏฐีทั้ง ๕ มี ๕ ผูก

ท่านสร้างตั้งแต่จุลศักราช ๑๒๔๖ (พ.ศ.๒๔๒๖) มาจนถึงปีจุลศักราช ๑๒๔๘ (๒๔๒๘) นับเป็นกัปมี ๒๔ กัป นับเป็นผูกมี ๒๐๒ ผูก ในปีเดียวกันนั้นท่านก็ได้ทำการบูรณะอุโบสถวัดช้างค้ำ ด้วยก็เป็นทีสำเร็จบริบูรณ์ อยู่มาถึงเดือน ๑๒ ท่านก็ได้มีบัญชาให้ปาวประกาศกำหนดชัตติยะวงศ์ เสนาอามาตย์และประชาชนทั้งหลายให้สร้างมหายมณทปหลังใหญ่ที่ท้องช่วงสนามหลวงและเครื่องถวายนานทั้งหลายเหมือนกับครั้งก่อนๆ ครั้นถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ ท่านก็ได้นิมนต์เอาพระธรรมเจ้าลงหอนมทปที่ช่วงสนามหลวงแล้วท่านก็กระทำอบรมสมโภชด้วยดนตรีเป็นมหรสพ ถึงวัน ๘ ค่ำ ท่านก็กระทำการตั้งฉลองฟังธรรมตราบถึงวัน ๑๔ ค่ำ ในวัน ๑๕ ค่ำ นั้นท่านก็กระทำการพุทธานิเชกฉลองพระอุโบสถวัดช้างค้ำ และฟังพุทธานิเชก ๖ ผูก ถึงวันเดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ ก็เป็นที่สำเร็จบริบูรณ์ ท่านฉลองถวายธรรมและฉลองพระอุโบสถในครั้งนี้เป็นมหาบุญใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ท่านถวายท่านครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๗ ท่านสร้างธรรมในครั้งนี้รวมเป็นกัปมี ๓๘ กัป นับเป็นผูกมี ๒๔๙ ผูก เจ้าอนันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันตไชยนั้นทบุรมหาราชวงศาธิบดีเจ้าพระมหาชีวิตเจ้านครเมืองน่าน ครั้งเมื่อท่านได้เป็นเจ้ารับสัญญาบัตรแต่ต้นนั้น เริ่มแรกเดิมที่ท่านได้เป็นเจ้าพระพิไชยราชา มาก่อนแล้วก็ได้เป็นเจ้าพระยารัตนหัวเมืองแก้วเป็นครั้งที่ ๒ ไม่นานท่านก็ได้เป็นพระยาบุรริรัตน แล้วก็ได้มาเป็นเจ้าพระยามงคลวรยศเจ้าพระยาหลวงน่าน อยู่มาไม่นานท่านก็ได้เป็นเจ้าอนันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันตไชยนั้นทบุรมหาราชวงศาธิบดี เจ้าพระมหาชีวิตเจ้านครเมืองน่านเป็นครั้งที่ ๕ คราเมื่อท่านได้เสวยราชสมบัติเป็นเจ้าพระยาน่านนั้นอายุท่านได้ ๔๙ ปี เมื่อท่านได้เป็นเจ้าพระมหาชีวิตนั้นท่านมีอายุ ๕๐ ปี ท่านได้เสวยราชสมบัติแล้ว พระพุทธศาสนาและบ้านเมืองทั้งมวลก็มีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งใหญ่มากกว่าแต่ก่อน

ภรรยาของท่านคนที่ ๑ ชื่อว่าแม่เจ้าสุนันทา มีลูกเป็นบุตรชาย ๔ คน หญิง ๒ คน บุตรชายคนที่ ๑ ชื่อเจ้านานมหาพรหมคนนี้ได้เป็นเจ้าพระยามหาอุปราชหอน้า ไม่นานมากท่านก็ถึงแก่อสัญกรรมไป บุตรชายคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าสุยะ คนนี้ได้เป็นเจ้าพระยาราชวงศ์ ไม่นานเท่าไรท่านก็ได้เป็นเจ้ามหาอุปราชหอน้าแทนพี่ที่เสียไป ต่อจากนั้นท่านก็ได้เป็นเจ้าเมืองเสวยเมืองแทนพ่อของตน

บุตรชายคนที่ ๓ ชื่อ เจ้าสารคนนี้ได้เป็นเจ้าสุริยวงศา ไม่นานเท่าไรก็ได้เป็นเจ้าราชวงศ์และก็ได้เป็นเจ้ามหาอุปราชหอน้ำแล้วก็ถึงแก่กรรมไป บุตรชายคนที่ ๔ ชื่อ เจ้าบุญรังสี คนนี้ได้เป็นเจ้าราชบุตรแล้วก็ถึงแก่กรรมไป บุตรหญิงคนที่ ๑ ชื่อ เจ้าหมอกแก้ว บุตรหญิงคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าคำทิพย์

ภรรยาของท่านคนที่ ๒ ชื่อ แม่เจ้าชอดแก้วมีราชบุตรหนึ่งคนชื่อเจ้าน้อยมหาพรหมคนนี้ได้เป็นเจ้าราชบุตรแล้วก็ได้เป็นเจ้าราชวงศ์ ไม่นานเท่าไรก็ได้เป็นเจ้ามหาอุปราชหอน้ำ บุตรหญิงหนึ่งคน ชื่อ เจ้ายอดมโนรา

ภรรยาของท่านคนที่ ๓ ชื่อ แม่เจ้าคำปิว คนนี้ไม่มีบุตร

ภรรยาของท่านคนที่ ๔ ชื่อ แม่เจ้าบัวเขียว เป็นเชื้อเมืองแพร่ มีบุตรหญิง ๑ คนชื่อ นางปิว

ภรรยาของท่านคนที่ ๕ ชื่อ แม่เจ้าแวน มีบุตรชาย ๑ คน หญิง ๒ คน บุตรหญิงคนที่ ๑ ชื่อ เจ้าแก้วไหลมา บุตรหญิงคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าบุษบา บุตรชายคนเดียวชื่อ เจ้าห้อยบุญสวรรค์

ภรรยาของท่านคนที่ ๖ ชื่อ แม่เจ้าอรัมมรา คนนี้เป็นหลานแล้วท่านได้เอามาเป็นภรรยา มีบุตรชาย ๑ คนชื่อ เจ้าน้อยฟ้าร้อนเมืองอิน บุตรหญิง ๑ คน ชื่อ เจ้าขันคำ

ภรรยาของท่านคนที่ ๗ ชื่อ แม่เจ้าปาริกา เป็นเชื้อเมืองเชียงของมีราชบุตรชาย ๗ คน หญิง ๑ คน บุตรชายคนที่ ๑ ชื่อ เจ้าน้อยบัวรม คนนี้ได้เป็นเจ้าบุรีรัตน ไม่นานเท่าไรก็ได้ถึงแก่สญกรรมไป บุตรชายคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าน้อยบัวเรียว บุตรชายคนที่ ๓ ชื่อเจ้าพระหยั่งตาเขียว คนนี้ได้เป็นพระแล้วก็ตายด้วยการสั๊กหมึกไป บุตรชายคนที่ ๔ ชื่อเจ้าน้อยบัวรองบองฟ้าบุณวงศ์ คนนี้ได้เป็นเจ้ากรมนาแล้วก็ได้เป็นเจ้ากรมอัยการ บุตรชายคนที่ ๕ ชื่อ เจ้าน้อยหมอกมุงเมือง คนนี้ได้เป็นเจ้ากรมคลังที่ ๒ แล้วก็ได้ไปเป็นเจ้าแขวงเมืองเชียงลม บุตรชายคนที่ ๖ ชื่อเจ้านานรัตนเรืองรังสีคนนี้ได้เป็นเจ้ากรมทหารที่ ๒ บุตรชายคนที่ ๗ ชื่อ เจ้าน้อยสุทนต์ และบุตรหญิงคนเดียวชื่อ เจ้าคำเกี้ยว

ภรรยาของท่านคนที่ ๘ ชื่อแม่เจ้าสุคันธา มีบุตรชายหนึ่งคน หญิง ๓ คน บุตรหญิงคนที่ ๑ ชื่อเจ้าเกียงคำ บุตรหญิงคนที่ ๒ ชื่อ เจ้าเหมย บุตรหญิงคนที่ ๓ ชื่อ สาวะดี บุตรชายคนเดียวชื่อ เจ้าน้อยยอนุรศรีงสี คนนี้ได้เป็นเจ้ากรมป่าไม้

ภรรยาของท่านคนที่ ๙ ชื่อ แม่เจ้าแวน เป็นเชื้อสายลื้อ เมืองกุสาวะดีคนนี้มีลูก

ภรรยาของท่านคนที่ ๑๐ ชื่อนางแก้ว เป็นเชื้อเสนาเป็นหลานพระยาหลวงมนตรี มีบุตรชาย ๑ คน ชื่อเจ้านานมหาวงศ์ บุตรหญิง ๑ คนชื่อ นางป๊อก

ภรรยาของท่านคนที่ ๑๑ ชื่อ นางคำแพง บ้านนาพัง เป็นเชื้อไพร่ มีบุตรชาย ๑ คน หญิง ๑ คน บุตรชายชื่อเจ้าน้อยนนท์ บุตรหญิงชื่อนางบัวแฝง

ลูกของคนใช้คนหนึ่ง ชื่อเจ้านานมหาวงศ์ รวมราชบุตรชายทั้งหมดมี ๑๗ คน ๑๘ ทั้งลูกของคนใช้ และรวมราชบุตรหญิงทั้งหมด ๑๒ คน

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชกุลเชษฐมหันต์ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดีเจ้าพระมหาชีวิต ท่านเสวยราชสมบัตินานได้ ๓๙ ปี อายุได้ ๘๖ ปี ท่านก็ถึงแก่พิราลัยไป ในปีจุลศักราช ๑๒๕๓ (พ.ศ.๒๔๓๓) เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ วันศุกร์ไทย ครั้งนั้นเจ้ามหาอุปราชท่านก็ได้ให้เจ้านายผู้ใหญ่ผู้น้อยลงไปกราบทูลพระมหาษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครด้วยเจ้าพระมหาชีวิตถึงแก่พิราลัย

ถึงปีจุลศักราช ๑๒๕๔ (พ.ศ.๒๔๓๔) เจ้ามหาอุปราชหอน้ำเป็นประธานและพระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงใหญ่ที่ ๒ ในกรุงเทพมหานครและเจ้าราชวงศ์เสนาอามาตย์ก็ได้กะเกณฑ์ไพร่พลบ้านเมืองให้ตัดไม้มาสร้างพระเมรุ ในปีนั้น เจ้ามหาอุปราชเป็นต้น และเจ้าราชวงศ์ พระยาสุนทร

รักษ้ำหลวงใหญ่ ประจำเมืองและหน้อยมหาชัตติยะราชวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันและรวบรวบช่างไม้ทั้งหลาย สร้างมหาปราสาทพระเมรุหลวงหลังใหญ่ที่ช่วงดอนไชยด้านล่างวัดหัวเวียง ท่านได้ให้พระยาหลวงจำแสนราชา ใช้เป็นพนักงานจัดการควบคุมช่างไม้ทั้งหลายสร้างมหาปราสาทพระเมรุหลังใหญ่เป็นจัตุรมุขออกทั้ง ๔ ด้าน หลังคามุงยอดด้านบนประดับด้วยน้ำสีต่างๆ ใส่ทั้งยอดข้อฟ้าและบนยอดเศวตฉัตรดงามสะอาดตา แล้วก็สร้างศาลาบาตรล้อมรอบ ๔ ด้าน ติดกัน มุงด้วยคาหุ้มด้วยผ้าขาวอันบริสุทธิ์ ทำเป็นจัตุรมุข ๔ ด้าน มีประตูทั้ง ๔ แล้วก็ตกแต่งโคมไปไว้โดยรอบ

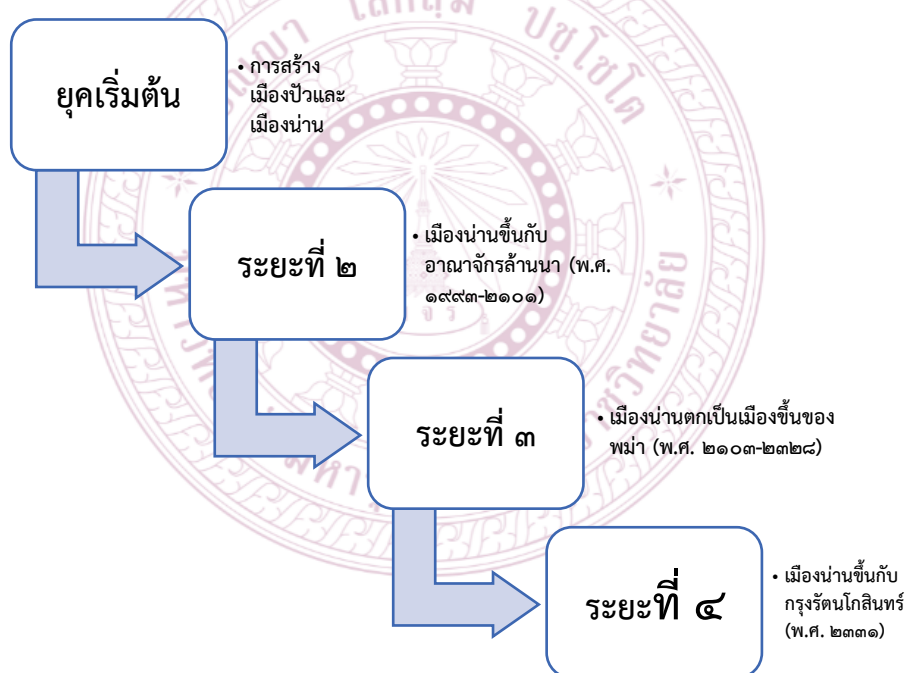
ถึงจุลศักราช ๑๒๕๕ (พ.ศ.๒๔๓๕) เดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ ก็ได้เชิญเอาพระบรมศพเจ้าพระมหาชีวิตเสด็จลงจากหอคำราชโอรสหลวงแล้วก็กระทำสงเสพด้วยดนตรี ตีกลองนันทเรีอันสะอาด ทำรูปเทวดาไปก่อนหน้าแห่เอาศพพระเจ้าฟ้าไปสู่ปราสาทพระเมรุหลวงในวันนั้น แล้วก็จัดให้มีการเล่นเป็นมหรสพอันใหญ่ ผู้คนประชาไพร่ให้สนุกในกระทำบุญให้ทานไปไม่ให้ขาด กรวดน้ำอุทิศส่วนบุญคือมีมหาบังสกุลเป็นต้น ถึงวันเดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ก็ได้พร้อมกันเชิญเอาพระบรมศพท่านไปถวายพระเพลิงไฟในวันนั้น ถึงวันเดือน ๘ แรม ๑ ค่ำ นั้น มีเจ้ามหาอุปราชาสวณณะฝ่ายหน้าหอคำเป็นต้นและเป็นคนเป็นเจ้าราชวงศ์เป็นประธานและหน้อยมหาชัตติยะราชวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันอัญเชิญเอาซึ่งพระมหาอัฐิเจ้าเสด็จลงจากพระเมรุแล้วก็ประโคมด้วยดนตรีแห่มาเข้ามาในเวียงให้สถิตอยู่ในพระมหาวิหารหลวงวัดช้างค้ำนั้น แล้วก็กระทำบังสกุลพระอัฐิทำบุญให้ทานอยู่ทีนั้น

ครั้นถึงวันเดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ เวลาขึ้น ๓ โมงก็พร้อมกันอัญเชิญเอาพระมหาอัฐิเจ้าเสด็จขึ้นสถิตอยู่ที่ภูในช่องพระธาตุเจ้าช้างค้ำที่ฝั่งทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ นั้น ในปีนั้นเดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ เจ้ามหาอุปราชาท่านก็ได้เสด็จลงไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมเฝ้ามหาภักษัตริย์เจ้าในกรุงเทพมหานครถวายเครื่องราชบรรณาการ ครานั้นพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระมหากรุณาโปรดเกล้าตั้งให้เจ้ามหาอุปราชาท่านผู้เป็นไอรสบุตรเจ้านันทวรฤทธิเดช นั้นให้เป็นเจ้านครเมืองน่านปรากฏทรงพระนามว่าเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชกุลเชษฐมหันต์ไชย่นันทบุรมหาราชวงศาธิบดีเจ้านครเมืองน่าน แล้วก็พระราชทานเครื่องยศคือ พานหมากทองคำ เครื่องในทองคำทั้งหมด กระโถนทองคำ ๑ ใบ คนโททองคำ ๑ ใบ พระมาลาหมวกจิกทองคำ ๑ ใบ เสื้อผ้าเครื่องครุฑทั้งหลาย ครั้นเสร็จราชกิจแล้วท่านก็กราบทูลลาพระมหาภักษัตริย์ขึ้นมาเมืองน่าน ถึงเดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ จุลศักราชได้ ๑๒๕๖ (พ.ศ.๒๔๓๖) ท่านก็เสด็จมาถึงเมืองน่าน อยู่มาถึงเดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ หน้อยชัตติยะราชวงศาเสนาอามาตย์ทั้งหลายก็พร้อมกันกระทำมูธาภิเษกสร่งท่านแล้วก็พร้อมกันเชิญท่านขึ้นสถิตอยู่หอคำแทนเจ้านันทวรฤทธิเดช ผู้เป็นพระราชบิดาแห่งท่านนั้น รวมเจ้านันทวรฤทธิเดช ถึงพิราลัยไปเรียกได้ว่า ๑๒ ชั่วราชวงศ์ นับรวมแต่เจ้าขุนฟองเป็นต้นมาได้ ๖๐ เจ้าผู้ครอง เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชกุลเชษฐมหันต์ไชย่นันทบุรมหาราชวงศาธิบดี ท่านได้เสวยราชสมบัติแล้วท่านก็มีตำแหน่ง ๖ ตำแหน่ง คือ ตำแหน่งมหาดไทย ตำแหน่งยุติธรรม ตำแหน่งทหาร ตำแหน่งวัง ตำแหน่งคลัง ตำแหน่งนา ๖ ตำแหน่งนี้เป็นเมืองประเทศราชขึ้นอีกกว่าเดิม เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าผู้ครองนครเมืองน่านเมื่อท่านได้เป็นเจ้าราชวงศ์อยู่นั้นเดือนปีนั้นจำไม่ได้ มีวันหนึ่งท่านก็ได้ทรงนิมิตฝันประการหนึ่งว่าท่านได้เห็นพระสุริยะอาทิตย์ปรากฏออกจากกลีบเมฆ ทางทิศตะวันออกแล้วมีรัศมีส่องสว่างไปทั่วโลกจักรวาล ครั้นอยู่มาไม่นานพระองค์สมเด็จพระเจ้านันทวรฤทธิเดช เจ้าพระมหาชีวิตผู้เป็นพระราชบิดาท่านนั้นมีพระมหากรุณาโปรดสั่งเหนือเกล้าเหนือหัวแห่งท่านว่าแต่นี้ไปใ้ในภายภาคหน้าให้เจ้าราชวงศ์ได้เป็นเจ้าพนักงานคอยซ่อมสร้างพระมหาธาตุเจ้าภูเพียงแช่

แห่งให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นยิ่งกว่าแต่ก่อน มีโปรดปรานนี้แล้วเมื่อนั้นเจ้าราชวงศ์ผู้ซื้อเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชท่านก็ได้รับเอาคำพระมหากรุณาของพระองค์สมเด็จพระมหาชีวิตทุกประการ

๔.๓ วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน

การศึกษาวิจัยการปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ในส่วนของเนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกพงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง มาประกอบในการวิเคราะห์เพื่อให้มีเนื้อหาที่มีความน่าเชื่อถือในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ ซึ่งได้ทำการวิเคราะห์พงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการวิเคราะห์พงศาวดารน่าน ประกอบเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์สามารถสรุปได้ตามแผนภาพ ดังนี้

แผนภาพ ๔.๑ แสดงองค์ความรู้เนื้อหาในคัมภีร์พงศาวดารน่าน

ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - พ.ศ. ๑๙๓๒)

ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาณูกา ได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง (เชื่อกันว่า คือ บริเวณริมฝั่ง ด้านใต้ของแม่น้ำย่างใกล้เทือกเขาตอยภูคาในเขตบ้านเลี้ยว หมู่ที่ ๗ ตำบลยม อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน) เพราะปรากฏร่องรอยชุมชนในภาพถ่ายทางอากาศลักษณะเป็นคูน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระญาณูกาได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม ๒ คน ไปสร้างเมืองใหม่ ทางตะวันออกฝั่งซ้ายของ

แม่น้ำโขงให้ขุนนุ่นผู้พี่ไปสร้าง เมืองจันทบุรี (เมืองหลวงพระบาง) ทางใต้ให้ขุนฟองผู้น้อง ลงมาสร้างเมืองวรรณคร หรือเมืองบัว^{๕๒}

จากการสำรวจศึกษาของหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดน่าน พบชุมชนโบราณอีก ๔ แห่งในพื้นที่ของอำเภอปัว คือ ชุมชนโบราณบ้านปัว และชุมชนโบราณบ้านสวนดอก ตำบลปัว ชุมชนโบราณบ้านศาลา ตำบลศิลาแลง และชุมชนโบราณบ้านดอยทุ่งกลาง ตำบลแงง ลักษณะทางกายภาพของชุมชนโบราณทั้ง ๔ แห่ง มีความใกล้เคียงกัน คือ เป็นคูน้ำ คันดิน รูปวงกลม มนหรือวงรี ขนาดไม่ใหญ่มากนัก มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๔๐๐-๖๐๐ เมตร ชุมชนโบราณทั้ง ๔ แห่งนี้ น่าจะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการตั้งเมืองวรรณครหรือเมืองพลัว(พั่วหรือปัว)ในอดีตได้เป็นอย่างดี^{๕๓}

ภายหลังขุนฟองถึงแก่พิราลัยแล้ว หลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ชี้ให้เห็นว่าเมืองปัวเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์เป็นกลุ่มเมืองกับเมืองแพร่ งาว พะเยา ลงไปถึงเมืองศรีสะเกษ สุโขทัย ซึ่งอาจมาจากสาเหตุของการถ่วงดุลอำนาจเพื่อรักษาอิสรภาพจากอำนาจของเมืองพะเยา โดยอาศัยความคุ้มครองของกรุงสุโขทัยในห้วงระหว่างรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑^{๕๔} ร่วมกับหัวเมืองอื่นในเขตอาณาจักรสุโขทัย ล่วงมาถึงปีพุทธศักราช ๑๙๐๒ พญาการเมือง ได้ย้ายลงมาสร้างเมืองใหม่ บริเวณที่ราบทางตอนล่างทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ล้อมพระธาตุแช่แห้งบนดอยภูเพียง ซึ่งพระองค์นำพระธาตุและพระพิมพ์จากสุโขทัยมาบรรจุไว้ก่อนเรียกว่า เวียงภูเพียงแช่แห้ง^{๕๕} (ปัจจุบันยังคงเหลือร่องรอยของคูน้ำคันดิน ซึ่งเป็นกำแพงและคูเมืองสองชั้น ในเขตบ้านหนองเต่า ตำบลม่วงตึ๊ด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน ขนาดยาวประมาณ ๕๐๐ เมตร กว้าง ๓๕๐ เมตร โดยมีพระธาตุแช่แห้งเป็นศูนย์กลางของเมือง ต่อมาเกิดความแห้งแล้งกันดารน้ำ พระญาณมุนี อโรรสพระญาณการเมือง จึงได้ย้ายเมืองมาทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน ในปี พ.ศ. ๑๙๑๑^{๕๖} ซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน และสำหรับความเป็นมาของการย้ายเมืองจากเวียงภูเพียงแช่แห้งไปยังฝั่งแม่น้ำน่านด้านตะวันตก มีความสอดคล้องกับแนวทางการศึกษาของ สรัสวดี อ๋องสกุล^{๕๗} ในหนังสือ พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด ซึ่งได้บันทึกไว้ว่า “น้ำแห้งเสียหาที่จักข้ามม้า จักกินบ่ได้ จึงจักหนีไปสร้างเวียงกวมบ้านห้วยไคร้คือว่าเวียงน่าน ”

ปัจจุบันได้ปรากฏหลักฐานให้เห็นชัดเจน ซึ่งเชื่อกันว่า ตัวเมืองนครน่านที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๑๑ คือ แนวคันดินใหญ่ที่ยังคงปรากฏร่องรอย บางส่วนให้เห็นอย่างชัดเจน อยู่บริเวณวัดพญาวัดพอจะบอกได้ว่า แนวคันดินดังกล่าวเป็นกำแพงเมืองด้านทิศใต้ กว้างประมาณ ๒๕ เมตร สูงประมาณ

^{๕๒} กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๕๑

^{๕๓} จังหวัดทหารบก, พระเจ้านครน่าน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เอปอ, ๒๕๕๒), หน้า ๓๕

^{๕๔} กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๖ จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, ๒๐๑๕), หน้า ๑๐

^{๕๕} กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๓๐๑

^{๕๖} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙, หน้า ๓๐๔

^{๕๗} สรัสวดี อ๋องสกุล, พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์วันดาการพิมพ์, ๒๕๖๑), หน้า ๓๔

๕ เมตร กำแพงเมืองดังกล่าวคงถูกใช้มาจนกระทั่งสมัยเจ้าจ้าวพารผาสุม เพราะปรากฏตามประวัติวัดพระธาตุช้างค้ำว่า ในปี พ.ศ. ๑๙๖๙ เจ้าจ้าวพารผาสุม เจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๑๕ ในช่วงระยะเวลา พ.ศ. ๑๙๖๙-๑๙๗๖ ครองเมืองนาน ๘ ปี^{๕๘} โปรดให้ก่อกำแพงเมืองขึ้นใหม่ โดยใช้ไม้ซุงทั้งท่อนตามแนวกำแพงเดิมเป็นปราการชั้นนอกของนคร ชื่อของเมืองน่านปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๘ กล่าวถึงเขตแดนแคว้นสุโขทัย สมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ความตอนหนึ่งว่า^{๕๙} “ เมืองเหนือน่านน้ำน่านถึ เจ้าพญาผากองเจ้าเมืองน่าน เมืองพลัว ” ซึ่งแสดงให้เห็นว่านอกจากความสัมพันธ์ทางการปกครองและการศาสนาแล้ว เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกษัตริย์สุโขทัย อีกทางหนึ่งด้วย ดังปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๔๕ ด้านที่ ๑ และหลักที่ ๖๔ ด้านที่ ๑ (จารึกวัดพระธาตุช้างค้ำ) กล่าวถึงการกระทำสัจยสาบานระหว่างปู่พญา (เจ้าพญาผากอง) และหลาน (กษัตริย์ครองสุโขทัย) ในปีพุทธศักราช ๑๙๓๕ เพื่อช่วยเหลือกันเมื่อเกิดสงคราม^{๖๐} และก่อนหน้านั้นพระญาผากองได้ส่งกองทัพทหารจากนครน่านลงไปช่วยเหลือสุโขทัยในสมัยของพระญาลือไท (สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๒) รบกับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ยกทัพมาจากกรุงศรีอยุธยา เพื่อป้องกันเมืองซากังราว เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๑๙ แต่ก็ไม่สามารถต้านทัพอยุธยาได้^{๖๑} ขณะเดียวกัน เรื่องที่พงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงการสิ้นพระชนม์ของกษัตริย์เมืองน่านสองพระองค์ว่า เกิดจากการลอบวางยาพิษโดยกรุงศรีอยุธยานั้น แสดงถึงการอยู่คนละฝักฝ่ายระหว่างเมืองน่านกับกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี^{๖๒}

ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑)

ในปี พ.ศ. ๑๙๙๓ พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์ แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำมาง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอบ่อเกลือ) ที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา^{๖๓}

ระยะแรก เมืองน่านยังมิฐานะเป็นเมืองประเทศราชของแคว้นล้านนา แต่หลังจากที่พระญาผาแสงเจ้าผู้ครองนครน่าน ราชวงศ์ภูคา องค์สุดท้ายถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. ๒๐๐๔ ฐานะของเมืองน่านถูกลดลงเป็นเพียงหัวเมืองในราชอาณาจักรของแคว้นล้านนา กษัตริย์นครเชียงใหม่ได้จัดส่งขุนนางหรือเจ้าเมืองที่อยู่ในเขตปกครองของพระองค์มาผลัดเปลี่ยนกันปกครองนครน่าน นับแต่หมื่นสร้อยเชียงของ เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๐๕ เป็นต้นมา จนถึงพญาพลเทพาชัยในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ (ค.ศ. ๑๕๕๘) ซึ่งในห้วงระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๐๙๖-๒๑๐๑ พระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์แห่งพม่ายกกองทัพขึ้นตีเชียงใหม่ พระเจ้าเมกุฎี เจ้าผู้ปกครองเชียงใหม่ ไม่สามารถต้านทานอำนาจกำลังรบของพม่าได้ จึงได้

^{๕๘} อ้างแล้วในจังหวัดทหารบก, พระเจ้านครน่าน, หน้า ๔๒

^{๕๙} ตรี อมาตยกุล, เมืองเหนือและเมืองใต้, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๑๔ - ๑๑๕

^{๖๐} อ้างแล้วใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑: จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย, หน้า ๒๐๑

^{๖๑} อ้างแล้วใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑: จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย, หน้า ๒๑๕

^{๖๒} อ้างแล้วใน จังหวัดทหารบก, พระเจ้านครน่าน, หน้า ๓๖

^{๖๓} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, หน้า ๕๒

ยอมอ่อนน้อมเป็นประเทศราช ส่งผลให้เจ้าผู้ปกครองนครน่านได้หนีไปพึ่งเจ้าเมืองหลวงพระบาง เนื่องจากว่า นครน่านเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในขณะนั้น^{๖๔}

ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๙๖-๒๑๐๑ พระเจ้าบุเรงนองแห่งพม่า ยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ครั้งนั้น พระเมกุฎี พระเจ้าเชียงใหม่ ไม่สามารถต้านทานกำลังได้ จึงยอมอ่อนน้อมเป็นประเทศราช พระญาพลเทพาชัย เจ้าเมืองน่าน จึงหนีไปพึ่งเมืองหลวงพระบาง ดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า “เจ้าพระยาเทพาไชย มาเสวยเมืองน่าน ท่านเสวยเมืองได้ ๓๒ ปี จุลศักราชได้ ๙๒๐ ตัว ปีเบิกขงัว (พ.ศ. ๒๑๐๑) “เจ้าฟ้าหงสามังตรามาปราบเอาเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว ดังเจ้าพระยาเทพาไชยเมืองน่านก็หนีไปเมืองล้านช้างพันในปิ่นแล”^{๖๕}

ตลอดระยะเวลาเกือบ ๑๐๐ ปี นครน่านตกอยู่ภายใต้การปกครองของแคว้นล้านนา ซึ่งมีนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ เป็นราชธานี หรือเป็นศูนย์กลางการปกครอง นครน่านได้ซึมซับเอาศิลปวัฒนธรรมของล้านนามาไว้ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะการรับเอารูปแบบศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา เข้ามาแทนที่ศิลปกรรมแบบเดิมที่มีรูปแบบร่วมกับศิลปะแบบสุโขทัย^{๖๖}

ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘)

หลังจากพญาพลเทพาชัยหนีไปเมืองหลวงพระบางแล้ว พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองโปรดฯ ให้พญาหน่อคำเสถียรชัยสงคราม มาเป็นเจ้าเมืองน่านแทนดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า “เจ้าฟ้ามังตรา ได้ปราบเอาเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว ก็ให้พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามได้มาเป็นเจ้าเสวยเมืองน่านนั้นแล” และตลอดในห้วงระยะเวลา ๒๐๐ ปีเศษ ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘ หัวเมืองล้านนาทั้งหมดตกอยู่ในความระส่ำระสาย เพราะทุกหัวเมืองเกิดศึกสงครามกับพม่าและกรุงศรีอยุธยาอยู่เนื่อง ๆ เมื่อพระนางวิสุทธิเทวี เจ้าผู้ครองเชียงใหม่ เชื้อสายราชวงศ์มังราย องค์สุดท้ายถึงแก่พิราลัย พระเจ้าหงสาวดีจึงส่ง มังนรธาช่อ มาปกครองเชียงใหม่ เพื่อปกครองหัวเมืองล้านนาโดยตรง^{๖๗} ในปี พ.ศ. ๒๑๒๒ นครน่านต้องขึ้นตรงต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่พม่าปกครองหัวเมืองล้านนาและนครน่านอยู่นั้นพม่าต้องการที่จะควบคุมหัวเมืองล้านนาไว้ทั้งหมดโดยมีมังนรธาช่อ ซึ่งปกครองอยู่ที่เชียงใหม่ คอยสอดส่องและควบคุมการปกครองแทนกษัตริย์ของพม่าโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการปกครองและควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาทั้งหมด ความกดดันจากการปกครองของพม่า ทำให้เจ้าผู้ปกครองนครน่านได้คิดและพยายาม แข็งเมืองต่อพม่าหลายครั้ง แต่ไม่สามารถทำได้สำเร็จ ดังเช่น ในปี พ.ศ. ๒๑๔๐ เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ได้ต่อสู้กับมังนรธาช่อที่ปากง้าว แต่พ่ายแพ้จึงหนีไปพึ่งล้านช้าง ดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า “พระยาหลวงน่านแลเจ้าฟ้าสาระวดีต่อบกัณฑ์ปากง้าวหันแลฝ่ายพระยาน่านบ่ชนะเจ้าฟ้าสาระวดีถอยรี้พลลงมาส่วน

^{๖๔} กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ (พิมพ์ครั้งที่ ๗), (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๓๙๗ - ๓๙๘

^{๖๕} อ้างแล้วใน สรัสวดี อ๋องสกุล, พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, หน้า ๖๔

^{๖๖} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, หน้า ๘๑ - ๘๕

^{๖๗} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙, หน้า ๕๒

ตนเจ้าพระยาน่าน ก็หนีไปเมืองล้านช้างฟูน วันนั้นแล”^{๖๘} มังนรธาซอ (เจ้าฟ้าสรวดี) ได้ตั้งพระยาแขกขุนนางรักษาเมืองอยู่ในปี พ.ศ. ๒๑๔๐-๒๑๔๓ เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ ได้นำกำลังของล้านช้างเข้าไปตีเชียงใหม่ แต่ไม่สำเร็จ จึงกลับมายึดนครน่านคืนแล้วปกครองนครน่านต่อจนถึง ปี พ.ศ. ๒๑๔๖ ดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า “ถึงเบิกเสร็จ จุลศักราช ๙๖๒ เจ้าเจตบุตร คือ พระยาหลวงน่าน ได้กำลังลาว คือ ลาวที่พื้นหงสาออกมาทัพเอากำลังเมืองล้านช้างไปเอาเชียงใหม่ นั้นก็ฝ่ายไปเชียงใหม่ในปีเบิกเสร็จนั้นแล พระยาก็กลับคืนมาอยู่เมืองน่านดังเก่าหั้นแล” และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๔๖ เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ถูกมังนรธาซอจับไปประหารที่เมืองเชียงใหม่ เนื่องจากเจ้าศรีสองเมือง อนุชาของตนเอง รักษาประตูเมืองเป็นขบถ เปิดประตูเมืองให้พม่าเข้ายึดนครน่านได้สำเร็จ ดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า^{๖๙}

พระยาหลวงน่านแลเจ้าน้ำบ่อจึงหื้อเจ้าศรีสองเมืองตนเปนน้องเปนลูกที่แม่นแลหื้อไปอยู่ระวังรักษาประตู . . . วันนั้นก็ลวดไขประตูเอาหมู่ข้าศึก . . . เจ้าฟ้าสรวดีจับได้ก็เอาเมื่อเชียงใหม่ฟูนหั้นแล . . . ครั้นเอาเมื่อถึงเมืองเชียงใหม่แล้วครั้นถึงเดือน ๙ แรม ๙ ค่ำ ก็ฆ่าเสียยังเมืองเชียงใหม่หั้นแล

มังนรธาซอได้มอบให้เจ้าศรีสองเมือง ถวายพระนามใหม่ว่า เจ้าพระบาทศึกชัยไชยสงคราม ปกครองนครน่านต่อจากเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๑๔๖-๒๑๕๘ และในปี พ.ศ. ๒๑๕๘ ท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ได้มาเชิญไปเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ปกครองเชียงใหม่จนถึงปี พ.ศ. ๒๑๗๔ และได้มอบให้ เจ้าอุ่นเมือง ผู้เป็นอนุชาปกครองนครน่านสืบแทน ในปี พ.ศ. ๒๑๕๘-๒๑๖๘ และในปี พ.ศ. ๒๑๖๖ ถูกพม่ามาคุกคาม เจ้าอุ่นเมืองจึงได้รวบรวมไพร่พล ส่วนหนึ่งหนีทัพพม่าลงไปพึ่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ปกครองกรุงศรีอยุธยา พงศาวดารเมืองน่านได้ ดังมีข้อความบันทึกเกี่ยวกับเจ้าอุ่นเมืองลงไปพึ่งกษัตริย์เมืองใต้ไว้ว่า “เจ้าอุ่นเมืองตนเปนน้องเสวยเมืองน่านแทนพี่ตนถึงปีกาไถ้นั้นจุลศักราชได้ ๙๘๕ ตัว เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เพ็งเม้งวันศุกร์ท่านก็พินม่านหนีไปเมืองใต้ฟูนแล”^{๗๐} ในปี พ.ศ. ๒๑๖๗ และในปี พ.ศ. ๒๑๖๗ เจ้าอุ่นเมืองได้รวบรวมกำลังทัพกลับมาชิงนครน่านคืนจากพม่า และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๖๗ พระเจ้าสุทโธทรมหาราชได้ยกทัพมาตีนครน่านและได้ทำการกวาดต้อนผู้คนไปไว้ที่เมืองหงสาวดี จึงได้มีการโยกย้ายสับเปลี่ยนเจ้าเมืองในเขตล้านนาเข้ามาปกครองนครน่านอีกครั้ง^{๗๑} เจ้าอุ่นเมืองสู้ไม่ได้จึงได้หลบหนีไปพึ่งเจ้าเมืองหลวงพระบาง

ในปี พ.ศ. ๒๑๖๘ เจ้าหลวงเมืองละคร ได้ยกกำลังจากลำปางมาชิงนครน่านและปกครองนครน่านในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๘-๒๑๘๑ และเมื่อถึงแก่พิราลัยลง เจ้าพระยาเชียงใหม่ราย ปกครองนครน่านเป็นองค์ต่อมาในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๘๑-๒๑๙๑ และเมื่อถึงแก่พิราลัยลง มหาธรรมราชาเจ้า กษัตริย์พม่า ซึ่งมีอำนาจในการปกครองล้านนาในขณะนั้น จึงได้ส่งพระยาเชียงใหม่ของ สามคนพี่น้องมาขึ้นนครน่าน คนพี่ชื่อว่า เจ้าพระยาแหลมมูม คนน้องถ้วน ๒ ชื่อ เจ้าพระยาอุดใจ และน้องคนที่ ๓ ชื่อว่า เจ้า

^{๖๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *นิทานโบราณคดี*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๖๖

^{๖๙} อ้างแล้วใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *นิทานโบราณคดี*, หน้า ๖๗

^{๗๐} อ้างแล้วใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *นิทานโบราณคดี*, หน้า ๖๘-๖๙

^{๗๑} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, *เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ*, หน้า ๕๓

พระยาเมืองราชา โดยเจ้าพระยาแหลมมุกนิมนครน่านตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๑๙๒-๒๒๐๕ แต่ถูกกษัตริย์จากอยุธยา คือ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงส่งกองทัพมาตีนครน่านในปี พ.ศ. ๒๒๐๕ ถึงแก่พิราลัยที่อยุธยา^{๗๒} เมื่อพระยาแหลมมุกถึงแก่พิราลัย พระยาอดใจปกครองนครน่าน ในปี พ.ศ. ๒๒๐๘-๒๒๓๐ เนื่องจากปี พ.ศ. ๒๒๐๕-๒๒๐๘ อยู่ที่เมืองบัว แล้วย้ายเข้ามายังนครน่านในปี พ.ศ. ๒๒๐๘ เมื่อถึงแก่พิราลัย มหาธรรมราชาเจ้าก็ให้พระยาเมืองราชาปกครองนครน่านต่อในปี พ.ศ. ๒๒๓๒-๒๒๔๖ ภายหลังสมคบกับลาวแสนแก้วแข็งเมืองกับพม่า พระเจ้ากรุงอังวะแห่งพม่าจึงส่งกองทัพจากเชียงใหม่มาตีนครน่าน เมื่อยึดได้แล้วจึงทำการเผาทำลาย นครน่านเสียหายอย่างหนักผู้คนทางหลบหนีละทิ้งบ้านเรือนเข้าไปหลบซ่อนตามป่าเขา นครน่านจึงถูกทิ้งร้างนานถึง ๕ ปี พระยาเมืองราชาจึงหนีไปพึ่งเมืองล้านช้างและลงไปพึ่งกรุงศรีอยุธยา ทำให้นครน่านร้างผู้คนครั้งแรกในการศึกครั้งนี้ พม่าเผาผลาญนครน่านเสียหายเป็นอย่างมาก คงเหลือแต่แผ่นดิน ดังได้มีการบันทึกไว้ว่า^{๗๓}

ทัพพม่าครั้งถึงเมืองแล้วก็กระทำอันตรายแก่บ้านเมืองร่วเวียงทั้งมวล คือ จุดเผาฆ่าพระพุทธรูปเจ้า วัดภูมินทร์องค์ตะวันตกนั้นก็ฆ่ามั่วๆ อนึ่งย้อมหาเจดีย์ทิพย์ธาตุเจ้าแช่แห้งแลเจดีย์หลวงกลางเวียงแลทิพย์เจดีย์ข้ากั่ม้างพระวัดอารามสาสนาธรรมพระพุทธรูปเจ้าก็จุดเผาเสีย จะเผาไว้แต่แผ่นดินนั้นแล

เจ้าฟ้าเมืองคองและเจ้าฟ้าเมียวซา ขุนนางพม่า ได้เข้ามารวบรวมไพร่พลตั้งบ้านเรือนขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๒๕๑-๒๒๕๗ และให้การปกครองดูแลนครน่านมิให้ก่อการกระด้างกระเดื่องได้อีกต่อไป เมื่อเจ้าฟ้าเมียวซาถึงแก่พิราลัยแล้ว พระยานาชา (น้อยอินทร์) ผู้รักษาเมือง ซึ่งเป็นชาวน่าน ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระเจ้ากรุงอังวะ อัญเชิญพญาหลวงดินมหวงศ์เจ้าเมืองเชียงใหม่มาเป็นผู้ปกครองน่านในปี พ.ศ. ๒๒๖๙-๒๒๙๔ จึงทำให้นครน่านได้มีเจ้าผู้ปกครองนครโดยการสืบเชื้อสายลำดับราชวงศ์อีกครั้งหนึ่งในพงศาวดารเมืองน่านเรียกว่า “ราชวงศ์หลวงดินมหวงศ์” (บรรพบุรุษต้นสายสกุล ณ น่าน)^{๗๔}

ในปี พ.ศ. ๒๓๐๓ พระเจ้าอลองพญาษัตริย์แห่งพม่า ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา แต่เกิดเหตุป็นใหญ่แตก ถูกพระองค์ประจวบหนัก ต้องยกทัพกลับและเสด็จสวรรคตกลางทาง^{๗๕} ส่งผลให้บรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาได้โอกาส จึงพากันแข็งเมืองต่อพม่า เมื่อพระเจ้ามังลอกเสวยราชสมบัติ จึงทรงส่งอภัยคามณีเป็นแม่ทัพมาตีเมืองเชียงใหม่และหัวเมืองอื่น ๆ เจ้าอริยวงศ์เจ้าเมืองน่าน จำต้องยอมหันไปอ่อนน้อมกับพม่าดังเดิม^{๗๖} เมื่อปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาได้ราบคาบเรียบร้อยแล้ว พระเจ้ามังลอกทรงแต่งตั้งอภัยคามณีเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๐๖ พระเจ้ามังระได้ขึ้นเสวยราชย์ อภัยคามณีลงไปเข้าเฝ้าที่เมืองอังวะ เจ้านายท้าวพระยาในหัวเมืองต่าง ๆ ของล้านนา ได้กำลังทหารสนับสนุนจากเมืองหลวงพระบางพากันแข็งเมือง พระเจ้ามังระทรงทราบจึง

^{๗๒} กรมศิลปากร,ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙,(พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,๒๕๐๗),หน้า ๓๒๙

^{๗๓} อ้างแล้วใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ,นิทานโบราณคดี,หน้า๗๙

^{๗๔} องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน,เล่าเรื่องวรรณ, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์อัมรินทร์,๒๕๔๙),หน้า ๒๗

^{๗๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (พิมพ์ครั้งที่ ๒). (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ ,๒๕๐๖),หน้า ๓๔๑

^{๗๖} องค์การค้าคุรุสภา,ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๑๐. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,๒๕๐๗ จ),หน้า๓

แต่งตั้งให้เนเมียวสีหบดีเป็นแม่ทัพนำกำลังร่วมกับกองทัพพม่ายกมาตีญมมาปราบปรามอีกครั้ง จากนั้นในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ อยุธยาได้เตรียมกองทัพให้พร้อมเพื่อจะเข้าตีกรุงศรีอยุธยา โดยได้ระดมกำลังไพร่พลจากหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนา เจ้าอริยวงศ์ เจ้าผู้ปกครองนครน่านขณะนั้นได้มอบหมายให้เจ้านายอ้าย ผู้เป็นหลานคุมกำลังพลของนครน่านมาสมทบกับกองทัพของ เนเมียวสีหบดี แม่ทัพพม่าเพื่อไปตีกรุงศรีอยุธยาต่อไป^{๗๗} กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้วเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกอบกู้เอกราชของกรุงศรีอยุธยาจากพม่าได้สำเร็จแล้ว แต่พม่ายังคงยึดครองหัวเมืองล้านนาอยู่จึงทรงยกกองทัพขึ้นมาตีเมืองเชียงใหม่ถึง ๒ ครั้ง ครั้งแรกตีไม่สำเร็จ ส่วนครั้งหลังยกขึ้นมาในปี พ.ศ. ๒๓๑๗ พญาเจ้าบ้าน เจ้าเมืองเชียงใหม่ พญาภาวิละ เจ้าเมืองลำปาง ได้หันมาสวามิภักดิ์กับฝ่ายไทย และได้นำกำลังผู้คนเข้ามาสมทบตีเมืองเชียงใหม่ ส่วนทางนครน่านซึ่งยังสวามิภักดิ์ต่อพม่า ได้มอบให้เจ้าน้อยวิฑูรดาแห่งเจ้านาขว เณรพลมาช่วยพม่าป้องกันเมืองเชียงใหม่ โปมะยง่วน เจ้าเมืองเชียงใหม่สู้กำลังกองทัพไทยไม่ได้ จึงทิ้งเมืองไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเชียงแสน ส่วนเจ้าน้อยวิฑูรดาถูกกองทัพไทยจับกุม หลังจากตีเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว สมเด็จพระเจ้า กรุงธนบุรีโปรดฯ ให้เจ้าพระยาจักรี (ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ รัชกาลที่ ๑) อยู่จัดการปกครองหัวเมืองล้านนา และได้เกลี้ยกล่อมเจ้าผู้ปกครองนครน่านให้สวามิภักดิ์กับสยาม และให้เจ้าน้อยวิฑูรดากลับไปปกครองนครน่าน ในเวลาต่อมาเจ้าน้อยวิฑูรดาไม่ตั้งมั่นอยู่ในสัจจะพระญาภาวิละเจ้าผู้ปกครองลำปาง จึงนำกำลังไปควบคุมตัวและครอบครัวส่งมายังกรุงธนบุรีในปี พ.ศ. ๒๓๒๑ เป็นเหตุให้นครน่านขาดผู้นำ กองทัพพม่าจากเมืองเชียงแสนได้ยกกำลังมากวาดต้อนผู้คนในนครน่านไปไว้ที่เมืองเชียงแสน ทำให้นครน่านถูกทิ้งร้างเป็นครั้งที่ ๒ เป็นเวลาถึง ๒๓ ปี^{๗๘}

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๒๒ เป็นต้นมา นครน่านตกอยู่ในความวุ่นวายสับสน ดังปรากฏความในพงศาวดารเมืองน่านตอนที่หนึ่งว่า “ในกาลยมนั้นเมืองล้านนาไทยก็บ่มั่น บ่เที่ยง ลักบ้าน ลักเมืองแลดังเมืองน่าน เราเป็นอันเปล่าห่างสูญหาท้าวพระยาบ่ได้แล” เจ้านายเชื้อสายราชวงศ์หลวงดินมหาวงศ์ที่ยังหลงเหลืออยู่ตามบ้านเล็กเมืองน้อยในเขตนครน่าน และเมืองข้างเคียง ต่างแตกความสามัคคีแบ่งแยกออกจากกัน หันไปเข้าข้างพม่าบ้าง ไทยบ้าง ประกอบกับระยะนี้สถานการณ์ในกรุงธนบุรีไม่เรียบร้อย มีการผลัดเปลี่ยนแผ่นดิน และสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ส่วนทางฝ่ายพม่านั้นโปมะยง่วนก็ยังคุมกำลังตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเชียงแสน

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงแต่งตั้งเจ้านานจันทโชติขึ้นเป็นพระยามงคลรวรยศให้มาครองนครน่าน ขณะนั้นบ้านเมืองรกร้างว่างเปล่า พระยามงคลรวรยศจึงตั้งมั่นอยู่ที่บ้านท่าปลา (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์) ซึ่งในพงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกเกี่ยวกับการแต่งตั้งเจ้าผู้ปกครองนครน่าน และเขตพื้นที่การปกครองที่อยู่ภายใต้การปกครองของสยามไว้ว่า^{๗๙}

ในเมื่อสกราชได้ ๑๑๔๕ เมืองน่านก็เปนอันว่างเปล่าห่างสูญเสียก็มีท้าวพระยาแลรั้งไพร่ไทยทั้งหลายอันเกิดค้างอยู่กับบ้านกับเมืองนั้นก็พากันลี้ซ่อนอยู่ในป่าเถื่อนฮ่อมห้วยราวเขาหั้นแล

^{๗๗} อ้างแล้วใน องค์การคำครุสภา,ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๑๐, หน้า ๑๑

^{๗๘} กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า

^{๗๙} อ้างแล้วใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ,นิทานโบราณคดี, หน้า ๘๖

... มหากระษัตริย์เมืองใต้ตั้งเจ้าหนานจันทปโชนตนเปนลูกเจ้าอริยวงศ์นั้น หื้อเปนเจ้าพระยามงคลวรายศแล้วก็หื้อขึ้นมาเปนเจ้าเสวยเมืองน่าน

สำหรับฝ่ายพม่าได้แต่งตั้งเจ้าฟ้าอัครวรปัญญา เป็นผู้ปกครองนครน่านในปีต่อมาเช่นกัน โดยเจ้าอัครวรปัญญาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเทิง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเทิง จังหวัด-เชียงราย) ซึ่งในพงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกเกี่ยวกับเขตพื้นที่การปกครองและอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าไว้ว่า^{๔๐}

เจ้ามวยหวานเชียงแสนก็ใช้มาเอาเจ้าอัครวรปัญญา ตนเปนบุตรเจ้าสุทธะเปนหลานเจ้ามโนที่เมืองเทิงนั้น ขึ้นเมื่อที่เมืองเชียงแสนที่นั้นแล้วก็ปงเมืองน่านทั้งมวลหื้อเจ้าอัครวรปัญญาได้เปนพระยาน่านหั้นแล ยามนั้นเจ้ามวยหวานเชียงแสนจึงใช้แสนไชยปการขึ้นเมื่อทูล มหากระษัตริย์เจ้าเมืองอังวะหั้นแล เมื่อนั้นมหากระษัตริย์เจ้าอังวะจึงมีอำมิตต่อเจ้าสวนลงมาหื้อ เจ้าอัครวรปัญญา ตนหลานหื้อได้เปนพระยาน่านหั้นแล เจ้าอัครวรปัญญาได้รับอำมิตต่อเจ้าสวนได้กินเมืองน่านแล้วก็อยู่เมืองเทิงที่นั้นก่อนแล

ส่วนเจ้าสมนเทวราช ตั้งมั่นอยู่ที่เวียงสา (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน) พงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกไว้ว่า “ ยามนั้นเจ้าจันทปโชน คือ เจ้ามงคลวรายศนั้นท่านก็ตั้งอยู่ท่าปลาหั้นแลตั้งเจ้าสมณะตนเปนน้องเจ้าพระยามงคลวรายศนั้นท่านก็มาตั้งอยู่บ้าน คือ เวียงพ้อหั้นแล ”

หลังจากเมืองเชียงแสนถูกกำลังหัวเมืองฝ่ายเหนือตีได้สำเร็จในปี พ.ศ. ๒๓๒๙ แล้ว เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ได้นำครอบครัวชาวน่านและชาวเมืองเทิงย้ายลงมาอยู่ที่บ้านดัดในเขตนครน่านอยู่ด้านตะวันตกของเวียงกุเพียงแซ่แห่ง หมายถึง ที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน ซึ่งพงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกไว้ว่า “ฝ่ายพระยาน่านแลชาวเทิงทั้งมวลก็ค้อยเกากุมครอบครัวไพร่ไทยชาวน่านชาวเทิงทั้งมวลหนีออกจากเมืองเทิงลงมาในวันเดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ มาฮอดเมืองน่านเดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ มาตั้งบ้านดัดริมแม่น้ำน่านวันตกกุเพียงแซ่แห่งหั้นแลฯ” ในเวลาต่อมาเจ้าอัครวรปัญญาเกิดวิวาทกับเจ้าสมนเทวราช ผู้เป็นน้ำ ซึ่งในพงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกไว้ว่า^{๔๑}

ครั้นว่าหันเจ้าตนเปนหลานเข้าไปหาสนั่นคิดใจว่ามั่นเปนข้าเหนือกูเปนข้าได้ลืมนั้นจักมาเอา กุก็บ่แจ้งคิดสนั่นแล้ว ก็จึงห้ามถ้วน ๒ ที ถ้วน ๓ ที หั้นแล เมื่อเจ้าเปนหลานก็เอิ้นบอกกล่าว ว่าข้าจักไปหาน้ำด้วยสวัสดิศบคิดคั้นด้วยประการใดแล เจ้าตนเปนหลานข้าเข้าไปใกล้ ... เมื่อ นั้นเจ้าตนเปนน้ำก็วัดจับได้ป็นก็ยิงเจ้าตนเปนหลานถ้วน ๒ ที ๓ ที ก็บ่ออกบ่ไหม้หั้นแลเจ้าตนหลานหันน้ำกระทำแก่ตนสนั่นนั้น ก็วัดจับได้หอกก็ไล่เจ้าตนน้ำ เจ้าตนน้ำก็ช่างจกทอนอยู่ได้ก็เล่นหนีไปทางวัง คือ น้ำน่าน

จากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ พระญามงคลยศ ซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่ท่าปลา จึงใกล้เคียงปรองดองให้สมัครสมานสามัคคีกัน แล้วยกนครน่านให้เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ปกครองแทนตน ซึ่งพงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกไว้ว่า^{๔๒}

^{๔๐} นิยม สองศรีโย และคณะ,พงศาวดารน่าน อนุสรณ์งานบำเพ็ญบุญออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระครูอินทรวิสุทธิ์,(น่าน : โรงพิมพ์อิงค์เบอรื,๒๕๕๖),หน้า ๕๙

^{๔๑} อ้างแล้วใน นิยม สองศรีโยและคณะ,พงศาวดารน่าน อนุสรณ์งานบำเพ็ญบุญออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระครูอินทรวิสุทธิ์,หน้า ๕๗

^{๔๒} นิยม สองศรีโย และคณะ,พงศาวดารน่าน อนุสรณ์งานบำเพ็ญบุญออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระครูอินทรวิสุทธิ์,(น่าน : โรงพิมพ์อิงค์เบอรื,๒๕๕๖),หน้า ๕๙

เจ้าตนเปนหลานก็พาเอาท้าวขุนไพร่ลงไปหาเจ้าพระยามงคลวรายศตนเปนน้ำที่เมืองท่าปลา แล้วก็พูดด้วยกิริยาภาวะด้วยเจ้าสมณะตนเปนน้ำกระทำแต่ตนนั้นเห็นแล เมื่อนั้นเจ้ามงคลวรายศตนเปนน้ำอันเปนผู้เฒ่าแก่นั้น ท่านก็มีคำตักเตือนห้าม ขอกับเจ้าตนหลานก็บ่หื้อมีความอาฆวนาหมายมันแก่ออวาร์ ขอเจ้าตนเปนหลานอย่าได้ถือสาพ้ออวาร์เหอะ อนึ่ง บ้านเมืองน่านของเราที่ต่อนี้ภายน่าเยี่ยงสันใดจะดีกานกุ่งรุ่งเรืองไปภายหน้านั้น น้ำก็จักมองปงหื้อเจ้าตนหลานได้ครอบครองรักษาทั้งมวลแล้วแล . . . เจ้าตนหลานครั้นว่าได้ยินเจ้าตนน้ำมีความตักเตือนสนั่น ท่านก็มีความยินดีแล้วอนุญาตปลดปล่อยยังโทษแลคุณทั้งมวลแก่เจ้าสมณะตนเปนน้ำนั้นแล้ว ท่านก็ลาเจ้าพระยามงคลวรายศตนเปนน้ำขึ้นมาอยู่บ้านตึ๊ดบุญเรืองก่อนเห็นแล

ระยะที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๓๑)

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกทำการปราบดาจลลันสุดลงแล้ว จึงได้จัดการแก้ไขปัญหามืองให้กลับเข้าสู่ภาวะปกติ ในปีชวด จัตราศก จ.ศ. ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) วันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. พร้อมกันนี้ได้ทำการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินปกครองเมืองสยามทรงมีพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระปรโมรราชามาหาจักรีบรมนาถนเรศวรราชวชิรวังศ์ ปฐมพงศาธิราชามาธิดินทร สยามพิชิตินทรวโรดมบรมนารถพิตร พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” ซึ่งมีพระชนมายุได้ ๔๕ พรรษากับ ๒ เดือนในขณะนั้น ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี^{๘๓}

ใน พ.ศ. ๒๓๒๙ เจ้ามงคลวรายศได้สละอำนาจในการปกครองนครน่าน ให้เจ้าอัครวรปัญญา ซึ่งเป็นหลานขึ้นเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านสืบต่อมาในห้วงระยะเวลา ปี พ.ศ. ๒๓๒๙-๒๓๕๓ รวม ๒๔ ปี^{๘๔} ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาลงมาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านและแต่งตั้งเจ้าสมนเทวราช ขึ้นเป็นเจ้าพระยาหอหน้า ซึ่งมีตำแหน่งเทียบเท่าอุปราชหรือเจ้าอุปราช ให้กลับขึ้นมาครองนครน่าน ล่วงมาถึง ปี พ.ศ. ๒๓๔๓ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตย้ายจากบ้านตึ๊ดกลับไปตั้งนครน่าน ที่เดิมซึ่งถูกทิ้งร้างไว้นานถึง ๒๓ ปี นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๒๑-๒๓๔๔ และในปี พ.ศ. ๒๓๔๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าอัครวรปัญญาซ่อมสร้างนครน่าน เมื่อเสร็จแล้วจึงกลับมาตั้งยังถิ่นฐานที่เดิมพร้อมทั้งได้ก่อสร้างกำแพงและบูรณะตัวเมืองขึ้นใหม่ ซึ่งในสมัยเจ้าอัครวรปัญญา ในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ ยังได้นำกำลังไปร่วมเป็นกองทัพผสมกับทัพเชียงใหม่ ลำปาง เวียงจันทน์ และกรุงเทพฯ ตีเมืองเชียงแสนแตกยึดคืนจากพม่าได้ มีการแบ่งผู้คนของเมืองเชียงแสน ๒ หมื่น ๓ พันคนเศษ ไปให้บ้านฮ่อม เชียงใหม่ บ้านปงสนุก เมืองลำปาง บ้านพระหลวง เมืองแพร่ บ้านเสาไห้ เมืองสระบุรี และบ้านคูบัว เมืองราชบุรี เป็นต้น^{๘๕} จึงถือว่าเป็นการขับไล่พม่าให้พ้นจากแผ่นดินสยามไปได้ และพร้อมกันนี้ได้นำเมืองเชียง

^{๘๓} เกริกฤทธิ์ เชื้อมงคล, **แรกสร้างพระนคร**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามความรู้, ๒๕๕๒), หน้า ๕๒

^{๘๔} อ้างแล้วใน จังหวัดทหารบกน่าน, **พระเจ้าน่าน**, หน้า ๔๗

^{๘๕} สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๖๑), หน้า ๒๔๓

แสน เชียงรุ่ง และเมืองในแคว้นสิบสองพันนา ลงมาสวามิภักดิ์ต่อกรุงรัตนโกสินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงรักใคร่ตั้งพระโอรส และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เลื่อนฐานันดรศักดิ์เป็น “เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา” นอกจากงานในด้านการปกครอง และงานด้านการทหารแล้ว เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ยังสืบสานงานด้านการศาสนา เช่น การถวายพระเกศาธาตุแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ได้สร้างกำแพงและบันไดนาควัดพระธาตุแช่แห้ง และสร้างวัดบุญยืนที่เวียงพ้อปัจจุบัน คือ วัดบุญยืนพระอารามหลวง ตำบลกลางเวียง อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน และสร้างเสาหลักเมืองน่าน ซึ่งปัจจุบันประดิษฐาน ณ วัดมิ่งเมือง ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ในปี พ.ศ. ๒๓๕๑^{๘๖} ความโปรดปรานของรัชกาลที่ ๑ ทรงมีต่อเจ้าฟ้าอัครวรปัญญานั้น ดังพงศาวดารเมืองน่านได้บันทึกไว้ว่า “พระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีก็ชุบเลี้ยงเจ้าหลวงอัครวรปัญญาหื้อเป็นเจ้าน่านหั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีรักเจ้าหลวงฟ้าน่านเสมอ ดังลูกอันเกิดแต่อกตนนั้นแล ” และในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ได้ลงไปกรุงเทพฯ เพื่อประกอบพระราชพิธีปลงพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ ทรงประวรถึงแก่อนิจกรรมที่กรุงเทพฯ^{๘๗} ดังพงศาวดารเมืองน่านได้บันทึกไว้ว่า

เถิงจุลศักราชได้ ๑๑๗๒ ตัว ปีกดส้ง้า เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ท่านก็เสด็จลงไปปลงศพพระมหากษัตริย์เจ้าบรมโกษฐในเมืองกรุงเทพมหานครนั้น ในปงเถิง เดือนยี่ ลง ๔ ค่ำ ยามใกล้รุ่ง ท่านก็ยังเกิดด้วยพยาธิเถิงแก่อสัญกรรมตายในเมืองไต้ที่นั่นวันนั้นแล

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ เจ้าสุนทรวราช ขึ้นปกครองนครน่านต่อจากเจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ ๒ แห่งราชวงศ์จักรี ดังพงศาวดารเมืองน่านได้บันทึกไว้ว่า

ในจุลศักราชได้ ๑๑๗๒ ตัวปีกดส้ง้าเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เม็งวันพฤหัสบดีนั้น . . . วันนั้นมีข้าหลวงชื่อพระยาจันททิพ ถือนหนังสือตราพระมหากษัตริย์เจ้าเมืองไต้ขึ้นมาตั้งเจ้าพระยามหาอุปราชตนเป็นน่านนั้นหื้อเป็นพระยาน่านในวันนั้นแล พระมหากษัตริย์เจ้าก็เลื่อนยศขึ้นว่าสุนทรวราช เจ้าพระยาน่าน

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ (ค.ศ. ๑๘๑๑) เจ้าสุนทรวราชทรงยกทัพไปกวาดต้อนชาวไทลื้อ ๖,๐๐๐ คน^{๘๘} จากเมืองลำ เมืองพง เมืองเชียงแข็งและเมืองหลวงภูคา ในแคว้นสิบสองพันนามาไว้ที่นครน่าน ซึ่งในยุคนั้นเรียกว่า “ยุคเก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าใส่เมือง” และหลังจับช้างเผือกพลายได้แขวงเมืองป่าแดด เมืองยืมปัจจุบันอยู่เขตตำบลจิม อำเภอปง จังหวัดพะเยา จึงได้นำไปถวายรัชกาลที่ ๒ ยังกรุงเทพมหานครเป็นช้างคู่พระบารมีได้รับพระราชทานนามว่า “พระยาเศวตคชลักษณ์” ซึ่งใน

^{๘๖} องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, สารานุกรมจังหวัดน่าน เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๔๘ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๖๑

^{๘๗} อ้างแล้วใน จังหวัดทหารบกน่าน, พระเจ้าน่าน, หน้า ๔๗

^{๘๘} องค์การคำคุณุสสา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๑ เล่ม ๔ พงศาวดารโยนก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๔๘

ปัจจุบันเป็นผู้สืบสายสกุลพระราชทานนามว่า “สมณะช้างเผือก”^{๘๙} ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๖๐ ได้เกิดอุทกภัยใหญ่ น้ำท่วมตัวเมืองของนครน่านอย่างหนัก เจ้าสุมนเทวราชจึงได้ย้ายเมืองขึ้นไปทางทิศเหนือ ไปตั้งบนที่ดอนบริเวณที่เรียกว่า “ดงพระเนตรช้าง” ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของนครน่าน จึงเรียกว่าในยุคนั้นว่า “เวียงเหนือ” ปัจจุบัน คือ บ้านมหาโพธิ์ และบ้านหัวเวียงเหนือ ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ห่างจากตัวเมืองน่านในปัจจุบันขึ้นไปทางทิศเหนือ ประมาณ ๒ กิโลเมตร ปัจจุบันยังพบร่องรอยของคูน้ำ คันดินโบราณอยู่ ในด้านความจงรักภักดีต่อสยามของเจ้าสุมนเทวราชแสดงให้เห็นในกรณีของเมืองเชียงรุ่ง เมืองสิบสองปันนา ได้ขอซื้อช้างจากนครน่านแต่เจ้าสุมนเทวราช ไม่ยอมขายให้ทันทีด้วยเกรงว่า สยามจะระแวงสงสัยว่ามีใจเอนเอียงไปข้างพม่า จึงมีหนังสือบอกลงมายังรัชกาลที่ ๒ ที่กรุงเทพฯ เมื่อได้รับอนุญาตแล้วจึงยินยอมขายช้างให้ เป็นต้น^{๙๐} เจ้าสุมนเทวราช ถึงแก่พิราลัยที่กรุงเทพฯ เนื่องจากลงไปร่วมพระราชพิธีปลงพระบรมศพของรัชกาลที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ แล้วรัชกาลที่ ๓ พระราชโอรสของรัชกาลที่ ๒ จึงให้ทำการปลงพระศพเจ้าสุมนเทวราช ที่วัดแจ้ง กรุงเทพฯ ดังพงศาวดารเมืองน่านได้บันทึกไว้ว่า

เถิงเดือน ๖ ท้องตราพระราชสีห์น้อยขึ้นมาว่า กระษัตริย์บิดาเถิงสวรรคต ให้พระยาน่านลงไปปลงพระบรมศพมหากระษัตริย์เจ้า . . . ท่านก็ลงไปเถิงกรุงเทพมหานคร หั้นแล เถิงเดือน ๗ ลง ๑๓ คำ ท่านก็บังเกิดพยาธิลงท้องแลร่ากเปนอันนักเถิงเดือน ๘ ขึ้น ๑ คำ เม็งวันอาทิตย์ ยามกองแลง ก็เถิงแก่อสัญกรรมตายวันนั้นแล เมื่อนั้นพระมหากระษัตริย์ตนเปนลูกก็มีโปรดให้ปลงศพ ทำเสียในวัดแจ้งเมืองได้นั้น เดือน ๙ ลง ๗ คำ หั้นแล

ในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ เจ้ามหายศ ปกครองนครน่านต่อจากเจ้าสุมนเทวราช ปี พ.ศ. ๒๓๖๙ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งราชวงศ์จักรี โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้ามหายศ เสด็จไปกำลังพลเมืองนครน่านไปช่วยปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่กรุงเวียงจันทน์ และปี พ.ศ. ๒๓๗๐ พระยาพิชัยธรรมาธิบดี ถือน้องตราราชสีห์มาให้เกณฑ์กำลังพลเมืองนครน่านไปรักษาล่วงพระบางเจ้ามหายศปกครองนครน่านถึงปี พ.ศ. ๒๓๗๘ ก็ถึงแก่พิราลัย เจ้าอชิตวงศ์ได้ขึ้นปกครองนครน่านสืบต่อมาได้ ๗ เดือน ประชวรติดเชื้อมาจากการลงไปเฝ้ารัชกาลที่ ๓ ที่กรุงเทพฯ เมื่อกลับมาถึงนครน่านก็ถึงแก่พิราลัย ในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ เจ้ามหาวงศ์จึงได้ขึ้นปกครองนครน่าน ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๑-๒๓๙๔ รวม ๑๓ ปี ในยุคนี้นับเป็นยุคแห่งความสงบสุข เจ้ามหาวงศ์จึงได้ทำนุบำรุงวัดวาอาราม และศาสนสถานต่าง ๆ อาทิ สร้างวิหารวัดสภารศ และวัดพระเกิด ซ่อมสร้างพระวิหารวัดพระธาตุแช่แห้ง ซ่อมสร้างพระธาตุเจ้าวัดท่าล้อ และวัดช้างเผือก สร้างพระพุทธรูปวัดดอนหนาม เมืองบัวซ่อมสร้างวัดปงสนุก เวียงสา^{๙๑}

^{๘๙} อ้างแล้วในองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, สารานุกรมจังหวัดน่าน เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๕๘, หน้า ๒๖๑

^{๙๐} ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๖), หน้า ๙๕ - ๙๖

^{๙๑} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน, ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๐ เรื่อง ราชวงศ์ปทุมวงศ์พงศาวดารเมืองน่าน, (น่าน: โรงพิมพ์น่านออฟเซต, ๒๕๕๗), หน้า ๑๔๕

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ได้ขึ้นปกครองนครน่าน เป็นองค์ที่ ๖๒ ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๖-๒๔๓๖ ซึ่งปกครองนครน่านในห้วงระยะเวลาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองสยาม โดยมีศูนย์กลางการปกครอง คือ กรุงเทพมหานคร และเป็นห้วงระยะเวลาที่ชาติมหาอำนาจตะวันตก คือ อังกฤษและฝรั่งเศส ได้แผ่อิทธิพลเข้ายึดปกครองประเทศต่าง ๆ ในแถบเอเชียอาคเนย์ ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อสยามและประเทศราชของสยามอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก ซึ่งจะได้กล่าวถึงในเรื่องของปัจจัยส่งเสริมบทบาทและความสำคัญของเจ้าผู้ปกครองนครน่าน ที่มีต่อการปฏิบัติการปกครองสยามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในบทต่อไป

ในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ไปตีเมืองสิบสองป็นนาเชียงรุ้ง ให้มาสาวมิภักดิ์ต่อสยาม และในห้วง ปี พ.ศ. ๒๓๙๗-๒๓๙๘ ยกกองทัพไปช่วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงนำกองทัพหลวงและกองทัพหัวเมืองล้านนาไปรบเมืองเชียงตุง (ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่รัฐฉาน ประเทศสหภาพพม่า) และในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ แม่น่านได้เปลี่ยนเส้นทางเดินแนวลำน้ำจึงถอยห่างจากตัวเมืองเก่าไปมากแล้ว เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชนุญาตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ย้ายเมืองกลับไปตั้งยังที่เดิม^{๙๒} หลังจากได้รับพระบรมราชนุญาตจากรัชกาลที่ ๔ ให้ย้ายเมืองกลับที่ตั้งเดิมได้เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ โปรดให้ซ่อมสร้างเวียงเก่า และสร้างคุ้มแก้ว ๗ หลัง เป็นที่ประทับและสร้างหอคำเป็นท้องพระโรงออกว่าราชการทรงปกครองนครน่าน ให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่ราษฎร พระองค์ทรงมีฐานะเป็น “เจ้าชีวิต” มีกฎหมายเรียกว่า “อาณาจักรหลักคำ” เป็นกฎหมายที่เข้มงวดและมีบทลงโทษที่รุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต โดยมีเจ้าชั้นห้าใบ ประกอบด้วย เจ้าผู้ปกครองนคร เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตรและเจ้าบุรีรัตน์ และเค้านามหลวง (สำหรับคำว่า “เค้านามหลวง” หมายถึง กรณีที่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองของสยามได้ส่งผู้แทนที่เป็นข้าราชการมาประจำหน่วยงานของนครน่าน เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด คลังจังหวัด และสรรพากรจังหวัด เป็นต้น สำหรับเจ้าผู้ครองนครน่านนั้นได้กำหนดรายได้เป็นอัตราเงินเดือนสำหรับส่วยอากรต่าง ๆ ต้องเก็บเข้าท้องพระคลังทั้งสิ้น

ในปี พ.ศ. ๒๓๙๙ เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ โปรดให้เจ้าราชวงศ์(พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ) ยกทัพขึ้นไปตีเมืองพง เมืองเชียงแตง และกวาดต้อนคนซึ่งส่วนใหญ่เป็นครอบครัวชาวไทลื้ออพยพลงมาอยู่ที่นครน่านเป็นครั้งที่ ๓ ซึ่งครั้งแรกนั้นในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ ในสมัยเจ้าฟ้าอภัยวรปัญญา และในครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ ในสมัยเจ้าสุมนเทวราช ซึ่งมีความสอดคล้องกับการศึกษาของ วิพันธุ์ ชมะโชติ^{๙๓} ศึกษาเรื่อง *บันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ “แผ่นดินที่เสียไป” ประวัติศาสตร์จารึกด้วยน้ำตาความสูญเสียที่คนทั้งชาติต้องขมขื่น* ทำให้ทราบถึงอาณาเขตการปกครองของสยามในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ มีอาณาเขตของดินแดนครอบคลุมถึงสิบสองป็นนา ทิศตะวันออก และตะวันตกเฉียงเหนือ มีอาณาบริเวณถึงเมืองหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ส่วนทิศเหนือ และ

^{๙๒} องค์การค้าคุรุสภา, *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๑๐*. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๒๒

^{๙๓} วิพันธุ์ ชมะโชติ, *บันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ “แผ่นดินที่เสียไป” ประวัติศาสตร์จารึกด้วยน้ำตาความสูญเสียที่คนทั้งชาติต้องขมขื่น*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อนิเมทกรุ๊ป, ๒๕๕๑), หน้า ๖๓ - ๖๘

ตะวันออกเฉียงเหนือมีอาณาเขตจรดจีนถึงแคว้นสิบสองปันนา โดยมีชาวไทลื้ออาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก มีเมืองเชียงรุ่งเป็นศูนย์กลางการปกครอง โดยเจ้าเมืองเชียงรุ่งจะส่งเครื่องราชบรรณาการถวายแก่พระมหากษัตริย์สยามทุกปี ในวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๓ สยามได้สูญเสียแคว้นสิบสองปันนาให้แก่จีนมีพื้นที่ประมาณ ๖๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร

ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ ปี พ.ศ. ๒๔๒๐ สยามมีอาณาเขตด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีชายแดนถึงแคว้นสิบสองจุไท ติดกับประเทศจีนและเวียดนาม นั่นคือ มีพื้นที่ครอบคลุมไปถึงแคว้นสิบสองจุไทและหัวพันห้าทั้งหก สมัยรัชกาลที่ ๕ เกิดกบฏฮ่อขึ้นในแคว้นสิบสองจุไท พวกฮ่อ คือ ชาวจีนที่ต่อต้านราชวงศ์แมนจู (ราชวงศ์ชิง) เรียกว่า “กบฏไต้ผิง” ได้หนีมาอาศัยอยู่ในแคว้นสิบสองจุไท หัวพันห้าทั้งหก (ข้าเหนือ) พงสาลี เชียงขวางและเมืองหลวงพระบาง ได้ก่อกบฏในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ สยามส่งกองทัพไปปราบฮ่อร่วมกับฝรั่งเศส หลังจากปราบกบฏฮ่อได้สำเร็จแล้ว ฝรั่งเศสไม่ยอมยกทัพกลับ โดยอ้างว่าแคว้นสิบสองจุไท รวมถึงหัวพันห้าทั้งหกเป็นของเวียดนาม ทำให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) ซึ่งเป็นแม่ทัพปราบฮ่อเห็นว่า สยามยังไม่มีแผนที่แนวเขตแดนแบบรัฐสมัยใหม่และไม่มีหลักเขตแดนที่ชัดเจนว่า ทั้งสองแคว้นนี้เป็นของสยามที่ชัดเจน เพราะรูปแบบการปกครองแบบรัฐจาริต ไม่มีเขตแดนที่ชัดเจน จึงได้ตกลงทำสัญญาชั่วคราวกับผู้บัญชาการทหารฝรั่งเศสในอินโดจีน คือ พันตรีเพนเนอร์แก็ง (Le Commandant Pennequin) และนายปาวี (Monsieur Auguste Jean Marie Pavie)^{๙๔} เรียกว่า สัญญา ๙ ข้อ ที่เมืองแกง (ปัจจุบัน คือ เมืองเดียนเบียนฟู) เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ โดยสยามจะรักษาแคว้นหัวพันห้าทั้งหกและแคว้นพวน (เชียงขวาง) ฝรั่งเศสจะรักษาแคว้นสิบสองจุไทสำหรับเมืองแกงนั้น กองทหารทั้งสองฝ่ายจะร่วมกันตั้งมั่นรักษา ผลของสัญญาทำให้สยามต้องเสียดินแดนส่วนนี้ไปเนื้อที่ ๘๗,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร กระทั่งหลังเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) สยามจำต้องยอมยกฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส ซึ่งมีแคว้นสิบสองจุไท และหัวพันห้าทั้งหกอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงด้วยก็ตกเป็นของฝรั่งเศสไปด้วยเช่นกัน^{๙๕}

สำหรับในห้วงระยะเวลาของรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ นครน่านมีอาณาเขตกว้างขวาง โดยมีเมืองบริวารถึง ๔๕ เมือง จึงถูกจัดให้มีฐานะเป็น “นครน่าน” โดยพิจารณาจากการศึกษาความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓ ของ สมศักดิ์ ลือราช^{๙๖} ในการจัดการแบ่งเขตการปกครองเป็นบริเวณของเมืองแพร่และนครน่าน ซึ่งการจัดแบ่งเขตการปกครองเป็นบริเวณตามกฎหมายข้อบังคับสำหรับมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) ได้แบ่งเขตการปกครองแบบเดิม คือ เมืองแพร่ได้ถูกกำหนดฐานะเป็น “เมือง” ส่วนเมืองน่านมีฐานะเป็น “นคร” เพราะมีอาณาเขตกว้างขวางโดยแบ่งเป็น

^{๙๔} โชฬ, เอช. สัมพันธภาพของประเทศไทยกับประเทศสยาม พ.ศ. ๒๒๒๓-๒๔๕๐ (นันทพร บันลือสินธุ์, ผู้แปล), (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๗๒ - ๘๒

^{๙๕} สุวิทย์ ธีรศาสตร์, จักรวรรดินิยมเหนือแม่น้ำโขง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๒), หน้า ๒๐

^{๙๖} สมศักดิ์ ลือราช, ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓), (ปริญญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๕๙)

หัวเมืองชั้นใน คือ เมืองที่อยู่ใกล้ที่ทำการค้าสนามหลวงและหัวเมืองชั้นนอก ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ห่างออกไปและมีความยุ่งยากในการปกครอง จึงจำเป็นจะต้องจัดตั้งเป็นบริเวณขึ้น^{๙๗}

การจัดบริเวณของนครน่าน ซึ่งมีพระยาศรีสทเทพเป็นข้าหลวงพิเศษได้จัดหัวเมืองชั้นนอก คือ ริมแม่น้ำโขงตอนเหนือ จัดตั้งเป็นบริเวณน่านเหนือ ซึ่งมี ๘ เมือง ประกอบไปด้วย เมืองเชียงของ เมืองเชียงคาน เมืองเทิง เมืองเชียงคำ เมืองเชียงแลง เมืองเชียงลม เมืองเชียงฮ่อน และเมืองเงิน หรือ เมืองกุสุมาวดี^{๙๘} หัวเมืองชั้นนอกมีพื้นที่กว้างขวางมีเขตแดนติดต่อกับเมืองที่เป็นรัฐอาณานิคมของฝรั่งเศส ซึ่งได้แผ่อิทธิพลเข้ามาทางเมืองหลวงพระบางนับตั้งแต่กรณีเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) สยามได้สูญเสียฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส ตามสัญญาสงบศึกระหว่างชาติสยามกับชาติฝรั่งเศส ลงวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ (ค.ศ. ๑๘๙๓) ในข้อ ๑ ความว่า “รัฐบาลสยามยอมสละกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นที่มีอยู่เหนือดินแดนทั่วไปบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงและบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้น ”^{๙๙} ซึ่งหัวเมืองชั้นนอกก็มีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งเศส ดังได้มีข้อความปรากฏในรายงานของพระยาบรมบาทบุรุษ ซึ่งทำหน้าที่ข้าหลวงพิเศษ ต่อจากพระยาศรีสทเทพ โดยให้เหตุผลว่า^{๑๐๐}

เพราะนครน่านมีชายแดนต่อฝรั่งเศสมีการเกี่ยวข้องกับต่างประเทศมาก ถ้าไม่มีเจ้าพนักงานผู้ใหญ่ประจำกำกับรักษาอยู่แล้ว เมื่อมีเหตุเกิดขึ้นตามชายแดนไม่ค่อยรู้ทันท่วงทีราชการย่อมจะทำให้เสียผลทางราชการไปเป็นอันมาก และทั้งจะได้ไม่ให้มีการติดขัดซึ่งต้องมาถึงค้าสนามหลวง

จากการเข้ามาดำเนินการของพระยาบรมบาทบุรุษได้รับทราบปัญหาและอุปสรรคในการจัดการปกครองนครน่านของสยามที่เกี่ยวข้องกับชาติฝรั่งเศสต้องดำเนินการอย่างระมัดระวัง เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาความขัดแย้งกับฝรั่งเศส โดยรัฐบาลสยามได้ใช้นโยบายแบบผ่อนปรน ไม่สร้างความขัดแย้ง ไม่ใช้ความรุนแรง โดยใช้กำลังทหารเข้าบังคับและรวบรัดในการปกครองนครน่าน ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อฝรั่งเศสได้ ดังเหตุผลที่พระยาบรมบาทบุรุษได้กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ มีข้อความบันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า^{๑๐๑}

นครน่านนี้เป็นเมืองที่พึ่งย่างเข้าสู่ความเจริญ และพึ่งเริ่มมีภาษีอากรต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งแต่เดิมมาไพร่บ้านพลเมืองยังไม่รู้สึกและประกอบทั้งภูมิประเทศอยู่ในที่กันดารและต่อต่างประเทศ และทั้งไพร่บ้านพลเมืองก็อดตาคัดขัดสน ทั้งลำล่อนมีหลายชาติ

^{๙๗} เสถียร ลายลักษณ์,ผู้รวบรวม “กฎเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นข้อบังคับสำหรับปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. ๑๑๙” เล่มที่ ๑๗. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, ๒๔๗๗), หน้า ๔๐๗ - ๔๐๘

^{๙๘} กรมศิลปากร, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ,เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๓๓สำเนาที่ ๕๖๔/๘๒๒๕ ลงวันที่ ๒๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๔ เรื่อง กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์, (กรุงเทพมหานคร: ผู้แต่ง, ๒๔๔๒ค)

^{๙๙} กองทัพเรือ, กรมสารบรรณทหารเรือ,กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. ๑๑๒, (กรุงเทพมหานคร: ผู้แต่ง, ๒๕๐๙), หน้า ๑๕๘

^{๑๐๐} กรมศิลปากร, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ,เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๑๕๘ ลงวันที่ ๒ มิถุนายน ๑๑๙-๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕ เรื่อง จัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณเมืองขึ้น. (กรุงเทพมหานคร: ผู้แต่ง, ๒๔๔๙ก)

^{๑๐๑} กรมศิลปากร, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ,เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๑๕๘สำเนาที่ ๒/๕๘ ลงวันที่ ๑๗ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑ เรื่อง พระยาบรมบาทบุรุษข้าหลวงประจำนครเมืองน่าน กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย, (กรุงเทพมหานคร: ผู้แต่ง, ๒๔๔๕ฉ).

หลายภาษา และก็เป็นคนใหม่ของฟากตะวันออกโดยมาก ถ้าฝ่ายเราจัดการรุนแรง . . . ก็จะเป็นโอกาสของฝรั่งเศสที่จะหยิบยกขึ้นกล่าวส่งเสริมโดยเล่ห์กลอุบายต่าง ๆ ยุแหยให้พวกเหล่านี้มีจิตร์กำเริบเข้ารับหนังสืออยู่ในความปกครองของฝรั่งเศสหรือกลับไปบ้านเมืองเดิม

จากกรณีเหตุการณ์ที่ได้กล่าวถึงข้างต้น ทำให้ทราบถึงพื้นที่การปกครองของนครน่านมีเนื้อที่กว้างขวางระยะทางที่จะไปมาหากันระหว่างเมืองต่อเมืองนั้นห่างกันมากและมีความยากลำบากในการเดินทางไปมาหาสู่กัน คือ อย่างเร็วใช้เวลา ๑ วัน อย่างช้าใช้เวลา ๒ ถึง ๓ คืน ซึ่งถือว่ามีความลำบากต่อการติดต่อและการจัดการปกครองในหัวเมืองขึ้นนอกเหล่านั้น และยังมีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการแผ่อิทธิพลเข้ามาของฝรั่งเศสผ่านทางเมืองหลวงพระบางอีกด้วย ดังนั้น การจัดการปฏิรูปการปกครองนครน่านจึงต้องดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งในพื้นที่ของนครน่านมีการต่อต้านจากเจ้านายพื้นเมืองน้อยมากสำหรับการปฏิรูปการปกครองในนครน่านนั้น เจ้าผู้ปกครองนครน่านยอมรับการเปลี่ยนแปลงตามรัฐบาลสยาม ด้วยทรงมองเห็นการณ์ไกลที่จะพัฒนานครน่านให้มีความเจริญตามรูปแบบของรัฐสมัยใหม่ โดยพิจารณาจากที่เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เจ้าผู้ปกครองนครน่าน ได้เร่งรัดให้ข้าหลวงใหญ่จัดการปกครองนครน่านให้เป็นแบบเดียวกับเมืองเชียงใหม่ โดยที่ข้าหลวงใหญ่เห็นว่า นครน่านยังไม่ถึงเวลาอันสมควร เป็นต้น สำหรับปัญหาที่เกิดจากการแย่งชิงอำนาจกันของเจ้านายบุตรหลานในนครน่านมีไม่มาก เช่น หัวเมืองอื่น ๆ เจ้าผู้ปกครองนครน่านสามารถควบคุมและแก้ไขปัญหานั้นได้^{๑๐๒} สำหรับพื้นที่การปกครองหัวเมืองขึ้นนอกของนครน่านนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงพื้นที่เขตการปกครองทางภูมิรัฐศาสตร์ของนครน่านที่กว้างขวางมากกว่าในปัจจุบัน นั่นคือ เส้นแบ่งเขตแดนของนครน่านกับรัฐอาณานิคมของฝรั่งเศสจรดถึงแม่น้ำโขงตรงข้ามเมืองหลวงพระบางหรือเรียกว่า ผังขวาของแม่น้ำโขง

สำหรับเขตพื้นที่การปกครองของหัวเมืองขึ้น เท่าที่ปรากฏในหลักฐานนครน่านได้ทำการปกครองโดยแบ่งหัวเมืองออกเป็นชั้น ๆ แบบสมัยโบราณ โดยวิธีการกำหนดยศเจ้าเมืองตามขนาดและความสำคัญของเมืองที่มีต่อนครน่าน ดังได้กำหนดยศของเจ้าเมืองที่เป็นเมืองขึ้นดังนี้ คือ กลุ่มแรก ได้แก่ หัวเมืองที่มีขนาดใหญ่ตั้งอยู่ใกล้นครน่าน ผู้ปกครองจะมียศเป็นเจ้า ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๔ เมือง ได้แก่ เชียงของ เทิง เชียงคำ เมืองเงิน ถัดลงมา ได้แก่ เมืองขนาดเล็กอยู่ไกลจากเมืองน่าน ผู้ปกครองมียศเป็นพระยา และแสนหลวง มีด้วยกันทั้งหมด ๔๑ หัวเมือง เช่น เมืองงอบ เมืองพง เมืองบ่อ เมืองปัว เป็นต้น เมืองต่าง ๆ เหล่านี้โดยส่วนใหญ่ นครน่านจะปกครองโดยปล่อยให้คนพื้นเมืองปกครองกันเอง แต่ถ้าเป็นเมืองใหญ่และมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์อย่าง เช่น เมืองเชียงของ เมืองเทิง แล้วเจ้าเมืองจะได้รับการแต่งตั้งและส่งไปจากเมืองน่านแทบทั้งสิ้น^{๑๐๓}

นับตั้งแต่เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง การขึ้นปกครองนครน่านแม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากกรุงรัตนโกสินทร์ แต่โดยทางปฏิบัติแล้วพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านกันเอง มิได้ทรงยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายใน และเจ้าผู้ปกครองนครน่าน

^{๑๐๒} สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า ๓๓๕

^{๑๐๓} อ้างแล้วใน สมศักดิ์ สือราช, ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓).

ในชั้นหลังทุกพระองค์ ต่างปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเที่ยงธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ได้ช่วยราชการบ้านเมืองสำคัญ ๆ หลายครั้งหลายคราด้วยกัน เช่น ช่วยราชการสงครามเมืองเชียงแสน ในรัชกาลที่ ๑ ปราบบกภูเจ้าอนุวงศ์ในรัชกาลที่ ๓ ช่วยราชการสงครามเมืองเชียงตุง ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังได้ทำนุบำรุงกิจการพระพุทธศาสนาในนครน่าน ซ่อมแซมวัดวาอารามต่าง ๆ อยู่เป็นนิจ ทำให้นครน่านกลับคืนสู่สันติสุขร่มเย็นต่างจากระยะที่ผ่านมา

ในสมัยของเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นเจ้าผู้ครองนครน่าน ตรงกับรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงแก้ไขวิธีการปกครองแผ่นดินขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ โดยแบ่งการปกครองหัวเมืองออกเป็นมณฑลเทศาภิบาล ได้ส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ไว้วางพระราชหฤทัยจากกรุงเทพมหานครเป็นผู้แทนต่างพระเนตรพระกรรณ เพื่อกำกับดูแลการบริหารบ้านเมืองของเจ้าผู้ครองนคร รวมถึงการแก้ปัญหากรณีพิพาท เรียกชื่อตามตำแหน่งทำเนียบว่า “ข้าหลวงประจำเมือง” และทรงแต่งตั้งเจ้านายบุตรหลานของเจ้าผู้ครองนครให้เป็นเจ้าศักดินาชั้นสัญญาบัตรลดหลั่นกันลงไปเป็นกรมการพิเศษ ช่วยเหลือการบริหารงานของเจ้าผู้ปกครองนครน่านประกอบด้วย (๑) เจ้าอุปราช (๒) เจ้าราชวงศ์ (๓) เจ้าบุรีรัตน์ (๔) เจ้าสุริยวงศ์ (๕) เจ้าราช-ภาติวงศ์ (๖) เจ้าราชภาตินัย (๗) เจ้าราชดนัย (๘) เจ้าราชสัมพันธวงศ์ (๙) เจ้าราชบุตร (๑๐) เจ้าประพันธ์พงษ์ (๑๑) เจ้าชัยสงคราม (๑๒) เจ้าราชญาติ และ (๑๓) เจ้าวรญาติ

พ.ศ. ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชดำริว่า เจ้าสุริยะ (เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ) เจ้าผู้ปกครองนครน่าน ได้ประกอบคุณงามความดี เป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมือง เป็นที่รักใคร่นับถือของเจ้านาย ท้าวพระยา และพลเมืองโดยทั่วไป จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาเลื่อนฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น “พระเจ้านครเมืองน่าน” มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุระมหาราชวงษาธิบดี สุจริตจารีราชานุภวรักษ์ วิบูลยศักดิ์กิตติไพศาล ภูบาลบพิตร สถิต ณ นันทราชวงษ์พระเจ้านครเมืองน่าน ได้ปกป้องเจ้านายบุตรหลานแสนท้าวพระยา ลาว ราษฎรในเมืองน่าน และเมืองขึ้นทั้งปวง ให้ปรากฏเกียรติยศเดชานุภาพสืบไป ขอจงเจริญชนอายุ พรรณศุขพล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติสรรพศิริ สวัสดิ์พิพัฒนามงคล ทุกประการ ปกป้องพระราชอาณาเขตรัชนิสีมาด้วยความซื่อตรงต่อกรุงเทพมหานคร ดำรงอยู่ยืนยาวสืบกาลนานเทอญ”^{๑๐๔} ซึ่งถือได้ว่า เจ้าผู้ปกครองนครน่าน นับตั้งแต่อดีตจนถึงการปกครองนครน่านในรูปแบบของเจ้าผู้ปกครองนครท้องถิ่นเป็นรูปแบบการปกครองแบบรัฐสมัยใหม่ เจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๓ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาเลื่อนฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น “พระเจ้านครเมืองน่าน” เพียงพระองค์เดียวที่ได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยยศสูงที่สุดของนครน่าน

นอกจากนี้แล้ว ความสำคัญของเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๓ นั้น ถือได้ว่ามีความสำคัญต่อนครน่านเป็นอย่างมาก เมื่อพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ถึงแก่พิราลัยในวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๑ ทางราชการได้ประกาศให้วันนี้เป็นวันที่มีความสำคัญต่อชาวนครน่านสืบมา

^{๑๐๔} ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศตั้งพระเจ้านครเมืองน่าน, (กรุงเทพมหานครฯ, ๒๔๔๖), หน้า ๖๑๐-๖๑๑.

จนถึงทุกวันนี้ จึงเรียกรวันที่ ๕ เมษายนของทุกปีเป็น “วันพระเจ้าน่าน” หรือ “วันพระเจ้านครน่าน” และทางจังหวัดน่านก็ได้จัดให้มีการทำบุญทักษิณานุทานพระอัฐิและถวายราชสักการะเป็นประจำทุกปีสืบมา และหลังจากนั้น เจ้ามหาพรหมสุรธาดา (เจ้าอุปราชา) ได้ขึ้นปกครองนครน่านสืบต่อมาเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๔ และเป็นองค์สุดท้ายของนครน่าน ซึ่งในสมัยนี้อำนาจของเจ้าผู้ปกครองนครน่านได้ลดน้อยลง เนื่องมาจากทางกรุงเทพฯ ได้จัดส่งข้าราชการ เช่น ผู้ช่วยผู้ว่าราชการจังหวัด คลังจังหวัด และสรรพากรจังหวัด ฯลฯ มาประจำหน่วยงาน ที่เรียกกันว่า “เค้าสนามหลวง” ส่วนตัวเจ้าผู้ปกครองนครน่านได้กำหนดรายได้ให้เป็นอัตราเงินเดือน ส่วนส่วยอากรต่าง ๆ ต้องเก็บเข้าท้องพระคลังหลวงทั้งสิ้น และเมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาดาถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ตำแหน่งเจ้าผู้ปกครองนครน่านจึงถูกยุบเลิกแต่นั้นมา

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย ๒) เพื่อศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย ๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน รูปแบบการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในเชิงคุณภาพ (Key Informant) ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกผู้ที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา และวรรณกรรมล้านนา การปริวรรตและการแปลได้แก่พระสงฆ์ ประชาชนชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ จำนวน ๗ รูป/คน โดยใช้วิธีคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) จากการดำเนินการวิจัยวิเคราะห์สังเคราะห์สามารถสรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะในการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ การศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย

จากการวิจัยพบว่า การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน มีรูปแบบการปริวรรตอยู่ด้วยกัน ๓ รูปแบบ คือ ๑) การปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว ๒) การปริวรรตอักษรพื้นเมืองตามเสียงในภาษาท้องถิ่น ๓) การปริวรรตคำในท้องถิ่นให้ตรงกับคำในภาษาไทยกลาง ในการปริวรรตเนื้อหาคัมภีร์พงศาวดารน่านอาจจะมีคำที่มาจากภาษาพม่าบ้าง ก็ยังคงการสะกดคำแบบเดิมเอาไว้แบบเดิมตามต้นฉบับที่ถูกบันทึกไว้ เนื่องจากเมืองน่านในอดีตเคยได้เป็นเมืองขึ้นกับพม่า การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร สามารถแปลเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ได้ว่า พงศาวดารน่านเป็นการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่านตั้งแต่เริ่มต้นตระกูลเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านจากพระยาภูคาปฐมต้นเจ้าผู้ครองเมืองน่านเรียงลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงยุคของผู้ครองเมืองน่าน การเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนาเชียงใหม่ พม่า และกรุงรัตนโกสินทร์ บันทึกเหตุการณ์สำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาการสร้างพระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง ตลอดจนการย้ายบ้านเมืองตามยุคสมัย การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการสร้างคัมภีร์ทางศาสนาเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้อยู่นาน เป็นต้น

๕.๑.๒ การศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย

จากการวิจัยพบว่า การแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย ใช้หลักการปริวรรตคำในท้องถิ่นให้ตรงกับคำในภาษาไทยกลาง เพื่อให้ง่ายและสะดวกต่อการศึกษาวิเคราะห์สาระสำคัญของเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ในพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของสาระสำคัญที่ถูกบันทึกไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของเมืองน่าน การกล่าวถึงลำดับของเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านทั้ง ๖๓ พระองค์ อาณาเขตของการปกครองที่มี

ความกว้างขวางจนอาจกล่าวได้นานเป็นรัฐจารีตที่มีการปกครองเป็นของตนเอง บางช่วงของยุคสมัยอาจจะเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนา พม่า กรุงรัตนโกสินทร์ แต่การปกครองอาณาจักรใหญ่ๆ ไม่ได้เข้ามาแทรกแซงการปกครองมีเฉพาะส่งเจ้าเมืองมาปกครองเป็นช่วงสมัย ทำให้เป็นคุณค่าของภาษาล้านนาที่ถือได้ว่าเป็นตัวกลางสำคัญในการบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นตัวกลางสำคัญในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่ถูกบันทึกไว้ ผ่านความประสงค์ของเจ้าเมืองน่านที่มีความศรัทธาต่อพระศาสนาเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังทำให้เห็นถึงบริบทและสภาพของบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของประชาชนคนน่านในอดีต

๕.๑.๓ วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน

จากการวิจัยพบว่า เนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกพงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสรุปเป็นองค์ความรู้จากพงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้ ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - พ.ศ. ๑๙๙๒) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาณาคา ได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑) พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์ แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำมางที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘) นครน่านต้องขึ้นตรงต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย ระยะที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๓๑) เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน” ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน ผู้วิจัยได้สรุปวิเคราะห์เป็นการอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

จากผลการศึกษาวิเคราะห์ การศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย การปริวรรต มีรูปแบบการปริวรรตอยู่ด้วยกัน ๓ รูปแบบ คือ ๑) การปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว ๒) การปริวรรตอักษรพื้นเมืองตามเสียงในภาษาท้องถิ่น ๓) การปริวรรตคำในท้องถิ่นให้ตรงกับคำในภาษาไทยกลาง การแปลคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารที่ถูกบันทึกไว้บนใบลานด้วยอักษรภาษาล้านนา ให้เป็นอักษรไทยแล้วตรวจชำระให้ถูกต้องตามหลักของการเทียบเคียงอักษรไทยกับอักษรภาษาล้านนา ให้มีใจความคงเดิมตามแบบต้นฉบับของคัมภีร์พงศาวดารน่าน ทั้งการสะกดและการใช้การปริวรรตอักษรภาษาล้านนาเป็นอักษรไทย การสะกดคำอาจจะไม่ได้ตรงกับหลักของภาษาไทยโดยทั้งหมดเพื่อให้เห็นถึงคำเฉพาะท้องถิ่น ที่เป็นภาษาล้านนา

ในการปริวรรตเนื้อหาคัมภีร์พงศาวดารน่านอาจจะมีคำที่มาจากภาษาพม่าบ้าง ก็คงยังคงการสะกดคำแบบเดิมเอาไว้แบบเดิมตามต้นฉบับที่ถูกบันทึกไว้ เนื่องจากเมืองน่านในอดีตเคยได้เป็นเมืองขึ้นกับพม่า การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร สามารถแปลเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ได้ว่า พงศาวดารน่านเป็นการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่านตั้งแต่เริ่มต้นตระกูลเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านจากพระยาภูคาปฐมต้นเจ้าผู้ครองเมืองน่านเรียงลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงยุคของผู้ครองเมืองน่าน การเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนา เชียงใหม่ พม่า และกรุงรัตนโกสินทร์ บันทึกเหตุการณ์สำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาการสร้างพระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง ตลอดจนการย้ายบ้านเมืองตามยุคสมัย สอดคล้องกับ รัตน จันทรเทว^{๑๐๕} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การปริวรรตใบลานอีสาน : ตำรายา” พบว่าอักษรที่ใช้ในการจารหรือเขียน ใบลาน ส่วนใหญ่เป็นอักษรธรรม บางภูมิภาคใช้ทั้งอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยและมีวิธีการสะกดการันต์แตกต่างกัน หนังสือผูกใบลานไม่สมบูรณ์ ชำรุดและตัวอักษรเลือนราง ไม่ชัดเจนทำให้การอ่านลำบากมากยิ่งขึ้น เนื้อหาเกี่ยวกับยา ส่วนใหญ่เป็นการบันทึกสูตรยาพื้นบ้านที่มีการสืบทอดจากบรรพบุรุษ โดยโรคที่พบมากที่สุด ได้แก่ โรคไข้ต่างๆ อาการปวดเมื่อยตามร่างกายที่เกิดจากการทำงานหนักและโรคผิวหนัง ผื่นคัน รองลงมาได้แก่ โรคที่เกิดจากแมลงมีพิษกัดต่อย ตลอดจนวิธีบันทึกรักษาบาลแผลต่างๆ การปริวรรตใบลาน เอกสารที่เกี่ยวกับปริวรรตอักษรโบราณอีสาน เช่น อักษรไทยน้อย และอักษรธรรมนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ส่วนมากเป็นเอกสารประเภทหนังสือที่ใช้เรียน การอ่านใบลานอักษรธรรมและการสัมภาษณ์หมอยาที่มีประสบการณ์เพื่อเผยแพร่ลงในวารสาร ธรรมทรรศน์ ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น โดยเริ่มเผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๔ เป็นต้นมา

ในส่วนของการศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย การแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย ใช้หลักการปริวรรตคำในท้องถิ่นให้ตรงกับคำในภาษาไทยกลาง เป็นการเทียบคำและสำนวนที่เป็นภาษาล้านนาให้เป็นคำและสำนวนภาษาไทยในปัจจุบัน เพื่อให้ง่ายและสะดวกต่อการศึกษา วิเคราะห์สาระสำคัญของเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ในพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของสาระสำคัญที่ถูกบันทึกไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของเมืองน่าน การกล่าวถึงลำดับของเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านทั้ง ๖๓ พระองค์ อาณาเขตของการปกครองที่มีความกว้างขวางจนอาจกล่าวได้ว่าน่านเป็นรัฐจารีตที่มีการปกครองเป็นของตนเอง บางช่วงของยุคสมัยอาจจะขึ้นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนา พม่า กรุงรัตนโกสินทร์ แต่การปกครองอาณาจักรใหญ่ๆ ไม่ได้เข้ามาแทรกแซงการปกครองมีเฉพาะส่งเจ้าเมืองมาปกครองเป็นช่วงสมัย ทำให้เป็นคุณค่าของภาษาล้านนาที่ถือได้ว่าเป็นตัวกลางสำคัญในการบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นตัวกลางสำคัญในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่ถูกบันทึกไว้ ผ่านความประสงค์ของเจ้าเมืองน่านที่มีความศรัทธาต่อพระศาสนาเป็นอย่างมาก ถือได้ว่าเป็นหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คนรุ่นก่อนได้เห็นความสำคัญของเรื่องราวในอดีตที่ควรบันทึกทำให้ให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์บ้านเมืองของตนเอง สอดคล้องกับ ตูลาภรณ์ แสน

^{๑๐๕} รัตน จันทรเทว, “การปริวรรตใบลานอีสาน : ตำรายา”, รายงานการวิจัย, (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๘).

ปรน^{๑๐๖} ได้วิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานวัดในเขตอำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ปราชญ์ชาวบ้านผู้รู้ในท้องถิ่นผู้สูงอายุเรื่องการอนุรักษ์เอกสารโบราณพบว่าควรตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญโดยเฉพาะคุณค่าทางองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคมโดยการศึกษาค้นคว้าการทำรายงานการทำวิจัยตลอดจนการสำรวจดูแลการจัดเก็บรักษาเพื่อคงไว้เป็นมรดกของชาติสืบไปนอกจากนี้ควรมีการใช้ประโยชน์ในการแสดงพระธรรมเทศนาเทศมหาชาติประเพณีพิธีกรรม

การวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้จากพงศาวดารน่านสามารถกล่าวได้ว่า นครน่านเป็นนครรัฐอิสระมาตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองวรนคร เป็นยุคเริ่มต้นของนครน่าน จนถึงปี พ.ศ. ๑๙๙๓ นครน่านได้ถูกเชียงใหม่โดยพระเจ้าติโลกราชยกกองทัพมาตีนครน่าน เจ้าอินต๊ะแก่นท้าว พ่ายแพ้จึงหนีไปพึ่งเมือง นับตั้งแต่นั้นมานครน่านจึงเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาด้านตะวันออก เชียงใหม่ปกครองนครน่านในฐานะประเทศราช ต่อมาไม่นานก็รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรโดยทำการแต่งตั้งขุนนางจากเชียงใหม่ หรือโยกย้ายจากเมืองอื่นไปปกครองนครน่านแทนเชื้อสายเจ้านครน่านคนเดิม สาเหตุมาจากนครน่านอยู่ติดกับอาณาจักรล้านช้างและญวน ทำให้เขตแดนด้านนี้ไม่ปลอดภัย ทำให้พระองค์ผนวกเอาดินแดนฝั่งนี้ไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาโดยให้นครน่านมีฐานะเป็นเพียงเมืองหน้าด่านที่สำคัญด้านตะวันออกของอาณาจักรล้านนาไทย

นครน่านเป็นรัฐประเทศราชของสยามในรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่มีอิสระในการปกครองตนเอง เช่น กรณีการบัญญัติกฎหมายใช้เป็นแนวทางในการปกครอง คือ กฎหมายอาณาจักรหลักคำออกใช้บังคับใน พ.ศ. ๒๓๙๕ และมีการแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๐๔ การแก้ไขกฎหมายทำแบบจารีต คือ ใช้วิธีออกกฎหมายใหม่แล้วบัญญัติต่อเติมเข้าไปโดยไม่ลบกฎหมายเดิม นอกจากนี้แล้ว นครน่านยังมีระบบเงินตราใช้เป็นของตนเอง นั่นคือ เงินทอกล้าน และเงินเจียงน่าน สำหรับเงินเจียงน่านจะมีอักษรย่อ “น่าน” และ “นวน” เป็นตราประทับของเงินเจียงและยังมีการประทับตราของเจ้าเมือง และน้ำหนักของเงินด้วย สำหรับเงินเจียงน่านจัดอยู่ในกลุ่มเงินเจียงของอาณาจักรล้านนาด้วย ซึ่งในกรณีดังกล่าวนี้ นครน่านเป็นรัฐอิสระมาเป็นระยะเวลายาวนานตั้งแต่เริ่มสร้างนครน่านเป็นต้นมา แม้ว่าในห้วงระยะเวลาต่อมา นครน่านขึ้นการปกครองกับสุโขทัย เชียงใหม่ อโยธยา ที่สำคัญก็คือ นครน่านสามารถดำรงความเป็นอิสระได้ดีกว่าหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนา อาจจะมาจากพื้นที่ของนครน่าน ไม่ใช่เป็นทางผ่านทัพหรือตำบลรวบรวมเสบียงและรวบรวมกำลังพล เช่น ในกรณีที่พม่าจะไปรบกับกรุงศรีอยุธยา จำเป็นต้องตีหัวเมืองล้านนาให้เรียบร้อยก่อน เพื่อเป็นตำบลส่งกำลังบำรุงด้านกำลังพล ด้านเสบียงอาหาร เช่นเดียวกันในกรณีของอยุธยา หากจะยกกองทัพขึ้นเป็นตีหัวเมืองของพม่าหรือล้านช้างก็จำเป็นต้องยึดพื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นที่ตั้งมั่นให้ได้ก่อน แม้แต่ในห้วงระยะเวลาที่อิทธิพลของชาติตะวันตก ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อสยามในขณะนั้น เช่น กรณีพิพาทต่าง ๆ ฝรั่งเศสกับสยามในพื้นที่ของลาว สยามจำเป็นต้องใช้พื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นที่ตั้งของตำบลส่งกำลังบำรุงทั้งกำลังพลของกองทัพและเสบียงอาหารเพื่อสนับสนุนการทัพของสยามมาโดยตลอดเช่นกัน ดังนั้น นครน่านไม่ใช่ทางผ่านของกองทัพพม่าและอยุธยาในห้วงระยะเวลาที่ต้องรบกัน หากมีการสู้รบกัน แม้ว่าจะยึดนครน่านได้ก็ตามยังคงให้นครน่านปกครองกันเอง แม้ว่าในบางครั้งผู้มีอำนาจปกครอง

^{๑๐๖} ศุภักษรณ์ แสนปรน, “การวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานวัดในเขตอำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง”, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๕๘)

ใช้คนของตนเองมาทำการปกครองนครน่านก็ตาม ดังนั้น ความเป็นอิสระในการปกครองของนครน่าน จึงมีมากกว่าหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนา นครน่านถือว่าเป็นรัฐอิสระที่แตกต่างไปจากหัวเมืองอื่น ๆ ใน ล้านนา สำหรับเจ้าผู้ปกครองนครน่านจะมีอำนาจสูงสุดอย่างพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองแผ่นดิน ไม่ว่าจะเป็นด้านนิติบัญญัติ การบริหารราชการ การภาษี และการตุลาการ รัฐบาลสยามจะไม่เข้าไปยุ่ง เกี่ยวใด ๆ นอกจากบังคับให้มีการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ทุก ๓ ปี ในแบบเครื่อง ราชบรรณาการ และการจ่ายส่วยทรัพยากรประจำปี ซึ่งมักจะเป็นของสำคัญ เช่น ไม้สัก ครั่ง แร่ธาตุ ฯลฯ ซึ่งสยามหรือเมืองหลวงของสยาม คือ ศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพมหานคร ก็จะได้มีการ พระราชทานสิ่งของที่ เป็นของหายากตอบแทนไปตามพระราชประสงค์ในลักษณะสินน้ำใจ รวมถึงการ จัดกองทัพเข้าร่วมในยามศึกสงคราม นอกจากนั้น ให้หัวเมืองจัดการบริหารบ้านเมืองกันเองโดยมี เจ้านายร่วมกันให้คำปรึกษาและช่วยเจ้าผู้ปกครองนครน่านในด้านปกครองในลักษณะของเจ้าชั้นห้า ไบ อันได้แก่ เจ้าอุปราช เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และรวมถึงเจ้าผู้ครองนครน่านด้วย เป็น ๕ คน แต่ละคนก็ได้รับหน้าที่ในการรับผิดชอบ คล้ายลักษณะของจตุสดมภ์แบบเวียง วัง คลัง นา ของ สยามก่อนจะมีการปฏิรูปสยามในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นอกจากนี้ ยังมีคณะกรรมการที่เป็นขุนนางต่าง ๆ ประมาณ ๓๒ คน เรียกว่า “เค้าสนามหลวง” ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการ

ในส่วนของเนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มี เนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมือง จนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึก พงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสรุปเป็นองค์ ความรู้จากพงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญ ทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองบัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - พ.ศ. ๑๙๙๒) ราว ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาณ าคา ได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง (เชื่อกัน ว่า คือ บริเวณริมฝั่ง ด้านใต้ของแม่น้ำย่างใกล้เทือกเขาตอยภูคาในเขตบ้านเสี้ยว หมู่ที่ ๗ ตำบลยม อำเภอน้ำหนาว จังหวัดน่าน) เพราะปรากฏร่องรอยชุมชนในภาพถ่ายทางอากาศลักษณะเป็นคุน้ำ คัน ดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระญาณาคาได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวาง ยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม ๒ คน ไปสร้างเมืองใหม่ ทางตะวันออกฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้ขุนนุ่นผู้ พี่ไปสร้าง เมืองจันทบุรี (เมืองหลวงพระบาง) ทางใต้ให้ขุนฟองผู้น้อง ลงมาสร้างเมืองวรรณคร หรือ เมืองบัว

ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑) พระเจ้าติโลกราช กษัตริย์ แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ ลำน้ำมาง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอบ่อเกลือ) ที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อ ตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา

ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘) นครน่านต้องขึ้นตรง ต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่พม่าปกครองหัวเมืองล้านนา และนครน่านอยู่นั้นพม่าต้องการที่จะควบคุมหัวเมืองล้านนาไว้ทั้งหมดโดยมีมังนรธาชื่อ ซึ่งปกครองอยู่

ที่เชียงใหม่ คอยสอดส่องและควบคุมการปกครองแทนกษัตริย์ของพม่าโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการปกครองและควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาทั้งหมด

ระยะที่ ๔ เมื่อน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๓๑) เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง การขึ้นปกครองนครน่านแม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากกรุงรัตนโกสินทร์ แต่โดยทางปฏิบัติแล้ว พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านกันเอง มิได้ทรงยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายใน และเจ้าผู้ปกครองนครน่านในชั้นหลังทุกพระองค์ ต่างปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเที่ยงธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

๑. ผู้วิจัยควรเพิ่มการศึกษา ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ล้านนาที่ถูกบันทึกไว้เพื่อเปรียบเทียบความแม่นยำทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์กับอาณาจักรต่างๆ ในอดีตตลอดจนการศึกษาข้อมูลสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดน่านในท้องสมุดหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เพื่อเป็นข้อมูลเพิ่มเติมต่อยอดการวิจัยครั้งต่อไป

๒. ควรต่อยอดในประเด็นของการจัดทำเป็นสื่อการเรียนรู้ที่มีความหลากหลายทั้งหลักสูตรท้องถิ่น หนังสือประวัติศาสตร์น่านฉบับพกพาหรือสื่อมัลติมีเดียร่วมสมัยที่สามารถเข้าถึงได้บนโทรศัพท์มือถือ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ

กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑: จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, ๒๕๑๕.

กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙, พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗.

กรมศิลปากร, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๕๘/๑๕๘ ลงวันที่ ๒ มิถุนายน ๑๑๙-๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕ เรื่อง จัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณเมืองขึ้น, กรุงเทพมหานคร : ผู้แต่ง, ๒๔๔๙ก.

กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ (พิมพ์ครั้งที่ ๗), กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

กาญจนา แก้วเทพ, เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน, กรุงเทพมหานคร : มายด์พับบลิชชิง, ๒๕๓๘.

กรมศิลปากร, เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๗.

กองทัพเรือ, กรมสารบรรณทหารเรือ, กรณียพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. ๑๑๒, กรุงเทพมหานคร: ผู้แต่ง, ๒๕๐๙.

เกริกฤทธิ์ เชื้อมงคล, แรกสร้างพระนคร, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามความรู้, ๒๕๕๒.

โกวิทย์ พวงงาม, การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร : บริษัทบพิตรการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓.

จังหวัดทหารบกน่าน, พระเจ้านครน่าน, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอบอย, ๒๕๕๒.

จินตวิทย์ เกษมสุข, หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๗.

จารุวรรณ ธรรมวัตร, วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน, มหาสารคาม : โรงพิมพ์สิรินธรออฟเซต, ๒๕๓๘.

จินตวิทย์ เกษมสุข, หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๗.

จามะรี เชียงทอง. การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมและไทยศึกษา. สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์. เชียงใหม่ : ไซต์วอม บุค. ๒๕๕๓.

โซฟ, เอช, สัมพันธภาพของประเทศฝรั่งเศสกับประเทศสยาม พ.ศ. ๒๒๒๓-๒๔๕๐ (นันทพร บันลือสินธุ์, ผู้แปล), กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๔.

ตรี อมาตยกุล, เมืองเหนือและเมืองใต้, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๑๓.

ทวิวงศ์ ศรีบุรี, **สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และการศึกษา**, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ทิพากรวงศ์ เจ้าพระยา, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เล่ม ๑**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๖.

ทงศ์ศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ, **หลักการพัฒนาชุมชน**, ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐.

ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น , กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ. ๒๕๓๙.

ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์ที่สำคัญกับสังคมมนุษย์ (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ. ๒๕๓๙.

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, **แนวคิดแนวทางการพัฒนาชุมชน**, กรุงเทพมหานคร : บริษัท ราไทยเพรส, ๒๕๕๐.

นิยม สองศรีโย และคณะ, **พงศาวดารน่าน**, น่าน : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อิงค์เบอร์รี่, ๒๕๕๖.

บวรศักดิ์ อวรรณโณ, **รัฐธรรมนูญปัจจุบันกับการปฏิรูปการเมือง**, นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า, ปรีดี โชติช่วง และคณะ, **การพัฒนาชุมชนและการบริหารงานพัฒนาชุมชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิตรการพิมพ์, ๒๕๓๖.

ประเวศ วะสี, **การสร้างภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา**, กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐.

ปกรณ์ ปรียากร, **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา**, กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภาการพิมพ์, มปป.

ประเสริฐ ณ นคร, **แนวการปฏิวรรตอักษรพื้นเมืองล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑. หน้า ๗๑-๗๓.

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (อบอ่น), **นวัตกรรมการเรียนรู้ คน ชุมชน และการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๔๘.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน, ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๐ เรื่อง ราชวงศ์จักรี พงศาวดารเมืองน่าน**, น่าน: โรงพิมพ์น่านออฟเซต, ๒๕๕๗.

ราชกิจจานุเบกษา, **ประกาศตั้งพระเจ้านครเมืองน่าน**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรี และราชกิจจานุเบกษา, ๒๔๔๖.

เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ, **หลักฐานศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิตรการพิมพ์, ๒๕๕๓.

วิจารณ์ พานิช, **การจัดการความรู้**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม, ๒๕๔๘.

วิพันธุ์ ชมะโชติ, **บันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ “แผ่นดินที่หายไป” ประวัติศาสตร์จารึกด้วยน้ำตาความสูญเสียที่คนทั้งชาติต้องขมขื่น**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อนิเมทกรุ๊ป, ๒๕๕๑.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **นิทานโบราณคดี**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๖.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (พิมพ์ครั้งที่ ๒)**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ , ๒๕๐๖.

สร้อยดี อ่องสกุล, **พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด**, เชียงใหม่: โรงพิมพ์วันดีการพิมพ์. ๒๕๖๑.

สายนต์ ไพรัชญจักร์, **การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน**, กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน, **เอกลักษณ์น่าน**, เชียงใหม่ : ดาวคอมพวกราฟิค.๒๕๔๙.

สุเทพ สุนทรเกสัช. ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย พื้นฐานแนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและวัฒนธรรม, เชียงใหม่ : โกลบอลวิชั่น.๒๕๔๐.

สุวิทย์ อิศาศวัต, **จักรวรรดินิยมเหนือแม่น้ำโขง**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๒.

สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา, ๒๕๕๑.

เสถียร ลายลักษณ์, **ผู้รวบรวม “กฎเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นข้อบังคับสำหรับปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. ๑๑๙” เล่มที่ ๑๗**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดลิแมล์, ๒๔๗๗.

ศรีศักร วิลลิโถม. พระนครศรีอยุธยาในฐานะราชธานีในศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา. พระนครศรีอยุธยา : ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา.๒๕๕๓.

อานันท์ กาญจนพันธ์. วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน.กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.๒๕๔๕.

อัมพร อารังลักษณ์ บรรณาธิการ, **การบริหารปกครองสาธารณะ (Public Governance) การบริหารรัฐกิจในศตวรรษที่ ๒๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖.

องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, **เล่าเรื่องวรรณคร**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๔๙.

องค์การคำครุสภา, **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๑๐**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ครุสภา, ๒๕๐๗.

องค์การคำครุสภา, **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๑ เล่ม ๔ พงศาวดารโยนก**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ครุสภา, ๒๕๐๗.

องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, **สารานุกรมจังหวัดน่าน เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๕๘**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๕๘.

(๒) บทความในวารสารและงานวิจัย

กฤษฎา ศรีธรรมมาและคณะ, “การสืบค้นภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านอีสานในคัมภีร์ยาโบราณ”, รายงานการวิจัย, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ๒๕๕๒.

ไกรสร เพ็งสกุล และคณะ, **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ**. รายงานวิจัยกรมทรัพยากรน้ำ : กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๑

ตุลาภรณ์ แสนปรน, “**กรวิเคราะห์คัมภีร์โบราณวัตถุในเขตอำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง**”, รายงานการวิจัย, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๕๘.

- ปัทมา สุปกาปิง, “การมีส่วนร่วมของประชาชนชาวไทยในรอบทศวรรษที่ผ่านมา : สภาพปัญหาและความท้าทายในอนาคต”, วารสารสำนักวิจัยและพัฒนา, กรุงเทพมหานคร : สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๑.
- สุเทพ สุนทรเกสัช. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : การศึกษาประวัติศาสตร์ระดับจุลภาค, วารสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. ๒๕๕๒.
- พระสุธีวรालังการ (สมคิด สิริคุตโต), “ ศึกษาวิเคราะห์นิพนธ์ในคัมภีร์ล้านนา”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- มณีนภา ชุตติบุตร, “แนวทางการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนการสอน”, วารสารหมู่บ้าน, ๗(๘๗): ๕; ธันวาคม, ๒๕๓๘.
- รัตนา จันทรเทาว์, “การปริวรรตใบลานอีสาน : ตำรายา”, รายงานการวิจัย, สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๘.
- วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์, “ การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานเรื่องสัตราอิทธิธรรมาภินิเทศ”, สารนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗.
- ศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์, “ภูมิปัญญาไทยพัฒนาไทย”, วารสารวัฒนธรรมไทย, ๓๗(๔) : ๗-๑๑ เมษายน – พฤษภาคม, ๒๕๔๒.
- สมคิด สุขเอิบ, “ การศึกษาตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนารูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วมในจังหวัดยโสธร”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑.
- สมศักดิ์ ลือราช, ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓), ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๕๙.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท. รายงานการวิจัย, กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๘.

๒. ภาษาอังกฤษ

- Davis Keith, Human Behavior of World-Man Relations and Organization Behavior, New York : Mc Graw –Hill Book Co, 1972.
- Davis Keith, Human Behavior of World-Man Relations and Organization Behavior, New York : Mc Graw – Hill Book Co, 1972.
- Erwin, Williams, Participation Management : Concept, Theory and Implementation, At lanta, Ga : Georgia State University Press, 1976.
- Helene Heyd and Andreas Neef, International Food policy Research Institute 2033 K Street, N.W.Washington, D.C. 2006 U.S.A. December 2004.

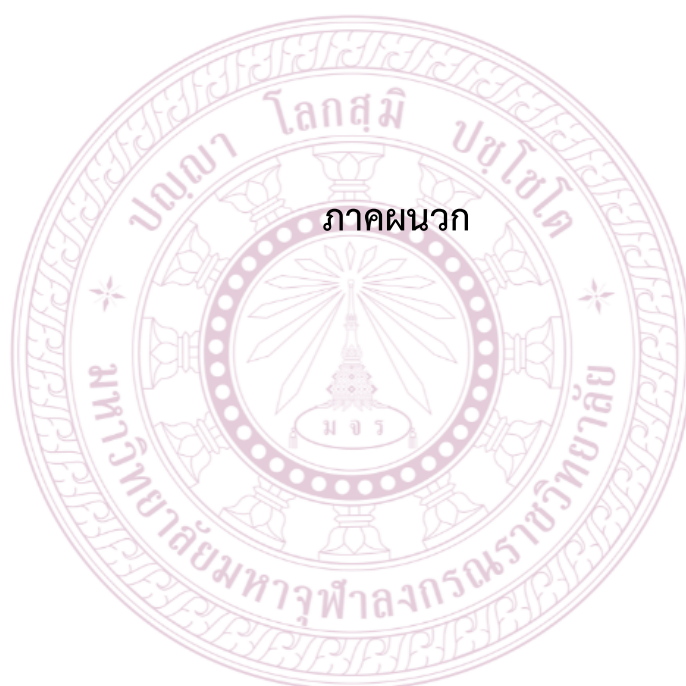
Koontz & others, **Essential of management**, New York : Mc Graw-Hill, 1986.

Putti Joseph M, **Management : A Functional**, Singapore : Mc Graw-Hill, 1987.

White, Alastair T, **The community A Discussion of the Agreement Community Participation**, Current issue and Lesson Learned, USA. : The United Nations Childrens Fund, 1982.

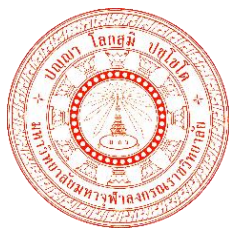
WHO and UNICEF, **Report of The International Conference on Primary Health Care**, NewYork : N.P.Press, 1981.

ภาคผนวก ก
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
แบบสนทนากลุ่มผู้เชี่ยวชาญ
เรื่อง การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน

คำชี้แจง : แบบสนทนากลุ่มผู้เชี่ยวชาญ

แบบสนทนากลุ่มชุดนี้จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาเรื่อง “การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน” จากผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรภาษาล้านนาและวรรณกรรมท้องถิ่นน่าน เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอทางวิชาการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์น่านที่ปรากฏในพงศาวดารน่าน ซึ่งข้อมูลทั้งหมดนี้จะถูกรวบรวมและทำการวิเคราะห์นำเสนอเป็นองค์ความรู้ในภาพรวมของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ต่อไป

ลำดับ	ประเภทข้อมูล	ประเด็นสนทนากลุ่ม	สรุปผลการสนทนากลุ่ม	ข้อสังเกต
๑	การใช้อักษร	๑. การใช้อักษรในการบันทึกพงศาวดารน่าน นั้นท่านเห็นว่ามีคามยากง่ายของการใช้อักษรในการบันทึกอย่างไร ๒. อักษรที่ใช้ในการบันทึกพงศาวดารน่าน มีความเหมือนหรือแตกต่างจากอักษรแบบเรียนภาษาล้านนาโดยทั่วไปอย่างไรบ้าง ๓. อักษรที่ใช้ในการบันทึกพงศาวดารน่าน มีความยากง่ายอย่างไรต่อการปริวรรต ๔. ปัญหาอุปสรรคของการใช้อักษรในการบันทึกพงศาวดารน่านเป็นอย่างไร		
๒	สำนวน	๑. สำนวนที่ใช้ในการบันทึกพงศาวดารน่าน มีสำนวนเป็นอย่างไรบ้าง ๒. การใช้สำนวนในการบันทึกพงศาวดารน่านมีความยากง่ายอย่างไรบ้าง ๓. สำนวนที่ใช้ในการบันทึกพงศาวดารน่าน มีผลต่อการปริวรรตหรือไม่อย่างไร		
๓	การถอดใจความ	๑. การถอดใจความของบันทึกพงศาวดารน่านมีความยากง่ายอย่างไรบ้าง ๒. ปัญหาอุปสรรคของการถอดใจความเป็น		

		อย่างไร		
๔	การเทียบคำลัณนา กับภาษาไทยกลาง	๑. ท่านเห็นว่าการเทียบคำภาษาลัณนากับ ภาษาไทยกลางมีความยากง่ายอย่างไรต่อ การปริวรรต ๒. ท่านใช้หลักการวิธีการใดในการเทียบคำ ภาษาลัณนากับภาษาไทยกลาง ๓. ท่านเห็นว่าการเทียบคำมีปัญหาอุปสรรค ใดบ้าง		
๕	เนื้อหาในวรรณกรรม	๑. ในวรรณกรรมพงศาวดารโดยภาพรวมมี เนื้อหาอย่างไรบ้าง ๒. เนื้อหาวรรณกรรมพงศาวดารนาน กล่าวถึงประวัติศาสตร์นานอย่างไร ๓. ท่านเห็นว่าสามารถแยกประเภทของ เนื้อหาในวรรณกรรมพงศาวดารนานได้ หรือไม่อย่างไร		

ที่ อว ๘๐๕๒/ว ๔๕

วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพ

รัตนราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี

อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ๕๕๐๐๐

๓๐ ตุลาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขออนุญาตขอทราบข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายอนันต์ จิตอารี อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้รับทุนอุดหนุนจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม เพื่อทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การปรับตัวและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน ภายใต้แผนงานการวิจัยเรื่อง พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ ชุมชนน่าน” มีความประสงค์จะขอลงพื้นที่ศึกษาและขอสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลจากท่าน

วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เพื่อให้นักวิจัยลงพื้นที่ศึกษาและเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยจากท่านด้วยดี และขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

(พระชยานันท์มณี,รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

ภาคผนวก ค
ภาพประกอบการวิจัย

ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวรรณกรรมท้องถิ่นและผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้หลักการ
ปริวรรตอักษรภาษาล้านนา ณ ห้องประชุมวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวรรณกรรมท้องถิ่นและผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้หลักการ
ปริวรรตอักษรภาษาล้านนา ณ ห้องประชุมวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

ทำการปวีรรัตนอักษรภาษาล้านนา ณ ห้องเรียนหลักสูตรประกาศนียบัตรภาษาล้านนา
วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

ทำการปวีรรัตนอักษรภาษาล้านนา ณ ห้องเรียนหลักสูตรประกาศนียบัตรภาษาล้านนา
วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

อาจารย์นิยม สองศรีโย ผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมและอักษรภาษาล้านนา ทำการตรวจพิสูจน์
การปริวรรตอักษรภาษาล้านนา ณ ห้องเรียนหลักสูตรประกาศนียบัตรภาษาล้านนา
วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

อาจารย์เกษม ศิริรัตนพิริยะ ผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมและอักษรภาษาล้านนา ทำการตรวจ
พิสูจน์การปริวรรตอักษรภาษาล้านนา ณ ห้องเรียนหลักสูตรประกาศนียบัตรภาษาล้านนา
วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

การปริวรรตและวิเคราะห์คัมภีร์พงศาวดารน่าน Overseeing and analyzing the Nan Chronicle literature

อนันต์ จิตอารี, พระมหาเกรียงศักดิ์ สุทธิแสน

Anan Jitaree, Phramaha Kriangsak Suttisan

วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Nakhon Nan Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: Jitaree2559@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย เพื่อแปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เพื่อทราบถึงแนวคิดหลักการปริวรรตคัมภีร์โบราณอักษรภาษาล้านนา หลักการปริวรรตภาษาล้านนาเป็นภาษาไทยกลาง ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยการเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของประเด็นที่ศึกษา คือผู้ทรงคุณวุฒิที่เชี่ยวชาญด้านปริวรรตและแปลภาษาล้านนา จำนวน 7 รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1) การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน มีรูปแบบการปริวรรตอยู่ด้วยกัน 3 รูปแบบ คือ 1. การปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว 2. การปริวรรตอักษรพื้นเมืองตามเสียงในภาษาท้องถิ่น 3. การปริวรรตคำในท้องถิ่นให้ตรงกับคำในภาษาไทยกลาง ในการปริวรรตเนื้อหาคัมภีร์พงศาวดารน่านอาจจะมีความที่มาจากภาษาพม่าบ้าง ก็ยังคงการสะกดคำแบบเดิมเอาไว้แบบเดิมตามต้นฉบับที่ถูกบันทึกไว้ 2) การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย ใช้หลักการปริวรรตคำในท้องถิ่นให้ตรงกับคำในภาษาไทยกลาง เพื่อให้ง่ายและสะดวกต่อการศึกษา วิเคราะห์สาระสำคัญของเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ในพงศาวดารน่าน เป็นการเทียบคำและสำนวนที่เป็นภาษาล้านนาให้เป็นคำและสำนวนภาษาไทยในปัจจุบัน ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของสาระสำคัญที่ถูกบันทึกไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของเมืองน่าน การกล่าวถึงลำดับของเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านทั้ง 63 พระองค์ 3) สาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย แบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้ ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ระยะที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง

คำสำคัญ : พงศาวดารน่าน, การปริวรรต, อักษรล้านนา

Abstract

The research has the objective To convert the Nan Chronicles from Lanna script to Thai script. To translate the Chronicles from Lanna Thai into Central Thai. To analyze the value and knowledge of the Nan Chronicles. It is a documentary research (Documentary Research) to understand the concept. Principles of translating palm leaf scriptures in Lanna language Principles of converting the Lanna language into Central Thai. In the study, the researcher selected key informants by purposive sampling according to the importance of the issues studied. There are 7 experts/person who are experts in Lanna language translation and translation. Data are analyzed using descriptions. The research results found that. 1) The exchange of the Nan Chronicles There are three forms of variation: 1. Variation according to the letter-by-letter form 2. Variation of native letters according to the sounds in the local language 3. Variation of local words to match words in Central Thai. In the exchange of contents of the Nan Chronicles, there may be some words that come from the Burmese language. It will retain the original spelling as originally recorded. 2) Translating the Nan Chronicles from Lanna Thai into Thai. Use the principle of changing local words to match words in Central Thai. To make it easy and convenient to study Analyze the essence of the content recorded in the Nan Chronicles. It is a comparison of Lanna words and expressions with current Thai words and expressions. Makes you see the value and importance of the important points that were recorded. which is related to the history of Nan city Mentioning the order of the 63 rulers of Nan. 3) The essence of the Nan chronicles Wat Phra That Chang Kham Worawihan edition Containing the history of Nan city construction and the sequence of Nan rulers from the beginning of the city's construction until the last Nan ruler. Divided into the stages of building and governing the city of Nan that is important in history as follows: Phase 1: Creation of Pua and Nan. Phase 2: Nan is annexed to the Lanna Kingdom. Phase 3: Nan becomes a colony of the Burmese. Phase 4: Nan becomes dependent on Rattanakosin. Prince Atthawarapanyo requested to be a servant of Rattanakosin. Nakhon Nan has the status of being a capital of the kingdom. The ruler of Nan had absolute authority over the citizens.

Keywords: Nan Chronicles, Exchange, Lanna language letters

บทนำ

จังหวัดน่าน เมื่อน่าน มีที่มาของชื่อปรากฏในตำนานพระอัมภาคว่า “นันทสุวรรณนคร” (จังหวัดทหารบกน่าน,2552) ในตำนานเก่าๆ เรียกเมื่อน่านอีกคำหนึ่งว่า “กาวน่าน” ต่อมา มีการเรียกชื่อเมื่อน่านว่า “นันทบุรี” หรือ “นันทบุรีศรีนครน่าน” ที่มาของชื่อเมื่อน่าน มาจากชื่อ

แม่น้ำน่าน อันเป็นที่ตั้งของเมืองที่อยู่บนสองฟากฝั่งแม่น้ำน่าน ชื่อของเมืองน่าน ได้ปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ตั้งแต่แรกตั้งเมืองใหม่ ณ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ซึ่งเรียกเมืองแห่งนี้ว่า “เมืองน่าน” เมืองน่าน แม้จะมีการเรียกว่า “นันทบุรี” หรือ “นันทบุรีศรีนครน่าน” ซึ่งใช้กันในทางราชการในสมัยโบราณ และศุภอักษรนาม นันทบุรี เป็นนามที่ไพเราะ และมีความหมายมงคลนาม แต่ก็มีหลายพยางค์และเรียกยาก จึงกลับมานิยมเรียก นามเมืองตามเดิมว่า “เมืองน่าน” ตลอดจนถึงปัจจุบัน เมืองน่าน ในอดีตเป็นนครรัฐเล็ก ๆ ก่อตัวขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน และแม่น้ำสาขา ในหุบเขา ทางตะวันออกของภาคเหนือ (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน, 2549)

ประวัติศาสตร์เมืองน่าน เริ่มปรากฏ ขึ้นราว พ.ศ. 1825 ภายใต้การนำของพญาภูคาศูนย์การปกครองอยู่ที่เมืองย่าง (เชื่อกันว่าคือบริเวณริมฝั่งด้านใต้ ของแม่น้ำย่าง ใกล้เทือกเขาตอยภูคา ในเขตบ้านเสี้ยว ตำบลยม อำเภอท่าวังผา) เพราะปรากฏร่องรอย ชุมชนในสภาพที่เป็นคูน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระยาภูคา ได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม 2 คน ไปสร้างเมืองใหม่ โดย ขุนนุ่น ผู้พี่ไปสร้างเมืองจันทบุรี (เมืองพระบาง) และขุนฟองผู้น้องสร้างเมือง วรรณคร หรือเมืองบัว ในสมัยของพญาการเมือง (กรานเมือง) โอรสของพญาผานอง เมืองบัว ได้มีการขยายตัวมากขึ้น ตลอดจนมีความสัมพันธ์ กับเมืองสุโขทัยอย่างใกล้ชิดพงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงพญาการเมืองว่า ได้รับเชิญจากเจ้าเมืองสุโขทัย (พระมหาธรรมราชาลิไท) ไปร่วมสร้าง วัดหลวงอภัย (วัดอัมพวันาราม) ขากลับเจ้าเมืองสุโขทัย ได้พระราชทานพระธาตุ 7 องค์ พระพิมพ์ทองคำ 20 องค์ พระพิมพ์เงิน 20 องค์ ให้กับพญาการเมือง มาบูชา ณ เมืองบัว ด้วย พญาการเมือง ได้ปรึกษาพระมหาเถรธรรมบาล จึงได้ก่อสร้างพระธาตุแช่แห้งขึ้นที่บนภูเพียงแช่แห้ง พร้อมทั้งได้อพยพผู้คนจากเมืองบัว ลงมาสร้างเมืองใหม่ที่บริเวณพระธาตุแช่แห้ง เรียกว่า ภูเพียงแช่แห้ง ในปี พ.ศ. 1902 โดยมีพระธาตุแช่แห้งเป็นศูนย์กลางเมือง หลังจากพญาการเมืองถึงแก่พิราลัย โอรส คือ พญาผากองขึ้นครองเมืองแทน ต่อมาเกิดปัญหาความแห้งแล้ง จึงย้ายเมืองมาสร้างใหม่ที่ริมแม่น้ำน่านด้านตะวันตกบริเวณบ้านห้วยใต้ คือบริเวณที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน (กรมศิลปากร, 2507) เมื่อปี พ.ศ. 1911 ในสมัยเจ้าปู่แข่งครองเมืองระหว่างปี พ.ศ. 1950 - 1960 ได้สร้างวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร วัดพระธาตุเขาน้อย วัดพญาภู แต่สร้างไม่ทันเสร็จก็ถึงแก่พิราลัยเสียก่อน พญาจ้าวหารผาสุม ผู้เป็นหลานได้สร้างต่อจนแล้วเสร็จและได้สร้าง พระพุทธรูปทองคำปางลีลาปัจจุบันคือ พระพุทธรูปนันทบุรีศรีศากยมุนี ประดิษฐานอยู่ในวิหารวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ในปี พ.ศ. 1993 พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์นครเชียงใหม่ มีความประสงค์จะครอบครองเมืองน่านและแหล่งเกลือ บ่อมาง (ต.บ่อเกลือใต้ อ.บ่อเกลือ) ที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์และหาได้ยากทางภาคเหนือจึงได้จัดกองทัพเข้ายึด

เมืองน่าน เมืองน่านจึงถูกผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนาตั้งแต่นั้นมา ตลอดระยะเวลาเกือบ ๑๐๐ ปี ที่เมืองน่านอยู่ในครอบครองของ อาณาจักรล้านนา ได้ค่อยๆ ซึมซับเอาศิลปวัฒนธรรมของล้านนา มาไว้ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะการรับเอาศิลปกรรมทางด้านศาสนา ปรากฏศิลปกรรมแบบล้านนาเข้ามาแทนที่ศิลปกรรมแบบสุโขทัย อย่างชัดเจน ดังเช่น เจดีย์วัดพระธาตุแช่แห้ง เจดีย์วัดสวนตาล เจดีย์วัดพระธาตุช้างค้ำ แม้จะเหลือส่วนฐานที่มีช้างล้อมรอบ ซึ่งเป็นลักษณะศิลปะแบบสุโขทัยอยู่ แต่

ส่วนองค์เจดีย์ขึ้นไปถึงส่วนยอดเปลี่ยนเป็นศิลปกรรมแบบล้านนาไปจนหมดสิ้น (สร้อยดี อ่องสกุล, ๒๕๖๑)

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เลื่อนยศฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น “พระเจ้านครน่าน” มีพระนามปรากฏตาม สุพรรณปีฎว่า “พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี สุริตจาริราชานุภาวรักษ์ วิบุลยศักดิ์กิติไพศาลภูบาลบพิตรสถิตย์ ณ นันทราชวงษ์” (กรมศิลปากร, ๒๕๓๗) เป็นพระเจ้านครน่านองค์แรกและองค์เดียวในประวัติศาสตร์น่าน ภายหลังได้รับการสถาปนาเป็นพระเจ้าน่านพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จึงได้สร้างหอคำ (คุ้มหลวง ขึ้นแทนหลังเดิมซึ่งสร้างในสมัยของ เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ และด้านหน้าหอคำ มีช่วงไว้ทำหน้าที่คล้ายสนามหลวงสำหรับจัดงานพิธีต่างๆ ตลอดจนเป็นที่จัดขบวนทัพออกสู้ศึก จัดขบวนนำเสด็จหรือขบวนรับแขกเมืองสำคัญ และในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ เจ้ามหาพรหมสุรธาดา เจ้าผู้ครองนครน่าน ถึงแก่พิราลัย ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครก็ถูกยุบเลิกตั้งแต่นั้นมา

ทั้งหมดนี้ ได้ถูกบันทึกลงในพงศาวดารน่าน เป็นการบันทึกถึงเรื่องราวประวัติศาสตร์การสืบเชื้อสายของเจ้าผู้ครองนครน่าน การย้ายเมืองและสร้างเมืองน่านรวมถึงความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาที่เป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างบ้านแปงเมืองให้เจริญรุ่งเรืองจึงถือได้ว่าพงศาวดารน่าน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของล้านนาในอดีต ปรากฏสืบมาถึงปัจจุบัน ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่นับวันคนรุ่นหลังยังไม่สามารถทำความเข้าใจได้ (นิยม สองสีโยและคณะ, 2556) เนื่องจากตลอดศตวรรษที่ผ่านมากระบวนการศึกษาสมัยใหม่ ได้ละเลยการศึกษาวัฒนธรรมของท้องถิ่นเกือบสิ้นเชิง โดยเฉพาะหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งบันทึกด้วยอักษรพื้นเมืองมีจำนวนหลายแสนผูก การเก็บรักษาและถูกทำลายไปทั้งทางตรงและทางอ้อมตลอดมา ผู้ที่มีความสามารถอ่านและปริวรรตได้ก็มีจำนวนน้อยลง องค์ความรู้ที่มีอยู่ในคัมภีร์ใบลานจำนวนมากเหล่านั้นก็ขาดหายไปอย่างน่าเสียดาย เหมือนกระแสน้ำปิง วัง ยม น่าน น้ำเก่าไหลไปน้ำใหม่ไหลตาม เหมือนวัฒนธรรมเก่าและวัฒนธรรมใหม่ที่ไหลตามกันไป

จากเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยได้เล็งเห็นความสำคัญของพงศาวดารน่านที่ถูกเก็บไว้ ในรูปของการบันทึกเป็นอักษรภาษาล้านนาหรืออักษรตัวเมือง ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาและเข้าถึงของผู้ที่สนใจเรื่องราวความเป็นมาของนครรัฐแห่งนี้รวมถึงองค์ความรู้ของความเป็นนครน่านที่ถูกบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร จึงมีความต้องการที่จะทำการปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน ให้เป็นอักษรไทยกลาง และแปลเป็นภาษาไทยกลางที่ทำให้ผู้สนใจและนิสิตนักศึกษา รวมถึงนักเรียนในระบบการศึกษาปฐมศึกษาและมัธยมศึกษาสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ในพงศาวดารน่าน และมีความภาคภูมิใจในความเป็นอัตลักษณ์และเอกลักษณ์น่าน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย
2. เพื่อศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลาง
3. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลโดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจงประกอบด้วย พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ จำนวน 7 รูป/คนซึ่งมีวิธีการดำเนินงานโดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

1. ขั้นรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลเพื่อศึกษาวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมข้อมูล 3 วิธี คือ การศึกษาจากเอกสาร การศึกษาภาคสนามและการคัดเลือกข้อมูล

1.1 การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study)

1.1.1 ศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทยจากพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

1.1.2 ศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย พงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

1.1.3 วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

1.2 การศึกษาภาคสนาม ได้แก่ การสัมภาษณ์ (Interview) และการสอบถามซึ่งเป็นการเก็บข้อมูลในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง บุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับ พงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารจังหวัดน่าน

1.3 ขั้นปริวรรต ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางในการปริวรรตข้อมูลโดยใช้รูปแบบการปริวรรตอักษรล้านนา ของอาจารย์ประเสริฐ ณ นคร เป็นเครื่องมือในการปริวรรตและศึกษาพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

1.4 ขั้นการนำเสนอผลการวิเคราะห์ สรุปการวิจัยและนำเสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

พื้นที่และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การศึกษาในจังหวัดน่าน โดยมีพื้นที่การวิจัย ดังนี้

1. พื้นที่ทำการวิจัยประกอบด้วย

พื้นที่ในการศึกษาการปริวรรตและวิเคราะห์ถึงพงศาวดารน่าน ได้แก่

1. วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

2. วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

2. ผู้ใช้ข้อมูลสำคัญ

1) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยใช้วิธีคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) ที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา และวรรณกรรม

ล้านนา การปฏิรูปและการแปล ได้แก่พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ จำนวน 7 รูป/คน ประกอบด้วย

1. พระมหาปิยะ ธีรกุโร	เจ้าอาวาสวัดนาเหลียงใน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน
2. พระมหาธนพล ธรรมพล	เจ้าคณะตำบลฝายแก้ว เจ้าอาวาสวัดแสงดาว
3. พระครูสังฆรักษ์พนัส ทิพพะเมธี	เจ้าอาวาสวัดน้ำลัด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน
4. พระครูพิทักษ์เจติยานันท์	เจ้าอาวาสวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร
5. อาจารย์นิยม สองสีโย	ครูภูมิปัญญาด้านภาษาล้านนาและวรรณกรรม
6. อาจารย์เกษม ศิริรัตนพิริยะ	ครูภูมิปัญญาด้านภาษาล้านนาและวรรณกรรม
7. อาจารย์สมเจต วิมลเกษม	ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์จังหวัดน่าน

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการจัดกิจกรรมโครงการเชิงปฏิบัติการ (Workshop Project) การมีส่วนร่วมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย รายงานการประชุมที่เกี่ยวข้อง การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ส่วนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลนั้น เน้นวิธีการแสวงหาความรู้ จากการตั้งประเด็นหลักในการศึกษาการปฏิรูปและการวิเคราะห์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร โดยดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

การจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) โดยดำเนินการร่วมกับผู้นำชุมชน ผู้นำทางธรรมชาติ ตัวแทน ตัวแทนคณะสงฆ์ นักวิชาการทางศาสนา และวัฒนธรรมที่มีบทบาทด้านการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา และวรรณกรรมล้านนา โดยมีประเด็นสนทนาเช่น ประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การจดบันทึกประวัติศาสตร์น่าน การปฏิรูปและการแปล หลักการวิเคราะห์เนื้อหาทางประวัติศาสตร์น่าน การติดตามผลการดำเนินการ อย่างเป็นรูปธรรม

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้แบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยออกเป็น 8 ระยะ มีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ระยะที่ ๑ การจัดประชุมทีมวิจัย เพื่อชี้แจงความรู้ความเข้าใจและจัดสร้างการจัดสร้างเครื่องมือประกอบการวิจัย ได้แก่ แบบการสนทนากลุ่ม (Focus Group) การใช้เครื่องมืออุปกรณ์ประกอบการวิจัย ได้แก่ เครื่องบันทึกภาพและเสียง และความพร้อมของอุปกรณ์เครื่องมือการทำงาน

ระยะที่ 2 การตรวจเยี่ยมพื้นที่เบื้องต้น (Community Meeting) เป็นกระบวนการในขั้นตอนเริ่มต้นของการดำเนินงานวิจัย เป็นการบูรณาการวิจัย เข้าถึงพื้นที่ศึกษาของโครงการ โดยการให้นักวิจัยได้เรียนรู้และสัมผัสกับสภาพแวดล้อมการเรียนรู้พื้นที่ อย่างใกล้ชิดเพื่อที่จะได้วางแผนการศึกษาวิจัยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และเป้าหมาย ของการวิจัยต่อไป โดยทั่วไปการตรวจเยี่ยมพื้นที่เบื้องต้น เปรียบเสมือนกับการเรียนรู้ “ภูมิสังคม” ของพื้นที่เป้าหมาย อันประกอบด้วยประเด็นการตรวจเยี่ยมในด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่ศึกษา เป็นการศึกษาเรียนรู้ข้อมูลทาง

กายภาพ ชีวภาพ และลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ เป้าหมาย เพื่อที่จะนำข้อมูลมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองน่าน การตั้งถิ่นฐานการสร้างเมืองในอดีตจนถึงปัจจุบัน

ระยะที่ 3 การลงสำรวจข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยการคัดเลือกพื้นที่ทำการวิจัยแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อรวบรวมข้อมูลในการจัดการองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการกำหนดหมายและประสานงานติดต่อเพื่อขออนุญาตทำวิจัยกับกลุ่มประชากรเป้าหมาย โดยใช้การสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ศึกษาและปรัวรรณคดีภักดิ์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย

ระยะที่ 4 การสนทนากลุ่ม (Focus Group) ผู้นำ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เป็นการเข้าพบพูดคุย โดยทั่วไปนักวิจัยจะให้ผู้นำทางซึ่งเป็นบุคคลที่ได้รับการเคารพนับถือในสังคม ซึ่งเป็นที่รู้จักของปราชญ์ชุมชน ครูภูมิปัญญา และนักวิชาการเป็นผู้ประสานให้เกิดการพบปะพูดคุย โดย ประเด็นของการพบปะพูดคุยประกอบด้วย

- การแนะนำตัวของคณะผู้วิจัย
- การชี้แจงวัตถุประสงค์/กระบวนการวิจัยและผลลัพธ์ที่พึงประสงค์
- การสอบถามประเด็นสำคัญของของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- การเตรียมพร้อมในการศึกษา/สำรวจ/การสนทนากลุ่มเจาะจง

การเก็บข้อมูลทุกครั้ง ผู้วิจัยได้จดบันทึกไว้เป็นหลักฐานเพื่อสามารถจดจำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ หรือบางครั้งใช้วิธีการบันทึกเทปในการสัมภาษณ์ สำหรับบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยจะทำการจดบันทึกทันทีที่สังเกตเห็น โดยใช้เวลาในช่วงตอนกลางคืนในการเรียบเรียงข้อมูลที่ได้จากการบันทึกเทป นอกจากนี้ได้ถ่ายรูปบุคคลและสิ่งต่าง ๆ ที่มีผลต่อการทำงาน เพื่อประกอบข้อมูลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกด้วย

ระยะที่ 5 การจัดประชุมเสวนาทางวิชาการ และกิจกรรมเชิงปฏิบัติการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การบันทึกประวัติศาสตร์น่านในคัมภีร์ใบลาน ด้วยอักษรภาษาล้านนา การวิเคราะห์สำนวนและภาษาจากการปรัวรรณคดีและการแปล ผ่านผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนาและวรรณกรรมล้านนา เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 และ 3 คือ ศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารจากภาษาล้านนาไทยเป็นภาษาไทยกลางและ วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามเนื้อหา (Content analysis) แล้วสรุปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ การวิเคราะห์ สังเคราะห์ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลจากการวิเคราะห์จากเอกสาร ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) หลังจากนั้น ผู้วิจัยยืนยันความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยการให้บุคคลที่อยู่ในปรากฏการณ์ที่ศึกษาและบุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ทำการศึกษาตรวจสอบและรับรองความถูกต้อง โดยการแปลข้อมูลพร้อมให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ทักท้วงหรือยอมรับข้อมูลที่นำเสนอ ซึ่งการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยวิธีนี้ ผู้วิจัยใช้กับข้อมูลเบื้องต้นและข้อมูลที่เป็นส่วนที่ผู้วิจัยได้ตีความแล้วนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) นำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาและการนำเสนอภาพกิจกรรมและชุดองค์ความรู้ (หนังสือสรุปองค์ความรู้) และวิธีทัศน์บรรยายการสังเคราะห์ข้อมูลในพื้นที่สาธารณะประวัติความเป็นมาพงศาวดารน่าน ให้

ได้ผลเป็นเชิงประจักษ์ และนำผลไปใช้ประโยชน์ได้จริงในวงกว้าง โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้

ผลการวิจัย

1. การศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย

จากการวิจัยพบว่า การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน มีรูปแบบการปริวรรตอยู่ด้วยกัน 3 รูปแบบ คือ 1) การปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว 2) การปริวรรตอักษรพื้นเมืองตามเสียงในภาษาท้องถิ่น 3) การปริวรรตคำในท้องถิ่นให้ตรงกับคำในภาษาไทยกลาง ในการปริวรรตเนื้อหาคัมภีร์พงศาวดารน่านอาจจะมีคำที่มาจากภาษาพม่าบ้าง ก็ยังคงการสะกดคำแบบเดิมเอาไว้แบบเดิมตามต้นฉบับที่ถูกบันทึกไว้ เนื่องจากเมืองน่านในอดีตเคยได้เป็นเมืองขึ้นกับพม่า การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร สามารถแปลเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ได้ว่า พงศาวดารน่านเป็นการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่านตั้งแต่เริ่มต้นตระกูลเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านจากพระยาภูคาปฐมต้นเจ้าผู้ครองเมืองน่านเรียงลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงยุคของผู้ครองเมืองน่าน การเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนาเชียงใหม่ พม่า และกรุงรัตนโกสินทร์ บันทึกเหตุการณ์สำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาการสร้างพระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง ตลอดจนการย้ายบ้านเมืองตามยุคสมัย การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการสร้างคัมภีร์ทางศาสนาเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้อยู่นาน เป็นต้น

2. การศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย

จากการวิจัยพบว่า การแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย ใช้หลักการปริวรรตคำในท้องถิ่นให้ตรงกับคำในภาษาไทยกลาง เพื่อให้ง่ายและสะดวกต่อการศึกษา วิเคราะห์สาระสำคัญของเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ในพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของสาระสำคัญที่ถูกบันทึกไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของเมืองน่าน การกล่าวถึงลำดับของเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านทั้ง 63 พระองค์ อาณาเขตของการปกครองที่มีความกว้างขวางจนอาจกล่าวได้ว่าน่านเป็นรัฐจารีตที่มีการปกครองเป็นของตนเอง บางช่วงของยุคสมัยอาจจะเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนา พม่า กรุงรัตนโกสินทร์ แต่การปกครองอาณาจักรใหญ่ๆ ไม่ได้เข้ามาแทรกแซงการปกครองมีเฉพาะส่งเจ้าเมืองมาปกครองเป็นช่วงสมัย ทำให้เป็นคุณค่าของภาษาล้านนาที่ถือได้ว่าเป็นตัวกลางสำคัญในการบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นตัวกลางสำคัญในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่ถูกบันทึกไว้ ผ่านความประสงค์ของเจ้าเมืองน่านที่มีความศรัทธาต่อพระศาสนาเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังทำให้เห็นถึงบริบทและสภาพของบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของประชาชนคนน่านในอดีต

3. วิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้ของคัมภีร์พงศาวดารน่าน

จากการวิจัยพบว่า เนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกพงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสรุปเป็นองค์ความรู้จากพงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มี

ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้ ระยะเวลาที่ ๑ การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - พ.ศ. ๑๙๙๒) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่ง ภายใต้การนำของพระญาณาคา ได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง ระยะเวลาที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑) พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์ แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำมางที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา ระยะเวลาที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘) นครน่านต้องขึ้นตรงต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย ระยะเวลาที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๓๑) เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน” ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน ผู้วิจัยได้สรุปวิเคราะห์เป็นการอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

จากผลการศึกษาวิเคราะห์ การศึกษาและปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่านจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทย การปริวรรต มีรูปแบบการปริวรรตอยู่ด้วยกัน 3 รูปแบบ คือ 1) การปริวรรตตามรูปอักษรตัวต่อตัว 2) การปริวรรตอักษรพื้นเมืองตามเสียงในภาษาท้องถิ่น 3) การปริวรรตคำในท้องถิ่นให้ตรงกับคำในภาษาไทยกลาง (ประเสริฐ ณ นคร, 2541) การแปลคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารที่ถูกบันทึกไว้บนใบลานด้วยอักษรภาษาล้านนา ให้เป็นอักษรไทยแล้วตรวจสอบชำระให้ถูกต้องตามหลักของการเทียบเคียงอักษรไทยกับอักษรภาษาล้านนา ให้มีใจความคงเดิมตามแบบต้นฉบับของคัมภีร์พงศาวดารน่าน ทั้งการสะกดและการใช้การปริวรรตอักษรภาษาล้านนาเป็นอักษรไทย การสะกดคำอาจจะไม่ได้ตรงกับหลักของภาษาไทยโดยทั้งหมดเพื่อให้เห็นถึงคำเฉพาะท้องถิ่น ที่เป็นภาษาล้านนา ในการปริวรรตเนื้อหา คัมภีร์พงศาวดารน่านอาจจะมีคำที่มาจากภาษาพม่าบ้าง ก็ยังคงการสะกดคำแบบเดิมเอาไว้แบบเดิมตามต้นฉบับที่ถูกบันทึกไว้ เนื่องจากเมืองน่านในอดีตเคยได้เป็นเมืองขึ้นกับพม่า การปริวรรตคัมภีร์พงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหารสามารถแปลเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ได้ว่า พงศาวดารน่านเป็นการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่านตั้งแต่เริ่มต้นตระกูลเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านจากพระยาภูคาปฐมต้นเจ้าผู้ครองเมืองน่านเรียงลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงยุคของผู้ครองเมืองน่าน การเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนาเชียงใหม่ พม่า และกรุงรัตนโกสินทร์ บันทึกเหตุการณ์สำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาการสร้างพระธาตุเจ้าภูเพียงแช่แห้ง ตลอดจนการย้ายบ้านเมืองตามยุคสมัยสอดคล้องกับ (รัตน จันทรเทวี, 2548) ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง “การปริวรรตใบลานอีสาน : ตำรายา” พบว่าอักษรที่ใช้ในการจาร หรือเขียน ใบลาน ส่วนใหญ่เป็นอักษรธรรม บางภูมิภาคใช้ทั้งอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยและมีวิธีการสะกดการันต์แตกต่างกัน หนังสือผูกใบลานไม่สมบูรณ์ ขำรดและตัวอักษรเลือนราง ไม่ชัดเจนทำให้การอ่านลำบากมากยิ่งขึ้น เนื้อหาเกี่ยวกับยา ส่วนใหญ่เป็นการบันทึกสูตรยาพื้นบ้านที่มีการสืบทอดจากบรรพบุรุษ โดยโรคที่พบมากที่สุด ได้แก่ โรคไข้ต่างๆ อากาศ

ปวดเมื่อยตามร่างกายที่เกิดจากการทำงานหนักและโรคผิวหนัง ผื่นคัน รongลงมาได้แก่ โรคที่เกิดจากแมลงมีพิษกัดต่อย ตลอดจนวิธีบันทึกรักษาบาลแผลต่างๆ การปริวรรตใบลาน เอกสารที่เกี่ยวข้องกับปริวรรตอักษรโบราณอีสาน เช่น อักษรไทน้อย และอักษรธรรมนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ส่วนมากเป็นเอกสารประเภทหนังสือที่ใช้เรียน การอ่านใบลานอักษรธรรมและการสัมผัสอักษรหมอยาที่มีประสบการณ์เพื่อเผยแพร่ลงในวารสาร ธรรมทรรศน์ ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น โดยเริ่มเผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๔ เป็นต้นมา

ในส่วนของการศึกษาและแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย การแปลคัมภีร์พงศาวดารน่านจากล้านนาไทยเป็นภาษาไทย ใช้หลักการปริวรรตคำในท้องถิ่นให้ตรงกับคำในภาษาไทยกลาง เป็นการเทียบคำและสำนวนที่เป็นภาษาล้านนาให้เป็นคำและสำนวนภาษาไทยในปัจจุบัน เพื่อให้ง่ายและสะดวกต่อการศึกษา วิเคราะห์สาระสำคัญของเนื้อหาที่ถูกบันทึกไว้ในพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ทำให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของสาระสำคัญที่ถูกบันทึกไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของเมืองน่าน การกล่าวถึงลำดับของเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านทั้ง 63 พระองค์ อาณาเขตของการปกครองที่มีความกว้างขวางจนอาจกล่าวได้ว่าน่านเป็นรัฐจารีตที่มีการปกครองเป็นของตนเอง บางช่วงของยุคสมัยอาจจะขึ้นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนาพม่า กรุงรัตนโกสินทร์ แต่การปกครองอาณาจักรใหญ่ๆ ไม่ได้เข้ามาแทรกแซงการปกครองมีเฉพาะส่งเจ้าเมืองมาปกครองเป็นช่วงสมัย ทำให้เป็นคุณค่าของภาษาล้านนาที่ถือได้ว่าเป็นตัวกลางสำคัญในการบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นตัวกลางสำคัญในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่ถูกบันทึกไว้ ผ่านความประสงค์ของเจ้าเมืองน่านที่มีความศรัทธาต่อพระศาสนาเป็นอย่างมาก ถือได้ว่าเป็นหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คนรุ่นก่อนได้เห็นความสำคัญของเรื่องราวในอดีตที่ควรบันทึกทำให้ให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์บ้านเมืองของตนเอง สอดคล้องกับ (ตุลาภรณ์ แสนปรน, 2558) ได้วิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานวัดในเขตอำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ปราชญ์ชาวบ้านผู้รู้ในท้องถิ่นผู้สูงอายุเรื่องการอนุรักษ์เอกสารโบราณพบว่าควรตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญโดยเฉพาะคุณค่าทางองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคมโดยการศึกษาค้นคว้าการทำรายงานการทำวิจัยตลอดจนการสำรวจดูแลการจัดเก็บรักษาเพื่อคงไว้เป็นมรดกของชาติสืบไปนอกจากนี้ควรมีการใช้ประโยชน์ในการแสดงพระธรรมเทศนาเทศมหาชาติประเพณีพิธีกรรม

การวิเคราะห์คุณค่าและองค์ความรู้จากพงศาวดารน่านสามารถกล่าวได้ว่า นครน่านเป็นนครรัฐอิสระมาตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองวรนคร เป็นยุคเริ่มต้นของนครน่าน จนถึงปี พ.ศ. 1993 นครน่านได้ถูกเชียงใหม่โดยพระเจ้าติโลกราชยกกองทัพมาตีนครน่าน เจ้าอินตะแก่นท้าว พ่ายแพ้จึงหนีไปพึ่งเมื่อนับตั้งแต่นั้นมานครน่านจึงเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาด้านตะวันออก เชียงใหม่ปกครองนครน่านในฐานะประเทศราช ต่อมาไม่นานก็รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรโดยทำการแต่งตั้งขุนนางจากเชียงใหม่ หรือโยกย้ายจากเมืองอื่นไปปกครองนครน่านแทนเชื้อสายเจ้านครน่านคนเดิม สาเหตุมาจากนครน่านอยู่ติดกับอาณาจักรล้านช้างและญวน ทำให้เขตแดนด้านนี้ไม่ปลอดภัย ทำให้พระองค์ผนวกเอาดินแดนฝั่งนี้ไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาโดยให้นครน่านมีฐานะเป็นเพียงเมืองหน้าด่านที่สำคัญด้านตะวันออกของอาณาจักรล้านนาไทย (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2561)

นครน่านเป็นรัฐประเทศราชของสยามในรัชสมัยรัชกาลที่ 1 แต่มีอิสระในการปกครองตนเอง เช่น กรณีการบัญญัติกฎหมายใช้เป็นแนวทางในการปกครอง คือ กฎหมายอาณาจักรหลักคำออกใช้บังคับใน พ.ศ. 2395 และมีการแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2404 การแก้ไขกฎหมายทำแบบจารีต คือ ใช้วิธีออกกฎหมายใหม่แล้วบัญญัติต่อเติมเข้าไปโดยไม่ลบกฎหมายเดิม นอกจากนี้แล้ว นครน่านยังมีระบบเงินตราใช้เป็นของตนเอง นั่นคือ เงินทอกล่าน และเงินเจียงน่าน สำหรับเงินเจียงน่านจะมีอักษรย่อ “น่าน” และ “นวน” เป็นตราประทับของเงินเจียงและยังมีการประทับตราของเจ้าเมือง และนำหน้าของเงินด้วย สำหรับเงินเจียงน่านจัดอยู่ในกลุ่มเงินเจียงของอาณาจักรล้านนาด้วย ซึ่งในกรณีดังกล่าวนี้ นครน่านเป็นรัฐอิสระมาเป็นระยะเวลายาวนานตั้งแต่เริ่มสร้างนครน่านเป็นต้นมา แม้ว่าในห้วงระยะเวลาต่อมา นครน่านขึ้นการปกครองกับสุโขทัย เชียงใหม่ อโยธยา ที่สำคัญก็คือ นครน่านสามารถดำรงความเป็นอิสระได้ดีกว่าหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนา อาจจะมาจากพื้นที่ของนครน่าน ไม่ใช่เป็นทางผ่านทัพหรือตำบลรวบรวมเสบียงและรวบรวมกำลังพล เช่น ในกรณีที่พม่าจะไปรบกับกรุงศรีอยุธยา จำเป็นต้องตีหัวเมืองล้านนาให้เรียบร้อยก่อน เพื่อเป็นตำบลส่งกำลังบำรุงด้านกำลังพล ด้านเสบียงอาหาร เช่นเดียวกันในกรณีของอยุธยา หากจะยกกองทัพขึ้นเป็นตีหัวเมืองของพม่าหรือล้านช้างก็จำเป็นจะต้องยึดพื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นที่ตั้งมั่นให้ได้ก่อน แม้แต่ในห้วงระยะเวลาที่อิทธิพลของชาติตะวันตก ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อสยามในขณะนั้น เช่น กรณีพิพาทต่าง ๆ ฝรั่งเศสกับสยามในพื้นที่ของลาว สยามจำเป็นต้องใช้พื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นที่ตั้งของตำบลส่งกำลังบำรุงทั้งกำลังพลของกองทัพและเสบียงอาหารเพื่อสนับสนุนการทัพของสยามมาโดยตลอดเช่นกัน ดังนั้น นครน่านไม่ใช่ทางผ่านของกองทัพพม่าและอยุธยาในห้วงระยะเวลาดังกล่าว หากมีการสู้รบกัน แม้ว่าจะยึดนครน่านได้ก็ตามยังคงให้นครน่านปกครองกันเอง แม้ว่าในบางครั้งผู้มีอำนาจปกครองใช้คนของตนเองมาทำการปกครองนครน่านก็ตาม ดังนั้น ความเป็นอิสระในการปกครองของนครน่านจึงมีมากกว่าหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนา นครน่านถือว่าเป็นรัฐอิสระที่แตกต่างไปจากหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนา สำหรับเจ้าผู้ปกครองนครน่านจะมีอำนาจสูงสุดอย่างพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองแผ่นดิน ไม่ว่าจะเป็นด้านนิติบัญญัติ การบริหารราชการ การภาษี และการตุลาการ รัฐบาลสยามจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวใด ๆ นอกจากบังคับให้มีการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ทุก 3 ปี ในแบบเครื่องราชบรรณาการ และการจ่ายส่วยทรัพยากรประจำปี ซึ่งมักจะเป็นของสำคัญ เช่น ไม้สัก ครั่ง แร่ธาตุ ฯลฯ ซึ่งสยามหรือเมืองหลวงของสยาม คือ ศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพมหานคร ก็จะได้มีการพระราชทานสิ่งของที่เป็นของหายากตอบแทนไปตามพระราชประสงค์ในลักษณะสินน้ำใจ รวมถึงการจัดกองทัพเข้าร่วมในยามศึกสงคราม นอกจากนี้ ให้หัวเมืองจัดการบริหารบ้านเมืองกันเองโดยมีเจ้านายร่วมกันให้คำปรึกษาและช่วยเจ้าผู้ปกครองนครน่านในด้านปกครองในลักษณะของเจ้าขันห้าใบ อันได้แก่ เจ้าอุปราช เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และรวมถึงเจ้าผู้ครองนครน่านด้วย เป็น 5 คน แต่ละคนก็ได้รับหน้าที่ในการรับผิดชอบ คล้ายลักษณะของจตุสดมภ์แบบเวียง วัง คลัง นา ของสยามก่อนจะมีการปฏิรูปสยามในปี พ.ศ. 2435 นอกจากนี้ ยังมีคณะกรรมการที่เป็นขุนนางต่าง ๆ ประมาณ 32 คน เรียกว่า “เค้าสนามหลวง” ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการ(เกริกฤทธิ์ เชื้อมงคล, 2552)

ในส่วนของเนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจน

มาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกพงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสรุปเป็นองค์ความรู้จากพงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - พ.ศ. ๑๙๙๒) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาณาคา ได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง (เชื่อกันว่า คือ บริเวณริมฝั่ง ด้านใต้ของแม่น้ำย่างใกล้เทือกเขาตอยภูคาในเขตบ้านเสี้ยว หมู่ที่ ๗ ตำบลยม อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน) เพราะปรากฏร่องรอยชุมชนในภาพถ่ายทางอากาศลักษณะเป็นคุน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระญาณาคาได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม ๒ คน ไปสร้างเมืองใหม่ ทางตะวันออกฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้ขุนนุ่นผู้พี่ไปสร้าง เมืองจันทบุรี (เมืองหลวงพระบาง) ทางใต้ให้ขุนฟองผู้น้อง ลงมาสร้างเมืองวรรณคร หรือเมืองปัว

ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑) พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำมาง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเกลือ) ที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา

ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘) นครน่านต้องขึ้นตรงต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่พม่าปกครองหัวเมืองล้านนา และนครน่านอยู่นั้นพม่าต้องการที่จะควบคุมหัวเมืองล้านนาไว้ทั้งหมดโดยมีมังนรธาชื่อ ซึ่งปกครองอยู่ที่เชียงใหม่ คอยสอดส่องและควบคุมการปกครองแทนกษัตริย์ของพม่าโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการปกครองและควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาทั้งหมด

ระยะที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๓๑) เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง การขึ้นปกครองนครน่านแม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากกรุงรัตนโกสินทร์ แต่โดยทางปฏิบัติแล้ว พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านกันเอง มิได้ทรงยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายใน และเจ้าผู้ปกครองนครน่านในชั้นหลังทุกพระองค์ ต่างปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเที่ยงธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง การปริวรรตและวิเคราะห์พงศาวดารน่าน ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

1. ผู้วิจัยควรเพิ่มการศึกษา ที่เกี่ยวข้องับประวัติศาสตร์ล้านนาที่ถูกบันทึกไว้เพื่อเปรียบเทียบความแม่นยำทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์กับอาณาจักรต่างๆ ในอดีตตลอดจด

การศึกษาข้อมูลสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดน่านในห้องสมุดหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เพื่อเป็นข้อมูลเพิ่มเติมต่อยอดการวิจัยครั้งต่อไป

2. ควรต่อยอดในประเด็นของการจัดทำเป็นสื่อการเรียนรู้ที่มีความหลากหลายทั้งหลักสูตรท้องถิ่น หนังสือประวัติศาสตร์น่านฉบับพกพาหรือสื่อมัลติมีเดียร่วมสมัยที่สามารถเข้าถึงได้บนโทรศัพท์มือถือ

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร.(2537). เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชวนพิมพ์.

กรมศิลปากร.(2507).ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10 พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ 9. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

เกริกฤทธิ์ เชื้อมงคล.(2552).แรกร้างพระนคร.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามความรู้,2552.

จังหวัดทหารบกน่าน.(2552).พระเจ้านครน่าน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอบอย.

ตุลาการณ์ แสนปรน.(2558).“กรวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานวัดในเขตอำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง”.

รายงานการวิจัย. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง.

นิยม สองศรีโย และคณะ.(2556).พงศาวดารน่าน อนุสรณ์งานบำเพ็ญบุญออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระครูอินทวิสุทธิ.น่าน : โรงพิมพ์อิงค์เบอรี่.

ประเสริฐ ฐ นคร.(2541). แนวการปริวรรตอักษรพื้นเมืองล้านนา. ใน: สารนิพนธ์ ประเสริฐ ฐ นคร. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

รัตนา จันทรเทวี่.(2548). “การปริวรรตใบลานอีสาน : ตำรายา”. รายงานการวิจัย.สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน.(2549). เอกลักษณ์น่าน. เชียงใหม่ : ดาวคอมพวกราฟิ.2549.

สร้อยดี อ่องสกุล.(2561). พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด.เชียงใหม่: โรงพิมพ์วันดาการพิมพ์.

สร้อยดี อ่องสกุล.(2561). ประวัติศาสตร์ล้านนา.กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์อมรินทร์.

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย

- ๑.๑ ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย) นายอนันต์ จิตอารี
(ภาษาอังกฤษ) Mr . Anan Jitaree
- ๑.๒ หมายเลขบัตรประจำตัวประชาชน [REDACTED]
- ๑.๓ ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต
- ๑.๔ สังกัด วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ
- ๑.๕ สถานที่ติดต่อ วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ
ตำบลฝายแก้ว อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ๕๕๐๐๐
๐๕๔-๖๐๑๐๖๓
- ๑.๖ มือถือ ๐๘๘-๗๓๖-๓๐๔๔
E-mail: Jitaree๒๕๕๙@gmail.com
- ๑.๗ ประวัติการศึกษา
- นักระรรมชั้นเอก สำนักเรียนคณะจังหวัดน่าน
 - เปรียญธรรม ๔ ประโยค สำนักเรียนคณะจังหวัดน่าน
 - ปริญญาตรี (พธ.บ.) รัฐศาสตร์
วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ
 - ปริญญาโท (พธ.ม.) สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

